

ПОЛ КАРТАИДЖ

АЛЕКСАНДЪР МАКЕДОНСКИ

ИСТИНСКАТА ИСТОРИЯ НА ЗАВОЕВАТЕЛЯ И
СТРАТЕГА, ВЛАДЕТЕЛЯ И ТИРАНИНА, МЪЖА
С БЛЕСТЯЩ УМ И СЛОЖНА СЕКСУАЛНОСТ

**ПОЛ КАРТЛИДЖ
АЛЕКСАНДЪР МАКЕДОНСКИ
ИСТИНСКАТА ИСТОРИЯ НА
ЗАВОЕВАТЕЛЯ И СТРАТЕГА,
ВЛАДЕТЕЛЯ И ТИРАНИНА,
МЪЖА С БЛЕСТЯЩ УМ И
СЛОЖНА СЕКСУАЛНОСТ**

Превод: Диана Кутева, Стамен Стойчев

chitanka.info

Най-уважаваният професор по антична история в Кеймбридж отправя обективен поглед през пелената на времето, за да разкаже на най-широката читателска публика историята на мъжа, който никога не е знаел кога да спре и не го е направил до смъртта си.

На двайсетгодишна възраст Александър наследява баща си Филип като владетел на гръцкия свят на изток от Адриатика. Шест години по-късно завладява една от най-могъщите империи, а когато е на трийсет, победоносно повежда армията си до границите на познатия тогава свят. Управлява империя която се разпростира от Средиземно море до Хиндукуш. Но още преди да е навършил трийсет и три, умира.

Кой е бил Александър Македонски — безсмъртен или смъртен, тиранин, бисексуален, мегаломан, отцеубиец, завоевател, прекрояващ света, жесток ловец, който с една и съща страст убива животни и хора?

В тази провокативна книга, показваща най-новата съвременна гледна точка към завоевателя и неговия свят, Пол Картлидж разказва завладяващо и увлекателно за изключителния му живот, за удивителните му постижения и вдъхновени завещания, изследва сложната му и разнообразна личност, както патологичните му мании.

Съвременен портрет на най-обаятелната личност от античността, комбиниращ исторически разказ с холивудски размах и интригуващ детективен подход.

На Джудит Потрит

УВОД

Не е необходимо специално оправдание защо трябва да се напише съвременна книга за Александър Македонски. Той е една от онези толкова рядко срещани, наистина емблематични фигури, възприемани като икони на нашата цивилизация. Той е от личностите, които не само са прекроили света, който познаваме, но и постоянно ни вдъхновяват да променяме нашите светове, както в личен, така и в глобален план. Тази книга отдава дължимото на изключителните постижения на Александър, като се обляга на исторически документи и изследвания на историци. Постарал съм се да ги представя на разбираем от всички език, без да пропускам и някои спорни хипотези за сложната психика на Александър. Духът на този знаменит мъж е още жив: гръцките рибари все още отправят към него молби за помощ, в Иран и досега го проклинат като „крадеца Искандер“, а християните копти в Египет го почитат като светец.

Има различни възможности да се подходи към разгадаването на загадката, наречена Александър Македонски. Например неколцина от съвременните историци използват старогръцката дума *pothos* (означаваща страстен копнеж), за да обяснят какво е подтикнало Александър към грандиозните му планове. Други отдават привилегирована роля на отношенията между него и баща му Филип. Един от днешните историци се опита да обясни най-съществените особености в зашеметяващата кариера на Александър с неговата зависимост от алкохола. В моята книга не е омаловажено влиянието на подобни фактори върху възгледите, индивидуалността и целите на Александър. Но на преден план излизат неговите пристрастия или по-скоро неговата голяма страст — ловът. Лов както на животни, така и на хора, при това колкото по-голяма, по-многобройна и по-опасна е плячката, толкова по-добре. Защото именно така той се сдобивал с големи възможности да засилва влиянието си и да увеличава славата си.

Гробницата на Филип във Вергина. Много е възможно втората от трите главни царски гробници към голямата надгробна могила във Вергина (древна Егея), да е принадлежала на Филип. Фреските в нея изобразяват ловец на кон сред гориста местност, излязъл на лов за лъвове, мечки и елени. Предполага се, че централната фигура на заден план изобразява Александър редом до баща си Филип.

Може би едно от най-ранните изображения на Александър е това от фреската над входа на така наречената гробница на Филип (за която има различни хипотези, но аз лично смятам, че това действително е гробницата на бащата на Александър). Тази монументална сграда била издигната в града, избран от древните македонци за техните най-пищни церемонии — столицата Егей (днес Вергина), в края на III век или в началото на IV век пр.Хр. Този стенопис ни разкрива поредица от ловни сцени, така че ако наистина Александър е централната фигура, то тя го показва отдаден на това, за което ние знаем от други източници, че е било едно от любимите му занимания. Но веднага се налага едно важно уточнение: понятието любимо занимание или развлечение може да ни подведе, тъй като ловът при македонците — както и в другите антични общества като например спартанското — представлявал белег за социален и политически статут, въпрос на престиж. В антична Македония не биха ви признали за мъж, докато не преминете през изпитание за мъжество — преследване и убиване на някоя от свирепите диви мечки, чийто рев огласял планините в Горна (Западна) Македония. Едва тогава биха ви допуснали до ежедневните ритуали, като събиранията на мъжете, посветени на разискване на злободневните теми или до вечерните пирове, чрез които македонският елит демонстрирал своя висок социален и политически статус. Другият вид лов — избиването на враговете по време на битките — подтиква македонците да носят специални колани като

видим признак, напомнящ за видното положение и престижа на съответната личност.

В началото на книгата има две въвеждащи глави, след които идва последователно хронологично повествование, съчетано с позадълбочен анализ на проблеми с ключово значение за кариерата на Александър. Подробната хронология, дадена в началото на книгата, е предназначена да подпомогне проследяването на събитията. Всички дати са преди Христа, освен ако изрично не е посочено, че се отнасят за събития след Христа. В заключителната глава са изследвани многобройните наследства на Александър — от античността до наши дни.

В Приложението са анализирани много от наличните (оцелелите до наши дни) исторически източници — като опит за възстановяване на това, което действително се е случило по времето на Александър. Направените там изводи допълват и потвърждават всичко, което съм представил в основния обем на книгата. Освен това в Приложението са разглеждани подробно два други жизнено важни въпроса: първо, как точно умира през 327 г. пр.Хр. Калистен, официалният историк на Александър и второ — какво в действителност се е случило при срещата на Александър с оракула в Сива през 332/1 г. Не са оцелели описания от онази епоха — което е характерно за целия античен период, а в малкото достигнали до нас сведения най-изтъкнатите автори представят най-различни версии. Това всъщност няма много голямо значение, защото са съществували теми, на които самият Александър е отделял голямо внимание и се е старал да контролира потока от информация. Един от многото парадокси в неговата кариера е фактът, че значителен брой сведения за нея често се оказват съмнителни и противоречиви. Поради причини, които са обяснени в книгата, в същината на неговите велики дела лежат доста различни стремежи. Анализът им не е просто едно предимство на книгата пред останалите за Александър, но е от изключителна важност да бъдат разбрани делата на този велик мъж и как те са били отразени от историците. Част от тези стремежи са познати и тълкувани, но други са били пренебрегвани и отминавани.

Терминология: Използвам „Македония“ като политически термин за означаване на държавата или царството на македонците, което

Александър наследил и което било изходната база за неговата значимост и мощ. За мен „Македония“ е географско понятие, отнасящо се до територията, която формирала ядрото на държавата или царството на македонците. Понякога тези две понятия се припокриват. „Велика Македония“ се отнася до много по-обширната територия, завоювана и обединена в една държава от Филип, чиито северни граници Александър се опитал да разшири до Дунава. В западната литература названията „Персия“ и „Иран“ се използват като равностойни, но строго погледнато Персия (*Persis* на гръцки) е истинското отечество на персите, простиращо се в планинския регион североизточно от Персийския залив, докато Иран обхваща също и земите на медите на север и други области. В тази книга понятието „Иран“ означава територията на съвременен Иран, а „Персия“ — държавата или империята на Ахеменидската династия.

Еквиваленти на парите: Не се опитвам да преизчислявам древните монетни стойности в съвременни еквиваленти. Един сребърен гръцки талант (думата е от вавилонски произход) съдържал 100 мина или 6000 драхми. В епохата на Александър един майстор занаятчия получавал дневно от две до три драхми. За да бъдеш признат за много богат — примерно като сегашните притежатели на милиони долари или британски лири — вероятно е трябвало да притежаваш три или повече таланта. Така че наистина се касае за огромни богатства, когато описваме как Харпал избягва през 324 г. с 5000 таланта или когато Александър се добира до хазната на персийската империя (в която през 324 г. е имало може би 180 000 таланта).

Преводи: Всички преводи от старогръцки и латински източници са извършени от мен. Понякога малко се отклонявам от стриктното буквално превеждане, за да се облекчи предаването им на съвременен език.

БЛАГОДАРНОСТИ

Настоящата книга доста се различава от цикъла лекции, който чета в Кеймбридж от 25 години, тъй като тези лекции са предназначени предимно за студенти класически профил или историци. По време на тези лекции аудиторията редовно се допълваше от дипломанти и колеги както от Класическия факултет, така и извън него. Понякога се появяваха доста екзотични посетители — например Боб Страслър, редактор на „The Landmark Thucydides“, както и мои колеги от колежа „Клер“ или професора по астрономия Джери Острикер. На всички тях аз съм много задължен заради това, че ме стимулираха да изнасям лекциите си в по-сбита и същевременно в по-задълбочена и по-занимателна форма, докато търсех нови хипотези за епохата на Александър.

По време на изследователската дейност и писането на книгата за Александър се наложи да се запозная много по-обстойно с историята и археологията на древна Гърция, за което съм задължен на моите многобройни гръцки приятели. Ще бъде обидно, ако изтъкна само неколцина от тях, но се чувствам задължен да спомена поне следните: Никос Биргалис и Настасия Флору; Костас Буразелис; Тасос Христидис (моят водач в Пела и Вергина); Сотерула Константиниду и Костас Константинидес; Елени Кубит; Ангелос Деливорас; Кати Демакопулу; Мати Егон и Николас Егон; Винсънт Габриелсен; Ариадни Гарциу-Тати; Костас Граменос; Негово високопреосвещенство Григориос, митрополит за Великобритания; Василис Карасманис; Паскалис Китромилидис; Нота Куру и Танасис Курос (най-старите ми приятели гърци); Димитрис Куртатас; Василис Ламбропулос и Артемис Леонтис; Едме Левентис, Луиза Левентис и Тасос Левентис; както и Дино Левентис; Анна Мису; Исидора Пападракакис и Манолис Пападракакис; Зенон Папаконстантину; Спирос Рангос; бившия посланик Александрос Сандис (самият той произхождащ от Александрия); съветника по въпросите на културата Виктория Соломонидис и аташето по печата Никос Пападакис,

всичките от посолството на Гърция в Лондон; Георгос Щайнхауер (без когото нямаше да започна археологическите си проучвания като студент в курса на професор сър Джон Бордман); Антонис Цамакис; Еви Тулупа; Костас Валакас; Костас Власопуло; София Вуцаки и не на последно място — Мария Йоси.

Освен това съм много задължен на д-р Ян Паркър от Отворения университет (който изчете цялата книга в предпечатен вид), професор Греъм Шипли, който акуратно изчете коректурите, при това без да прекалява със забележките; моя симпатичен и неуморим литературен агент Джулиън Аликзандър, както и моите търпеливи и опитни редакторки от „Макмилън“ Джорджина Морли, Наташа Мартин и Джоузин Мейер.

Дъщеря ми се оказа чудесен сътрудник, макар че се намираше на другия край на света, където дори мечтите на Александър не са достигали. Но както винаги най-много съм задължен на тази, на която е посветена тази книга (макар да трябва да призная, че се изкушавах да използвам словата на големия историк и изследовател на епохата на Александър — Ернст Бадян, с които той посвети своите „Изследвания на гръцката и римската история“ на съпругата си).

ХРОНОЛОГИЯ НА МАКЕДОНСКАТА ДИНАСТИЯ И ЦАРУВАНЕТО НА АЛЕКСАНДЪР III МАКЕДОНСКИ (ВЕЛИКИ)

ок. 498– 450 г.	Царуване на Александър I Македонски
ок. 450– 414 г.	Царуване на Пердика
414–399 г.	Царуване на Архелай I
393–369 г.	Царуване на Аминт III
359–336 г.	Царуване на Филип II (син на Аминт III)
359–338 г.	Царуване на Артаксеркс III в Персия
357 г.	Женитба на Филип II с Олимпия от Молосия
356 г.	Филип основава Филипопол. Победа на олимпийските игри
ок. 20 юли 356 г.	Раждането на Александър
356–346 г.	Третата Свещена война
352 г.	Филип завладява Тесалия
348 г.	Филип оплячкосва Олинт
346 г.	Филократовият мир. Филип тържествува на питийските игри
344/3 г.	Персия повторно завладява Египет (след въстанието от 404 г.). Александър опитомява Буцефал
343 г.	Аристотел преподава на Александър в Миеза
342–339 г.	Филип завладява Тракия
340/39 г.	Регентство на Александър (докато Филип е зает с обсадата на Византион). Александър основава

	Александрополис в Тракия
есента 338 г.	При Херонея Филип побеждава обединените сили на Атина и Тива, учредява Коринтския съюз, избран е за водач на панелинския поход срещу Персийската империя
336 г.	Дарий III се възкачва на трона в Персия
366 г.	Гръко-македонските войски, начело с Парменион, създават предмостие и напредват в северозападните части на Мала Азия
336 г.	Филип е убит в Егея
336–323 г.	Царуване на Александър III Македонски (Велики)
края на лятото 336 г.	Александър е признат за наследник на Филип като водач на Коринтския съюз и предводител на похода към Персия
от пролетта до юни 335 г.	Походи на Александър в Тракия срещу трибалите и по поречието на Дунав
юни до август 335 г.	Походи срещу илирите
октомври 335 г.	Разрушаването на Тива
пролетта 335 г.	Александър поема командването на похода към Персия и преминава с войските си в Азия
май 334 г.	Битката при река Граник
май до август 334 г.	Походи в западната част на Мала Азия, разпускане на флотилиите на съюзниците
август до септември 334 г.	Обсада на Халикарнас
есента/зимата 334	Походи в Кария, Ликия и Памфилия

г.	
пролетта 333 г.	Поход във Фригия (разсичане на Гордиевия възел)
лято 333 г.	Към Анкира, през Киликийските врати, до Тарс и Сол
ноември 333 г.	Битката при град Ис в Киликия
декември 333 г.	Парменион завладява Дамаск
януари до юли/август 332 г.	Обсадата на финикийската крепост Тир
септември до ноември 332 г.	Обсадата на палестинската крепост Газа
ноември 332 г.	Александър започва да управлява като фараон на Египет (коронация в Мемфис)
януари до март 331 г.	Основаването на Александрия в Египет (официална дата на създаването — 7 април). Посещение при оракула на Амон в оазиса Сива
пролетта 331 г.	Връщане от Мемфис в Тир, реорганизация на финансовите служби на империята
юли до август 331 г.	Преход до Тапсак (в днешен Ирак)
есента 331 г.	„Битката на мишките и плъховете“ (в Мегаполис регентът Антипатър побеждава въстаналите спартанци начело с Агис III)
20 септември 331 г.	Лунно затъмнение
1 октомври	Битката при Гавгамела (днес Тел Хомел)

331 г.	
октомври до декември 331 г.	Поход от Вавилон и Ситакена (след преглед на войската и нови назначения) към вътрешността на Иран (до Суза), после през земите на уксите и през прохода Персийските врати към Персеполис
пролетта 330 г.	Поход във вътрешността на Иран
април/май 330 г.	Връщане в Персеполис, изгаряне на двореца и отпътуване към Мидия
началото на юни 330 г.	Разпускане на гръцките съюзници в Ектабана
юни 330 г.	Поход към Рага (Техеран) и Каспийските врати
юли 330 г.	Откриването на трупа на Дарий III, напредване към границата на Хиркания, приемане на Набарзан и Фратаферн, флирт с царицата на амазонките (според легендите). Настъпление към Задракарта. Александър започва да се държи като Велик цар и частично възприема ориенталския стил на обличане
август 330 г.	Поход към Бактрия, после Александър се отклонява към Артакоана (Херат). Въстание на Сатибарзан
септември 330 г.	Присъда и екзекутиране на Филота, последвани от убийството на Парменион. Съд над Аминт и братята му
зима 330 г.	Поход през Дрангеана и Аримаспея до Аракозия, през Паропамиз в подножието на високопланинския масив Хиндукуш
зимата 330/329 г.	Основаване на Александрия Задкавказка (край Беграм и Чарикар)
пролетта 329 г.	Прекосяване на Хиндукуш до Драпсака (Кундуз) и Бактра. Изпращане у дома на ветераните и тесалийските доброволци. Преминаване през реката Амударя
лятото 329 г.	Залавяне на Бес, претендент за персийския престол. Придвижване до Мараканда (Самарканд), лятната

	столица на Согдиана, на брега на река Сърдаря. Основаване на Александрия Ешатейска (Ходженд). Въстание на местните скитски племена и на согдианите, поход срещу Спитамен
зимата 329/8 г.	В Бактра Александър приема пратеници от скитите и хорезмите
пролетта 328 г.	Начало на систематичните действия за умиротворяването на Согдиана, намеса в партизанската война срещу масагетаите в туркестанските степи и срещу Спитамен
края на лятото до ноември 328 г.	Връщане в Мараканда. Александър убива Клейт в Мараканда. Спитамен убит от масагетаите
зимата 328/7 г.	Александър квартирува в Навтака
пролетта 327 г.	Завземане на Согдианската скала (Байсин-Тау) и на Хориен Кох-и-Нормален. Александър се жени за Роксана, дъщеря на Оксиарт. Преход към Бактрия за потъпкване на последната съпротива. Епизодът с проскинезата. Заговорът на пажовете. Арестуване и екзекутиране на Калистен
края на лятото 327 г.	Тръгване от Бактрия, прекосяване на Хиндукуш към Александрия Задкавказка
по-късно зимата 327/6 г.	Начало на нахлуването в Индия. Александър отсяда в Асасен (Сват и Бунер). Превземането на Масага и скалата Аорн (Бар-сар иб Пир-Сар). Спускане до река Инд
326 г.	Напредване до Таксила
май 326 г.	Битката при река Хидасп (Джелум) срещу Пор (раджа на Паравас)
май до юни 326 г.	Престой в царството на Пор
края на	Напредване до река Асесин и Хифаз (Беаз), метеж сред

юни 326 г.	войските, Александър се отказва да прекосява река Хифаз и се връща при река Хидасп. Смъртта на Коний. Подготовка на флота
ноември 326 г.	Започва спускането по течението на река Хидасп
325 г.	Разправа с племето мали. Александър е ранен почти смъртоносно. Спускане до Индия и Индийския океан
юли 325 г.	Напредване до Патала (Хайдарабад)
август 325 г.	Начало на спускането от Патала. Преход през пустинята Гедрозия (Макран)
септември 325 г.	Александър стига до Орейта
септември/октомври 325 г.	Неарх потегля с флота, Александър прекосява пустинята Гедрозия и стига до Пура
средата на декември 325 г.	Неарх стига до Ормозея (Ормузкия проток)
края на декември 325 г.	Александър и Неарх се събират в Кармания (Гулаширд)
зимата 325/4 г.	Екзекуции на сатрапи и пълководци; бягството на Харпал
януари до март 324 г.	Неарх с флота напуска Ормузкия проток и продължава през водите на Персийския залив
януари (?) 324 г.	Александър стига до Пасаргада
март 324 г.	Александър и Неарх отново се събират в Суза
април 324 г.	Масови бракосъчетания в Суза, изплащане на дължимото възнаграждение на войниците, пътуване по река Тигър
юни 324 г.	Метеж в Опи (Багдад), пир по случай помиряването
юли 324 г.	Харпал пристига в Атина с повече от 700 таланта в злато и сребро

август 324 г.	На олимпийските игри Никанор провъзгласява декрета на Александър за изгнаниците
октомври 324 г.	Смъртта на Хефестион в Ектабана
зимата 324/3 г.	Поход срещу номадите
началото на 323 г.	Александър е във Вавилон. Подготовка за похода към арабските земи, приеми на пратеници, признаващи божествеността на Александър
10 юни 323 г.	(Вечерта на 28 дайсиос според македонския календар): Александър умира във Вавилон приблизително на 33 г., след като е царувал само дванадесет години и половина

ВЛАДЕТЕЛИТЕ ОТ АХЕМЕНИДСКАТА ДИНАСТИЯ^[1]

650–620 пр.Хр.	г.	Теспей
620–590 г.		Кир I
590–559 г.		Камбиз I
559–530 г.		Кир II Велики
530–522 г.		Камбиз II (син на Кир II)
522 г.		Бардия (брат на Камбиз II)
522–486 г.		Дарий I (далечен роднина на Камбиз II)
486–465 г.		Ксеркс I (син на Дарий I)
465–424 г.		Артаксеркс I (син на Ксеркс I)
424 г.		Ксеркс II (син на Артаксеркс I) (царувал само 45 дни)
424–404 г.		Дарий II Окс (незаконно роден брат)
404–359 г.		Артаксеркс II Арс (син на Дарий II)
359–338 г.		Артаксеркс III Окс (син на Артаксеркс II)
338–336 г.		Артаксеркс IV Арс (син на Артаксеркс III)
336–330 г.		Дарий III Арташат (Кодоман) (родственик)

Забележка: Данните са според „Персийската империя от Кир до Артаксеркс I“ от М. Бросиус, като автора е добавил свои корекции. Годишите за царуванията преди Кир II са ориентировъчни. Абсолютно всички години са преди Христа, поради което не се изписва „г. пр.Хр.“ — Б.пр.

[1] Наречена на основателя на династията Ахемен (ок. 700–675 г. пр.Хр.). — Б.пр. ↑

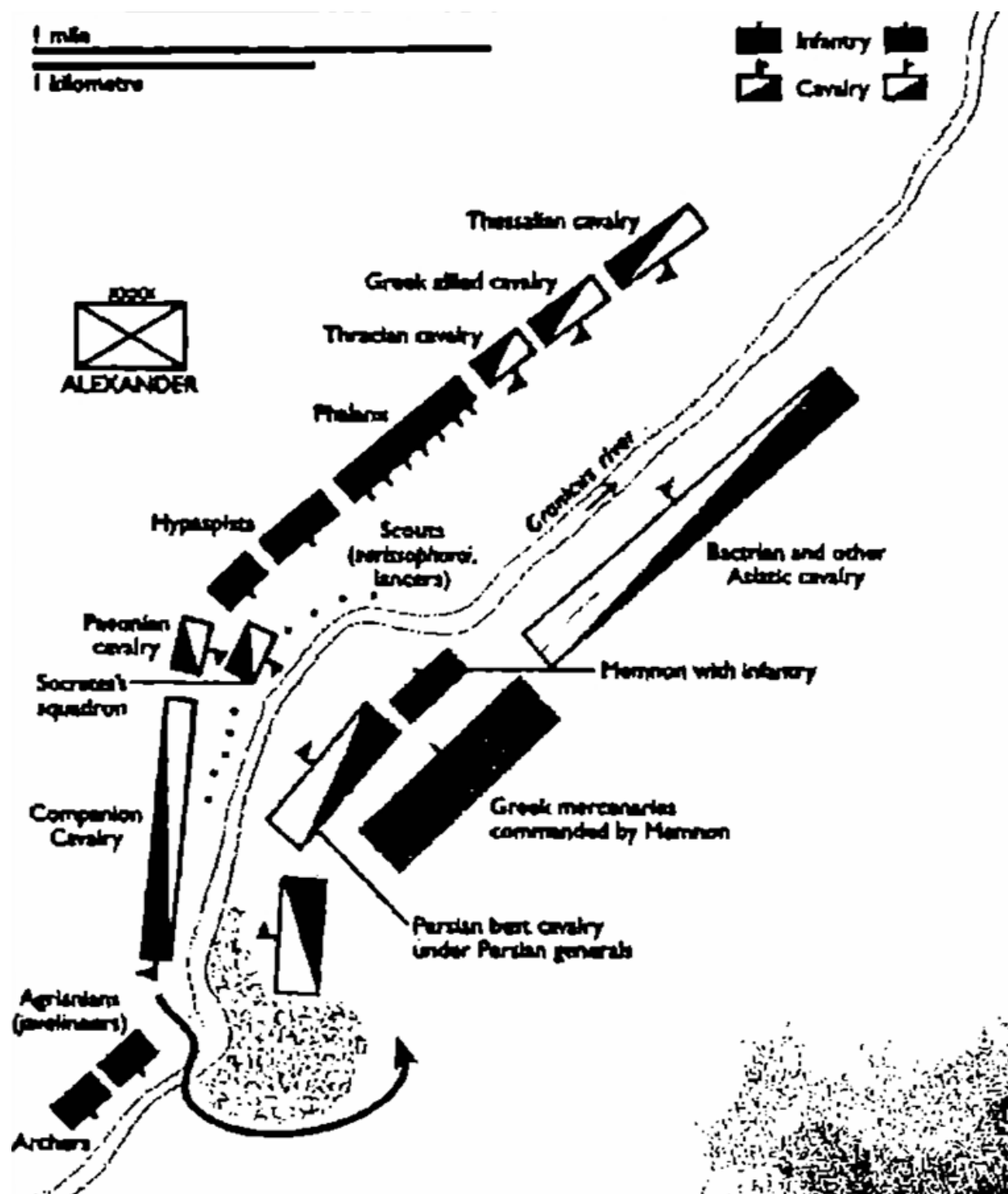
КАРТИ И ПЛАНОВЕ НА БИТКИТЕ

Древна Гърция по време на смъртта на Филип

Походите на Александър в Европа и в Азия (336–323 г. пр.Хр.)

Битката при Граник — фаза 1

Agrarians (javelineers) = аграриани (копиехвъргачи)

ALEXANDER = Станът на Александър

Archers = стрелци с лъкове

Bactrian and other Asiatic cavalry = бактри и друга азиатска кавалерия

Cavalry = кавалерия

Companion cavalry = гвардейската кавалерия

Gnanicus river = река Граник

Greek allied cavalry = обединена гръцка кавалерия

Greek mercenaries commanded by Memnon = гръцки наемници, командвани от Мемнон

Hypaspists = хипаспи (щитоносци)

Infantry = пехота

Memnon with infantry = пехотата на Мемнон

Raeonian cavalry = пеонска кавалерия

Phalanx = фалангите

Persian best cavalry under Persian generals = Най-добрата кавалерия на персите, под персийско командване

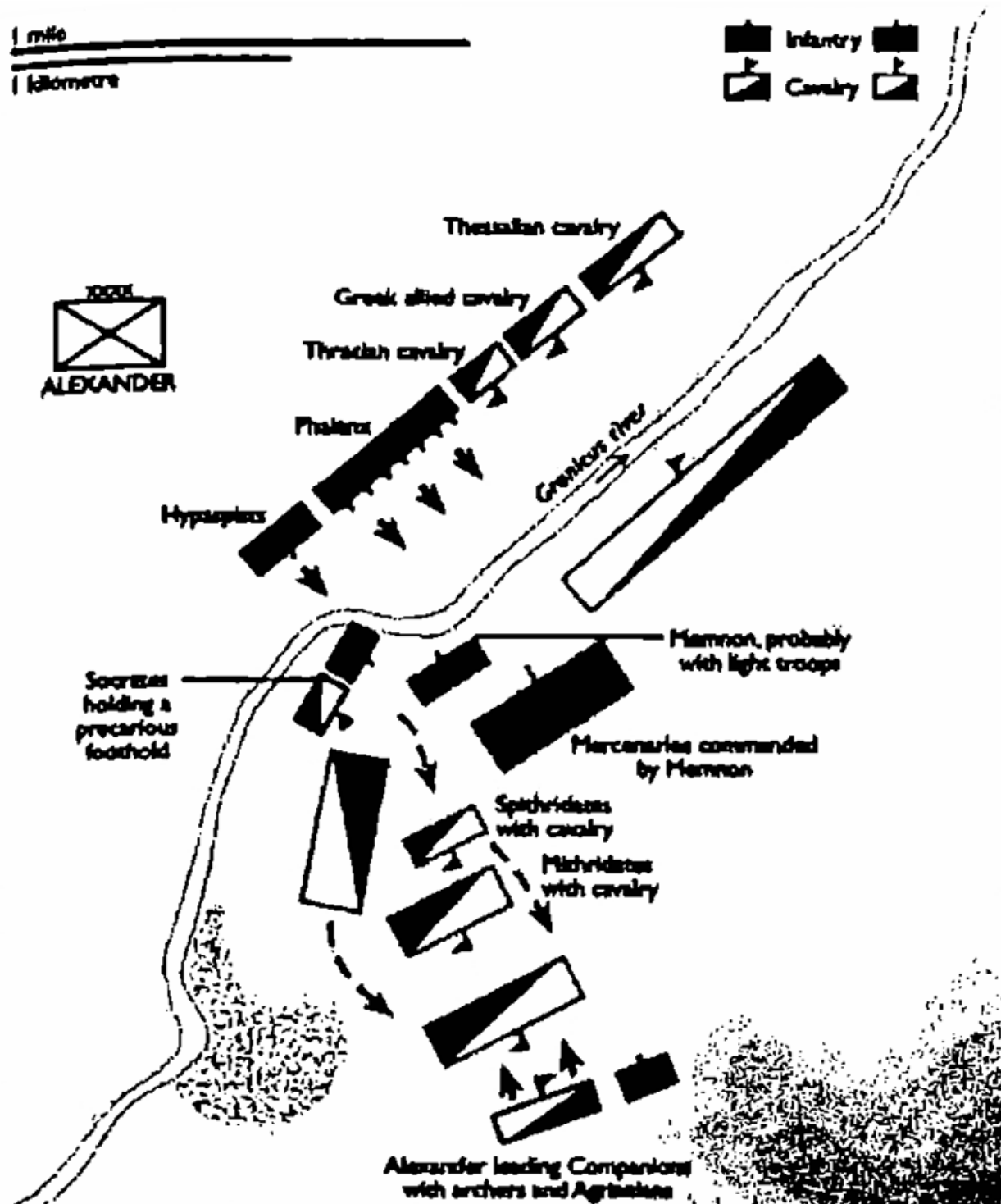
Scouts (sarissophoroi, lancers) = разузнавачи (сарисофори, копиеносци)

Socrates's squadron = ескадронът на Сократ

Thessalian cavalry = тесалийска кавалерия

Thracian cavalry = тракийска кавалерия

При битката на река Граник, за разлика от другите два участъка от полесражението, предвожданите от Александър войски в действителност превъзхождали по численост противника, начело с Арситес, сатрап на хелеспонтска Фригия.

Битката при Граник — фаза 2

ALEXANDER = Станът на Александър

Alexander leading Companions with archers and Agrianians =
Александър начело на гвардейската кавалерия, стрелците с лъкове и агрианите

Cavalry = кавалерия

Gnanius river = река Граник

Greek allied cavalry = обединена гръцка кавалерия

Hypaspists = хипаспи (щитоносци)

Infantry = пехота

Memnon, probably with light troops = Мемон с леко въоръжената пехота

Mercenaries commanded by Memnon = гръцки наемници, командвани от Мемнон

Mitridates with cavalry = Митридат с кавалерията

Phalanx = фаланги

Persian best cavalry under Persian

generals = Най-добрата кавалерия на персите, под персийско командване

Scouts (sarissophoroi, lancers) = разузнавачи (сарисофори, копиеносци)

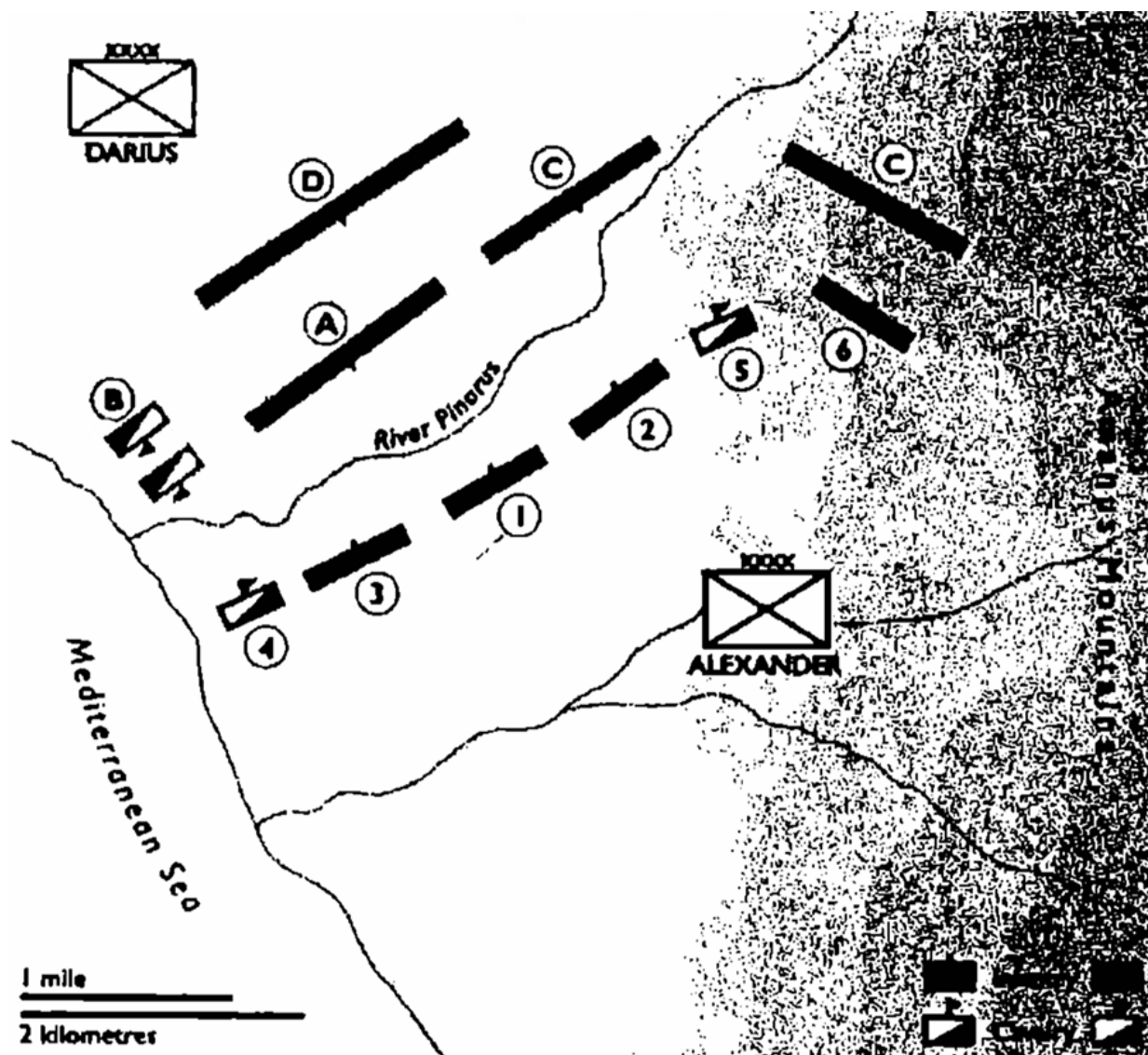
Socrates holding a precarious position = ескадронът на Сократ

Spithridates with cavalry = Спитридат с кавалерията

Thessalian cavalry = тесалийска кавалерия

Thracian cavalry = тракийска кавалерия

След като неочаквано прекосил реката, при това доста далеч от основните персийски сили, Александър принудил персите да прехвърлят кавалерията си от центъра, за да бранят левия си фланг. Разпръснати и оголени, войските на персите били сразени (Вж. Глава 7).

Битката при град Ис

ALEXANDER = Станът на Александър

DARIUS = Станът на Дарий

Persian army = Персийските войски

A Greek Hoplites = гръцки хоплити

B Cavalry = кавалерия

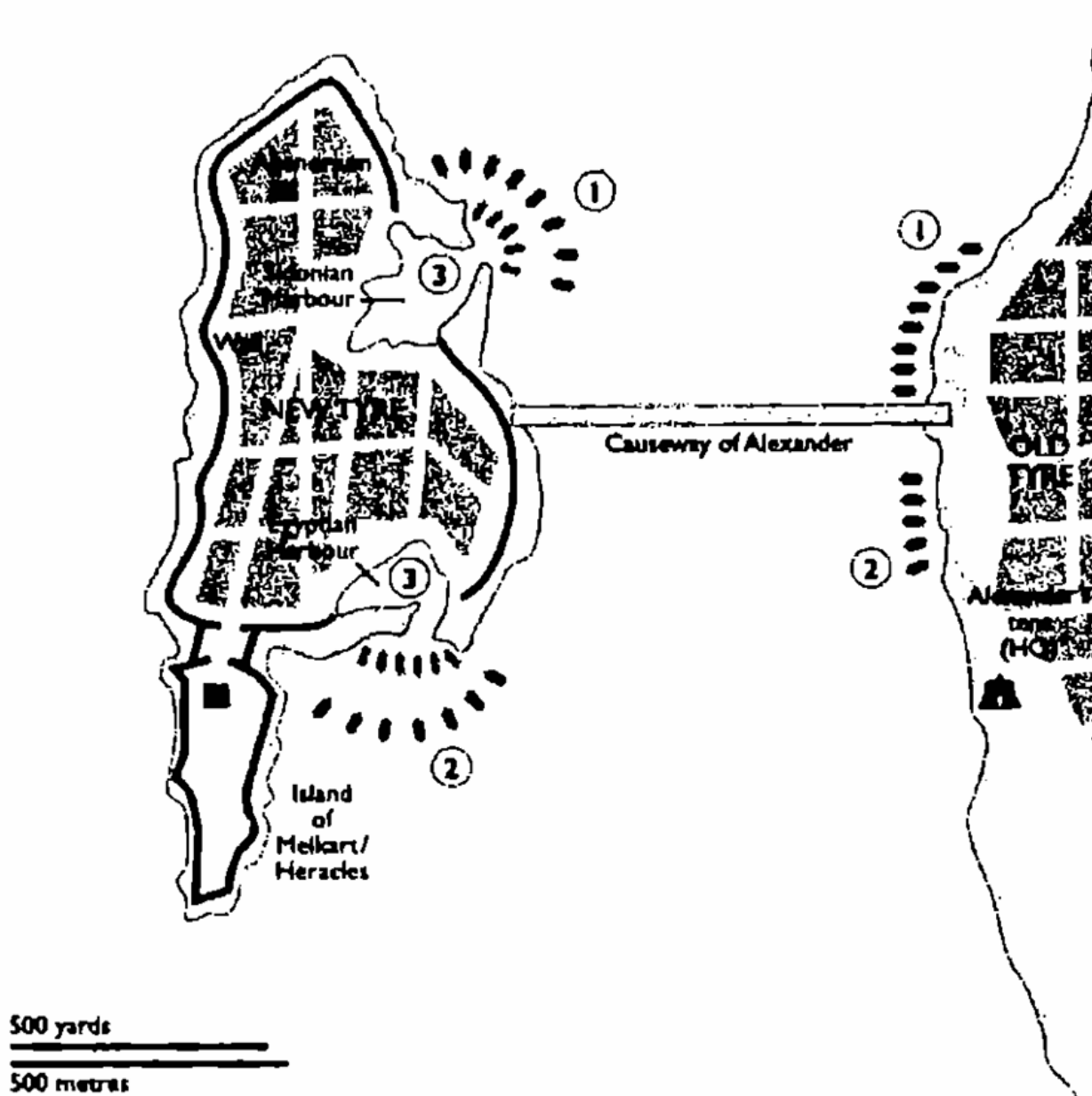
C Kardakes (light Persian infantry) = кардаки (леко въоръжена персийска пехота)

D Other Asian light troops = други азиатски войски с леко въоръжение

Macedonian army = Македонските войски

- 1 Phalanx = фаланги
- 2 Hypaspists = хипаспи
- 3 Greek hoplites = гръцки хоплити
- 4 Greek cavalry = гръцка кавалерия
- 5 Macedonian cavalry = македонската кавалерия
- 6 Light troops = леко въоръжена пехота
- River Pinarus = река Пинар
- Mediterranean Sea = Средиземно море
- Amanus Mountains = планина Аманус
- Cavalry = кавалерия
- Infantry = пехота

Както и при битката край река Граник противниците тук също били разделени от река, но този път персите (за пръв път водени лично от Дарий III) пресекли реката преди войските на Александър.

Обсадата на Тир

Agenorium = Агенориум

Sidonian Harbour = пристанище на Сидон

Wall = крепостна стена

NEW TYRE = Новата крепост на Тир

OLD TYRE = Старата крепост на Тир

Island of Melkart/Heracles = острова на Мелкарт/Херкулес

Causeway of Alexander = насип, издигнат от войските на Александър

Egyptian Harbour = египетско пристанище

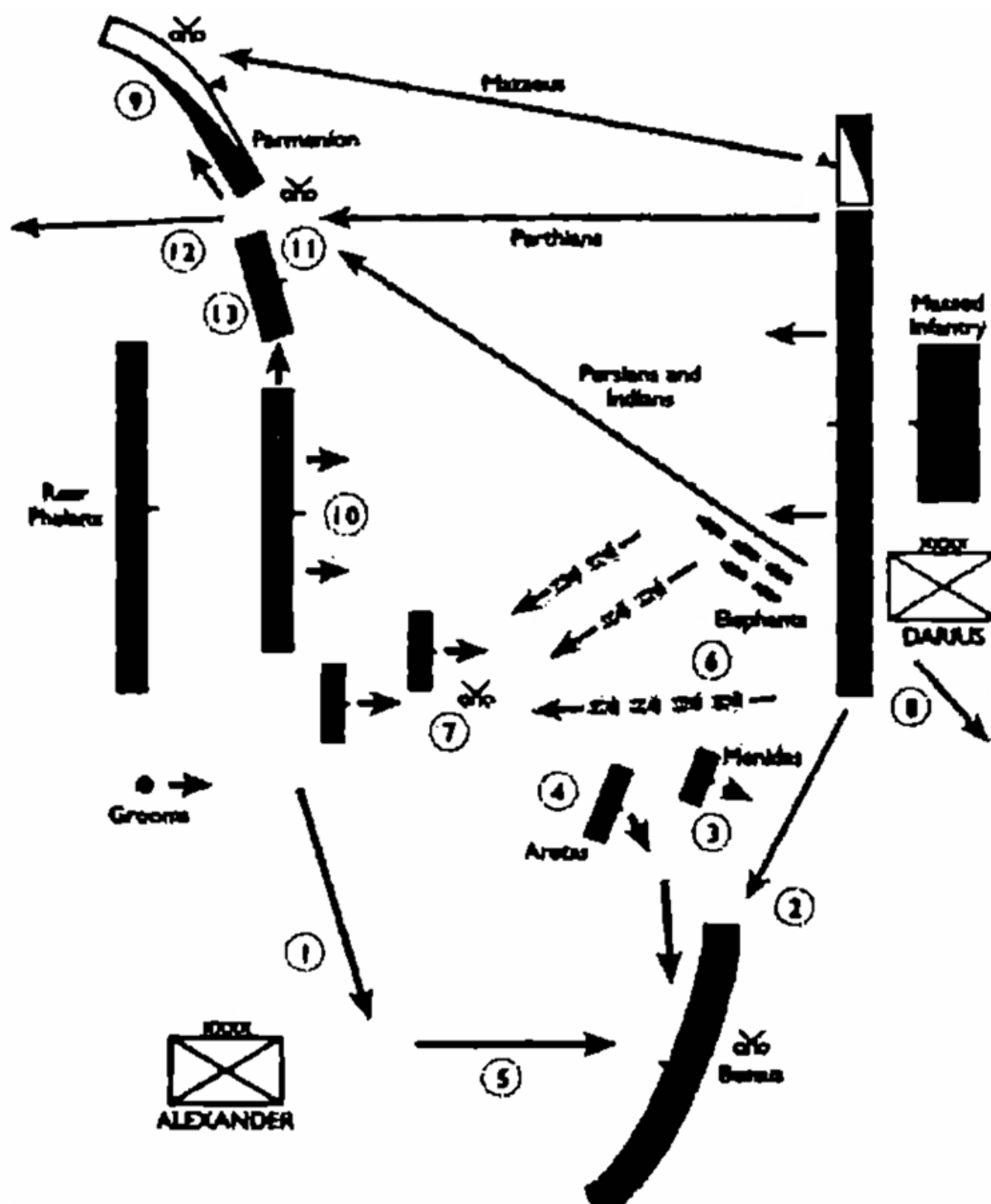
Alexander's tent (HQ) = палатката на Александър (главна квартира)

1 Cyprian ships = кипърски кораби

2 Other Phoenician and other ships = финикийски и други кораби

3 Tyrian ships = кораби на Тир

Стените на новата крепост на Тир били много масивни, добре укрепени на сушата и проникването на завоевателите било извънредно трудно. Александър, който не разполагал с флот, изградил два земни насипа (първият бил разрушен от защитниците на Тир), за да атакува крепостните стени откъм сушата. При поддръжката на финикийските отстъпници, Александър най-после успял да атакува по-слабо укрепените откъм морето крепостни стени и да покори Тир след седеммесечна обсада.

Битката при Гавгамела

ALEXANDER = Станът на Александър

Aretas = арети

Bessus = беси

DARIUS = Станът на Дарий

Elephants = слонове

Grooms = гвардейска кавалерия

Massed Infantry = основната пехота

Mazaeus = Мазей

Menidas = мениди

Parmenion = Парменион

Parthians = парти

Persians and Indians = перси и индийци

Rear Phalanx = задни фаланги

1 Началната атака на Александър, скосена спрямо фронтната линия

2 Персийските войски от Бактрия и Скития парират удара

3 Александър заповядва на наемниците да пробият левия фланг на персите

4 Атака на бактрите и скитите

5 Пробив в бойния строй на войските на Дарий

6 Атака на персийските колесници

7 Стрелците с лъковете и леката пехота оказват съпротива на атаката с колесниците

8 Дарий побягва

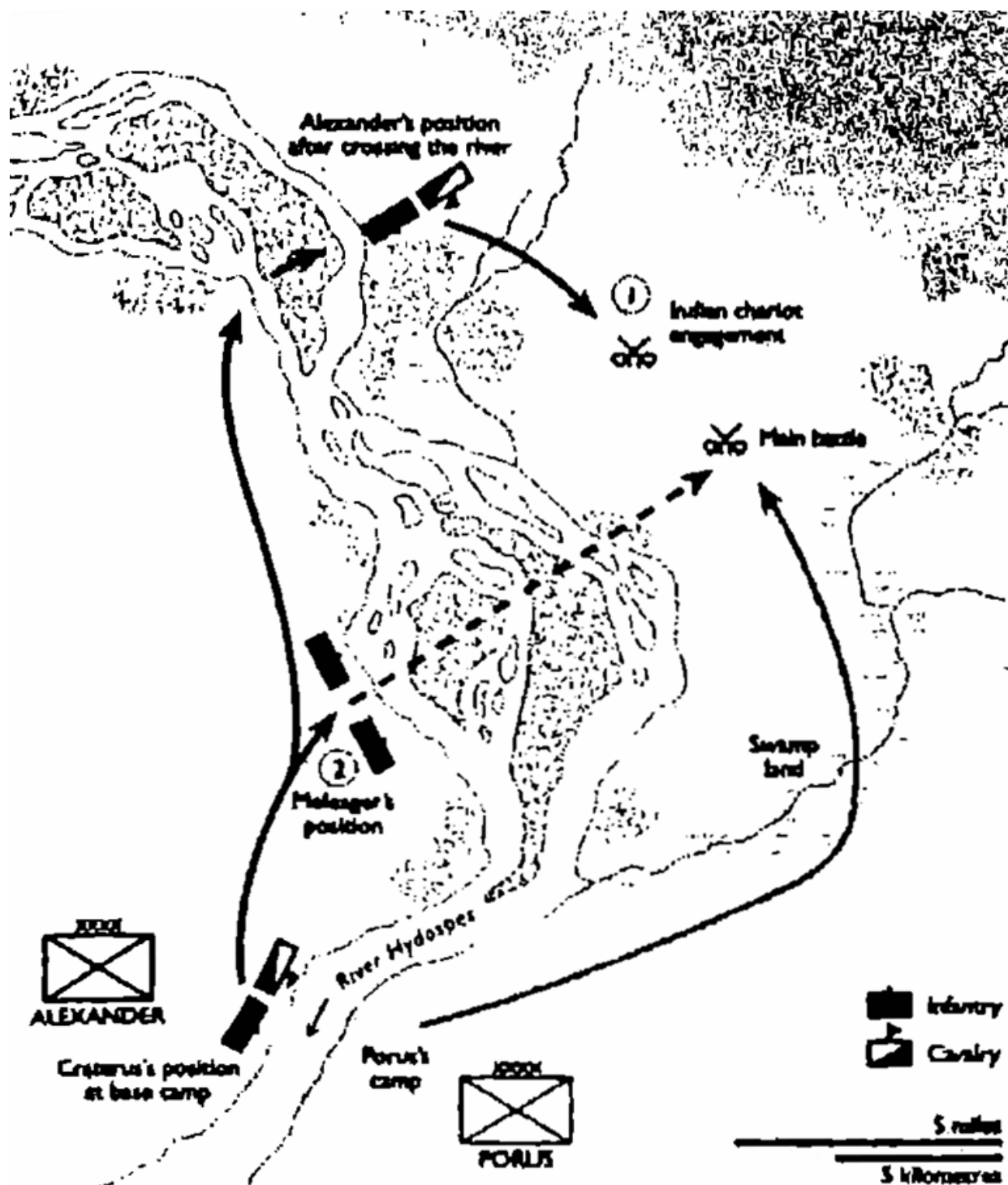
9 Парменион се съпротивлява срещу натиска на кавалерията на Мазей

10 Пехотата на Александър настъпва

11 Пробив между кавалерията на Парменион и пехотата

12 Пробив на персийската и индийската кавалерия

13 Македонската пехота ликвидира пробива на персите

Битката при река Хидасп

Alexander's position after crossing the river = позиция на Александър след прекосяването на реката

Indian chariot engagement = индийски колесници

Main battle = основно бойно поле

Swamp land = мочурища

Meleager's position = позиция на Мелеагър

River Hydaspes = река Хидасп

Craterus's position at base camp = позиция на Кратер в базовия лагер

Porus's camp = лагерът на Пор

PORUS = Станът на Пор

Infantry = пехота

Cavalry = кавалерия

1 Александър разделя силите си на две, като лично повежда едната половина, а другата поверява на Кратер. Под водачеството на Александър 5000 конника и 6000 пехотинци пресичат реката, за да атакуват Пор изненадващо.

2 Основните сили под командването на Кратер остават на десния бряг на реката. Мелеагър, командващ резервите, ги повежда покрай брега след Александър, който прекосява реката в горното течение и веднага атакува.

ГЛАВА 1

СЛАВАТА НА АЛЕКСАНДЪР

*Светът помни Искандер и
неговите дела.*

*Македония му даде своя
скиптър.*

*Искандер беше син на Филип.
Целият му живот бе само един
безкраен копнеж за слава и
блясък.*

Абай,
„Искандер“

Наследил на двадесетгодишна възраст властта на баща си Филип като господар на света на изток от Адриатика, Александър едва на двадесет и шест години станал господар на могъщата някога Персийска империя. А когато навършил тридесет години, неговите победоносни войски вече били достигнали пределите на ойкумене (населявания свят). Ала не доживял тридесет и третия си рожден ден. Не е изненадващо, че още приживе той се превърнал в легенда. След смъртта му през 323 пр.Хр.^[1] тази легенда се разнесла надлъж и нашир — от Исландия до Китай — главно поради романтичния ореол на Александър. Подобни предания били разпространени най-вече в Египет, особено когато изминали пет и повече столетия след смъртта на Александър.

Благодарение на този легендарен ореол, както и поради ред други причини, в отделните страни и в различните епохи Александър бил възприеман като герой, полубог-получовек, християнски светец, нов Ахил, философ, учен, мъдрец, пророк или месия.

Но в античността бил известен предимно като завоевател. Ето например Ариан^[2], който е писал своите съчинения в началото на второто столетие след Хр., повлиян от наскоро приключилите победоносни походи на римския император Траян в Партия (днешен Иран) в творбата си „Анабазис“ („Завоюваната страна“) ни е завещал най-доброто описание на Александър от всички исторически съчинения в античността:

От моя страна аз, разбира се, не мога да определя със сигурност какви планове е кроял Александър, но нищо в тях не е било малко или дребнаво. Той не би прекратил завоеванията си дори ако след Азия бе погълнал цяла Европа и Британските острови...

Ариан съвсем предпазливо коментира славата на Александър. Но коментарът към последните планове на Александър (вж. Глава 10) е само част на онези премерени и точни забележки, които отреждат на Ариан достойно внимание от страна на съвременните критично настроени историци и биографи на завоевателя на света. Съвсем друга тема е неговата небрежна забележка относно Британските острови, като че ли за него те не са част от Европа...

Хилядолетие и половина по-късно Хамлет, в сцената на гробището, коментира евентуалната земна съдба на праха на Александър:

*Александър царувал,
Александър бил погребан,
Александър се превърнал в пръст;
от пръстта получаваме глина;
и защо сега с тази глина,
в която той се е преобразил,
да не затъкнем една бъчва с бира?^[3]*

Това е шовинистична английска илюстрация на факта, че Александър е описван в националните литератури на около осемдесет страни, като се започне от Британските острови, премине се през Казахстан (откъдето е Абай, признат за национален поет) и се стигне до Малайския полуостров. Това, на свой ред, е друг начин да се подчертае, че Александър вероятно е най-прочутият сред личностите в човешката история, които са греели като звезди в продължение на две ери. Или както много добре го е казала писателката Мери Бътс (в бележките към публикувания през 1931 г. свой роман „Македонецът“): „Има хора, които приключват една стара епоха. Има хора, които започват една нова епоха. Александър е сторил и двете.“ Тя цитира уместно още един откъс от съчиненията на Ариан:

Не съм убеден, че съществува някъде нация, град или просто множество от хора, до които да не е достигнало неговото име; каквито и причини да е посочвал за деянията си, каквито и хвалби да е изричал или каквито и да е претенции да е изявявал, на мен ми се струва, че още от рождението му над главата му е била простряна божията десница и е насочвала неговите действия, които нито един смъртен на земята не е могъл не само да надмине, но дори и да се изравни с тях.

Друго свидетелство — и признание — за славата на Александър е начинът, по който той бе отбелязан във Великобритания. За отпразнуването на 250 години от създаването на Британския музей през 1753 г., Кралската пощенска служба издаде колекция от пощенски марки, илюстриращи шест подбрани обекта от изключително богатата съкровищница на музея (за сведение, съхраняваните в него артефакти надвишават седем милиона и обхващат около два милиона години от историята на човечеството). Един от тези шест обекта е каменен бюст на Александър от епохата на елинизма (около 200 г.). Александър, който — според придружаващата брошура — след смъртта си бил почитан като бог.

Това не е съвсем точно казано: той всъщност е бил тачен като бог още приживе. Обаче една друга личност от античността, за която със

сигурност можем да кажем, че е била почитана като бог след смъртта ѝ, е предшественикът на римските императори Юлий Цезар, в чийто живот Плутарх открива паралели с живота на Александър (което е било известно и на Шекспир). Това е напълно разбираемо, тъй като в някои отношения Цезар е много близо до успехите на Александър, а освен това е завещал името си като нарицателно за автократичен владетел (кайзер и цар). Когато Юлий, в ранните години от кариерата си, заминал на обиколка по римските крепости в Испания, той, според Плутарх, се загледал в една статуя на Александър (може би онази, която сега е в музея в Севиля, след като била открита в римската колония Италика, откъдето са произлизали двама от по-късните римски императори). И се разплакал, защото докато Александър умрял на тридесет и три години като властелин над по-голямата част от населението на света, той, Цезар, до тази възраст още не бил постигнал нито един грандиозен успех. Аз не съм Юлий Цезар. Но по време на писането на тази книга съм на петдесет и шест, така че вероятно можете да си представите как съм се чувствал.

Могат да се посочат още много илюстрации за славата на Александър. Например св. Августин не останал много впечатлен от завоевателя на света. Той го определял (според парафразата на един от пасажите от книгата „Градът на Бога“ на Франк Холт) като „грабител с глобален апетит за плячка“, което звучи като изненадващо съвременно критично определение. Св. Йоан Христосом, патриарх на Константинопол, критикува модата, свързана с носенето на талисмани под формата на монети с лика на Александър както сред накитите по главите на хората, така и дори завързани със златни синджирчета към глезените. Дори сред днешните тенис кортове може да се срещне съвременен еквивалент на това явление: австралийският тенисист Марк Филипусис, чийто баща е грък, носи на рамото си татуировка с образа на Александър. Може да се предположи, че Св. Йоан Христосом повече симпатизирал на Данте, който запратил Александър в седмия кръг на своя „Ад“, в обкръжението на крадци, убийци и тирани. Дори и днес моряците в Гърция след оцеляването си от поредната силна буря в открито море разказват, че ги пресрещала морска нимфа с настойчивия въпрос: „Къде е Александър Велики?“ Единственият отговор, който задоволявал нимфата, за да склони да спаси потъващия кораб, бил: „Александър и до днес е жив и здрав и царува над целия свят.“

Кой знае, може пък наистина да е така.

На практика подобно доказателство за неговата неувяхваща и до днес слава, въпреки че сега обитаваме доста по-различен глобализиращ се свят, представляват опитите на журналистите и писателите, автори на статии и ръководства по бизнес-мениджмънт, да извличат полезни уроци от този „велик строител на велика империя“. Както и американски филмови продуценти, който са готови да рискуват милиони долари, за да експлоатират, пресъздават и дори увеличават славата на оригиналния прототип. Но дали само неистовият стремеж към слава и блясък, ако се позовем на Абай, пришпорвал Александър? Дали това е неговият Свещен Граал, към чието притежание той се стремял? Освен това, макар да се е радвал както приживе, така и посмъртно на непостигната от никого друго слава и блясък, дали наистина е бил толкова велик, та да е заслужил прозвището „Александър Велики“? Това са само някои от най-важните въпроси, на които ще потърсим отговорите в тази книга, посветена на нова гледна точка към крайно своеобразния гений на Александър.

Моите отговори, както и всички други отговори, трябва да се възприемат само като условни, повече или по-малко умозрителни. За да достигне до нас Александър преди всичко като енигма, трябва да „благодарим“ най-вече на доста неадекватните източници и свидетелства. Макар че те не са различават много в количествените описания, за тях е характерно крайно неприемливото им качество. Мнозинството от тези сведения не са записани от съвременници на Александър, като в тях преобладават пристрастните оценки (както „за“, така и „против“ Александър), успоредно с тенденцията да звучат като сензационни материали. Каквито и аспекти от кариерата на Александър да проучим, ние обикновено не сме в състояние да се доберем до по-стабилни сведения, тъй като всяко обяснение на събитията може да се представя само като най-вероятното, а дори и това е рядко срещано. Дори самите факти, т.е. какво в действителност се е случило, много често са неясни. Също като римския историк Тацит първото, което ние, съвременните историци, трябва да сторим, се свежда до това да не се доверяваме безусловно на всичко, което ни разказват древните автори.

Все пак някои изследователи на Александър вярват, че най-доброто, което може да бъде постигнато в хода на историческото разследване, е да се фокусира вниманието върху различните образи на

Александър, създадени от различните източници, свидетелства и други хроники на очевидците на разглежданите събития, ала без да се храни излишна надежда или някакви очаквания за по-нататъшен напредък в усилията за разкриването на истината за Александър. В настоящата книга, естествено, се отдава необходимото внимание на образа или по-скоро образите на Александър, както и изобилието от митологично-исторически традиции, разпростиращи се върху цялото му житие, които продължават да се множат дори и до ден-дневен. Но книгата се обляга и върху по-внимателен прочит на повечето от достигналите до нас антични източници — както писмени текстове, така и археологически открития. Така може да се види какво е помогнало на Александър да постигне толкова много, как точно го е постигнал и най-важното: какви са били подбудите му.

Ще започна с проследяването на кариерата на Александър още от раждането му в македонската столица Пела през лятото на 356 г., за да стигна до 334 г. — т.е. до началото на неговия поход за завладяване на Персийската империя. Това е само едно описание в общи линии, но то изгражда достатъчна географска и историческа панорама, която да послужи като основа за следващите тематични глави. Полибий (виден гръцки историк от II век пр.Хр.) е вярвал, че не може да бъде съставено правдоподобно историческо описание без посещение на онези места, където някога са се разигравали описваните исторически събития. За нещастие това съвсем не се оказа по възможностите ми, но прилагам сведения за по-съществените особености на терена и климата навсякъде, където това се оказва наложително, като за начало поставям описанието на родината на Александър — Македония (както горната, така и долната половина от страната). След това проследявам придвижването на Александър в продължение на цели тридесет хиляди километра, т.е. навсякъде, където той е напредвал начело на победоносната си войска — първо на север към Дунава, после на юг към централна Гърция, преди накрая да потегли към Азия през 334 г., за да не се завърне повече в Европа.

Между 334 и 331 г. той разгромил средиземноморския флот на Великия цар на Персия. Колкото и да било парадоксално, непредсказуемо и може би незаслужено, той успял да разгроми

внушителния персийски флот само чрез военни операции по суша. Александър постигнал това, като завладявал една по една базите на персийския флот, особено тези в Леванто, където обсадата на Тир се оказала най-важната в тази кампания. Това означавало, че докато Гърция оставала под строгия контрол на регента Антипатър, Александър вече можел да съсредоточи усилията си само върху спечелването на решителните, майсторски разиграни от него битки срещу пълчищата на Дарий III. От тези битки най-значими били следните три: при река Граник в западна Анадола през 334 г., край Ис в южна Анадола през 333 г. и до Гавгамела в Месопотамия през 331 г. Но все още го очаквали много схватки, повечето от които били смъртно опасни. Но въпреки всички препятствия от средата на 329 г., когато бил екзекутиран един от роднините на Дарий III (претендент за негов наследник), Александър вече нямал съперници като владетел на новата, много по-обширна империя. Накрая тя се разпростряла от Гърция до Пакистан, като освен всичките останали провинции обхващала също Египет, Сирия и Вавилония, както, разбира се, и древния център на Персийската империя — земите на днешен Иран.

Ала тепърва предстояли най-тежките сражения, в дивите планини и високи плата на Централна Азия, от 329 до 327 г. Този поход всъщност е най-големият успех на Александър на бойното поле. Това била епизодична партизанска война срещу войнствените банди, съставени от мъжете от местните племена, без да се стига до класическите традиционно протичащи в открито поле сражения между армиите на две царства. Бащата на Александър — Филип — „спечелил много от войните, които водел, с помощта на династични бракове“, твърдял един от биографите на Филип II Македонски. Той умело комбинирал откритите схватки и военните завоевания с брачната дипломация и изграждането на династични съюзи, за да намали съпротивата на противника или да си осигури дълготраен мир след извоюването на победата. Това той направил цели седем пъти. Александър само два пъти последвал примера на баща си — в Согдиана през 327 г. и в Иран през 324 г., като и двата пъти се решавал на тази стъпка не като доказателство на могъщество или успех, а по-скоро заради трудностите, които срещал при постигането на поредната победа, както и за да удържи позициите си. Писателите от по-късните

епохи описват тези сватби в романтични тонове, особено първата му женитба с Роксана, ала истината навярно е била много по-прозаична.

Може да се спори дали на Александър е било необходимо да се впуска в нови, по-нататъшни завоевания през лятото на 327 г., след като завладял Иран, а в околните земи повече или по-малко вече бил установен стабилен контрол. Например не му е било нужно да покорява земите отвъд Хиндукуш, т.е. територията на съвременния Пакистан, които някога принадлежали на Персийската империя, обаче отдавна били загубени и изоставени. Но Александър не само че вдъхновил и убедил, придумал или просто заставил своите войници (при това заедно с техните ориенталски любовници и спътнички) да прекосят целия Пакистан, за да стигнат до Индия, но след това настоявал да продължат още по-нататък на изток, до самия край на света (според тогавашните географски разбирания), където най-отдалечените земи били обгръщани от водите на огромния океан. Или както го е обобщил, с пределен лаконизъм, римският историк Квинт Курций Руф:

Съдбата очакваше от него да приключи с покоряването на Ориента и излизането на брега на Океана, за да постигне всичко, на което е способен един смъртен.

Удивителна и съкрушителна се оказала победата, която спечелил през 326 г. край река Хидасп (днешната Джелум, вж. Глава 7) над Пор, раджата на Паравас (гърците го наричали „Порий“), над многочислената индийска войска, въоръжена с бойни слонове. Но когато неговите изпитани македонски войници, ядрото на войската му, измъчени от дългогодишните страдания, причинявани от невиджани природни явления като мусоните, му представили — в буквалния смисъл — своя ултиматум, Александър за пръв и последен път в живота трябвало да се примири с поражението, нанесено му не от друг, а от собствените му хора. С много ярост и неоправдана жестокост Александър си проправил път до делтата на Инд. Около него оставали все по-малко хора, защото, от една страна, много загинали в ежедневните схватки с индийците, а от друга — част от македонските войски били върнати в Иран по море. Тогава Александър взел донякъде съвсем безразсъдното решение да поведе останалите си спътници по

ужасно тежкия преход сред пясъците на Макранската пустиня в днешен Белуджистан (наричана в древността Гедрозийска пустиня).

Както се оказало впоследствие, този убийствен преход през пустинята едва не сложил край на подвизите на Александър и донякъде затъмнил блясъка на предишните му военни постижения.

Връщането му в Иран, в центъра на новата му империя, трябвало да бъде ускорено заради нетърпящи отлагане практически съображения, причинени както от природните стихии, така и от спешния проблем за управление и администриране на тази наскоро сформирана огромна държава. Не е учудващо, че той не винаги постъпвал безпогрешно. Нито че неговите азиатски губернатори на провинции, все още наричани сатрапи според персийската традиция, се оказали корумпирани, некадърни или нелоялни, а понякога и трите заедно. Същото се отнася и до щетите и обидите, нанесени от Харпал — отдавнашен приятел на Александър (още от детинство), който наскоро бил удостоен с титлата главен имперски ковчезник, но въпреки това през 324 г. избягал (при това за втори път) в Гърция, задигайки значителна сума от това, което би трябвало да се счита за хазната на Александър. Към тези затруднения на Александър се прибавила и горчивината от загубата на най-близкия и най-отдавнашния му приятел Хефестион, назначен на длъжност, съответстваща на велик везир на империята (тази загуба била причинена от тежко заболяване, завършило със смърт). Според слуховете — на които поне този път можем да се доверим — връзката между Александър и Хефестион била нещо повече от дружба между двама предани приятели. Във всеки случай скръбта на Александър се измервала в Омирови мащаби, като че ли Ахил оплаквал загиналия Патрокъл. И може би след този срыв Александър вече не възстановил душевното си равновесие и разсъдък си до смъртта си, вероятно настъпила като последица от изключително силна треска, въпреки че според неизбежните при подобни събития слухове той, също като баща си, бил убит във Вавилон през юни 323 г.

Какво точно е планирал Александър за бъдещето на империя си? Това никога няма да узнаем със сигурност. Малко след кончината му били огласени ръкописи, обявени за „неговите последни планове“. Но те по-скоро биха могли да ни разкрият повече за неговата мегаломания и за политическите амбиции на неговите съперничаещи си помежду си имитатори, отколкото да представят разумно подготвени краткосрочни

и дългосрочни проекти. Непосредственият резултат се свеждал до продължителните междуособици сред шепата така наречени наследници (диадохи), които успели само в едно — в разкъсването на империята, която умряла заедно с основателя си. В началото на третото столетие преди Христа се оформили три големи царства в Гърция и Близкия изток: царството на Антагонидите в Македония и Гърция (т.е. в сърцето на Егейска Гърция), царството на Птоломеите в Египет и царството на Селевкидите в Азия, от които последните две били по-мощни. Най-стриктно се съблюдавали заветите на Александър в царството на Селевкидите. Към средата на това столетие в Пергам се появило четвърто царство, владяно от династията на Аталидите. Така се оформил елинистичният свят, на който предстояло да бъде завладян от римляните през периода от края на третото до средата на първото столетие преди Христа. Много по-късно от развалините на този свят ще бъде издигната елинизираната Източна римска империя като първия бастион на християнството. Св. Павел, елинизиран евреин с римско гражданство, пристигнал от Тарс в Киликия, не далеч от полесражението на втората от трите решителни битки между Александър и персите.

Но може ли въобще македонците да се считат за гърци? Този въпрос може да изглежда озадачаващ, особено в светлината на наскоро отшумелия международен спор за названието на бившата югославска република Македония. Всъщност много гърци от епохата на Александър са вярвали, че македонците или не са истински гърци, или само отчасти, или пък въобще не могат да бъдат признавани за гърци. Въпреки че тези твърдения се основават на съответните исторически факти, все пак е редно да се добави, че много от тези преценки са се базирали на особеностите на македонския език, който в много случаи се оказвал напълно неразбираем за гърците. Но в подкрепа на противната теза се изтъква символиката от един приеман и споделян от двата народа мит, според който македонците могат да бъдат приемани за един от народите, населявали древната Елада — както като наследници на легендарния Македон (откъдето произлизало името Македония), така и като издънки на царствената династия на Аргеадите. Тези Аргеади претендирали, че били преки потомци на Темений, който според легендите някога в много далечното (и крайно неясно минало) се преместил от южния Аргос (в Пелопонес) на север

към Македония. А тъй като родословието на Темений го свързало с рода на Херкулес, се получавало, че македонците произлизат от самия полубог и митичен герой Херкулес. Планината Олимп, обитавана от най-могъщите богове и богини, се намирала на територията на древна Македония, с което аргументите на македонците придобивали стократно по-голяма убедителност. Самите македонци не пропускали дори най-незначителната възможност да се възползват от това географското съседство, особено при разрастването на Диум, разположен по североизточния склон на планината, и превръщането му в свещен град, където също се провеждали олимпийски състезания.

Територията на Македония приблизително може да бъде разделена на две половини: Горна (западна) и Долна (източна). Втората се отличава с плодородната равнина Ематия. Някъде към 600 г. в източна Македония възникнала някаква форма на монархия, но първият македонски цар с по-доловимо присъствие на гръцката сцена бил Александър I, който царувал през по-голямата част на първата половина на V век пр.Хр. За нещастие неговият образ си оставал донякъде двусмислен, защото по времето на персийското нашествие в Гърция през 490 и 480/79 пр.Хр. той не бил нищо повече от васал на Великия цар на Персия Дарий I, както и при неговия син и наследник Ксеркс I. Това, че получил прозвището Филелин, също било факт с двойствено значение. От една страна то подсказва за лоялността му към гърците и за противопоставянето му срещу персите, но от друга говори, че той не бил признаван за елин или поне не в пълна степен.

Едва към края на V век пр.Хр. царете от династията на Аргеадите успели да постигнат обединението на Горна (западна) и Долна (източна) Македония — това било едва ли не задължително условие за укрепването на царството. Архелай (царувал от 414 до 399 г.) преместил столицата на изток от Егея (която оставала церемониалната столица на царството, в нея се намирали гробниците на царете) в Пела. Там той изградил нов дворец (където например приемал Еврипид), прекършил съпротивата на местните владетели от кантоните в Горна Македония, изградил мрежа от крепости, за да гарантира тяхната лоялност, и променил македонската войска в подобие на войските на гръцките си съседи от юг, като възприел техните оръжия, брони и тактически умения. Обаче плодовете на усилията на Архелай за унифициране и осъвременяване на войските били сериозно застрашени след неговата

смърт, когато на македонския престол само за едно десетилетие се сменили седем царе. Стабилността на царството отново била възстановена от Аминт III (царувал от 393 до 369 г.), баща на Филип II (царувал от 359 до 336 г.) и дядо на Александър III (царувал от 336 до 323 г.) — т.е. нашия Александър.

От всичките си предшественици Александър бил задължен най-много на баща си — личност, която няма равна на себе си според един от съвременниците му, гърка Теопомпус от остров Хиос, който в никакъв случай не страдал от лековерие. Филип не само че издигнал Македония като най-силната държава на полуострова, но успял и да разшири територията ѝ както на запад, така и на изток. При неговото царуване Македония се простирала от Адриатическо до Черно море и на север до Дунава. Освен това той затвърдил хегемонията си над гърците на юг чак до границите със Спарта в югоизточен Пелопонес. Тази хегемония той институционализирал посредством Коринтския съюз, който всъщност бил по-скоро инструмент, служещ само на него, отколкото на останалите държави, членуващи в съюза. Като главнокомандващ обединените военни сили на Коринтския съюз се предвиждало именно Филип да оглави панелинския поход срещу Персийската империя, замислен през 336 г. като възмездие и отплата за Гръко-персийските войни.

Обаче през същото лято, точно в разгара на пира по случай женитбата на дъщеря му Клеопатра (истинска, а не природена сестра на Александър), Филип бил убит пред много свидетели от Павзаний — недоволен член на личната охрана на царя. Нямаło съмнение кой бил убиецът, но никога не се изяснило дали той действал сам или бил подтикнат от някакво тайно съзаклятие. Говорело се, че Павзаний бил сексуално оскърбен от Филип, но не е изключено в двореца в Пела да са съществували подмолни и много по-дълбоки политически течения. Подозренията се насочили към Олимпия, майката на Александър, както и към самия Александър, като може би не са напълно лишени от основания. Защото именно Александър се оказал най-облагодетелстваният от смъртта на баща си точно в най-напрегнатия момент за македонците, гърците, народите от Близкия изток и дори може би в цялата световна история.

Златен медальон във формата на монета с изображение на Олимпия, намерен в Абукирк, Египет. Изсечен за отпразнуване на Александровите олимпийски игри в Берей (ок. 250 г. пр.Хр.), този медальон изобразява Олимпия като гръцка матрона, въпреки че в други източници тя е представена във враждебна светлина заради необуздания ѝ нрав.

Александър се озовал на трона, но едва след като властта му като цар била призната от войската. Първата му грижа била да осъди на смърт известен брой от потенциалните си съперници за престола, след което побързал да предяви претенциите си да наследи правата на баща

си като върховен главнокомандващ на проектирания панелински поход срещу Персийската империя. Всичко това се случило през лятото на 336 г. Следващата година той посветил на подсигуряването на тила си в Европа, преди да потегли към Азия. Първо потушил безредиците по северните граници, като най-сурово наказал траките и илирите. После сломил гръцката съпротива, оглавявана от Тива. Градът споделил същата горчива участ на пълно опустошение, както Олинт през 348 г., когато бил превзет от Филип. Така, като подсигурил тила си, благодарение на огромното си военно предимство — за което бил задължен на баща си Филип — Александър потеглил към Азия през пролетта на 334 г. начело на армия, способна да се противопостави успешно на всичките армии, които Великият цар на Персия би хвърлил срещу нея. Той никога повече не се завърнал в Македония, нито пък напуснал Азия.

Все още съществуват доста противоречиви мнения по въпроса кога точно Филип Македонски възприел идеята за поход срещу Персия и какво точно възнамерявал да постигне чрез това нашествие. При Александър няма съмнения какво целял: първо да завоюва, после да властва над цялата съществуваща Персийската империя, а накрая да се заеме с нови завоевания. Не само територии като тази на днешния Пакистан — някогашно владение на персите, но и нови земи, може би наистина чак до границата, поставяна от океана, безбрежното море или гигантската река, за която древните са вярвали, че опасва цялата земна суша. Пред нас остава въпросът какъв вид владетел възнамерявал да бъде Александър — винаги се е предполагало, че той просто искал да изгради империята си и да властва над нея, но по-конкретно доколко щяло да се простира ориенталското влияние в управлението на тази империя и до каква степен нейният властелин щял да се преобрази в ориенталски монарх?

Александър умрял млад, в началото на средата на жизнения си път, така че не можем да гадаем какво е предстояло да бъде осъществено и дали не е предвиждал някаква по-значителна еволюция. Но вече разполагаме, поне според мен, с достатъчно доказателства, за да приемем, че той се готвел да се утвърди като нов цар на Азия, като докаже, че е легитимен наследник на персийските царе. Той дори започнал да възприема в адаптиран вид персийските царствени ритуали и символика и допускат иранци до най-високите постове във военното

командване и администрацията. Оженил се за две персийки и една жена от Согдиана, като насърчавал най-близките си приближени да последват примера му; допуснал приемането на ирански войници във войската си, при това именно в онези части, които дотогава били изключително само от македонци; формирал нови елитни части само от ориенталски войници. Признавал почетни титли на ориенталските си придворни, преди да удостои с подобни своите македонци и т.н. Ето един пример, макар и да не е съвсем неопровержим — разказът на Трогий (гал, получил римско гражданство през I век след Хр.), преразказан от Юстин през III век след Хр.:^[4]

След като Александър започнал да носи царствените одежди на персийските царе, включително и диадема, каквато предишните македонски царе никога не били слагали на главата си... той казал още на приятелите си да носят дълги златни и пурпурни роби. За да имитира разюзданите пирове и другите разгулни обичаи на персите, той споделял нощите си с тълпа от придворни наложници... Към всичките тези празненства се добавяли и пищните дворцови приеми на пратеници от далечни страни...

Все още обаче не било ясно докъде Александър възнамерявал да променя старите методи на персите в имперската администрация. Но се създавало впечатлението, че внасял промени единствено с оглед на практическите ползи, а не защото бил недоволен от идеята за запазването на заварените от него ориенталски практики и институции, които толкова отдавна доказали ползата си при управлението на Ахеменидите.

Вече се спряхме на въпроса дали Александър наистина е бил грък. Самият той обаче въобще не се съмнявал в това. Преди всичко по културните въпроси той, следвайки насоката, завещана от баща му, изповядвал привързаността си към всичко гръцко и бил заобиколен от гръцки придворни — от своя дворецов шамбелан Евмений до официалния си историк Калистен, от адмирала си Неарх (негов приятел от детинство) до придворния си скулптор Лизип. Самият той се обявява за новия Ахил, а най-интимния си приятел Хефестион вижда в ролята

на нов Патрокъл. Той представял своя военен поход в Персия като панелинска акция и бил достатъчно умен да върне на Атина статуите от Суза, които персите задигнали през 480 г. Също така изпратил триста брони, за да бъдат принесени като дар в нозете на статуята на богинята Атина в Партенона от „Александър, син на Филип и син на Гърция“. По време на походите си той редовно позволявал да се отбелязват всичките гръцки празници и тържества; разпространил из цяла Азия преклонението пред гръцките богове, като не на последно място било основаването на значителен брой гръцки градове във възловите точки на империята. Според биографията му, съставена от Плутарх, дори съществувало завещание, адресирано до неговия гръцки учител:^[5]

Когато походите му го отвели навътре в Азия, а той вече нямал достъп до други книги, Александър заповядал на Харпал да му изпрати някакви книги. Те съдържали истории (в проза) на Филист, много трагедии от Есхил, Софокъл и Еврипид, както и поеми — дитирамби от Телест и Филоксен.

Но все пак остава основният въпрос за природата на елинизма у Александър. Например доколко е бил искрен, когато се е позовавал на девиза за свободата на Гърция в прокламацията си след битката при Граник през 334 г.? И защо не е използвал военните възможности на същите тези гърци, особено могъщия боен флот на Атина или пехотата на държавите от Коринтския съюз (въпреки че била сравнително малобройна)? Вместо това той ги разпуснал веднага след завладяването на Персия. Защо толкова много гърци (като наемници) се сражавали срещу Александър, вместо да воюват с неговата войска — дори и при най-драматичната, решаващата за цялата му азиатска кампания битка край Гавгамела? И защо също толкова много гърци са подкрепили Атина във въстанието срещу македонското царство от 323/2 г., т.е. непосредствено след смъртта на Александър? А дали основаните от него градове действително били замислени от Александър като бъдещи културни центрове с основно предназначение да разпространяват елинизма или той се е ръководел от съвсем, други, много по-прагматични причини — например от политическо, военно или

икономическо естество? Какъвто и да се окаже отговорът на последния въпрос обаче, не може да се оспорва фактът, че разрастването и процъфтяването на елинистичния свят през последните три столетия пр.Хр. — чиито главни центрове били основаните нови градове от Александър, като Александрия в Египет и Антиохия в Сирия — било пряка последица от завоеванията на Александър и усилията му за умиротворяване на Азия.

Мнозина историци приемат, че Александър е бил най-великият завоевател в цялата световна история. Но неговите изключителни способности трябва да се разглеждат само в контекста на епохата, за да могат да се преценяват правилно, като се взимат предвид дипломатическите дарби и уменията му за ръководене на войската на бойното поле. И преди всичко трябва да бъдат разглеждани на фона на почти чудодейните преобразувания, извършени от Филип в македонската армия.

В Глава 7 е обърнато специално внимание на пет от многото и разнообразните акции на Александър, защото те илюстрират различни аспекти от неговата гениалност като стратег. Става дума за неговия първи и едва ли не „програмен“ военен поход през 335 г. (веднага след възцаряването му) — разпрострял се далеч на север отвъд Дунава и на юг до Гърция; мъчителната седеммесечна обсада на Тир през 332 г.; решителната победа над Великия цар на Персия Дарий III при титаничната битка край Гавгамела през 331 г.; партизанската война в Централна Азия от 329 до 327 г. и накрая победата край река Хидасп през 326 г. над Пор, раджата на Паравас. Другите две големи сражения на суша (това при река Граник през 334 г. и второто край град Ис през 333 г.) също ще бъдат обсъдени с дължимото внимание. Но освен това ще се спрем и на често пренебрегваната морска акция в Егейско море и източното Средиземноморие (през периода 334–332 г.), в която Александър съзнателно се въздържа да не участва пряко.

Друга основна тема, на която специално ще обърнем внимание, е посветена на това как Александър е възприемал себе си, както и неговото желание да бъде признат от другите не само като простосмъртен, но и като някакъв свръхчовек или божествено създание (вж. Глава 11). Но той съвсем не е бил първият в гръцкия свят, който се е превърнал в култова фигура, при това в буквалния смисъл на думата. През 404 г. олигарсите от остров Самос, след като си възвърнали

властта, преименували празника на града от Херея (наречен в чест на велика богиня Хера, сестра и жена на бащата на всички богове Зевс) на Лизандрея — в чест на техния спартански благодетел Лизандър, който въобще не бил никакъв безсмъртен бог, а съвсем обикновено и простосмъртно човешко същество. Чрез този опит за запълване на пропастта между смъртните и безсмъртните създания се създал прецедент, който обаче не бил повторен до времето на бащата на Александър — Филип, т.е. в продължение на две или три поколения.

Към края на своето царуване (323 г.) Александър със сигурност е бил боготворен от ориенталците като бог на Азия — както във Вавилон, където умрял, така и далеч на запад, в Египет (където преклонението пред управляващия фараон било многовековна религиозна традиция). Но въпреки че са съществували такива прецеденти, трябва да се напомни, че персийските царе, чийто последен представител е бил изместен от Александър, никога не са били възприемани като богове. Те са били приемани единствено като наместници на земята на великия зороастрийски бог на светлината — Ахура Мазда. Така че Александър наистина предприел огромна стъпка, като пожелал или се разпоредил да бъде почитан като божество от своите негръцки поданици (ориенталското население на империята му извън Вавилония и Египет). Освен това той приживе бил боготворен от жителите на гръцките градове по малоазийското крайбрежие на Средиземно море, понеже те му били много благодарни за освобождението от персийското потисничество. Може би дори и в континентална (европейска) Гърция са били наблюдавани подобни прояви — ако, разбира се, може да се вярва на едно доста ненадеждно доказателство, каквото представлява имперската заповед, издадена през 324 г. от самия Александър, с която се нареждало на всичките поданици на неговата империя да го почитат като божествено създание.

Може би той копнеел за още по-голямо признание и е възнамерявал да допълни този свой декрет с уточнението поданиците му действително да повярват, че е бог, а не само формално да го третират като такъв. Само поради случайно стечение на обстоятелствата не се стигнало до демонстративно нарастване на неговата самоувереност в хода на кампанията за принудителното му обожествяване. Като ключов момент в тази насока би трябвало да се приеме консултацията му в оазиса Сива с оракула на либийско-

египетския бог Амон (Амун) — след тази визита той започнал да говори за себе си като за генетичен потомък на боговете.^[6] Това създавало поводи за шеги с неговия „така наречен“ баща Филип. Той се опитал да застави своите гръцки и македонски придворни да му отдават почит, което в Персия бил по-скоро социален обичай, отколкото религиозен ритуал, но в очите на гърците изглеждал повече религиозен, а не социален, тъй като бил дължим единствено спрямо боговете. Всичко това може би е било косвен начин да подсказе на своите гръцки и македонски придворни, че е считал себе си за божествено създание. Но може да бъде интерпретирано и по съвсем различен начин — като метод за сливане на неговия гръко-македонски двор с неговия персийски двор в една обща сплав чрез задължаване и на гърците, и на македонците да се примирят с персийския модел за церемониален поздрав към владетеля.

Във всеки случай, каквато и да е била мотивацията на Александър, тази изкусна дипломатическа маневра нямала резултат и скоро била загърбена. Но това по никакъв начин не ограничавало личната религиозност на Александър, който се превръщал във все по-суеверна личност, чиито схващания вече граничели с фанатизма. Стремешът да се превърне в бог е била ключова особеност на Александър като човек (вж. Глава 10). Естествено това усложнява анализа на личността и характера му. До наши дни не е запазено нито едно пряко свидетелство от неговите най-близки съратници, нито пък той е водил личен дневник. Така че за тази страна от образа на Александър трябва да се съди преди всичко по това, което е извършил, както и по това, което не е осъществил.

Трябва да започнем с аналитични разсъждения — тъй като не разполагаме с друг достъпен метод — относно чертите на характера, наклонностите и пристрастията, които Александър наследил от родителите си — Филип и Олимпия (вж. Глава 3). Тук, например, може да ни помогне Плутарх, който посветил следните редове на увлечението на майката на Александър към водещия до екстаз религиозен мистицизъм:

За Олимпия се говорело, че многократно превъзхождала останалите жени в желанието си да бъде обладана от бога [Дионис]. Тя се появявала на празничните

шествия, понесла в ръце опитомени змии — за ужас на мъжете сред тълпите от зрителите, които гледали смаяно как змиите се виели около венеца на шията и жезъла, който тя носела в ръката си.

Сведенията за образованието на Александър са много достоверни, особено за периода, през който той пребивавал в школата на Аристотел в град Миеза (от 343 г.). Известно е, че Аристотел предоставил на своя знатен ученик копие на „Илиада“ със своите коментари, но все пак е съмнително дали Александър още от тази ранна възраст е бил убеден, че светът ще принадлежи на онзи, който успее да го завоюва с меч и копие. Вероятно много повече са му повлияли дълготрайните приятелства с негови връстници, започнали именно от този период в Миеза — някои от тях се оказали със значителни последици по време на царуването му, особено дружбата му с Хефестион. Александър изглежда възприемал Хефестион като свое алтер его. Почти сигурно е, че по някое време връзката между тях двамата е била сексуална. Друга ключова фигура от юношеските му години е бил Буцефал: възможно е той да е бил единственият кон в историята, на който е бил наречен град (Буцефалия в днешен Пакистан, макар че при археологическите разкопки не бяха разкрити останки от този град).

Във всеки случай изглежда, че в психологическия профил на Александър мъжете и конете са се ползвали с неоспоримо предимство пред жените. Едно от възможните обяснения може да се окаже някаква версия на анализирания от Фройд случай с малкия Ханс: като много малко момче Ханс видял възбуден жребец и това вълнуващо преживяване оказало дълбоко влияние върху неговия сексуален живот в зряла възраст. Или Александър е страдал от потиснат едипов комплекс (отношенията с майка му остават една от най-големите и неразрешени загадки в живота му). Във всеки случай това обяснение ни изглежда по-правдоподобно, отколкото предположението, че е бил импотентен и/или с предимно хомосексуална ориентация. Някои източници твърдят, че в Персия Александър притежавал харем с 365 наложници, които обаче несъмнено са били предназначени повече за показност, отколкото за ежедневно или по-скоро нощно „ползване“. Както вече споменахме, не трябва да вярваме и на разказите за бурната любов, внезапно зародила

се между Александър и Роксана, след като това било само една женитба по сметка с дъщерята на най-влиятелния велможа от Согдиана.

За него религиозната вяра (в собствената му божествена същност) била много по-важна, отколкото отношенията му с жените или поне секса с жените. Александър бил класически пример за крайно суеверен човек (дейсидаймон). При това той се доверявал най-вече на Аристандър — неговия любим гадател (мантик). За това свидетелстват съмнителни епизоди като този от Халикарнас през 334 г. и от престоя в долината на река Амударя през 329 г. Той се превърнал в нещо като религиозен мистик, което се потвърждава преди всичко чрез епизода с посещението в оазиса Сива. Александър все по-категорично възприемал себе си като син на Зевс и едновременно с това се сдобил със специален статут като „осиновен“ от либийско-египетския бог Амон (идентифициран от някои гърци като подобие на Зевс, макар самият Александър да не споделял тази идея). Именно към жреците на Амон той изпратил запитването си как трябвало да бъде почитан Хефестион след смъртта му през 324/3 г. Отговорът се оказал напълно приемлив: Хефестион заслужавал да бъде почитан както герой (подобно на героите от древногръцката митология или на героите от епоса на Омир).

Друг подход за изясняване на проблемите около личността и особеностите на Александър е чрез понятието *pothos* — копнеж, на който просто никой не може да устои. В цитирания по-горе „Анабазис“ Ариан доста често говори за *pothos*, което в крайна сметка ни връща към представата за Александър като чутовен герой, наложена още от Калистен, макар че първоначално целта на тази представа се е свеждала до спечелването на скептично настроената гръцка общественост. Използването на този термин от Ариан се оказва съответстващо поне с визията за Александър като непрекъснато преследващ свръхчовешки постижения; като индивид, който действително се опитвал да се изявява като свръхчовек. Тази тенденция се наблюдава и в така наречените „последни планове на Александър“, публично оповестени от великия везир Пердика след смъртта на Александър във Вавилон през юни 323 г., основаващи се според официалната версия на „Дневниците на експедицията в Азия“ („Хипомнемата“). Но достоверността на тези планове е много съмнителна, макар че в тях се долавя стилът на Александър.

Както неутрално, така и враждебно настроени спрямо Александър източници го обрисуват като морално деградиращ с напредването на годините на царуването му. Особено в навечерието на преждевременната му смърт в поведението му се наблюдавали неоспорими признаци на прогресираща мегаломания. Шотландският историк Уилям Робъртсън говори за неговите „необуздани изблици на гняв“, докато още по-критично ориентираният съвременен историк Ернст Бадян предпочита да вижда във всяко дело на Александър неугасимото му желание да налага волята си над всеки и над всичко около себе си. Може би заради това е добре за репутацията му, че той е умрял в разцвета си като владетел, вместо да слезе безвъзвратно от пиедестала си (каквато горчива участ, примерно, е сполетяла Наполеон). Сега на нас ни остава само възможността да ковим предположения докъде би могъл да стигне той, основавайки се само на собствените си пристрастия и увлечения (*pothos*).

В политически и етнически аспект Александър изцяло е действал като грък, дори и да не си го е признавал. И това е едно от най-оспорваните наследства, оставени от него, при това с необорим съвременен резонанс. Друго, не толкова явно доловимо наследство, се крие в претенциите на съвременните корпорации от големия бизнес, които се опитват да извлекат полезни „жителски поуки“ от задълбоченото изследване на „изкуството на Александър като гений на стратегията“. Според мен обаче по-полезно е да се изследва влиянието на Александър върху царете и военачалниците в античността, които са черпели както сила, пример и вдъхновение от неговите постижения, така и символични атрибути, за да обосноват своите претенции за непоколебимо преклонение и подчинение на завоюваните от тях племена и народи.

В друг аспект Александър се превърнал едва ли не в магически образ, както ни го представя така наречената „Александрова романтика“. Днес ние разполагаме с много версии, почерпени от всичките водещи традиции в античната романтика: древногръцки, латински и арменски. Паралелно с това литературно наследство, та дори при още по-масово възприемане, са били разпространявани визуалните представи за Александър, придружавани от съответните копия и модификации, като те всичките са служели за съчиняване на внушителни образи на царе и военачалници, поблазнени от надеждата

да вземат нещо от блясъка на ослепителната Александрова слава. И накрая: съществуват модерни еквиваленти на античната „Александрова романтика“ и на древните визуални представи — това са историческите романи и респективно филмите, посветени на него. Ние също трябва да сме предпазливи в нашия критицизъм, за да избягваме изкушението да се превръщаме в съвременни преоткриватели на „Александрова романтика“, само че от двадесет и първия век. Това може би ще го лиши от бляскавия ореол на прославен стратегически гений, за да го сведе до нивото само на един забележителен пълководец и владетел.

В заключение: отдавна е изяснено, че не съществува един-единствен модел, а множество образи и представи за Александър, тъй като всеки историк или всеки, който сериозно се интересува от темата, си изгражда представа за Александър според своите разбирания. Но целият този процес по преосмисляне и възприемане на образите на Александър, до голяма степен подчинен на логиката, в никакъв случай не е прост или праволинеен, както ни подсказва традицията в западната литература посредством една от причисляваните към тази литература творби, посветени на темата за славата на Александър. Неин автор е американският поет Робърт Лоуел, а творбата му се нарича „Смъртта на Александър“ (публикувана в стихосбирката, озаглавена просто „История“):

*Никой не е бил като него.
Ужасяващи са неговите престъпления,
но ако искаш да очерниш великия цар,
позамисли се преди това
колко си посредствен,
маловажен, безцветен дори;
колко малко усилия си положил
и колко слава малко си заслужил...*

[1] По-долу в тази глава, както и в останалите глави, не се посочва, че датите се отнасят до епохата преди Рождество Христово, с оглед на лаконизма, стила на автора (вж. Увода) и тъй като това се подразбира. Само след столетията (с римски цифри) се изписва

„пр.Хр.“, както и при първата дата в години в началото на всяка глава — само за ориентация. Докато датите след Рождество Христово, посочени в години (т.е. не в столетия), както и тези в столетия, изрично се отбелязват: „след Хр.“ — Б.пр. ↑

[2] Флавий Ариан (95 г. — около 180 г. след Хр.) — грък от Никомедия в Мала Азия, на служба при римляните като държавник и висш военен, но по-известен като римски писател, автор на седемтомния исторически труд „Анабазис на Александър Велики“, признат за най-достоверната биография на Александър Македонски. — Б.пр. ↑

[3] Шекспир, „Хамлет“, действие V, сцена I. Откъс от диалога на Хамлет с Хорацио сред гробовете в черковния двор, пред черепа на шута Йорик. — Б.пр. ↑

[4] Вж. Приложението, т. 31 — Б.ав. ↑

[5] Вж. Приложението, т. 30–38 — Б.ав. ↑

[6] Вж. Приложението, т. 50–55 — Б.ав. ↑

ГЛАВА 2

СВЕТЪТ НА АЛЕКСАНДЪР

Александър се родил в царски палат на 20 юли 356 г. пр.Хр. Само три години по-рано баща му Филип се възкачил на трона на македонското царство, макар че — формално погледнато — той трябвало да властва само като регент на сина на по-големия си брат, т.е. до навършването на пълнолетие на племенника си. Светът, в който Александър се родил и израснал, се отличавал с три основни политически и културни измерения. Първо, съществувало самото македонско царство, състоящо се от истинската Македония, чиято територия Филип значително разширил и над която господствал по времето на своето бляскаво двадесет и три годишно царуване (359–336 г.). Второ, на юг и изток от Македония съществувал гръцкият свят, обхващащ както континентална (европейска) Гърция, така и егейските острови и елинистичните поселища (градове и колонии) по източното крайбрежие на Средиземно море. И трето — Персийската империя, чиито най-важни административни центрове се намирали в земите на днешен Иран, но се простирала до Хиндукуш на изток и до Егейско море на запад, като периодически окупирали или заплашвали да окупира земите на гърците, които живеели в най-западните части на Азия.

Никой не успял по-ясно от самия Александър да обобщи наследството, което той, Александър III Македонски, получил от баща си Филип. Това станало в една великолепно реч, която според Ариан той произнесъл в Опи през 324 г., когато за втори път трябвало да се справя с броженията и недоволството на неговите македонски войници. Ето как започнал своето гневно обръщение Александър:

Филип ви получи като част от наследството си, когато всички вие бяхте бедняци и негодници. Повечето от вас се обличаха само в кожи и пасяха малобройните си стада по

планините, докато се съпротивляваха колебливо и отчаяно се бореха за оцеляването си срещу нашествията на илирите, трибалите и траките, застрашаващи вашите граници. Вместо кожи той ви даде мантии. Той ви смъкна от планините долу, в равнините. Той ви превърна във воители, способни да се сражават успешно срещу съседите ви варвари, така че повече да не разчитате единствено на планините като убежища, а по-скоро на вашите собствени способности. Той ви превърна в граждани. Той ви цивилизова чрез въвеждането на справедливи закони и съдебен ред.

Този откъс от майсторски построената реч описва нагледно приноса на Филип за икономическия, военния, политическия и културния напредък на Македония и македонците. Обрисуваната от Александър картина на македонското стопанство като изцяло пасторално по времето, когато Филип получил престола, е донякъде преувеличено, въпреки че в нея има доста истини. По всяка вероятност в онази епоха стопанството на Македония било пасторално в преобладаващата си част, т.е. изостанало в сравнение с по-развития и по-урбанизиран гръцки свят, простиращ се на юг от Македония. Това се дължало отчасти на географските особености на Македония, но не толкова на разпокъсаността на страната, на която именно Филип успял да сложи край. Да се говори обобщено за Македония (като географски регион) или за македонците (като политическо-държавна общност) в онези времена означавало да се прикрива фундаменталната двойственост на тази страна, приблизително поравно поделена между планините и равнините. Казано с други думи, винаги е съществувало ясно разграничение между Горна Македония (разположена на запад) и Долна или Източна Македония.

Основното политическо и военно постижение на Филип се свеждало до обединението на тези две зони както чрез политически, така и чрез дипломатически средства, с което той целял да се сдобие с неорганичен достъп до целия спектър от щедрите природни ресурси на Македония. Сред най-важните източници на благосъстояние се причислявали добиваните от горите дървен материал и смола, както и дивечът от планинските райони (и до днес една пета от Македония е

покрита с гори), овците и козите от тучните пасища в планините и предпланините, както и плодородните равнини и речни долини. Особено ценна за земеделието била Ематийската низина, където се намирал град Пела — столица на Македония още от края на V век пр.Хр. Благодарение на значителните си завоевания по северното крайбрежие на Егейско море (чиято кулминация била разрушаването през 348 г. на крепостните стени около гръцкия град Олинт — столица на федералната държава Халкидики) македонското царство при Филип се сдобило с много нови земи, повечето от които той обявил за своя лична собственост. По-късно значителен дял от тези земи той раздал на македонски велможи, както и на някои от по-изтъкнатите гърци, като в замяна изисквал от тях пълна лоялност (особено при набирането на войската). Но част от земите той разпределил на по-малки парцели за хората от простолюдието, чиито претенции били значително по-скромни — така започнала да се създава по-широка прослойка от средни по богатство земеделци. Поне в икономическо отношение те вече не се различавали много от съседите си, гръцките градове-държави, в които от средите на свободни граждани се набирали попълнения за тежко въоръжените военни отреди. Именно до това се свеждал този процес на създаване на дребно дворянство от заможни земевладелци, на който — според Ариан — Александър се позовавал, когато заявил, че Филип бил този, който „смъкнал македонците от планините долу в равнините“.

Обаче в знаменитата си реч Александър пропуснал да спомене, че Филип, в процеса на ускореното разрастване на македонското царство, успял да сложи ръка върху значителните минерални ресурси в региона, сред които особено ценни се оказали златните и сребърните рудници в планината Пангея в Халкидийска Тракия. Според някои източници там се добивали годишно толкова, колкото приходите на всемогъщата Атина по време на нейния разцвет през V век пр.Хр. или на спартанското царство, което достигнало кулминацията на своето могъщество в началото на IV век пр.Хр.

Александър бил напълно прав, като наблегнал в речта си на връзката между приноса на Филип за икономическия напредък на страната и усъвършенстването на македонската войска, макар по-късно да се опитал да омаловажи колко много дължал на Филип и създадената от него непобедима армия за своите бляскави победи по бойните

полета. Гръцкият историк Теопомпус от остров Хиос, съвременник на Александър, бил първият, който се опитал да състави история на Гърция въз основа на подвизите и постиженията само на една личност (Филип, затова съчинението на Теопомпус се нарича „Филипика“). В него гръцкият историк подчертавал, че Европа дотогава не познавала толкова могъщ владетел като Филип II Македонски. Естествено, новата и напълно преустроена армия на Филип отразявала социалната структура на Македония. В едно общество, често определяно като „омировско“, ядрото на войската се състояло от царя и неговите благородни съветници. За тях в Македония използвали термина „хетайрои“ (приближени или спътници), като това название се употребявало в Македония в по-широк смисъл. На нас са ни известни имената на около 75 македонци, 15 гърци и двама ориенталци, които през различни моменти от царуването на Александър са били удостоени с това почетно звание. А през 324 г. — по време на прочутото масово и доста оспорвано бракосъчетание в Суза — деветдесет от тези висши придворни и пълководци взели за свои жени представителки на местната иранска аристокрация.

Но най-важното около тази елитна върхушка не е нейната малочисленост, а нейният състав. Може да се допусне, че преди Филип приближените на царя са били набирани изключително само от представителите на най-знатните родове в Долна Македония. Но Филип, за да обедини страната по политически признак и същевременно за да отслаби влиянието на древните аристократични кланове, започнал да раздава тази почест и на значителен брой велможи от Горна Македония. Сред тях се числели такива видни личности като неговия пръв по влияние военачалник Парменион, както и членове на фамилии, които се считали за „царствени“, въпреки че царстващата династия на Аргеадите отначало установила своя двор първо в Егея, а по-късно — в новата столица Пела. Освен това Филип въвел друга много полезна за трона институция, наричана „царски пажове“. Към тях се причислявали само непълнолетните синове на най-знатните и най-могъщите благородници от провинциите. Тези младежи били натоварени официално с функциите по церемониалните дворцови ритуали и донякъде — без толкова показност — със задачите на царски телохранители. Но пажовете били изключително полезни на царя и с още нещо: преди да заслужат (след продължителен дворецов „стаж“) да

бъдат признати за царски приближени, те се явявали своеобразни заложници в двора, гаранتي за послушанието на техните бащи, повечето от които притежавали значителни богатства, власт и влияние в своите провинциални владения.

Ако трябва да се потърси аналогия с цел изясняването на тази дворцова институция, то може да се приеме, че ситуацията при династията на Аргеадите напомняла повече за английската монархия от XV век, отколкото на Уиндзорската династия в наши дни, т.е. в началото на XXI век. Нещо повече: усилията на Филип за геополитическо обединение донякъде напомняли за борбите на Луи XIV през XVII век срещу нежелаещите да се подчиняват на краля френски аристократи (предимно барони). Политиката на Филип била ориентирана към предпазливо разширяване и „отваряне“ на кръга от неговите приближени с оглед допускането на малкото на брой гърци, както и онези македонци, които подкрепяли неговия курс към елинизация на македонското царство. Една от амбициите на Филип била обвързана със стремежа му да докаже, че македонците по нищо не отстъпвали на гърците — най-вече в своята култура. Филип мечтаел — но съвсем не се ограничавал само с мечтите си — да се утвърди не само като македонски, но и като общогръцки властелин, затова ентусиазирано приемал високите постижения на гръцката култура, особено тези на атиняните.

За съвременните наблюдатели може да прозвучи донякъде смущаващо, обаче терминът „царски приближени“ в двора на Филип не се ограничавал единствено до стеснения кръг, непристъпен за личностите без знатен произход, възлизащ приблизително само на стотина от най-изтъкнатите съветници на монарха. С това наименование в античната Македония наричали и гвардейската кавалерия — най-елитното ядро в македонската войска, чийто състав непрекъснато бил разширяван от Филип (също като кръга на привилегированите дворцови съветници). Теопомпус например посочва източници, според чиито сведения Филип одобрил приемането на още осемстотин конници в гвардейската кавалерия — както македонци, така и гърци, като им раздал толкова много земи, че в съседна Гърция те биха стигнали за изхранването на десет хиляди души от простолюдието. Икономическата база на тези осемстотин елитни конници се граждала върху повече или по-малко принудителния труд на

завоюваните и поробени селяни, чийто етнически произход бил предимно тракийски. Към 334 г. в македонското царство общо около 3500 конници били в състава на „царските приближени“, формиращи осемте ескадрона на гвардейската кавалерия. Първият, най-елитният ескадрон бил наричан „Царския ескадрон“ и по време на битките изпълнявал ролята на отряд от елитни царски телохранители.

Разтварянето — или по-скоро размиването — на титлата „царски приближен“ не приключило с това. Гръбнакът на пехотинските фаланги в македонската армия на Филип била така наречената гвардейската пехота или „пешни приближени“ („пезетайрои“). Това почетно воинско звание може би е било измислено от някой от непосредствените предшественици на Филип на македонския трон. Те били свиквани по териториален принцип и разпределяни в шест полка, приблизително по 1500 гвардейци във всеки полк. По този начин титлата „хетайрои“, считана някога като измислица на Омир за означаването на избрана прослойка от най-знатни благородници, удостоявани с привилегията да бъдат царски съветници, постепенно се превърнала в съставна част от структурата на македонската армия. Надали би могло да се измисли по-красноречив символ за изтъкване на значението, което царят придавал на войската. Точно на тази йерархия, съществено важна за оцеляването на всяка монархия, Александър придавал особено голямо значение, като при това той внесъл в нейното разрастване подчертано ориенталски насоки.

За да приключим с описанието на истинските македонски войски, остава да споменем и за хипаспите или щитоносците. Те представлявали друг елитен корпус, изпълняващ ролята на някакво подобие на днешните морски пехотинци или невоенни формирования за специални задачи. С оглед постигането на максимална подвижност и гъвкавост в бойни условия те били по-леко въоръжени в сравнение с фалангите от редовата пехота. Разпределени били в три полка, приблизително по хиляда воина във всеки полк, като един от тези три полка носел почетното название „Царският полк“. Именно той бил натоварван с отговорността да пази царя, когато царят решавал да използва хипаспите за специални операции. Всичките тези различни видове войски често били обединявани от Филип в един мощен ударен юмрук, комбинирани с различни спомагателни бойни формации от не-македонци, като в резултат на това се получава единна и могъща

нападателна сила. Именно тази стройна организация на македонската армия спомогнала извънредно много за успехите на Александър по бойните полета в Азия.

Не е възможно да се изчисли точно числеността на македонската войска по време на царуването на Филип, нито по време на това на Александър. Когато Александър поел върховното командване на антиперсийския експедиционен корпус през 334 г., обща численост от порядъка на 35 000 до 50 000 воители изглежда напълно приемлив брой. Това означава, че македонската войска се е увеличила петкратно в сравнение с войската, която Филип заварил преди четвърт век — при възкачването си на македонския престол. Данните, с които разполагаме за въстанието, избухнало в Гърция срещу македонското потисничество през 323 г. (т.е. непосредствено след смъртта на Александър), ни подсказват, че царуването на Филип било ознаменувано със значително увеличение на числеността на населението на Македония. Това било логично следствие от политическата стабилност и икономическия просперитет на страната, постигната от баща му. При Филип общата численост на населението на македонското царство (включително и покорените племена, предимно от тракийски произход) може би е достигнала половин милион души — вероятно двойно повече от броя на атиняните и жителите на Атика по време на разцвета на атинската демокрация в края на V век пр.Хр. А при царуването на Александър, както може да се допусне с почти пълна сигурност, прирастът на македонското население бил още по-значителен.

Освен очевидно присъщите си военни задачи, македонската армия изпълнявала и други функции, които в най-общ смисъл бихме могли да окачествим като политически. Филип несъмнено гледал на военщината като на ключов фактор за постигане на новопоявилото се единение на нацията, към което той се стремил упорито чрез разкъсване или отслабване на обвързаностите и лоялността към местните велможи и земевладелци. До нас не са достигнали сведения за междуособици или конфликти между офицери и войници, от Долна и Горна Македония, макар че все още попълненията за гвардейската пехота и за хипаспите (щитоносците) се набирали по териториален принцип. Обаче ще бъде груба грешка да се твърди, че при Филип държавата всъщност била армията — освен в един много по-широк и по-свободен смисъл на думата: бойното поле и военният лагер, а не толкова някакъв

съвещателен орган или събрание на старейшините, били сцената на обществения живот в антична Македония. По-скоро би било по-правдиво да се очаква, че именно царят олицетворявал държавността (както при Луи XIV, прочут с девиза си: „Държавата — това съм аз“). Защото именно царят обединявал чрез своята личност почти монополното право за упражняване на изпълнителната власт и привилегиите в религиозната, правосъдната, политическата и военната сфера.

Казано съвсем накратко, македонската монархия била изцяло автократична. В общества без писани закони, каквато била тогава Македония, само царят решавал какво да се предприема и какво да не се предприема. Опитите за определяне или обвързване на неговата власт в стеснени правни рамки са неуместни и могат да ни доведат до сериозни заблуждения. Също като царете от Омировата епоха, македонският цар представлявал това, което римляните наричали „*primus inter pares*“ (първ между равни — обаче само в някои аспекти). И доколкото той успявал да се придържа към определението на Омир „управляващ по силата на могъществото си“, той фактически се превръщал в абсолютен монарх. Все пак — можем да бъдем сигурни в това — са съществували известни ограничения върху правата като владетел. Важна роля в онази епоха играело правото на войската да утвърждава новия владетел преди признаването му за престолонаследник чрез официалното му провъзгласяване за достоен да заеме мястото на починалия си предшественик. Обаче този избор всъщност не се осъществявал по инициатива на армията, а по-скоро от водещите личности сред кръга на „царските приближени“, от които почти всичките били висши военачалници. Само когато изборът на наследника на престола се оказвал спорен, войската можела да се намесва по-активно и да играе не само формална роля при коронясването на новия цар.

Освен това армията имала друга всеобщо призната роля — в процесите за държавна измяна (феномен, който в никакъв случай не може да се окачества като непознат за нас). В подобни случаи самият цар, по дефиниция, се явявал в ролята на заинтересуваната страна, а присъдата обявявал някой друг от името на монарха. И в негова полза, разбира се. Накрая именно на военните се отреждала последната роля — по осъждането, потвърждаването и изпълнението на присъдата. Ала

ще бъде погрешно да се преувеличава степента на независимост на военните съдии при подобни казуси. Разбира се, тяхното решение се влияело решително от известните на всички желания на такива могъщи царе, каквито били Филип и Александър. И накрая трябва да споменем за ограниченията върху свободата на действие на царете, налагани от отделните клики сред македонската аристокрация, които може би са се опитвали да им диктуват своята политика, да ги възпрепятстват или да подриват авторитета им. За да изпревари подобни нежелани реакции, царят можел — както Александър например — да се опитва да изгражда покорни нему клики или да търси подкрепата на нисшите офицери и редовите войници при смазването или прогонването на противниците си. Казано съвсем накратко, когато Александър в речта си (според Ариан) заявил, че Филип „ви цивилизова чрез въвеждането на справедливи закони и съдебен ред“, ние би трябвало да разбираме, че строго автократичното управление на Филип помогнало за преодоляването на междусобиците между знатните македонци, а раздаването от него правосъдие по отношение на редовите жители на Македония в общи линии било посрещано с респект.

Важно е също да не се тълкува неправилно следното заявление на Александър (от цитираната по-горе реч): „Той ви превърна в граждани.“ За гърците един град или „полис“ (откъдето произлизат думите „политика“ и „политически“) винаги е символизирил пълна независимост, а за хората казвали „граждани на Атина“ или „атиняни“ (примерно). Но в Македония градовете са били общини, в повечето случаи притежаващи известна степен на самоуправление от местен характер. Македонците не казвали: „този е гражданин, примерно, на Пела“ (съответно пелеец, пеланин или нещо от този род), а само: „той е македонец от Пела“. Според тази формулировка Пела представлявала чисто географско понятие, като определящо било означението „македонец“. Разбира се, в Македония съществували градове много преди Филип, така че не е вярно да се каже, че именно Филип II положил основите на македонското общество като предимно урбанизирано.

От друга страна, доколкото се касае до македонската цивилизация или култура, напълно правилно е да се твърди, че Филип съзнателно се стремил към елинизация на страната (поне сред аристократичните родове) и се стараел да покровителства гръцките интелектуалци и хора

на изкуството. Този процес обаче не засягал македонското население като цяло. А дори и македонските аристократи, с тяхната склонност към злоупотреби с пиенето, надали са успели да усвоят всичките тънкости в гръцката култура. В този аспект дори поведението на самия Александър е достатъчно показателно. Обаче ще бъде неуместно да отричаме, че Филип не е бил възприемчив към елинската култура (както обичал да го представя заклетият му враг — атинският оратор Демостен).

Демостен (384–322 г. пр.Хр.) го наричал „варварин“, неспособен да говори на гръцки, след което бързал да добави презрително, че Македония не била достойна да доставя дори роби за висококултурната Гърция. Обаче дори в най-стриктното лингвистично разбиране на гръцката култура това не е вярно. Филип отлично се справял с ползването на стандартния говорим гръцки и четял гръцка литература, макар че неговият македонски диалект си оставал до такава степен наситен с негръцки (особено илирийски) лингвистични форми, че често се оказвал неразбираем за обикновените гърци. Но което е по-важно: дори митологията потвърждава гръцкия произход на македонската царствена династия. Например през 333 г. Александър освободил гръцкия град Малус в Киликия от данъка, който дотогава бил заплащан на персийския цар въз основа на това, че (според Ариан) „Малус бил основан от Аргос, който твърдял, че бил потомък на аргоските Хераклиди“ (Хераклидите според общоприетия мит били потомци на Херкулес, който обитавал няколко града в Пелопонес, включително и Аргос. Царуващата в Македония династия на Аргеадите била основана от Македон, за който вече споменахме, че се обявил за потомък на Темений — един от Хераклидите. Именно този Темений се преселил от Аргос в Македония.).

Претенции за гръцки произход били предявявани от града-държава Елис, където се организирали панелински олимпийски игри (за всички гърци и единствено за тях). Религиозната принадлежност също се използвала в древна Гърция като неподлежаща на съмнение идентичност, а в македонската религия се застъпвало преклонението пред целия пантеон от гръцки богове. Например при археологическите изследвания на основания от Александър град Калиндия са намерени списъци на жреци, служещи на култа към Асклепий и Аполон. От друга страна си заслужава да се отбележи, че само царуващите в Македония

монарси и никой друг в страната не се считал за грък в достатъчна степен, за да му бъде позволено да се яви на свещените олимпийски игри като участник в състезанията.

През първата половина на IV век пр.Хр., т.е. по време на Филип и на Александър, в Гърция съществували три основни военни и политически сили: Спарта, Атина и Тива. Този съдбоносен триъгълник, разтърсван от непрестанни противопоставяния и борби, накрая се превърнал в плячка за Филип, докато той се опитвал да разпростира властта си над цяла Гърция. Спарта се оказала първата от тези три държави, която се опитала да разшири своето влияние далеч извън пределите си, като завоювала обширни територии в южен Пелопонес (общо около 8000 кв.км.). Тази експанзия Спарта постигнала с помощта на Пелопонеския съюз, обединяващ повечето от градовете в полуостров Пелопонес (но без Аргос), както и няколко външни градове-държави като Мегара и Тива. Като велика сила Атина се появила сравнително по-късно на тази сцена. Атина изиграла ключова роля при отблъскване на персийското нашествие от 480/79 г., като изградила морска империя, доминираща през следващия век и половина в Егейско море и вероятно в цялото източно Средиземноморие. През 431 г. двата влиятелни военни блока, доминирани съответно от Спарта и Атина, стигнали до решителен сблъсък, известен в историята на античността като Пелопонеските войни. Този взаимно опустошителен конфликт погълнал живота на цяло едно поколение (от 431 до 404 г.) и имал множество последици, при това не само военни.

Крайната победа била спечелена от Спарта, обаче благодарение на щедрата финансова помощ от Персия. Ала тогава Спарта се заела да се стреми към завладяването — напълно погрешна стъпка — на повечето от това, което в онази епоха било владение на морската империя на Атина, за да прибави тези земи към покровителствания от нея (от Спарта) Пелопонески съюз. В резултат се стигнало до сериозно претоварване на спартанските войски и отчуждаването на такива ценни съюзници като Тива, които побързали да се присъединят към Атина, за да се противопоставят на амбициите на Спарта да завладее северните части на Пелопонес. Тогава Спарта се принудила да поднови съюза си с Персия. Упоритият цар на Спарта Агесилай II се обърнал за помощ към Великия цар на Персия Артаксеркс II и през 386 г. сключил с него първото от поредицата споразумения за всеобщ мир (вж. Глава 5).

Според Агесилай обаче най-важната последица от този мирен договор било още по-силното подчиняване на гръцките градове от Мала Азия от Персийската империя. Това се комбинирало със засилването на противоборството между гръцките градове-държави, при това не само в Пелопонес, но и на север до Олимп (разположен в непосредствена близост до югоизточната граница на Македония).

Ала както се оказало по-късно, Спарта допуснала фатална грешка, като окупира Тива през 382 г. и поставила свой гарнизон в тиванския акропол. Това насърчило Атина да потърси помощта на тиванските изгнаници, за да нападне спартанците през 379 г. На следващата година (378 г.) Тива възстановила федералната държава в Беотия, която била ликвидирана от спартанците през 386 г., но с нови и по-демократични принципи, след което сформирала силна армия, включително и Свещения тивански отряд от 150 хомосексуални двойки. Тази елитна ударна сила, под командата на Пелопидас — един от изгнаниците в Атина и освободители на Тива, несъмнено била силно повлияна от демократичните идеи и свободомислещата идеология на атиняните. Но организационният, политическият и стратегическият мозък на този замисъл бил Епаминонд — философ, държавник, дипломат и много талантлив стратег. Не след дълго той доказал способностите си като освободител на другите гръцки прослойки, като например илотите от Месения.

Накрая тиванците съумели да се затвърдят като внушителна военна сила в Централна Гърция и били поддържани от не по-малко внушителни съюзници (включително Атина), което им позволило да разгромят дотогава непобедимите в сухопътните битки спартанци. През 371 г. край Левктра в Беотия спартанците най-после били сразени окончателно от тиванците, „с един-единствен съкрушителен удар“, както писал Аристотел. Удар, от който спартанците никога не се съвзели. На следващата година на територията на спартанското царство за пръв път от столетия нахлула вражеска армия — внушителната по численост армия на тиванците, предвождани от Епаминонд. Само за едно десетилетие Спарта трябвало да се лиши както от основната си икономическа база (илотите или държавните роби) в Месения, така и от съюзниците си от Пелопонеския съюз. Град Мегалополис в Аркадия — новата столица на елинската федерация — се оказал като рибена кост,

забучена завинаги в гърлото на Спарта; като символ за упадъка на Спарта въпреки някогашното ѝ бляскаво величие.

Тива, макар и за кратко, отново преживяла години на възход: като красноречива илюстрация за този временен подъем може да се посочи периодът от 368 до 365 г. — когато младият Филип бил заставен да чака края на заточението си като затворник в Тива или по-скоро знатен заложник, служещ за гаранция за доброто поведение на все още слабото македонско царство. Обаче през 362 г. възходът на Тива бил прекратен след неясния изход на битката при Мантинея в Аркадия. В резултат на това сражение, според оценката на историка Ксенофонт, съвременник на тези събития „в цяла Гърция упадъкът и катаклизмите се засилили още повече, отколкото дотогава“. Естествено, Филип старателно запомнял всички полезни уроци — както от успехите, така и от неуспехите на отделните елински войски — още повече че се намирал не къде да е, а в Тива, града на великия Епаминонд (който загинал в битката при Мантинея през 362 г.) и Пелопидас (умрял през 364 г. в Тесалия). По-късно Филип съумял да се възползва отлично от наученото в младите си години, постигайки бляскави победи като цар на Македония, а след това като хегемон на Коринтския съюз.

През 378 г. атиняните най-после се затвърдили като наследник на Морския съюз, на който се крепяла тяхната империя през V век пр.Хр., преди да бъдат победени от спартанците в Пелопонеската война. Тази организация по същество била изцяло насочена срещу Спарта, макар че официално се твърдяло, че била създадена според изискванията на споразумението за всеобщ мир. Сред държавите основателки на Морския съюз фигурирала и Тива, която въобще не притежавала традиции в корабоплаването и корабостроенето. Само за няколко години броят на членовете на този съюз нараснал до 75 държави. Но след като спартанците победили в Пелопонеската война, атиняните решили да използват Втория морски съюз повече за свои цели, отколкото за укрепване на съюза. Те се опитвали многократно да си върнат град Амфиполис в тракийската провинция Халкидики (градът бил основан от атиняните през 437 г., но разрушен от спартанците през 424 г. и оттогава водел независима политика). Към поражението през 357 г. се прибавило и огорчението от обсадата, превземането и

разрушаването на крепостта от Филип II Македонски, който се възползвал от упадъка на Морския съюз^[1] начело с Атина (от средата на IV век пр.Хр.). Загубата на Амфиполис повече от всички останали събития подхранвала недоверието на атиняните спрямо Филип. Именно от това недоверие се възползвал Демостен — най-известният политик в демократичната Атина след великия Перикъл.

Атина била полисът с най-значителни културни постижения от всички останали гръцки градове-държави, а освен това била родно място на прочути държавници, философи и творци от всички области на изкуството. Достатъчно е да споменем само двама от тях — Платон и Демостен. Но Атина си оставала само един от хиляда и петстотинте гръцки града, простиращи се от Испания на запад до земите на днешна Грузия по източното крайбрежие на Черно море. В прочутата си творба „Федон“ Платон представя гърците като „жаби, струпани около локвата“, тъй като повечето гръцки градове се намирали по бреговете на Средиземно или Черно море. Тази внушителна диаспора била резултат от политиката на „колонизация“: масовата имиграция, започнала към 750 г. пр.Хр., при която хиляди гърци напускали родните си места и се устремявали отначало на запад, после на североизток и накрая на юг, за да търсят по-подходящи условия за живот и преуспяване. Комбинацията от икономически и политически фактори били главните движещи сили на тази масова миграция. Няколко от основаните по този начин гръцки градове се намирали по македонското крайбрежие — градове като Пидна и Метон, които Филип завзел през петдесетте години на IV век пр.Хр. Това още повече засилило различията в концепциите на гръцките полиси за независимо съществуване и сепаратизъм в сравнение с градовете и селата в Македония, които според племенния принцип оставали лоялни към местните аристократи. До царуването на Филип македонските царе трудно успявали да преодолеят традиционната привързаност на населението към местните феодали.

Бюст на Аристотел от елинистичния период, за който се допуска, че е копие от оригинала, притежаван от Александър и изваян от скулптора Лизип.

След 340 г. синът и наследникът на Филип — Александър — в продължение на няколко години се обучавал в Миеза (разположена западно от Пела) при най-изтъкнатия гръцки учен в онази епоха: Аристотел, ученик на философа Платон. Не знаем доколко Аристотел успял да промени разбиранията на гръците по отношение на политиката, но след едно десетилетие той публикувал първата версия на своя трактат, озаглавен „Политика“ или „Какво да се прави с полисите“. В него той извеждал аксиомата, че човекът бил „политическо животно“ и като такъв той можел най-цялостно да постига осъществяването на стремежите си само в рамките на един всеобхватен полис, организиран като политическа структура. Според неговата преценка македонците живеели в много по-съвършена държава от гръцките градове-държави. От друга страна, според напълно правилните възгледи на Аристотел, през IV век пр.Хр. гръцкият полис притежавал два основни дефекта. Първо той бил твърде уязвим поради вътрешните разногласия, достигащи до ожесточени граждански войни (наричани от гръците „статис“). Аристотел посветил цяла книга от осемте тома на своя труд „Политика“ на анализа на причините за този „статис“, като предписал превантивни и лечебни мерки. Един от най-ужасяващите примери за „статис“ била трагедията в Аргос в Пелопонес през 370 г., когато самият Аристотел бил съвсем млад. Повече от хиляда от най-богатите граждани били пребити до смърт от разярена тълпа бедняци.

Вторият основен дефект на склонния към сепаратизъм и упорита борба за повече привилегии гръцки полис била хроничната му неспособност да създава стабилни политически съюзи на нива над племенните или етническите. Херодот в края на своите „Истории“ дава прочутото определение за „всичко гръцко“: сплав от обща кръв, общ език, обща религия, общи обичаи, нрави и разбирания. Но по тази логика македонците би трябвало да се признаят за превъзхождащи гръците, включително и федералните държави като тази на Тива в Беотия. Наистина в Пела се случвало да убият поредния македонски цар, обаче македонските общини, градове и села почти винаги оставали сплотени. Огорченият от безутешната действителност Аристотел бил принуден да заяви в своя труд „Политика“: „Ако гръците успеят да постигнат учредяването на единна «политея» [политическа организация или обща конституция], те ще владеят света.“ Може би, когато е писал

тези редове, той е имал предвид какво вече е бил постигнал в Азия някогашният му ученик Александър. Или може би се е надявал Александър да създаде някакво своеобразно глобално елинистично единство за сметка на негръцките „варвари“, които поради тяхната природа Аристотел определя като неизменно по-нисши спрямо гърците. Но интересното тук е в това, че самият Александър не споделял възгледите на своя забележителен учител по отношение на „варварите“. Дори се увличал в противоположната крайност: неговата империя се оказала доста благосклонна към тези „варвари“, включително — и особено — към бившите врагове, на които Александър отреждал основна, дори доминираща роля в своята нова имперска администрация.

За повечето гърци персите били най-очевидното, най-недвусмисленото олицетворение на понятието „варвари“. Още повече че в епохите преди Александър Персия неведнъж се е намесвала критично в делата на гърците. Обаче археологическите свидетелства за първата персийска империя — тази на Ахеменидите — са твърде оскъдни. Не са открити дворцови хроники (ако въобще са съществували) в някоя от трите имперски столици — нито в Пасаргада (издигната от основателя на империята Кир II Велики), нито в Суза или Персеполис (последните две били изградени от Дарий I, съоснователя на империята), нито в летния дворец в Ектабана в Мидия (съвременния ирански град Хамадан). Днес ние разполагаме единствено с откъслечни официални текстове като надписа на Кир II върху една тухла от древния град Ур във Вавилония (изложена сега в Британския музей):

Аз, Кир, цар на света, цар на Аншан, син на Камбиз,
цар на Аншан. Великите богове ми връчиха в ръцете
всичките тези земи и аз направих тази земя да живее в мир.

Но най-забележителен от всички паметници, запазени от тази древна епоха до наши дни, си остава прочутият Бехистунски (или Биситунски) надпис, изсечен високо в отвесните скали край Ектабана. Там Дарий I заповядал да изпишат на три езика (древноперсийски, еламски и вавилонски) своята официална версия за възшествието си на персийския трон през 522 г. и за възстановяването на реда в империята.

Този текст послужил като основа за усилията на френския лингвист Жан-Франсоа Шамполион през XIX век да дешифрира древноперсийския език.^[2] Но подобни текстове не предоставят материал за историците, тъй като по същество представляват официалната версия за историческите събития според разбиранията на владетелите на Персийската империя.

Бехистунски релеф и надпис. В стратегическия Бехистунски проход Дарий I (ок. 520–486 г. пр.Хр.) заповядал да изсекат сцената на коронацията му под божествената закрила на великия зороастрийски бог на светлината Ахура Мазда (персийско име за добрия бог Ормузд, вечен съперник на бога на злото Ариман — Б.пр.). Триезичният текст (на еламски, вавилонски и древноперсийски) представя версията на Дарий I — как спасил Персия от узурпатора и възстановил управлението над населението. Царят е представен пред главния си съперник, докато другите бунтовници, с вързани ръце и с клупове около вратовете, очакват своя ред.

Съвсем наскоро обаче бе постигнат забележителен напредък в нашите познания и разбирания, когато се откриха възможности за

публикуване на официалните текстове от Персеполис, написани на местния еламски език. Те ни показват, че империята при Ахеменидската династия вероятно е представлявала бюрократична монархия, изцяло структурирана според древните традиции, спазвани в Близкия изток. Но все пак тези документи са по-скоро изолирани свидетелства, ограничени хронологично само до половин столетие (приблизително от 525 до 475 г. пр.Хр.). Формалните и неформалните надписи (т.е. изписаните по заповед на двореца и придружаващите ги текстове, съставени по усмотрението на древните писари) демонстрират многонационалния произход на материалите и занаятчиите, впрегнати да градят величествения палат на Ахеменидите, в изцяло хибриден архитектурен стил. Сред тези майстори е имало и гърци (които древните перси, както и древните евреи, наричали „йонийци“). Ето един красноречив образец от Хартата на Дарий I за основаването на империята под формата на официален отчет за изграждането на огромния дворцов комплекс в Суза:

Аз, Дарий, великият цар, цар на царете, цар на всички земи, цар на цялата тази земя, син на Хистасп, Ахеменид...

Този палат, който съградих в Суза: тези материали бяха донесени от далеч...

Гредите от кедрово дърво бяха донесени от планината, наричана Ливан. Асирийските хора ги довлякоха във Вавилон. А от Вавилон карийците и йонийците ги пренесоха в Суза. Гредите от сисово дърво бяха донесени от Гандара и от Кармания. Златото, което беше обработено тук, бе донесено от Сарди и от Бактрия. Скъпоценните камъни от лапис лазули и червен халцедон, които бяха обработени тук, бяха донесени от Согдиана. Скъпоценният камък тюркоаз, който беше обработен тук, беше донесен от Хорезм. Среброто и ебонитът бяха донесени от Египет. Орнаментите, с които бяха украсени стените, бяха донесени от Йония. Слоновата кост, която бе обработена тук, беше донесена от Етиопия, от Индия и от Аракозия. Камъкът за колоните, който бе обработен тук, беше донесен от селото, наричано Абираду, в Елам. Каменоделците, които обработваха този камък, бяха йонийци и сардианци.

Златарите, които обработваха златото, бяха мидийци и египтяни. Мъжете, които работеха по изпичането на тухлите, бяха вавилонци. Мъжете, които направиха украсата на стените, бяха мидийци и египтяни...

И тук само по себе си това историческо свидетелство не обяснява как е действала системата за управление на монархията, нито разкрива подробности по нейното функциониране. Но много повече светлина върху икономическите и военните аспекти в организацията на имперските структури хвърлят записите от архивите на двете финансови къщи във Вавилон и от официалната кореспонденция, написана на арамейски (официалния език на персийската империя), открити върху един египетски папирус. Обаче тук става дума само за две от провинциите в Персийската империя (чийто общ брой надхвърлял двадесет) и макар че са изключително важни за археолозите, тези документи се различават значително един от друг и не могат да бъдат използвани за обобщаващи изводи относно Персийската империя като цяло. Преди всичко трябва да се припомни, че всъщност цялата тази документация се отнася само до края на VI век и началото на V век пр.Хр., а не за периода на относителния упадък от IV век пр.Хр., т.е. по времето на Филип и Александър.

Заради това сме принудени да разчитаме предимно на историческите свидетелства от гръцки произход. С други думи: на документите, завещани на поколенията от победителите в продължилата повече от две столетия борба между Елада и Персия. За тях персите били само „варвари“, а населението на империята „роби“ (с изключение на великия цар и неговото обкръжение). Елинската гледна точка може да се илюстрира превъзходно чрез един цитат от Страбон (гръцки географ, от Мала Азия, живял няколко века след Александър): „От всички варвари на земята гърците знаят най-много за персите, защото нито един от тези варвари, които владееха Азия, не е властвал над гърците“!

Персийската империя била основана в средата на VI век пр.Хр. от Кир II Велики, син на баща персиец и майка мидийка, който водел произхода си от един от Ахеменидите (така гърците произнасяли името „Ахемениди“). На практика Кир успял да промени кардинално политически отношения между персите от южен Иран и техните

далечни родственици — мидийците от северен Иран. В края на VII век пр.Хр. мидийците победили асирийците — единствената дотогава велика сила в региона, поделен днес от Иран и Ирак. Сред техните васали се оказали и персите („парса“ на техния език). Кир се наложил на мидийците, но не посегнал на институциите, занимаващи се с тяхното вътрешно управление. Освен това той бил отговорен за прекратяването на вавилонския плен на евреите, но неговите наследници претендирали за правото да оставят евреите под контрола на империята. Например Дарий I насилствено прехвърлял гърци от Милет и Еретрия към вътрешните провинции на Иран и към бреговете на Персийския залив.

Началото на управлението на Персийската империя от Ахеменидската династия било поставено от Кир (вж. Таблицата на владетелите от Ахеменидската династия, дадена след Приложението). През този период империята се проявила като достоен наследник на бюрократичните и монархическите традиции на Близкия изток. Но Кир и неговите преки наследници напредвали по-бързо и по-устремено от асирийците или мидийците по пътя на утвърждаването на империята. По времето, когато синът на Дарий I — Ксеркс — се опитвал да погълне древна Гърция (480 г.) Ахеменидската империя се простирала от р. Инд на изток до Егейско море на запад, от р. Джаксарта (Сърдаря) на североизток (течаща през териториите на днешните Узбекистан и Казахстан) до първите прагове на Нил на юг. Най-значителната фигура от тази епоха бил Дарий I (авторът на цитираните по-горе Бехистунски надпис и надписите от Суза), защото именно той въвел забележителна и много добре работеща имперска администрация. Все пак сме длъжни да отбележим, че единственото оцеляло до наши дни историческо свидетелство за този период, съдържащо обяснения за административните промени под скиптъра на Дарий I, е историята на гърка Херодот. Самият той се родил на територията на Персийската империя (в Халикарнас или съвременния град Бодрум на брега на Егейско море в днешна Турция) малко преди нашествието на гърците, за което разказва в томовете си, като едновременно с това възхвалява „великите и удивителните дела както на гърците, така и на не-гърците“.

Според Херодот империята след Дарий I била поделена между двадесет сатрапии или провинции, като всяка от тях трябвало да плаща годишен данък или в натура, или в брой, според еквивалентната

стойност в сребърни монети. Но в описанието на Херодот не се споменава нищо за онези сатрапии, които предпочитали да заплащат данъците си в натура. Ако се вземат и те предвид, ще се получат всичко към двадесет и шест сатрапии. Всяка от тях била управлявана от сатрап — тази дума гърците заимствали от мидийците, което доказвало, че системата първоначално била прилагана именно в Мидия. Сатрапите били високопоставени царски служители, които често били избирани сред членовете на царстващата династия (принадлежащи към нея по рождение или по силата на династичните бракове), като до IV век пр.Хр. те без изключение били иранци. Наблюдавала се тенденцията за превръщане на сатрапиите в наследствени феодални владения. Нещо повече: Великият цар, който на теория притежавал всичките земи в царството си (също като английската корона), дарявал със земи най-изтъкнатите персийски аристократи и други знатни личности от неперсийски произход, включително и гърци. Ние разполагаме със свидетелства за подобна практика благодарение на находките от Мала Азия, Египет и Вавилония.

Най-важната задача на всеки сатрап била да осигурява събирането на дължимите данъци и да ги доставя в едно от централните седалища на имперската хазна. По време на царуването на противника на Александър — Дарий III — най-богатото имперско съкровище се намирало в Персеполис в днешната иранска провинция Фарс (името произлиза от древното название Парсия), т.е. в най-отдалечения и поради това най-труден за превземане регион в Иран. За да се облекчи безпрепятственото събиране на данъците, на сатрапите били поверени местни военни отреди. А за да се ускори доставянето на приходите от данъците до Иран, Персийската империя полагала доста грижи — векове преди Римската империя — за поддържането на пътна мрежа, подходяща за колесниците на имперските сановници. Най-известната магистрала в древна Персия бил Царският път, простиращ се от имперската столица Суза до Ефес в Йония. Общото разстояние възлизало на повече от три хиляди километра. Според някои оценки на антични автори чрез използване на системата от станции за смяна на конете (тези станции били общо 111), един пратеник можел да измине цялото това трасе за десет дни, докато за същото разстояние на войската — при пеши преход, натоварена с оръжия, обози и припаси, обременена от движещите се с нея стада — били необходими цели три

месеца. В някои от намерените в Персеполис глинени таблици се описва изключително сложната бюрократична система за снабдяване на препускащите по Царския път имперски пратеници и вестоносци.

Съществуват няколко свидетелства, според които първите монарси от Ахеменидската династия се опитвали да ограничават мощта на сатрапите чрез изпращането на имперски гарнизони, чиито командири и пътуващите с тях бирници били подчинени пряко на короната, както и други официални представители на двореца, наричани „ушите на царя“. Но през IV век пр.Хр. се поставило началото на тенденцията за изземване от сатрапите на всички граждански, военни и финансови функции. Това явление, в съчетание с тенденцията за превръщане на сатрапиите в практически наследствени владения, било показателно за упадъка на централната власт и нарастване на независимостта на периферията. Разбира се, в случая от голямо значение е да не се преувеличава значимостта на източниците от епохите преди Александър, когато става дума за преувеличаване на слабостта на персийската корона, особено по-късно — при царуването на Дарий III. Това било на практика ловък пропаганден ход за насърчаване на гърците да се присъединяват към войската на Александър и за убеждаването им да се въздържат да служат като наемници за Дарий III. Но независимо от това съществуват достатъчно свидетелства, потвърждаващи, че управлението на империята отслабнало при Дарий III в сравнение с Дарий II (царувал от 424 до 404 г. пр.Хр.), да не говорим за епохата на възход на Персийската империя при Дарий I. Слабостта на империята в онези епохи много зависела от персоналните недостатъци на владетеля, тъй като могъществото на Великия цар било обвързано пряко с авторитета му пред воините и сановниците.

Според официалната персийска терминология (оживено коментирана от гърците) дори сатрапите били „роби“ на Великия цар, макар и само формално. Но това също не бива да се тълкува превратно, понеже империята на Ахеменидската династия никога не е представлявала само абсолютно владение на един всемогъщ господар, а по-скоро класическа форма на ориенталски деспотизъм. Великият цар бил избран от воините в царствения дом на Ахеменидите и поне теоретично наследяването на престола се предавало от бащата към сина. Но тази верига на унаследяване се прекъснала още при третия

(легитимен) цар Дарий I, тъй като той бил само далечен роднина на своя предшественик Камбиз. Друг допълнително усложняващ фактор било изобилието от синове, винаги налични като потенциални наследници на трона заради системата на харемите, развита от Ксеркс. Дворцовите интриги, последвани от убийствата на принцовете, се разраснали до размерите на ендемично заболяване — което още не означавало, че ситуацията в македонския двор била по-различна. И с това не се изчерпвали всичките сходства между двете династии и царства. Така например Дарий III бил съвсем далечен родственник на предшестващите го персийски царе и дължал трона си по-скоро на убийствените машинации и заговори, организирани от евнуха Багоаз, който успял да отстрани Артаксеркс IV (през 336 г.), както и много от претендентите за трона.

Въпреки това дори един слаб цар, какъвто се очертавал Дарий III, можел да разчита на огромна институционална и символична подкрепа. Той, ако цитираме една формула от надписа на Дарий II, бил „Великият цар, цар на царете (шахиншах), цар на хората от много народи и племена, цар на цялата земя, простираща се нашир и надлъж“. Неговата особа била свещена и макар че не бил бог, той управлявал по милостта на великия зороастрийски бог на светлината (огъня) Ахура Мазда, чието символично присъствие доминира, примерно, в надписа, оставен от Дарий I насред отвесната и непристъпна скала край Бехистун. В хартата на Дарий I за основаването на империята се намира открито обръщение към този бог:

Ахура Мазда е велик бог, който създаде тази земя, който създаде небето, който създаде човека, който създаде щастieto за хората, който направи Дарий цар, един-единствен цар сред многото, безкрайно многото хора.

Великият цар царувал в своя царствен двор, където сред официалните му сановници фигурирали царският виночерпец (така например библейският пророк Езра бил царски виночерпец в двора на Артаксеркс I), царският копиеносец, царският лъконосец, предводителят на царската стража, великият везир (на гръцки „хилиарх“ или господар на хиляда воители, хилядник). Не на последно

място в дворцовата йерархия се нареждали евнусите. Именно сред тях изпъквал онзи евнух Багоаз, с когото Александър се сближил толкова много — същият, за когото ни разказва така увлекателно Мари Рено^[3] в своя превъзходен роман „Персийското момче“ — не бива обаче да се бърка с неговия едноименен предшественик, замислил и ръководил убийствата, довели Дарий III на трона.

Сред най-важните функции на придворните евнуси били задълженията им да надзирават харема, попълван както с персийки, така и с девойки от друг произход. Една от тях се оказала библейската Естер — в преданието за Естер се дава описание (разбира се, от еврейска гледна точка) на процеса на търсене на заместница на първата жена на царя по време на царуването на Артаксеркс (т.е. Ксеркс I, царувал от 486 до 465 г.):

Кога идеше време на всяка девойка да влезе при цар Артаксеркса, след като дванайсет месеца наред биваше извършвано над нея всичко, определено за жените, — защото толкова време се продължаваха дните на мазането им: шест месеца със смирново масло и шест месеца с благовония и други женски мазила, — тогава девойката влизаше при царя. Каквото и да поискаше, даваха ѝ всичко, кога излизаше от женския дом в дома на царя.

Вечерта тя влизаше и сутринта се връщаше в други женски дом под надзор на царския скопец Шаазгаза, пазач на наложниците; вече не влизаше при царя, — освен ако царят я пожелаеше, и биха я повикали по име. (Естер, 2:12-14)

Решенията на царя по всичките политически въпроси били окончателни, но за целта той бил съветван от седмината специални върховни съветници, от царските съдии и от неопределена група други приближени, избирани сред така наречените почетни равни, царски приятели и царствени роднини. Някои от тези титли не били премахнати от Александър — като част от мерките, предвиждани в неговата политика за ориентализация на империята му. Тези съветници били до един перси или в по-широк смисъл — иранци, чрез които и в

чийто интерес в крайна сметка съществувала империята. Освен това царят бил върховен главнокомандващ на всички имперски армии и по време на битка символично заемал позиция в центъра на персийската войска. Там той бил охраняван от специална дворцова гвардия от хиляди внимателно подбирани воители. Кандидатите за тази елитна част от царски телохранители се набирали от ударната пехота, известна като „гръцката“ и „десетте хиляди безсмъртни“ — наричани така според някои автори (макар че това по-късно да се оказва погрешно заключение), защото загубите незабавно били попълвани от свежите резерви, специално поддържани в пълна готовност за тази цел. Именно „десетте хиляди безсмъртни“ осигурили възкачването на трона на Дарий I. А той не закъснял да им се отблагодари, като наредил да бъдат изобразени като стрелци от неговата свита върху цветните тухли, с които били украсени стените на неговия дворец в Суза. Самият Дарий бил изобразен като стрелец с лък на монетите, изсечени от злато и сребро за негова прослава и съответно наречени на него: „дарик“. Обаче първостепенната ударна сила в персийската войска била кавалерията от западните ирански провинции. Колкото до персийската пехота през IV век пр.Хр., за да попълни нейните редици, Великият цар предпочел да се лиши от внушителните си запаси в злато и сребро, за да наеме гръцки наемници, с които да подсили пехотата си. Царската хазна към 331 г. съхранявала около 235 000 сребърни таланта, което обяснява защо около 50 000 гръцки наемници се сражавали срещу Александър през периода 334–331 г.

Златна монета с образа на Великия цар Дарий I, изсечена в разцвета на могъществото на династията на Ахеменидите, наречена на него с името „дарик“. Ловът със стрели според гърците не бил благородно занимание, но в Персия с него се занимавали както благородници, така и войници. В Бехистунския надпис лъкът на Дарий I се носи от шестима придворни, помагащи на царя да възстанови контрола над страната.

След напрегнатите вътрешни династични междуособици през 401/400 г. за спечелването на персийския трон, известен брой от тези гръцки наемници започнали да се съмняват, че могъществото на Великия цар ще остане все така непоклонимо. Кир, по-младият брат на царувания Артаксеркс II, според слуховете бил насърчаван от майка им Паризатис да се пребори с него за короната. За да успее да узурпира трона, Кир наел повече от десет хиляди гръцки наемници. Решителната битка се състояла при Гунакса в Месопотамия, но въпреки помощта на

тези гръцки наемници Артаксеркс II победил брат си Кир и заповядал да го обезглавят. Оцелелите се опитали да се измъкнат от центъра на Персийската империя и да се върнат в лоното на гръцката цивилизация по южните брегове на Черно море. Те преживявали там, без се намесват във военните походи на Великия цар, но за сметка на това страдали заради планинския характер на терена и лошите атмосферни условия.

Тази история била обезсмъртена от историка Ксенофонт от Атина. Но още преди да се появят неговите творби, неуморният атински памфлетист Изократ по време на олимпийските игри от 380 г. провъзгласил, че трябва да се предприеме панелински военен поход срещу персите, защото тогава те били най-слаби. По-късно той повторил своя призив пред бащата на Александър — Филип, който поради свои съображения се заел с организирането именно на такъв поход, ала бил принуден да остави завършването му на Александър.

Тези удивителни перипетии или поврати на съдбата (като победите на Александър над персите) били коментирани много точно в Атина през 330 г. от прочутия атински оратор Есхин:

Не е ли персийският цар този, който искаше да отнеме на гръците земята и водата само защото бил господар на цялото човечество от земите, където слънцето изгрява, до земите, където слънцето залязва? Не е ли той монархът, който сега се бори не да владее света, а да спаси своя живот?

Както се оказало впоследствие, Дарий III загубил не само царството си, но и живота си. И оттогава насетне светът — вече светът на Александър — никога не бил същият.

[1] Наричан още Делоски морски съюз, основан през 478/7 г. пр.Хр. за защита на Елада от нашествията на персите; по-късно противник на Пелопонеския съюз, оглавяван от Спарта. — Б.пр. ↑

[2] Бехистунският надпис, известен още като Багистански, бил разгадан от английския майор Хенри Ролинстън през 1846–57 г., заедно с Талбът, д-р Хинкс и Оперт. Гениалният Шамполион разчита египетските йероглифи. — Б.пр. ↑

[3] Мари Рено, самата тя лесбийка, няма никакви затруднения с пресъздаването на бисексуалността на Александър. За нея „Персийското момче“ е епоним (личност, на която се наименува нещо) на евнуха Багоаз, който Александър „наследил“ от Дарий III. Докато Клаус Ман (син на класика Томас Ман) в романа си „Александър. Романът на една утопия“ стига по-далеч: според него Александър е бил това, което днес наричаме „гей“. — Б.пр. ↑

ГЛАВА 3

МЛАДОСТТА НА АЛЕКСАНДЪР (356–334 Г. ПР.ХР.)

Гръцкият биограф Плутарх — нашият най-добър и много често единствен източник за първите двадесет години от живота на Александър, — съобщава за една нашумяла в древността история:

Филип току-що бил превзел Потидея на Халкидическия полуостров, когато почти едновременно получил три съобщения: първото гласяло, че Парменион постигнал голяма победа срещу илирите, второто било посветено на победата на неговия расов жребец в конните надбягвания на олимпийските игри, а едва третото било относно раждането на сина му, наречен Александър.

Вече познаваме македонския цар Филип II и неговия най-виден военачалник Парменион. Илирите по традиция били враждебно настроени към македонското царство и открай време създавали сериозни проблеми по западната му граница. Олимпийските игри от край време били най-престижните от всички панелински празненства. Майката на Александър, Олимпия, четвъртата съпруга на Филип, била гръцка принцеса от Молосия в Епир (на юг от Илирия), която родила Александър в Пела (административната столица на Македония). Името Александър вече било използвано от царуващата в Македония династия.^[1] Но самият факт, че това име било алтернативно за Омировия Парис, може би също може да ни обясни страстното увлечение на Александър по всичко, свързано с Омир.

Разбира се, ние не сме задължени да приемаме съвсем стриктно хипотезата за историческата достоверност на всичко около тези

забележителни хронологични съвпадения, на които Плутарх набляга. Обаче един пасаж в неговите описания все пак може да ни разкрие много за всичките основни характеристики на сложната и донякъде трудно разбираема наследственост при Александър. Илирите, заедно с пеоните от север и траките от североизток и изток, са причинявали най-сериозните затруднения в царуването на много от македонските владетели. За Филип победите над тях са били предварителни условия за по-сериозната роля на Македония на Балканския полуостров, която замислял. Той успял да ги победи, защото притежавал най-добрата войска на този полуостров, водена или лично от него, или от много способния пълководец Парменион. Победата на коня на Филип на олимпийските игри символизирала както процеса на културното приобщаване на Македония към гърците (процес, който той всячески поощрявал в своето царство), така и все по-доминиращата ѝ роля, която той искал да ѝ осигури в гръцкия свят, простиращ се на юг от долината Темпе, т.е. границата на Македония със съседна Тесалия. Колкото до телесната връзка между Филип и Олимпия, някои източници твърдят убедено, че от родителите си Александър е наследил много странната комбинация от лидерски качества и страстен мистицизъм. От друга страна охлаждането на чувствата между родителите му е довело до отчуждаването на баща му към него, което той възприемал като заплаха срещу възможността в бъдеще да наследи македонския престол. Дълго Александър се опитвал да преодолее заседналото в него чувство на несигурност, като го компенсирал по различни начини, ала не всички от тях били приятни или положителни.

Все пак е доста важно да не се увличаме по психоанализата или поне така, както тя е представяна от Фройд. Можем да преценяваме кариерата на Александър само като външни наблюдатели. Двамата негови лични учители от най-ранните му години били гърци. Единият бил далечен родственик на Олимпия (тъй като бил роден в Епир), а другият произхождал от скалистата област Акарнания. Именно те били отговорни той да получи не само основното си образование (свеждащо се до елементарна грамотност, аритметика и физически упражнения), каквото се полагало на всяко гръцко или македонско момче, но и да получи знанията, необходими на един престолонаследник, комуто е съдено, рано или късно, да се озове на трона на македонското царство.

До края на юношеските си години Александър нямал явен съперник, който да му попречи да наследи баща си, а майка му Олимпия никога не се опитвала да го разубеди от вярата му, че именно той е предопределен от боговете, както по законите на природата, да наследи Филип — най-малко заради нейното първостепенно положение сред останалите съпруги и царици на Филип (които общо наброявали седем).

Също така със сигурност може да се твърди, че тези двама негови учители гърци въобще не са се опитвали да му забраняват да се отдава на доста отрано проявилата се в Александър страст към лова, тъй като тя била възприемана като напълно подходящо занимание за царствените особи. Нито пък го възпирали да се нагърбва с ролята на водач сред младото поколение от македонски благородници. Обаче дори и те може би са останали удивени, както според легендата се смаял самият Филип, щом му разказали за една особено ярка и преждевременна демонстрация на способностите на младия Александър да запазва хладнокръвие и самообладание. Някъде към 344 г., когато бил само на дванадесет години, той успял в това, което не се отдавало на мнозина опитали преди него да се справят с тази много трудна задача — опитомяването на един великолепен и изключително скъп тесалийски жребец, наричан Буцефал („Волска глава“) заради белега по рождение на муцуната си (или от клеймото, поставяно на конете от тази елитна порода). Тогава обаче никой още не подозирал, че един ден Александър ще създаде прецедент, като ще кръсти цял един град на своя любим жребец, безкрайно предан на господаря си както по време на лов, така и на бойното поле.

Бронзова статуетка на Александър, който единствен успял да опитоми тесалийския жребец Буцефал. Жребецът служил на Александър предано цели двадесет години до смъртта си през 326 г. Посмъртно Буцефал бил увековечен чрез наричането на негово име на град Буцефалия в Пенджаб. Статуетката е изработена по-късно през елинистичния период.

Александър прекарал повечето от най-ранните си години в околността на двореца в Пела, заедно с майка си и родната си сестра Клеопатра (имал и други природени сестри), за която се говорело, че той бил особено привързан към нея. Докато с Филип било точно обратното: за Александър той все повече се превръщал в далечна, дори абстрактна фигура, защото почти винаги, зиме и лете, бил някъде другаде, често пъти доста далеч, ангажиран с военните си походи. Отчасти за да компенсира тази липса на бащини напътствия, както и за да стимулира вече доказаната необикновена интелигентност на сина си, към 343 г. Филип издал една наистина необичайна заповед, касаеща образованието на сина си. За личен възпитател, наставник и учител на Александър по всички предмети той избрал най-видния възпитаник на Атинската академия, основана от Платон. Навярно са съществували и лични основания за този избор, защото бащата на Аристотел —

Никомах — бил личен лекар на бащата на Филип — македонския цар Аминт III. Но не е изключително да е имало и политически основания за това решение, понеже в недалечното минало (през 348 г.) Филип заповядал да бъде разрушен гр. Стагейра — родното място на Аристотел и може би е искал да направи нещо като жест на примирие спрямо оцелелите жители на този град.

Все пак вероятно Филип преди всичко се е ръководел от съображения от интелектуален характер, макар че точната степен на влиянието на Аристотел върху младия Александър остава тема за много спорове. Сигурно царят е искал да подпомогне интересите на младежа към гръцката литература, особено към творбите на Омир. Няма съмнение, че уроците на Аристотел са събудили любопитството на Александър към биологията, ботаниката и зоологията. (По-късно знатният ученик бил така любезен да изпрати на учителя си в Гърция образци от невиджани дотогава екзотични растения от Азия). Обаче би се оказало напълно погрешно, ако ученикът (дори и само донякъде) бъде смятан за мислител от мащаба на Аристотел. Наистина самият Александър имал някои свои идеи, включително и неколцина от тях доста мащабни, обаче той дължи славата си не като човек на мисълта, не като философ, а като човек на действието.

Младият Александър общувал обаче не само с Аристотел, но и с още няколко приятелски настроени към него младежи от Миеза (която била близо до съвременния гръцки град Левкадия). По-късно тези контакти се запазили задълго и имали свое отражение в последвалите исторически събития. Като най-приближен и с най-значителна роля в бъдеще щял да се окаже Хефестион, който (както вече споменахме) станал главен довереник и адютант на Александър, след което се издигнал до един от най-високите постове в новата империя (аналогичен на великите везири при Отоманската империя). Друг член на този кръг от интимни приятели бил благородникът от Горна Македония Харпал, който получил от Александър отговорната задача да управлява хазната на империята. Не по-малко интересно е присъединяването към този кръг поне на трима гърци. Първият от тях — критянина Неарх — не само че се издигнал до адмирал на имперския флот по време на плаването от Индия до Персийския залив, но дори написал мемоари, които се оказали основният източник за Ариан.^[2]

Като мерило за израстването на Александър като водач и личност, достойна да заеме престола, може да се посочи следният факт: през 340/39 г. Филип го определил за регент на Македония по време на поредното си продължително отсъствие от столицата — този път царят потеглил на поход с главна цел обсадата на Византион и Перинт. Александър тогава бил едва на шестнадесет години, обаче се оказал достоен за тази чест. Внезапно му се наложило да започне поход срещу тракийското племе меди, заплашващо източната граница на Македония — ако все пак не е било ловко замислен от негова страна ход всичко да изглежда така, сякаш наистина надвисвала заплаха. Той не само ги отблъснал, но дал ясен знак какво може да се очаква от него в бъдеще, като основал нов град в гръцки стил, недалеч от столицата на племето. Освен това му дал своето име: Александрополис, както се нарича и до днес. Любопитно е какво си е помислил по този повод баща му, който вече бил основал Филипи (както се нарича и днес) и Филипопол (днешния български град Пловдив).

През 340 г. експанзията на Филип към северна Гърция се разпростряла далеч на изток до Черно море и Пропонтис (Мраморно море). Този дързък поход привлякъл интереса и може би заслужил високата оценка най-вече на две съвсем противоположно ориентирани политически сили: Персийската империя на Ахеменидите, управлявана от Великия цар, и демократичните гръцки градове-държави начело с Атина. През 340 г. Персийската империя представлявала подобие на колос на глинени крака, както бе пояснено в Глава 2. Провинциите, наричани там сатрапии, били по-скоро разединени, а не сплотени, като политическите трусове се разпространявали от единия до друг край на огромната империя, особено през седемдесетте и шестдесетте години на IV век пр.Хр., когато се развихрило мощно въстание в няколко от западните провинции. Но за нещастие това въстание съвпаднало с доста продължителни вълнения в Египет, започнали още от 405 г. Египет бил провинция с много голямо стратегическо и икономическо значение. Всъщност това се случило само три години преди 340 г., когато персийският Велик цар Артаксеркс III бил принуден да налага със сила обединяването на провинциите под неговата власт. Той изпратил войска на помощ на заклетите гръцки противници на Филип, който обсаждал Перинт, вероятно защото се опасявал, че македонският

цар ще поиска дял от Мала Азия — опасение, което въпреки било напълно оправдано.

Колкото до Атина, макар че славата ѝ била помръкнала в сравнение с нейното недостижимо величие от V век пр.Хр., тя все още притежавала най-могъщия флот в Егейско море. Той бил използван между другото и за конвоиране на товарните кораби, доставящи в атинското пристанище Пирея жизнено важното зърно от богатите на чернозем Украйна и Крим. Като нападнал Перинт и Византион, Филип застрашавал именно тези доставки в най-уязвимия участък от маршрута на корабите — през Босфора и Хелеспонта (Дарданелите). Очевидно това потвърждава тезата на патриотично настроения атински политик Демостен, който през последните десетина години не преставал да предупреждава своите съграждани: именно Филип е враг номер едно за Атина, а не някой друг гръцки град, нито дори Персия.

По изключение и двете обсади, предприети от Филип срещу Пирент и Византион, не се оказали успешни. На практика това били единствените две поражения в неговата военна кариера. Но по-късно през същата 340 г. той успял да залови целия гръцки флот, плаващ към Пирея. Така през 339 г. чрез действията си доказал, че Демостен бил напълно прав да предупреждава атиняните за дебнещата ги опасност. Филип мълниееносно прекосил Тесалия и вероятно избягнал известния Термопилски проход, след като стигнал до Фокий и се заел с обсадата на близкия град Елатея. Демостен се видял принуден да впрегне цялото си ораторско изкуство и значителните си дипломатически умения, за да организира съюз на гръцките градове срещу нашествието на Филип. Този съюз се крепял основно на Тива, която тогава притежавала най-силната сухопътна войска в Гърция и представлявала най-значителната военна сила (обаче след армията на Филип). През есента на 338 г. войските на Филип нанесли катастрофално поражение на гръцките съюзници при Херонея в Беотия.

Александър, както вече споменахме, станал регент на Македония едва на шестнадесет години. А когато навършил осемнадесет, бил избран от Филип да оглавява общото командване на най-елитната част от македонската войска — гвардейската кавалерия. Само това говори достатъчно за мъжеството и смелостта на Александър и за вярата на Филип в пълководческите умения на сина си. Дори се говорело, че той го отличил с правото лично да оглави атаката на конниците, която се

оказала решаваща за изхода на битката. Свободата на гръцките градове-държави — оплаквана в толкова много произведения на изкуството — намерила смъртта си в полето край Херонея. След битката Филип поверил на Александър още една задача с огромно символично значение. Телата на загиналите атиняни били кремирани според техните традиции и прахта положена с тържествена церемония в дървени урни, които трябвало да бъдат върнати на близките на жертвите, за да ги погребат достойно. Филип избрал именно Александър да оглави почетната стража, придружаваща урните по пътя до Атина. Именно тогава за пръв и последен път Александър посетил Атина, наричана от учителя на Аристотел — Платон — „крепостта на мъдростта“.

Оттогава нататък Филип се превърнал в неоспорим — или поне без съперници — политически и военен господар на Гърция. Той затвърдил владичеството си, като оставил свой гарнизон в Тива и в още няколко града в централна Гърция, а през 338/7 г. основал Коринтския съюз (както вече изтъкнахме). Филип, като хегемон или водач на Коринтския съюз, сключил редица двустранни съюзи и споразумения с отделните, подчинени нему гръцки градове, като повечето от тях били управлявани от олигарси (малка или дори много малка група от много богати граждани). Съгласно прецедента от Втория Атински морски съюз (378–338 г.), подчинените на Филип гръцки съюзници трябвало да изпратят свои делегати за постоянно заседаващия синедрион или управляващ съвет, чиито функции се свеждали до взимане на решения или по-скоро до потвърждаване на решенията на Филип, определящи политиката на Коринтския съюз. Коринт бил избран като седалище на този съвет заради централното му стратегическо положение на гръцкия полуостров. Но Коринт бил център и на едни от най-известните панелински религиозни празненства — истмийските игри, провеждани през две години. Именно там през 481 г. няколко гръцки градове-държави положили клетва да се съпротивляват докрай на нахлуването, с което ги заплашвал Великият цар на Персия Ксеркс. Първото решение, взето от съюзниците на Филип от този съвет (от името на Коринтския съюз), се отнасяло до планирането на панелински поход срещу Персийската империя, очевидно като възмездие за окачествяването от гърците като

светотатствено нашествие на Ксеркс и за безмилостното опустошаване на Гърция през 480/79 г.

Разбира се, именно Филип бил избран да оглавява замислената от Коринтския съюз наказателна експедиция, при това с абсолютни пълномощия. Обаче в този замисъл никой не предвиждал роля за младия Александър. Въпреки че вече навършил двадесет години, той трябвало да остане на заден план и както в 340 г. да се задоволи с титлата регент на Македония, докато цялата тежест — и съответно цялата слава — по завоюването на Персия оставали само за баща му. Обаче преди Филип да се присъедини към своя авангард, който вече бил изпратил в Мала Азия под командването на Парменион, той бил убит (на четиридесет и шест години). Каквато и да е била мотивацията на цареубиеца, това престъпление било извършено по възможно най-публичния и символично впечатляващ маниер, точно когато Филип бил в разгара на веселието на пира по случай сватбата на дъщеря му Клеопатра в древната церемониална македонска столица Егея (където по традиция погребвали македонските царе).

Много гърци, особено жителите на градове като Тива — които трябвало да търпят наложените им от Филип македонски гарнизони, за да бъде гарантирана тяхната „свобода и автономия“ — застинали от ужас. Струвало им се, че македонците отново ще се върнат към старите си обичаи — „варварите“ (както гърците от векове наричали македонците) ще се впуснат в нескончаеми и примитивни династични междуособици, а центробежните сили, временно укротени от Филип, ще разкъсат царството. Разбира се, те не включвали в разсъжденията си Александър. Каквато и да е била ролята му в убийството на Филип (ако Александър въобще е бил замесен), то именно той се оказал най-печеливш от тази промяна — първо от това, че въобще се стигнало до убийството на Филип, и второ, че било извършено точно по този показан начин, както и трето: че се случило тъкмо в този момент.

Спечелил след това подкрепата на благородника Антипатър, Александър използвал убийството на баща си като претекст и извинение, за да се отърве от потенциалните съперници за престола и от действителните си политически противници. В подобни дела Александър винаги е бил безмилостно жесток. Македонската армия се вслушала в подканата на Антипатър и провъзгласила Александър за цар. Тогава той незабавно се отправил на поход на юг към Коринт, за

да подложи на натиск общогръцките представители от Коринтския съюз да потвърдят позицията му на наследствен хегемон — като наследник на трона на баща си. От това следвало, че именно той трябвало да приеме и поетата от Филип отговорност за оглавяването на вече започналото нахлуване в Персийската империя.

Но преди да поеме начело на войската към Азия, той бил длъжен да се справи с непосредствените заплахи по границите. Също като някои гръцки градове-държави от южните части на полуострова, част от варварските северни съседи на Македония изтълкували убийството на Филип като отдавна очакван сигнал за настъпването на по-щастливи дни за тях, тъй като очаквали отслабване на македонското царство — подобно на времето преди да се установи властта на Филип. Ала те се оказали не по-малко горчиво разочаровани. През 335 г., при един брилянтно замислен, координиран и осъществен военен поход Александър притиснал тракийското племе трибали, като за целта прекосил с войската си високопланинския проход Шипка (2600 м надморска височина). После поел още на север, достигнал до Дунава и се прехвърлил на отсрещния бряг, очевидно възнамерявайки да го превърне в северна граница на Велика Македония. Този поход останал като класическа демонстрация на вниманието, което Александър непрекъснато обръщал на стратегическата необходимост от опазване на тила си, което недвусмислено доказва, че е бил по-мъдър в сравнение с повечето двадесетгодишни хлапаци, за какъвто го представял Демостен. Накрая Александър повел войската си на запад срещу илирите (упорити противници на Филип още от началото на петдесетте години на IV век пр.Хр.), като именно тогава демонстрирал значението, което придавал на моралния фактор като изключително важно условие за извоюване на победата (също като Наполеон).

По това време станал пословичен късметът на Александър в битките. Например Плутарх на младини посветил няколко свои съчинения на тази тема. Но това не бива да се преувеличава, тъй като добрият пълководец до известна степен сам кове бойното си щастие. Въпреки това за Александър наистина бил истински късмет това, че през есента на 335 г., тъкмо когато най-после успял да приключи с умиротворяването на илирите, получил вестта за поредното масово въстание на гърците срещу македонското владичество, като отново начело била Тива. Въстанието всъщност избухнало заради лъжливата

вест, че Александър бил убит в сражение далеч на север. Само за две седмици въстаналите гърци наистина преживели двоен шок. Македонската войска обсадила Тива, като начело на нея бил Александър, съвсем жив и напълно здрав, така че разгромените гърци най-после започнали да го приемат абсолютно сериозно. Александър и този път доказал уменията с изключително висока скорост да придвижва войската си (само за дванадесет дни македонците изминали към петстотин км), за да се възползва от изненадата — двата фактора, които през епохите до Филип играели сравнително второстепенна роля в конвенционалните гръцки войни.

В началото на октомври 335 г. Тива капитулирала. Ала дори онези, които вече били по-отблизо запознати с концепцията на Александър в стил „политик в действие“, не очаквали толкова сериозни последици. Заповедта формално била издадена от Коринтския съюз, обаче именно Александър настоявал да бъде Тива срината до земята. Градът бил опустошен и подпален, като били допуснати само няколко символични изключения — свещените храмове (тъй като било недопустимо Александър да падне до ниското ниво на варварина Ксеркс) и къщата на поета Пиндар (живял по времето на нашествието на Ксеркс, автор на одите в прослава на гръцките победи, които се рецитирали на всичките панелински игри). Александър явно бил майстор и на пропагандните жестове. Но това бил не толкова добронамерен жест, колкото добре пресметнато решение за заглушаване на потенциалната гръцка опозиция изобщо или поне срещу намерението на Александър да оглави похода срещу Персия. Все пак не се изисквала кой знае каква гениалност, за да бъде поощрен духът на панелинизма, след като на него се дължало решението на гърците да се надигнат в подкрепа на похода срещу Персийската империя. В това отношение — както впрочем и в много други — Александър се показал по-верен ученик на баща си, отколкото на Аристотел.

[1] Името е подбрано напълно подходящо, защото Александър означава „предводител на мъжете“ (гр.). — Б.пр. ↑

[2] Вж. Приложението, т. 22–24 — Б.ав. ↑

ГЛАВА 4

АЛЕКСАНДЪР И МАКЕДОНЦИТЕ

Когато той [Алексис Зорба] ми разказваше, пред взора ми незабавно се разкриваше цялата Македония... с нейните планини, с нейните гори, с нейните потоци, с усилено работещите жени по полето и силните снажни мъже.

Никос Казандзакис,
„Зорба Гъркът“

През лятото на 324 г. в Опи на река Тигър, на север от Вавилон (недалеч от днешния Багдад), Александър трябвало да се справя с внезапно избухнал бунт. И преди се случвало неговите македонски войски да се разбунтуват и да проявят смелостта си, при това не срещу врага, а срещу славния им предводител. Все пак си заслужава да се отбележи, че това бил първият смут сред войската по време на десетгодишния, изключително победоносен военен поход. Александър обаче се оказал напълно подготвен за това предизвикателство. Вероятно е съществувала някаква основателна причина да подозира, че ще бъде подложен на подобна провокация като изпитание за могъществото му. Независимо от обстоятелствата той доказал способността си да укротява недоволството на воините си. През краткото му царуване, продължило само дванадесет години, този бунт е недвусмислен белег за сериозна промяна в отношенията между Александър и македонците, в това число и управляващия елит от придворни, пълководци и администратори, наред с множеството редови войници.

За да подчертае сериозността и значението на бунта в Опи, нашият най-добър исторически източник — Ариан — е съчинил дълга

възхваляваща тирада в духа на риторичните традиции, наложени в историографията от Тукидид и Полибий. В нея се оправдава и възхвалява цялата му кариера като завоевател на Персийската империя. Несъмнено Ариан по някакъв начин е успял да съчетае речите на двата най-важни източници от своята епоха — на Птоломей и Аристокбул.^[1] Но резултатът е неговото собствено съчинение, представляващо смесица от преувеличения, полуистини, както и откровени лъжи, примесени с няколко реални исторически факти. Все пак поне в един основен детайл Ариан не се опитва да ни заблуди. Александър започнал царуването си с преосмисляне на достиженията на баща си Филип. Но той се заел с това, само за да наблегне още по-категорично колко огромни са неговите собствени заслуги пред македонците. Това поставя под въпрос и може би хвърля сянка върху цялата кариера на Александър — както преди, така и след възцаряването му. Всякакви сравнения биха били крайно неприятни за младия македонски цар, но не може да има съмнение, че Александър е намирал за още по-досадни сравненията между неговото и бащиното царуване, които биха довели до по-висока оценка на постиженията на баща му или биха внушили по някакъв начин, че той е много задължен на Филип. Доколко това отношение се е дължало само на неговите вродени амбиции или на рефлекс за съперничество, обусловен от културата на онази епоха, или е било плод на стремежите и намесата на майка му, или пък резултат от обидите, нанесени му от Филип, остава само предмет на догадки.

В края на седемдесетте години на XX век след Хр. бяха разкопани три изключително богати на находки гробници сред могилите край Вергина (древната Егея). Не трябва да ни учудва фактът, че най-важната от тях — гробница II — бе обявена от археолога Манолис Андроникос за „Гробницата на Филип II“. Поради липсата на неоспорими доказателства за идентичността на намерените останки, датирането на тази гробница се ограничило до доста субективни преценки. Все пак трябва да се признае, че стилът на откритите там артефакти допуска датиране към третата четвърт на IV век пр.Хр. Високото качество на изработката и обилното количество предмети — да не говорим за местоположението на обекта и за пищното оформяне на гробницата — не оставят много място за съмнения, че наистина са открити следи от царствено погребение на

някой от представителите на Македонската династия. Нещо повече: откриването на известен брой дребни статуетки от слонова кост, включително бюстове на Филип и Александър, придават още по-голяма достоверност на тази идентификация. Анализът на мъжкия скелет и неговите зъби ни позволява да предполагаме, че смъртта е настъпила някъде между четиридесетте и петдесетте години. Известно е, че Филип е умрял през юни 336 г. на четиридесет и шестгодишна възраст.

Глави от слонова кост, открити в „Гробницата на Филип“ във Вергина.

Но не е достатъчно само да се припомни кога е умрял Филип. Както вече споменахме, той бил убит по време на празненствата около женитбата на дъщеря му Клеопатра. Една многозначителна подробност: очаквало се малко след тази женитба Филип да издаде заповед за началото на похода срещу Персийската империя, който той вече бил насрочил. Но защо са го убили? Ето какво е станало (според официалната версия): убиецът Павзаний — който не само че бил сред най-приближените до Филип придворни, но и един от седемте най-предани нему телохранители — бил мотивиран от лична вражда срещу царя, зародила се вследствие на сериозно хомосексуално насилие и унижение, за което не получил никаква компенсация от Филип. Освен това Павзаний бил подпомаган и подстрекаван от своите приятели, сред които най-активни били двама братя от аристократичните кръгове в Линсестия (една от областите в Горна Македония). Съществуват няколко причини, за да се съмняваме в тази официално представяна версия или поне в това доколкото може да се приема за достоверна

според оцелелите до наши дни източници. Вероятно биха могли да се намерят основания за подозрения дори спрямо самия Александър за съучастие в замислянето на това кърваво злодеяние. Обвинението срещу него в отцеубийство не може да бъде доказано, ала осъществяването на това престъпление свидетелства за нравите, господстващи сред македонската върхушка от онази епоха.

Александър още от самото начало на присъствието си в царския двор не криел негодуванието си срещу влиянието на македонския аристократ Атал върху Филип. Предишната година Атал убедил Филип да се ожени за неговата племенница и повереница Клеопатра (така тя станала седмата по ред съпруга на македонския цар), докато самият Атал се оженил за дъщерята на един от най-високопоставените пълководци в обкръжението на Филип — Парменион, който тогава оглавявал и дворцовата администрация. Атал не криел очакванията си от женитбата на Клеопатра и Филип да се роди дългоочакваният законен наследник на македонския трон. Това недвусмислено обвинявало Александър като незаконно роден или поне като недостатъчно достоен претендент за короната. Причината се криела в това, че майка му Олимпия не притежавала чистокръвно потекло от клановете на македонската аристокрация, тъй като била гъркиня от Епир. Александър реагирал така яростно, че баща му се принудил да го отстрани от двора заедно с майка му Олимпия, което по-скоро приличало на изгнание. Все пак майката и синът оставали в пределите на царството. Олимпия предпочела да се оттегли в двора на своя брат Александър, цар на молосите. Вероятно в знак на помирение (или поне като опит за предотвратяване на евентуалното надигане на молосите срещу него) Филип побързал да ожени дъщеря си от Олимпия — другата Клеопатра (родната сестра на Александър) за вуйчо му Александър, цар на молосите. Именно по време на тази сватба Филип бил убит. Така двойната царска сватба приключила с погребението на македонския владетел.

Нещо повече: някои антични източници твърдят, че Олимпия и Александър съзаклятничели с цел да бъде отстранен Филип, при това колкото може по-бързо, за да не бъде Александър лишен от възможността да наследи престола. Особено красноречив в тази връзка бил следният епизод: след като Филип отменил заповедта си за изпращане на Александър в изгнание и го повикал при себе си в

столицата Пела, царският син започнал тайни преговори за женитба с дъщерята на Пиксодарий от Кария — персийски сатрап от Мала Азия с второстепенно влияние. Очевидно Александър предприел тази стъпка, защото се опасявал от дипломатически и династични усложнения около замислената от него женитба, още повече че до неотдавна самият Филип преговарял с персиеца за женитбата на дъщеря му с Архидей (природен брат на Александър). Когато узнал за тези тайни преговори, Филип прогонил от двореца петима от най-близките приятели на Александър, на които се наложило да поемат вината вместо него: Птоломей и Харпал от Горна Македония и тримата гърци: критянина Неарх, заселил се в Амфиполис, както и братята Еригий и Лаомедон от Митилен на остров Лесбос.

Тази петорка от Пела представлявала доста интригуващ пример за състава на македонския елит, сред който присъствали представители на няколко нации — същия елит, за чието събиране и насърчаване Филип полагал толкова усилия. Петимата можели да послужат като красноречива илюстрация и за това как Александър подбирал най-близките си приятели извън кръга на приближените към баща си. В случая не е най-важното дали Александър имал правото да постъпва така или само се опасявал, че Филип възнамерява да го лиши от престолонаследиято. Най-важното е, че Александър по всяка вероятност е подозирал това и силно се е опасявал от подобна възможност с фатални за бъдещето му последици.

Трета причина за подозренията относно евентуално съучастие на Александър в убийството на баща му е свързана с отношението му към похитителя. Вместо да заповяда да задържат Павзаний и да го изправят пред съда, Александър се погрижил убиецът да бъде ликвидиран буквално на местопрестъплението, като се възползвал от помощта на трима от най-близките си приятели. Любопитно е да се отбележи, че по-късно двама от тях били издигнати от него на завидно високи длъжности. Последното, четвъртото основание за подозренията относно съучастията на Александър в заговора се базира на неяснотите около ролите на останалите заговорници (според официалната версия за убийството на Филип). В нито един от достигналите до нас източници не се намира конкретно и издържано обвинение срещу двамата братя от Линсестия. По-вероятно е Александър просто да се е възползвал от смъртта на баща си, за да

отстрани всички потенциални претенденти за трона. Във всеки случай това е най-правдоподобното обяснение за гибелта на неговия братовчед Аминтас, чиито претенции към македонския трон вече били отхвърлени от Филип още през 360/359 г. Както често се случва при подобни династични междуособици, много скоро след гибелта на Филип Александър заповядал да бъдат убити още и Атал, и племенницата му, а заедно с тях дори и детето ѝ от Филип.

Така се стига до подозрението за вината на Александър, което въпреки че се базира само на косвени последици, все пак е доста впечатляващо. Макар и да не може да бъде доказано, това подозрение хвърля сянка на съмнение. Все пак нямаме основания да приемаме докрай тази версия, като базираме разсъжденията си единствено на това, че Александър се е оказал най-много облагодетелстван от смъртта на Филип. Но също така лесно може да бъде оспорвано и обратното твърдение, според което убийството станало по някаква странна случайност, точно когато това било най-изгодно за Александър. Той действал изолирано от повечето придворни в Пела и като реагирал незабавно, за пръв път доказал способностите си да се противопоставя интелигентно на всяка неблагоприятна за него промяна в ситуацията — качество, което по-късно неведнъж се е проявявало в действията му и което е било характерно за неговата необикновена дарба на стратег. Заслужава да се отбележи също и начинът, по който Александър възнаградил приятелите си, които по време на дворцовите междуособици останали лоялни към него — това е друга отличителна черта в стила на управление на Александър. Дължни сме също да напомним, че в този период (края на лятото и началото на есента на 336 г.) той все още с нищо не бил заслужил да бъде наричан „Александър Велики“, тъй като не бил извоювал никакви по-забележителни военни успехи. Тогава бил само на двадесет и една години, макар че вече бил стъпил с единия си крак на стръмната стълба, водеща към постигането на върховната власт.

Последното до голяма степен се дължало на подкрепата, която му оказвал престарелият македонски аристократ Антипатър. В знак на благодарност Александър удостоил Антипатър с титлата регент (на гръцки „епитропос“, което означавало още пазител на коронованата фамилия) на Македония с правото да упражнява властта от името на Александър върху цялата Гърция като временно заместващ водача на

Коринтския съюз. Това се случило през 334 г., когато Александър потеглил на поход към Азия. От голямо значение било и присъствието на Антипатър на формалното обявяване на Александър за цар на Македония пред събраната по този повод македонска войска (през 336 г.), когато Парменион и новият му зет Атал се намирали в Мала Азия — изпратени от Филип да предвождат авангарда на македонската войска. Ако те не отсъствали от Егея, вероятно Филип е нямало да бъде убит. Историята обаче не борави с предположения за евентуалния развой на събитията, а само с историческите факти.

Както вече отбелязахме, Александър заповядал да убият Атал скоро след смъртта на Филип. Наистина, ако трябва да се вярва на римския историк Квинт Курций Руф^[2], убиецът бил ликвидиран със съгласието на Парменион. Ние можем само да гадаем от какви съображения се е ръководел Парменион. Може би той е действал така от лоялност към бащата на Александър или пък от доста прагматичните изгледи за предимствата, с които е очаквал да се сдобие — както лично той, така и членовете на семейството му. Навярно за всички тях е било по-полезно да служат предано на младия Александър, вместо да се опитват да му се противопоставят. Но независимо от истинските причини за поведението му, Парменион наистина успял да спечели признателността на Александър и бил удостоен с много висок пост в дворцовата йерархия. Във военно отношение Александър се нуждаел от уменията на Парменион, който вече четвърт век се бил доказал като способен командир, така че нищо не пречело да бъде удостоен с върховното командване на войската. Точно тогава това се оказало неотложна задача заради непрестанните военни заплахи както по северните, така и по южните граници на Македония, които силно възпрепятствали намеренията на младия Александър да потегли още тогава на поход към Азия. А в политическо отношение Парменион също не бил за подценяване. Самият той бил началник на дворцовата стража. Един от синовете му командвал гвардейската кавалерия, а другият му син предвождал корпуса на хипаспите (щитоносци). Според някои източници брат му заемал подобен пост в леката кавалерия, а освен това Парменион се ползвал със значително влияние сред многобройните си приятели и родственици, подчинени офицери и други познати. На всичкото отгоре Парменион произхождал от Горна Македония, така че неговата

лоялност към съвсем наскоро наследилия трона Александър била от жизнено важно значение за поддържане на политическата стабилност в цяла Македония.

Но ако са съществували причини, поради които Александър не е предприел враждебни действия срещу Парменион още в първите месеци на царуването си, дори и да е искал, то съществували и други причини, които да са го тласкали към подобни действия спрямо Парменион през следващите периоди от царуването му. Ако въобще нещо може да се приеме за сигурно относно характера и другите личностни особености на Александър — или поне доколкото е ясно това на мен — то се свежда до това, че той не е желал да дели с никого славата, пожъната по бойните полета. Включително и с един стар, опитен и прославен воин, чиято възраст тогава надвишавала почти три пъти възрастта на Александър (към 336 г. Парменион бил на 64 г.). Особено ако този воин дължал издигането си и влиянието си на Филип, а не на самия Александър, а също така притежавал много избухлив темперамент и ограничени възгледи (характерни за повечето македонци от онази епоха) — за разлика от широко скроения и гледащия надалеч млад цар. Такава е била атмосферата в двора на Александър през първите дни от царуването му независимо от това как точно Парменион гледал на начина, по който Александър се е добрал до трона.

Отношенията на Александър с високопоставените личности в дворцовата и военната йерархия в Македония били изпълнени с напрежение още от първите дни на царуването му. Но след смъртта на Парменион (има основания да се предполага, че е бил убит по заповед на младия цар) разправата с другите негови противници била просто въпрос на време. За краткост ще наричаме „синдрома Филота“ всички онези решения и действия на Александър, които ни разкриват колко безмилостен е можел да бъде той в борбата да получи неоспорима от никого абсолютна власт и като цар samodържец, и като върховен главнокомандващ.

Филота — първороден син на Парменион — командвал гвардейската кавалерия, която тогава представлявала ударната сила на македонската войска. Според сведенията, които Ариан ни представя като официални архиви от онази епоха, през есента на 330 г. Филота организирай заговор срещу Александър. Всъщност това било по-скоро

заговор срещу самия Филота, който ако не бил организиран от Александър, поне бил активно поощряван от него. (Можем да го сравним със заговора на Сеян срещу втория римски император Тиберий, макар че в действителност именно Тиберий съчинил заговора срещу своя доскорошен фаворит Сеян). Историята изобилства с подобни дворцови конспирации, особено в древния Египет, но обстоятелствата и развързката на събитията в случая са красноречива илюстрация за предпочитаните от Александър методи за справяне с недоволните от него знатни благородници или висши военни. Кратер — благородник от Горна Македония, командващ един от шестте полка в гвардейската пехота и много приближен на Александър, започнал да го снабдява със сведения за измяната на Филота още през зимата на 333/2 г. Като източник на тези сведения той използвал една гръцка метреса, но решителното доказателство се оказал опитът на Филота да представя победите на Александър като дължащи се главно на неговото военно умение и на това на баща му Парменион.

Освен това Филота имал още едно прегрешение, непростимо в очите на Александър. Старият воин не криел неодобрението си към най-дръзкия дотогава ход на Александър — посещението на младия цар в оазиса Сива (в либийската пустиня), където се обявил за син на Зевс или на Амон или едновременно и на двамата. Следователно Филота се превърнал в препятствие за намеренията на Александър да преориентира политиката на македонското царство. Във всеки случай Филота бил застигнат от смъртта едва няколко месеца след като Александър се обявил за наследник на Великия цар на Персия и започнал да използва само донякъде променените царствени одежди на сваления от него персийски цар и съответните символи на върховната власт (вж. Глава 8). Филота, както винаги, гледал много скептично и неодобрително на тази промяна, докато Александър с всички сили се стремил да се справя с всевъзможните препятствия пред стремежа си да упражнява безпрепятствено височайшата си воля и да печели привърженици извън кръга на приближените на баща си.

Проблемът пред Кратер и Александър се свеждал до това как по-бързо и по-безболезнено да се отърват от един опасен съперник, разполагащ с огромно влияние в двора и войската. Към края на 330 г. те получили неочакван дар от съдбата. Разкрит бил поредният заговор за убийството на Александър. Начело на заговорниците бил Димний,

но следите водели към Филота, тъй като последният не съобщил за заговора на Александър, макар че знаел за подготвяното покушение. Едва ли е било случайно съвпадение това, че този опасен заговор бил разкрит точно тогава. Филота бил зает с погребението на брат си Никанор в Египет и поради това не успял да се присъедини към войската, която вече наближавала Фрада в Дрангеана в източен Иран. Баща му Парменион се намирал в Мидия — на 1300 км от Ектабана, защото още през юни същата година Александър го оставил там като управител на цялата област. Когато Филота се завърнал в главния лагер на войската, той заварил там крайно тревожна атмосфера — навред гъмжало от слухове за предполагаемия заговор на Димний. Заради съучастието си в заговор или дори само защото не доложил за него, Филота бил обвинен в измяна, подложен на мъчения и екзекутиран пред войниците.

Според Птоломей (по-точно според преразказаното от Ариан) личностите, разкрили заговора на Димний, представили крайно неубедителни доказателства за вината на Филота. Птоломей намирал за най-осъдителен отказът на Филота да докладва за подготвения заговор. Но по всяка вероятност не са били предоставени никакви други по-сериозни доказателства за обвинението срещу Филота в държавна измяна. Именно така може да бъде представен заговорът срещу Филота в истинската му светлина. Неговото осъждане пред редиците на войниците в присъствието на самия Александър (в ролята на мълчалив, но главен обвинител) по същество представлявало искане за вот на доверие за неоспоримото му водачество. Така че не е изненадващо, че войсковите командири застанали на страната на човека, който вече бил доказал удивителните си способности да властва без да се съобразява с никого, единствения, който бил способен да ги поведе към крайната победа на персите. Димний и шестимата му съучастници, всичките македонци по произход, споделили горчивата участ на Филота, но дори и това не задоволило Александър, който копнеел да улови в мрежите си още по-голяма риба.

Гибелта на Филота се описва като съдебна разправа с един невинен пълководец, докато тази на баща му Парменион представлявала с нищо неприкрито убийство. Дори Ариан, който обикновено възхвалява всичките дела на Александър, не може да представи оправдание за това престъпление, нито да смекчи вината на

извършителите. Парменион бил ликвидиран от съображения, свързани с новата политика на македоно-персийския цар, заради сложните политически сметки и комбинации в двора на Александър, а и заради това, че изостанал далеч назад, в тила или по-точно в Ектабана, където командвал войски, в които нямало македонски войници. Освен това неговото влияние сред армията все още било значително. Заслужава да се отбележи, че вторият след Парменион по влияние във войската — Клеандър, брат на Коний и зет на Парменион — помогнал при обвиняването на своя пряк командир. Предполагало се, че тяхната измяна криела много опасности във връзка с вероятността войската като цяло също да измени на върховния главнокомандващ. С това обаче не бил сложен край на обвиненията в измяна и екзекуциите в армията. Четиримата сина на някой си Андромен, вероятно приближен на Парменион, имали щастието да избягат навреме от лагера на войската и да спасят живота си. Но Александър от Линсест, който имал късмета да не бъде убит заедно с братята си през 336 г., бил оставен да продължи необезпокояван по обратния път към Македония.

Колкото до убийството на Филип, фактите будят толкова съмнения, че подтикват към размисъл относно намесата на Александър — дори само въз основа на факта, че единствено той е извлякъл полза, при това значителна, от смъртта на баща си. Обаче всички съмнения изчезват при вглеждането в „синдрома Филота“. След смъртта му Александър разпределил властта му като единствен командващ между двама — близкия си приятел Хефестион и Клейт, известен с прякора Черния (за да го различават от Клейт Белия) — брата на своята кърмачка, който спасил живота му в битката при река Граник. От тях двамата Хефестион бил удостоен с по-разширени пълномощия. Тези назначения се оказали много успешен компромис за Александър. Клейт, също като Филота, се противопоставял на монархическите аспирации на Александър. Неговото издигане до толкова важен, дори ключов военен ранг било посрещнато с нескрито задоволство от старата гвардия като знак на това, че на чистките сред командния състав е сложен край. Хефестион, изключително предан на Александър, се сдобил с правото да докладва пряко на царя. Неговата лоялност наскоро след това се затвърдила благодарение на ролята му в арестуването и измъчването на Филота. Освен това той служел и като балансър на Клейт.

Обаче в крайна сметка именно Александър бил този, който спечелил най-много. Ловко използвал настроенията във войската, за да се справи с недоволстващите от него висши командири, докато по-нисшите офицери се залъгвали, че се ползват с пълното му доверие и уважение. Така той постепенно успял да се сдобие с абсолютно неограничена власт. Но за какво възнамерявал да я използва? Нашият най-компетентен исторически източник — Ариан — предоставил убедително обяснение в един уникален и много поучителен пасаж в размер на седем глави, поместени в четвъртата книга на неговата творба „Анабазис“. Освен двата предпочитани от него по-древни източници — Птоломей и Аристобул — той се съобразява с традицията на „Вулгатата“^[3], както и със собствената си преценка. Този откъс, характерен с повторната употреба на оскърбителни думи, свидетелства как самият Ариан е възприемал цялостната картина:

И не само че не съм съгласен с прекалено жестокото наказание на Бес, но намирам тези крайности за израз на варварство. Съгласен съм все пак, че Александър е бил предизвикан от завистта и озлоблението на медите и персите, а в същото време се е опитвал да се приспособи към маниерите, присъщи на всички владетели извън Гърция. Лично аз в никакъв случай не бих могъл да одобря нито предпочитанието му към царствените одежди на медите, с които той заменил традиционното македонско облекло, нито това, че сам се провъзгласил за потомък на Херкулес, нито тиарата, която заимствал от същите онези перси и наложил на главата си вместо гръцкия шлем. Нали всичко това той бил взел от същите онези азиатци, с които се бил сражавал тъй яростно?

Този откъс е особено ценен и проникновен заради добре подреденото изложение на Ариан. Историкът започва със зловещото описание на осакатяването на персийския претендент Бес, извършено според жестоките азиатски традиции. Първо му отрязали носа и ушите — като прелюдия към екзекуцията му, извършена през лятото на 329 г. След това Ариан изведнъж прекъсва хронологичната последователност

и продължава с не по-малко мрачната история за това как през лятото на 328 г. Александър собственоръчно убил Черния Клейт заради дворцов заговор през пролетта на 327 г., което било съпроводено от ареста на гърка Калистен (официалния летописец в империята на Александър). Плутарх — който съставил биографията на Александър няколко десетилетия по-рано и също като Ариан използва „Вулгатата“ наред с официалните източници за описанията си на традициите от онази епоха (вж. Приложението) — е доловил връзката между разглежданите събития, най-важната причина за които се оказала все по-нарастващият деспотизъм на Александър. Наистина Плутарх по-рано започва с поредицата от мрачните епизоди, по-точно със съдебната разправа с Филота. Но ако се постави въпросът по-скоро от историческа, а не само от чисто морална гледна точка, то наистина ли Александър израства като деспот през периода от 330 и 327 г.? И ако е така, то каква е била причината?

Ключът към разбирането на неговите политически замисли и тенденциите в преследвания от него монархически курс се корени в протичащия зад сцената процес на помиряване между управляващия елит на Персийската империя и новия македонски господар самодържец, при което се съчетавали опитът на предишните господари на империята и престижът, който притежавала новата администрация. На това се крепяла политиката на Александър към ориентализация. След съкрушителната победа над Дарий III при Гавгамела в края на 331 г. той започнал да се държи така, сякаш именно той, а не някой представител на Ахеменидската династия, е законният монарх на цяла Персия. За негова зла участ македонските войници не успели да пленят Дарий III след тази битка, което позволило на Великия цар да се укрие в царството на Бес (където и намерил смъртта си). Бес бил далечен роднина на персийския цар, ала въпреки това все пак не се поколебал да приеме царската тиара от ръцете на Александър. Ала идилията продължила само до лятото на 329 г., когато избухнала свирепа партизанска война, при която Бес накрая бил победен в Централна Азия от Птоломей и осъден на смърт от Александър, като изпълнението на присъдата се предвиждало да бъде извършено по персийски маниер. Процедурата започнала с мъченията, на които бил подложен Бес и за които Ариан не споменава. Целта на Александър била да демонстрира, че може да действа не по-малко жестоко от

Великия цар и че всички ориенталски бунтовници срещу неговата власт ще бъдат наказвани със съответните ориенталски методи, характеризиращи се с изтънчена жестокост.

Подобно било отношението на Александър и към стила на обличане — постепенно той възприел някакъв нов и странен, смесен персийско-македонски стил. Сходни били и съображенията му при уреждането на царския двор, който все повече заприличвал на двор на източен владетел (включително и наличието на пищен ориенталски харем). Но в същото време той бил наясно с предпочитанията и стремежите на своите македонски офицери и войници. Именно заради това се стараел да поддържа съчетаващи се форми на македонско-ориенталското царствено величие — както по отношение на ритуалите, така относно царствените си одежди и другите емблеми на властта. На това се дължи и първоначалното му решение да поддържа два двора — един персийски и един гръко-македонски с двама различни дворцови управители и две свити от придворни. Ала дори и този начален, сравнително ограничен ориентализъм се оказал прекалено противен за Черния Клейт, който по някое време започнал да се оплаква, че „бил безкрайно огорчен както от увлечението на Александър по източния стил на живот [Ариан буквално го предава с думите: «много по-варварски»] и от не по-малко отблъскващото подлизурство на придворните пред новия владетел“. Но той може да е имал и някакви лични причини да се чувства така, затова ние ще трябва да приемем, че опозицията на Клейт срещу Александър не е била изцяло стъпила върху някакви принципи. Във всеки случай по време на пианския пир през есента на 328 г. в Мараканда (днешния Самарканд в Узбекистан) се стигнало до ожесточено спречкване между Александър и Клейт. Последният допуснал фаталната за него грешка да обвини Александър в омаловажаване на постиженията на баща му Филип. Изгубил контрол, тежко пианият Александър пробол смъртоносно Клейт с едно копие.

Войската, чието изхранване зависело вече само от Александър, не закъсняла да обяви Клейт за виновен в измяна. Несъмнено Александър се разкайвал горчиво за непростимата си постъпка. Но личните му преживявания по никакъв начин не трябвало да възпрепятстват амбициозната му програма за ориентализация на империята. През 327 г. той се опитал да започне постепенното сливане

на двата царски двора — персийския и гръко-македонския, като се разпоредил македонците и гърците сред неговите най-изтъкнати приближени и придворни да започват да се държат като перси, а не обратното. Именно тогава той ги задължил да изпълняват пред него ритуалния жест на „проскинезиса“ или дълбокия ориенталски поклон, което в персийските дворцови церемонии от векове било прието като израз на почит към абсолютния владетел. В двора на Великия цар този ритуал бил задължителен за всички независимо от техния сан, ранг или заслуги пред империята. Може би простолюдието само се чувствало задължено да се просва на длани и колене пред всемогъщия победител, но все пак поне отначало на най-видните пълководци от войската на Александър било позволявано да се ограничават само с лек поклон от изправено положение. За гърците — а това било валидно и за македонците — проскинезата означала признание на божествения произход на владетеля. Макар че Калистен от все сърце да желяел да описва Александър в хрониките си като „син на Зевс“, той все пак се оказал неподготвен да му се прекланя като пред жив бог. Съпротивата му се основавала на разбиранията на всички гърци от онази епоха, според които персите били по душа варвари и ориенталци, а освен това нали били наскоро победени врагове, така че кому било нужно да им подражават?

Експериментът по сливането на двата дворцови стила бил ръководен от добрия и предан Хефестион, но всичко ужасно се объркало и то най-вече заради противопоставянето на Калистен, който много често увличал всички около себе си в безкрайни спорове и препирни. През пролетта на 327 г. опозицията срещу новостите, въведени от царя, се разраствала все повече. Дворцовите пажове, които поради задълженията си най-често трябвало да се кланят пред Александър, замислили заговор, оглавяван от Хермолай. Според слуховете Хермолай се заел със заговора, понеже се чувствал жестоко засегнат от своя цар и пряк господар — също както навремето Павзаний, убиеца на Филип. Говорело се, че причината за неговото оскърбление било присъденото му тежко наказание за нарушение на дворцовия протокол по време на един лов за мечки, когато той изскочил напред и убил една мечка, считана за най-славната плячка в този лов, вместо да я остави да бъде пронизана от копие то на Александър. Хермолай и най-малко още шестима от дворцовите

пажове били осъдени и екзекутирани от войниците. Птоломей съобщава, че името на Хермолай по-късно било намесено в този заговор, което се оказало много удобно за целите на дворцовата политика на Александър, и вероятно на това се дължал фактът, че именно Хермолай бил незабавно подложен на мъчения и екзекутиран.

С други думи Александър се подготвял изцяло да заложи на политиката, водеща към всестранна ориентализация на империята му. Няма съмнение, че по време на осъществяването на този процес той стигнал до съдбоносното решение: единственият начин да се справи с всички затруднения и да запуши устата на всеки по-сериозен опонент е да го ликвидира и същевременно да издига до най-високите постове в империята си онези, които изявяват готовност да останат лоялни лично към него.

В отговор на надигащото се скрито напрежение през 327/6 г. Александър предприел най-голямата си авантюра в цялата си прославена кампания — експедицията до „Индия“ (по-точно в земите на днешния Пакистан и на индийския щат Кашмир). Тогава именно той извоювал една от най-впечатляващите си бляскави победи — срещу Пор (раджата на Поравас) край река Хидасп (наричана днес Джелум). В края на краищата лесно можем да си представим горчивината, която изпитал той след първото си „отстъпление“ — отказа на неговите прославени и изпитани в толкова много битки македонски ветерани да продължат под неговото командване още по на изток отвъд р. Хидасп. Това, което е най-забележителното в случая, е реакцията на Александър, нетипична за него и крайно неразумна. Той решил да накаже сурово войниците за тяхната нелоялност към него (поне така изглеждало това решение в неговите представи), като им заповядал в пълно бойно снаряжение, което тогава можело да бъде оставено в обоза, да продължат към сърцето на Индия въпреки тежките загуби по този опасен маршрут, а после да се завърнат обратно в Персия през горещата пустиня Гедрозия (днешната пустиня Макран в Белуджистан). Това е свидетелство за сериозна грешка в преценката. На всичкото отгоре, когато най-после македонците успели да се измъкнат от пустинята през зимата на 325/4 г., Александър узнал, че в повече от половината от земите на новосъздадената от него империя се забелязват признаци за сериозни смутове или открити опити за бунтове.

Съвременниците описвали реакцията на Александър спрямо така създамата се ситуация като началото на неопишимо жесток терор. Вероятно са имали право. Поне осем от сатрапите били свалени от постове си, като трима (или четирима) от тях, които били замесени в заговора за убийството на Парменион преди почти шест години, били екзекутирани, включително и Клеандър, брат на Коний. Самият Коний допуснал сериозната грешка да говори срещу царя пред своите подчинени хипаспи и скоро след това смъртта го застигнала. Вероятно на този етап Александър се опасявал от безредици сред войската, въпреки че вече успял да я превърне в послушен инструмент в ръцете си. Нали някои от най-знатните македонски пълководци все още притежавали значително влияние сред офицерите и войниците. Например един от тях — споменатият Харпал, пазител на имперската хазна, толкова се страхувал от възмездието на Александър, че преценил, че именно тогава е настъпил най-удобният час за бягство от Азия в Гърция, макар да бил близък приятел на царя още от юношеските им години. Трябва да се признае, че това не му се случвало за пръв път: Харпал замислял връщането си още в Гърция преди битката при Ис, но все пак бил оправдан и възстановен на поста си. При бягството си Харпал задигнал много голяма сума пари (според гръцките стандарти за богатство), като част от тях той употребил за обществените начинания на атиняните. Това косвено допринесло за надигането на гърците срещу македонците веднага след смъртта на Александър през лятото на 323 г. Вероятно до мига на смъртта си той все още не бил успял да отстрани всичките щети от административните и политически промени от зимата на 325/4 г. Противопоставянето и междуособиците сред най-близките му приближени и висшите командири от войската се оказал зловещ резултат от съгъстването на атмосферата на подозрения и страхове, засети от Александър, при това напълно съзнателно.

Два важни епизода илюстрират промяната в отношенията между Александър и македонците. Някъде към април 324 г. в гр. Суза, в Елам, не по-малко от осемдесет и седем от най-близките сподвижници на Александър — начело със самия него — се оженили официално за персийски жени от благороден произход, при това церемониите се

провеждали изцяло според местните азиатски ритуали. Приближените пълководци от царската свита, сред които предводителите на гвардията и на другите елитни войскове части, се оженили формално, според ориенталските ритуали, за жени от средите на най-знатните персийски родове. В същото време Александър официално признал за легитимни бракове дотогава неформалните връзки между десетина хиляди от македонските войници и жени ориенталки, като се разпоредил на всяка новобрачна двойка да бъде предоставен сватбен дар от негово име. Това, което знатните македонски младоженци си мислели за тези масови бракосъчетания, се демонстрира от факта, че всички освен един — Селевк, бъдещият цар Селевк I — побързали да изоставят натрапените им местни съпруги веднага след смъртта на Александър. Но още по-ясно било какво цели Александър с тези демонстративни женитби, с този грандиозен акт на сближаване на двете нации: новата управляваща класа на неговата империя трябвало да бъде от смесена персийско-македонска раса.

Това свое намерение той подсилил и допълнил с подхода си към набиране на нови войници, като целял да подобри милитаризираната инфраструктура на своята нова имперска армия. В началото на лятото на 324 г. около тридесет хиляди персийски пехотинци пристигнали в Суза. Те били наети през 327 г. и съзнателно били обучавани във военно изкуство по македонски маниер, като Александър се обръщал към тях със съвсем откровеното, макар и крайно нетактично прозвище „моите наследници“. Задачата им била да наследят и да заменят остаряващите македонски ветерани, чието време явно изтичало. Дори щедрото раздаване на златни и сребърни монети само отлагало взрива на негодувание сред македонската войска, както свидетелства бунтът в Опи. Но Александър се оказал подготвен и за това. Неговите безмилостни и брутални мерки говорят по-красноречиво от всичките речи, които произнесъл пред войниците. Десет хиляди ветерани, заедно с онези, които съвсем наскоро се „оженили“ за своите ориенталски избраници с благословията на Александър, сега трябвало да напуснат войската и да потеглят по обратния път към родната Македония. Но със следващата си заповед Александър ги задължавал да оставят там, в Персия, потомците си от браковете с ориенталските жени, защото тези деца един ден щели да съставят гръбнака на бъдещата имперска армия.

Решителната промяна от 342 г. в политиката на Александър към всестранна ориентализация на империята отчуждил от него не само македонската аристокрация, но и редовите македонски воители. Това може да послужи като символично мерило за напредъка, изминат от него през последните дванадесет години, за да достигне накрая дотам, че той да не се чувства задължен да се съобразява нито с македонските аристократи, нито с македонски войници. Така както през 330 г. изоставил панелинския поход, така сега се отрекъл от тясношовинистичния македонски империализъм. Наистина висшите офицери в неговия двор — като например четиримата прославени военачалници в империята му Хефестион, Пердика, Кратер и Птоломей — все още си оставали македонци. Именно от техните редици, след неговата смърт, произлезли бъдещите владетели на обособените части от обширната му империя. Ала те се добрали до високите си постове и санове, катерейки се по труповете на избитите си съратници македонци, които по една или друга причина били обявени от Александър за недостатъчно лоялни към него. Така че всичките тези бързо издигнали се предводители били сред най-близките приятели на Александър.

[1] Вж. Приложението, т. 18–20 — Б.ав. ↑

[2] Вж. Приложението, т. 31–33 — Б.ав. ↑

[3] Относно т.нар. „Вулгата“ вж. Приложението, т. 29–33 — Б.пр.

ГЛАВА 5

АЛЕКСАНДЪР И ГЪРЦИТЕ

Надянал царствената мантия на баща си едва на крехката двадесетгодишна възраст, едновременно с коронясването си за цар на Македония Александър поел ролята и на предводител на Коринтския съюз. Освен това той дръзко се олицетворявал с чутовния Омиров герой Ахил и се обявил формално за освободител на гърците от Мала Азия, които от век и половина били заставени да се примиряват с унижителния за тях статут на поданици на Персийската империя. В своя трактат „Политика“ бившият учител на Александър — Аристотел — споделял пожеланията си за установяване на единна „политея“ или обща политическа организация за всички гърци, като припомнял, че ако постигнат тази висока цел, те ще владеят света. По времето, когато Аристотел творял в Атина (тридесетте и двадесетте години на IV век пр.Хр.), неговият бивш ученик преплавал морето и навлязъл в Азия с мисия, която можела да бъде възприема като опит за изграждане на една обща „политея“ за всички гърци, обаче под водачеството на един човек.

Аристотел бил грък, но с много тесни семейни връзки с македонската аристокрация и личен приближен на царя на Македония, така че може би не намирал тази перспектива за твърде заплашителна. Обаче огромното мнозинство от гърците, в стремежа си да се разграничават от македонците, вероятно гледали по-различно на ситуацията. Чак до последната и решителна битка срещу Великия цар на Персия повече гърци воювали срещу Александър, отколкото в редиците на неговата войска. През периода 336–322 г. значителен брой гръцки градове и федерации в континентална Гърция с оръжие в ръце едновременно въстанали срещу монархията на Александър (или по-скоро срещу неговия наместник в Македония Антипатър, който изпълнявал ролята и на регент на Гърция). Между впрочем именно Александър и Антипатър били отговорни — или поне повечето от гърците считали така — за унищожаването на гръцките свободи както в

европейската континентална Гърция, така и в гръцките колонии в Мала Азия.

Как би могъл да се обясни този привиден парадокс? Ще се опитам да докажа, че това въобще не е било парадокс и че отношението на Александър към гърците — към всички гърци, както колективно, така и индивидуално — е било напълно последователно, в смисъл че никога не се отклонявал от преследването на идеала си — увеличаване на своето могъщество и слава. Това обаче още не означава, че той не споделял извисените идеали на елинизма и не се опитвал да ги разпространява в широки граници; само че Александър не допускал подкрепата на който и да е алтруистичен идеал да препречва пътя на неговото самоутвърждаване, докато накрая се превърнал в син на един не-гръцки бог и на свой ред — в ново божество.

През втората година от царуването на Александър — преди той да напусне Европа (както по-късно се оказало, това било извънредно благоприятно за гърците) — съдбата поднесла едно решително изпитание за Гърция. Става дума за разрушаването на Тива през 335 г. През последното десетилетие, след поражението, което нанесла на Спарта, Тива се издигнала като първостепенната военна сила в континентална Гърция. Оказало се обаче, че Филип не пропилял годините от 368 до 365, когато още съвсем млад бил заточен в Тива като принц и заложник. По време на Втората свещена война (356–346) за контрола на светилището в Делфи, Тива вече не била толкова велика сила, а по-скоро съюзник на северния си съсед Филип и заклет враг на съседите си от юг и запад (Атина и Фокий). Но през 339 г. атинският политик Демостен успял да постигне сериозен дипломатически успех, като убедил тиванците да се присъединят към гръцката коалиция, създадена за противодействие срещу инвазията на Филип.

На следващата година край Херонея в Беотия (на северозапад от Тива) се стигнало до решителна битка, чийто резултат бил пълната победа на Филип. Един паметник с величествен каменен лъв се издига и до днес на бойното поле.

Херонейският лъв. Решителната победа на Филип II при Херонея в Беотия през 338 г. пр.Хр. била ознаменувана с този огромен лъв, запазен до днес, поставен там, където се предполага, че е намерила смъртта си Свещената тиванска кохорта (150 двойки хомосексуални любовници).

Беотийската феодална държава, на която от 378 г. начело била Тива, се разпаднала, като водачите на антимакедонската опозиция били избити или прогонени. В Кадмея (тиванския акропол) бил настанен македонски гарнизон, а Тива, за чиито граждани се предполагало, че вече били укротени и изпаднали в примирение, била присъединена

заедно с повечето градове от гръцките земи на юг от Македония към новоучредения от Филип Коринтски съюз.

Често се казва, че свободата е неделима. Независимо дали това правило е вярно или не при всички случаи, значителен брой от влиятелните тиванци силно страдали от отдръпването на другите гръцки градове-държави от каузата на Тива. През 336 г., веднага щом се разнесла вестта за убийството на Филип в Пела, Тива побързала да заеме мястото си сред онези гръцки градове, които се опитали да върнат независимостта си от Македония, ала били изпреварени от Александър. Аналогична била ситуацията през 335 г., когато плъзнал слух за гибелта на Александър в схватките срещу илирите по северозападната граница на Македония (също като чичо му Пердика през 359 г.). Тиванците открито се надигнали и броженията им скоро прераснали в масово въстание. Този път те били подкрепени от ръководената от Демостен Атина и още няколко гръцки градове. Разбираемо е защо още оттогава щастливата звезда на Александър станала пословична, макар че той до голяма степен сам бил причината за това. Как иначе би могъл да се разглежда фактът, че той успял да приключи операциите по умиротворяването на илирите, точно когато до него достигнали вестите за въстанието на тиванците. Само за две седмици, бърз като мълния, Александър се озовал с цялата си войска пред вратите на Тива. Тиванците останали безкрайно изненадани. Но ако Александър се надявал, че чрез терор ще ги държи в подчинение и ще се възползва ловко от наивността им, като повярват в широко пропагандираното му милосърдие, то навярно той също е преживял също толкова горчиво разочарование.

Демократичното събрание на тиванците не само гласувало да се продължи борбата за автономия, така както те я разбирали, но също и — според Диодор^[1] „обявили от най-високата кула на крепостната стена, че всеки, който желае да се присъедини към Великия цар и Тива в борбата за освобождаването на гръците и унищожаването на тирана на Гърция, да се обърне към тях“. Тази прокламация била адресирана към членовете на Коринтския съюз, включително и другите градове в Беотия, чиито войници покорно служели в армията на Александър. Обаче в „Анабазис“ на Ариан въобще не се споменава за това събитие. Всъщност не би трябвало да очакваме да намерим подобна прокламация в трудовете на Ариан, който решил да се основава

предимно на придворните летописци Птоломей и Аристокбул.^[2] Все пак тази прокламация отчасти повдига капака, под който се криела истината (или измамата) за целия панелински проект за поход срещу Персия, който Александър като наследник на Филип се готвел да предприеме. Тиванците не приемали Александър като легитимен или конституционен монарх, а го назовавали тиран и деспот, използвайки същите определения, с които Демостен си служел, за да обсипва с хули баща му Филип. Ала не трябва да се забравя, че в загрижеността си за свободата на Гърция те се обърнали за помощ към Великия цар на Персия — т.е. към същия този източен деспот, за когото се предполагало, че бил най-опасният враг на идеята за обединението на Гърция и за укрепването на нейната свобода.

Отново се оказва, че именно Диодор, а не Ариан е този, който е по-откровен в обясненията за реакцията на Александър спрямо прокламацията на тиванците: „Той осъзна, че тиванците гледат на него с презрение и затова реши да срина града до основи и с това наказание да изплаши всеки друг, който би дръзнал да рискува с въстание срещу неговата власт.“ Казано с други думи, Александър решил да държи в подчинение, макар и с цената на политически насилия, достигащи до крайности, гръцките си съюзници, от които се очаквало да го подкрепят като водач на замисления поход срещу персите. Това, според мен, е ясен и недвусмислен признак за характера на Александър и за предпочитаните от него методи, които въпреки младата му възраст (тогава бил едва двадесет и две годишен) вече били напълно оформени. Същевременно това ни пояснява на кой от исторически източници може да се разчита за по-достоверни сведения.

Срещу цитираното по-горе откровено, реалистично и правдоподобно мнение на Диодор ние намираме само едно опровержение — официалната версия или по-скоро опит за обяснение, представено от Ариан. Според него решението за разрушаването на Тива било взето по-скоро от членовете на съвета към Коринтския съюз, чиято преценка Александър просто уважил и приложил на практика. Ала какво всъщност се целяло с това сурово наказание на непокорната Тива: раздаването на възмездие заради откритото сътрудничество на тиванците с персите срещу останалите гърци или заради недостатъчно активното съпротивление на Тива срещу персите при нашествието им от 480/79 г.? Според Плутарх Александър съзнателно смекчил удара,

като настоявал да не бъдат включени в плана за всеобщото разрушаване на Тива светилищата и храмовете на гръцките богове в града, заедно с една светска сграда — както вече споменахме, става дума за дома на прославения лирик Пиндар, който живеел в Тива по време на персийското нашествие в началото на V век пр.Хр.

За да изясним кое е невярното в тази официална версия, ние първо трябва да преразгледаме толкова афишираната от Александър почит към елинизма. Един от най-сериозните и уважавани историци на Александър от миналия век бил германският учен и изследовател на папируси Улрих Вилкен. Той поддържал спорната версия, според която Александър „останал до край почитател на гръцката култура“. В подкрепа на този възглед говори фактът, че гръцките философи (като Анархис от Абдера) и хора на словото (сред които най-вече Калистен) често посещавали двора на Александър. По време на походите си в Азия, чак до Индия, Александър непрекъснато устройвал за своите войници състезания по атлетически дисциплини, литература и музика (по подобие на гръцкия модел, заимстван вече от Филип под формата на локална, македонска версия на олимпийските игри, която се провеждала в Диум). За самия Александър се говорело, че непрекъснато държал до ложето си специален екземпляр от „Илиадата“, коментиран за него от Аристотел; след битката при Ис през 333 г. той съхранявал скъпоценните за него ръкописни преписи в златно ковчеже, взето като плячка от Дарий III.

И накрая идва ред на това, което може би е най-важното в случая: градовете, които Александър основал в Египет и Азия, били гръцки по своята култура, така че гръцката култура се разпространила из целия Близък изток. След Александър — както ясно посочва Робин Лейн Фокс в неговата биография — Софокъл бил четен в Суза; Еврипид вдъхновявал артистите в Бактрия; в Александрия Задкавказка играели комични пантомими; гръцки трактати били писани във Вавилон; историята за Троянския кон се превърнала в любимата легенда на Ай Ханум по бреговете на река Амударя в Централна Азия; а обожавания от Александър Омир намерил почитатели дори в далечната Шри Ланка.

Не всички, обаче, както бе споменато по-горе, били толкова убедени в дълбочината и искреността на елинизма на Александър. Критиците на поддържаните от Вилкен възгледи изтъкват, че онези азиатски тирани, които управлявали с подкрепата на Персия, а дори и

самите персийски сатрапи или васалите им като Мавзол от Кария (вж. Глава 2) също като Александър може би са били почитатели на гръцката култура. Дори изображенията на боговете от гробницата в Егея (която може и да не е принадлежала на Филип), за съжаление не могат да ни послужат като доказателство в тази насока.

Златен погребален саркофаг от „Гробницата на Филип“ във Вергина, увенчан със слънце (звезда) с шестнадесет лъча; символ на македонското царство, съдържащ кремирани кости и останки от разкошна пурпурна тъкан, в които са били завити. Възможно е да е саркофагът на Филип II.

Златен скитски „горитос“ (колчан за стрели) от „Гробницата на Филип“ във Вергина. Предполага се, че е бил царствен дар, предмет за размяна или само плячка. Напомня ни, че една от седемте жени на Филип била от скитски произход, защото такива колчани били предпочитани от скитските воители, обитаващи земите на север от Черно море.

Посетителите на македонския двор и на главната квартира на Александър оставали с впечатлението, че се намират по-скоро в изискан елинистичен царствен двор, а не сред боен щаб, пълен с истински военни. Те вярвали, че основаните от Александър градове били предназначени повече за политически, стратегически и икономически цели, а не за подпомагане и разпространение на културата. Освен това те били убедени, че Александър по принцип никога не жертвал политически си интереси заради сантиментални или емоционални увлечения. С други думи, ако тези критици са прави, то когато Александър заповядал да се запази къщата на поета Пиндар (както и живота на неговите наследници), той го направил само защото това бил евтин начин да подслади горчивината от тоталното разрушаване на един враждебен град-държава, който дотогава притежавал най-силната сухопътна армия в цяла Гърция, а не от патриотични чувства към гръцката лирика.

Двата лагера, на които се разделят историците по този повод, вероятно преувеличават истината, но като цяло аз поддържам критиците на Вилкен. Все пак съм склонен да призная на Александър по-искрена и по-задълбочена привързаност към елинистичната култура, отколкото твърдят критиците на Вилкен. Но в същото време вярвам, че той се възползвал от това само докато това не възпрепятствало неговите основни цели — преди всичко грандиозните завоевания и създаването на величествена империя.

Аналогично, както с въпроса за елинизма на Александър, така и по темата за сформирания от Филип през 338/7 г. Коринтски съюз, съществуват две противоположни мнения — в зависимост от това дали ще възприемем този съюз като средство за укрепване на самоуправлението на гръцките градове-държави или като инструмент за прокаране на политиката на Филип, подчинена единствено на интересите на Македония. Този апологетичен възглед е много умело обобщен в последния раздел на общата история на Гърция, написана от

Никълъс Хамънд, самият той герой от войната^[3], много добре познаващ топографията и историята на Македония. Съответният раздел от неговата „История на Гърция“ (публикувана през 1959) е озаглавен „Различни идеи за свободата“. Филип, според Хамънд:

... дал на гръцките градове-държави харта за тяхната свобода и самоуправление, но с обвързването за сътрудничество и респект един към друг, а Александър последвал примера му през 336 г. В някои акрополи били настанени гарнизони; обаче тази мярка била одобрена от съвета на Коринтския съюз като висш орган на това самоуправление.

Хамънд твърди, че Коринтският съюз не закъснял да се възползва от свободата за взимане на решение за сътрудничество, предоставена от Филип и Александър. Обаче истинските намерения на двамата македонски царе се свеждали до ограничаване на свободата в Беотия. Тези намерения на Филип започнали да се осъществяват първо чрез гласуване в Коринтския съюз за настаняването на македонски гарнизон в Тива, а по-късно, след въстанието на тиванците през 335 г., било гласувано решение за цялостно разрушаване на града.

Ставало дума просто за диктат, наложен от по-силния. Тъй като македонците въобще не възнамерявали да гарантират на гръците нова степен на свобода и подобряване на сътрудничеството си с тях, може да се спори дали Филип и след него Александър са били склонни да допускат реално неподчинение от страна на гръцките градове. През 335 г. съветът на Коринтския съюз гласувал Тива да бъде разрушена. Но всъщност истинският подбудител за това драматично решение бил Александър (което Диодор успява да разкрие и докаже). Именно в тази светлина трябва да се разглежда епизодът с потушаването на съпротивата на Тива: по-могъщият въобще не се съобразява нито с правата на по-слабия, нито със законността на решенията си. Самият Хамънд бил наясно със ставащото в Гърция. След като посвещава няколко страници на морални теми, той по-късно добавя няколко изречения, в които откровено признава, че водачите на тиванското въстание от 335 г. „недооценили мощта на Александър“. Аналогично,

когато дошъл ред да обсъжда така наречената Ламийската война^[4] (вж. края на тази глава), Хамънд писал, че гръцките въстаници въпреки всичко „оставали много по-слаби от могъщата Македония“.

Нека да отделим повече място за така наречената „харта за свобода, самоуправление и уважение към другите“. Няма спор, че това е много привлекателен политически инструмент (и в същото време сериозен експеримент) на гърците най-после да установят стабилни отношения между гръцките държави — същите градове-държави, които дотогава почти непрекъснато воювали помежду си (вж. Глава 2), а през периодите на затишия и примирия не поддържали добри отношения. Както би могло да се очаква от един гениален стратег и политик като Филип, Коринтският съюз одобрил в основни линии две разновидности на формите за асоцииране към съюза, с цел по-ефективно управление и контролиране на гърците, обединени под неоспоримото превъзходство на македонците. Споразумението било наречено договор за всеобщ мир и предвиждало изграждането на военен съюз, оглавяван от хегемон (*hegemon*) или върховен водач.

По същество основните принципи, залегнали в това споразумение за всеобщ мир, били следните: договорът обхващал всички гръцки държави, независимо дали те били страни в ритуалите по полагането на свещените клетви, с които се гарантирало спазването на споразумението. В тези клетви се обещавала „автономия“ за всички държави, малки и големи, както и свободата им от всякакви опити за външен контрол или намеса. Първият мирен договор от този вид бил сключен между гърците през 386 г. при съвместното водачество на Спарта и Великия цар на Персия (каква ирония на съдбата!). Но клаузите от този мирен договор и последвалите негови обновления не предотвратили нито една война, нито дори нарушенията на принципа за автономия, а само намалили щетите и смекчили горчивината на оцетените, при това само до известна степен. През 338/7 г. единствен водач на Коринтския съюз и гарант по новия договор за всеобщ мир станал македонският цар Филип. Той имал правото да следи и да се грижи слабите гръцки държави да не бъдат оцетявани. Или поне само дотолкова, доколкото това било приемливо и изгодно за него. Така, като поддържал формалната власт на „своите хора“ или олигарсите в по-важните гръцки градове, Филип се стараел да изпреварва най-големите опасности пред собственото му могъщество — надигането на

политически въстания по места и съвместни бунтове на робите и свободните граждани.

Най-сполучливият модел за хегемонен военен съюз се оказал Вторият атински морски съюз, сформиран през 378 г. и погълнат от новосъздадения от Филип Коринтски съюз. Единствено Атинското събрание имало право да внася промени в политиката на Морския съюз, но за да се реализират желанията на атиняните, те трябвало да бъдат потвърдени от постоянно заседаващия съвет в Атина (*synedryon*), в който членували делегати или представители на всички гръцки държави. Седалището на също така постоянно заседаващия съвет на Коринтския съюз (под егидата на Филип) било в Коринт, а не в Атина поради много причини — геополитически, религиозни (на всеки две години в Коринт се провеждали панелинските истмийски игри) и символични (именно в Коринт през 481 г. шепа гръцки воители дали свещена клетва да се борят до смърт срещу надвисналата над Гърция смъртна заплаха от нашествието на персите начело с Ксеркс).

Така че поне на теория през периода от 338 до 337 г. пр.Хр. всички гръцки градове и държави трябвало да бъдат свободни и автономни. Но Тива въстанала през 335 г., именно за да си възвърне автономията, от която — според мнението на тиванците — техният град бил лишен. Две били основните причини за въстанието в Тива. Първо, условията в хартата на Коринтския съюз били така подбрани, че се допускали много възможности за привидно легална намеса на хегемона във вътрешните работи на останалите членове на съюза. И за да бъде гарантирана ефективността на подобна намеса, хегемонът (т.е. Филип) имал право да свиква един доста неясно формулиран съвет — наричан „съвет за обща защита“. Вероятно се подразбирала специална ударна войска част, която трябвало да изпълнява заповедите на съвета, колкото можело по-бързо. Второ, никой нямал правото да ревизира инициативите на хегемона. Във всеки случай се оказвало, че реалното право да прилага и тълкува разпоредбите на Коринтския съюз притежавал единствено македонският цар — което наистина се потвърждава от решенията на Филип, описвани в малобройните достигнали до наши дни писмени сведения от онази епоха. Така че ако някой изследовател се изкуши да повярва на легендата за съблюдаването на принципите за свобода и независимост в решенията, взимани от съвета на Коринтския съюз, трябва да му се припомни, че

всички решения през всички исторически периоди се взимали единствено въз основа на грубата сила (както ни учи историята на Тукидид за Пелопонеските войни). Такъв дух царувал в Коринтския съюз през 335 г., когато било гласувано решението за разрушаването на Тива, както и преди това — през 338/7 г. — когато били решено да се настанят македонски гарнизони в Тива, Коринт, Амбрасия и вероятно в Халкис.

Филип вече бил взел решение за своя поход към Персия, като го обосновал с желанието да отмъсти за нашествието на персите в европейска Гърция през 490 и 480/79 г., както и с намерението да освободи гърците в Мала Азия от персийското господство. Гърците там били обявени за персийски поданици от 386 г. — по силата на първия договор за всеобщ мир, известен още като Царския мирен договор (т.е. одобрен от персийския цар) или Анталкидов мир (военачалникът Анталкид оглавявал спартанското пратеничество при преговорите). Александър отначало посрещнал тази вест с въодушевление^[5] (или поне външно изглеждало така), тъй като също бил привърженик на идеята за пропагандиране на похода срещу Персия като средство за освобождение на малоазиатските гърци. Подобен тактически подход вече бил прилаган успешно срещу Тива през 480/79 г., така че Александър сега имал основания да се надява, че по този начин ще насърчи малоазиатските гърци да се противопоставят открито срещу персийското владичество и да подпомагат македонската войска с хора, пари, оборудване и хранителни доставки по време на планирания поход срещу Персия. Всичко това наистина се сбъднало, но с по-бавни темпове от очакваните от Александър, когато през пролетта на 334 г. той наистина достигнал до западните покрайнини на Азия. Също както Парменион, който командвал македонския авангард, изпратен да брани малоазиатския плацдарм, Александър не страдал от морални угризения, когато покорил съпротивляващия се срещу нашествието му гръцки град Гринея и дори продал като роби пленените жители на града. С други думи посланието на македонските военачалници към гърците било ясно и пределно опростено: ние започнахме нашия решителен поход и вие трябва да изберете дали ще ни сътрудничите или не. Така продължило чак до лятото на 334 г., когато Александър решително изоставил тази агресивна позиция, лишена от каквито и да било сантименталности.

Обаче когато стигнал пред стените на Ефес, Александър променил тактиката си. Този град винаги бил най-уязвим за персийското влияние, тъй като се намирал на западния край на Царския път, извиващ се от Суза на запад в продължение на около три хиляди километра. Освен това Ефес бил лесно достъпен откъм Сарди (столицата на сатрапията Лидия). Пратеници от гръцките градове, разположени по-навътре в сушата, се явили при Александър в Ефес и го поканили да премине с войските си и през техните градове, което можело да се тълкува единствено като признак, че те вече се считали за отхвърлили персийската власт. Но какво тогава се подразбирало под думата „свобода“ в тази усложнена ситуация?

Ако можем да се позоваваме на сведенията, с които днес разполагаме за историята на Гърция от онези епохи (началото на това описание било поставено още от Херодот през третата четвърт от V век пр.Хр.), Великият цар на Персия претендирал за правото да владее цяла Азия — т.е. огромна територия от сушата, простираща се чак до егейското крайбрежие на западна Анадола. Поданиците му от тези земи били задължавани да му поднасят като физически символи вода и пръст от своите родни места, които по традиция символизирали, че той владее цялата азиатска земя. А в практически смисъл поданиците му били длъжни да плащат данъци на царя в натура или в пари. Колкото до политическите, религиозните, социалните и икономическите институции на отделните гръцки градове-държави в Мала Азия, Великият цар предпочитал да не се намесва директно — нито лично, нито чрез избраните от него сатрапи. Вместо това той управлявал косвено посредством това, което би могло да се нарече подставено управление и марионетни режими, начело на които царят поставял един управител (наричан от гръците „тиран“) или неколцина избраници (олигарси). Такава била политическата ситуация в средата на лятото на 334 г., когато (според описанието на Ариан) Александър изпратил авангарда от около 5000 воители, начело с Алкимах, за да:

... продължат към градовете на Еолия и Йония, които все още били владени от персите. Навсякъде в тази територия (става дума за крайбрежната ивица на западна Анадола) той свалял от власт олигарсите и установявал на

тяхно място демокрации, което позволило на всяка общност да се възползва от свободата да прилага своите закони и обичаи и да се отърве от данъците, които дотогава били плащани на персите.

Означава ли това, че Александър бил предимно демократ по идеология? Нищо подобно. Както вече отбелязахме, според условията на хартата на Коринтския съюз, установени от Филип (които Александър не виждал причини да променя), всякакви опити за революции на местна почва били обявени за незаконни — както и външната намеса във вътрешните дела на някои от гръцките градове-държави. Така поне привидно се показвало уважение към автономията на гръцките съюзници на Македония, както и тяхното изконно право да избират своето самоуправление, включително и в демократична форма. Но Филип на практика полагал много усилия да подсигури на привържениците си контрола в местното самоуправление на тези градове-държави, преди да бъдат положени тържествените клетви. Получавало се така, че на практика македонската империя не се различавала чак толкова много от персийската. И когато се оказала застрашена сигурността на промакедонски ориентирания олигарси, Филип побързал да въдвори македонски гарнизони в крепостите от критично значение като Тива, Коринт, Амбрасия (според някои сведения и в Халкис), което вече бе обсъждано по-горе. Разбираемо е защо тези крепости получили прозвището „Оковите на Гърция“. Както и в много други случаи, Атина отново се оказала изключение и Филип се отнесъл извънредно внимателно към нея. Но ако позволявал на атиняните да запазят своята демокрация и да живеят свободно без македонски гарнизон на Акропола, това въобще не се дължало на сантименталните му чувства. По-скоро той бил готов да плати тази цена, понеже според неговите сметки тя си струвала да бъде платена, срещу което той да получи за предстоящия поход срещу персите подкрепата на най-могъщия и най-ефективен гръцки боен флот по онова време. Филип не се съмнявал в наложителността да се водят бойни действия не само по суша, но и по вода, а той изобщо не разполагал с боен флот.

В това отношение Александър строго се придържал към примера, завещан от баща му. Особено важно е да се отбележи, че той поне

външно подкрепял управлението на тираните в Пелена, Месена и Сицион (всичките в Пелопонес), както и в Елатея и Фокий в централна Гърция. Така явната подкрепа на Александър в полза на демокрацията в Гърция от лятото на 334 г. можела да се тълкува като чисто прагматичен и конюнктурен ход — като някакво проточило се и вероятно неохотно одобрено споразумение за примирение с преобладаващата демократическа тенденция, примесена с антиперсийските настроения сред гърците. Не бива да се забравя, че персите от десетилетия систематично подкрепяли, финансирали и действали посредством организирани политически движения и отделни видни личности срещу демократичните сили в гръцките полиси. Тогава как би трябвало да се тълкуват следващите решения на Александър, позволяващи на всяка гръцка общност да се възползва от предоставената ѝ свобода сама да избира законите и политическото си поведение, както и да иска да ѝ бъдат опрощавани дължимите данъци?

Според мен не се изисква много проникателност, за да се възприеме този акт на Александър като опит за установяване и подкрепяне на демокрациите за сметка на властващите дотогава олигархии като формална намеса в ущърб на автономията на гръцките общности в Мала Азия. Но като се има предвид, че гръцкото понятие *demokratia* означава суверена власт на най-широките прослойки от населението (*demos*) — в смисъл на всеки човек, както и на мнозинството на гражданите — такъв пробив в автономията обикновено не се възприема като проява на потисничество или тирания, тъй като се счита за съответстващ на желанията на мнозинството. От друга страна, по-нататъшните намеси на Александър в делата на Ефес не винаги са били посрещани толкова благосклонно. Например той не сторил нищо, за да бъде прекратено незабавно изплащането на данъците, дължими на персийската хазна. Вместо това той заповядал тези пари да бъдат пожертвани за патрона на града — богинята Артемида. Наистина този акт изглеждал много благочестив, особено ако се припомни как същият този владетел само преди една година заповядал да бъдат сринати стените на Тива. Но дали тази милост, проявена от Александър към Ефес, не била всъщност неизбежна отстъпка от негова страна или просто временен тактически ход? И кой в крайна сметка спечелил повече — жителите на Ефес или Александър?

В Приена, също както в Йония, Александър като че ли предпочитал да се намесва по-пряко във вътрешните дела на гръцките общности, ако се съди от официалната документация от онази епоха, която (според подходящото за случая определение на Микеле Фарагуна): „ни запознава с основните принципи, залегнали в изграждането на новата администрация на Александър“. Тук е важно да се отбележи, че в тези писмени свидетелства се споменавало за плащането на „*syntaxis*“ или контрибуция. Именно тази дума използвали атиняните пред своите съюзниците от Втория морски съюз, когато им заповядвали да избягнат позора да им бъде отново наложен омразния данък (наричан през V век пр.Хр. „*phoros*“). С други думи прокламираното от Александър опростяване на данъците не означавало конкретно пълно изчистване на тези задължения. Но по-важното в случая е това, че вместо да започне преговори в Приена и да обвърже нейните граждани със свещени клетви (от рода на онези, които вкарвали в някакви рамки неговите отношения с партньорите му от Коринтския съюз), той просто и едностранно обявил свой едикт за съдбата на Приена. Стилът и тонът на този едикт много напомнял на наскоро открития официален документ от град Филипи в Халкидийска Тракия. (Филипи първоначално бил основан от гърците, но с името Кренид, за да бъдат експлоатирани минералните богатства в този район. Но Филип II Македонски, след като превзел града при един от походите си на изток, го основал наново и тогава му дал своето име, което означавало приобщаване на тази област към Велика Македония.) Независимо от конкретния законен статут на тези наскоро освободени гръцки градове в Мала Азия намесата на Александър водела до появата на нови форми на легализиране на местното управление.

Що се касае до третия гръцки град в Мала Азия — Аспенд в разположената на югозапад Памфилия — там възникват още въпроси, отново свързани с отношението на Александър към третирането на проблема с данъците. От много десетилетия Аспенд заплащал данъците си пред персийската хазна в натура (по-точно като изпращал коне), а не в пари. Ала конкретно за този град Александър не опростил данъчните задължения — може би защото се нуждаел от попълнение на коне в неговата кавалерия или имал предвид, че значителна част от местното население не била от гръцки произход (към тези жители той не проявявал снизходителност заради лоялността им към Великия цар на

Персия). Дори добавил (към данъка, изплащан чрез предоставянето на коне) внушително искане за заплащане на петдесет таланта, което в онази епоха се равнявало на богатствата на десет-петнадесет местни богаташи. Не е чудно, че жителите на Аспенд се противопоставили на искането на Александър. Но и той очаквал именно такава реакция. Александър взел светкавично решение. Не изпратил гражданите на Аспенд в робство — както сторил Парменион с покорените жители на Гриней — тъй като това би хвърлило сянка на съмнение върху неискрената му панелинска „освободителна“ пропаганда. Аспенд „се отървал“ от изплащането на двойна стойност на данъка в пари, от предоставянето на зложници и коне, а също и от бремето да бъде въдворен гарнизон в града. Вместо това загубил част от земите си и му било наложено пълно управление от новоизбран сатрап.

На Александър не му било необходимо много въображение, за да обещае, че автономията на Аспенд ще бъде запазена, дори строго зачитана. Но по същество градът се превърнал в нещо като малоазиатски аналог на Тива — символ предупреждение за вероятните последици за всеки, който не се подчинява докрай на заповедите на Александър. Обикновено, както се доказва от екстремалния случай с Аспенд, гръцките градове в Мала Азия по онова време можели да очакват само да им бъде поискано изплащане на контрибуции и евентуално да им изпратят македонски гарнизон, докато бъде приключен плавният преход от стария персийски ред към новия, посмекчен демократичен режим. „Във всички останали области — пише Ернст Бадиан в своя анализ, от който дори Тацит не би се срамувал, — те [гръцките градове в Мала Азия] били свободни да постъпват както намерят за добре, но при условие че в общи линии се подчиняват на политиката на Александър.“

Ще бъде напълно погрешно да се допуска, че стесняването на юридическите и политически свободи на тези градове в техните взаимоотношения с Александър неизменно се оказвало най-възбуждащото събитие за техните граждани. Векове след смъртта на Александър малоазиатските гърци все още празнували или поне отбелязвали благодарността си към Александър, като в негова памет били извършвани жречески почести. Както ще обсъдим по-подробно в Глава 11, Александър почти спонтанно бил обожествен както от гръцките градове в Мала Азия, така и от гърците в континентална

Гърция (вероятно това все пак станало по негова заповед). От друга страна, въпросът за техния правен статут спрямо владенията на Александър съвсем не бил чисто формален. Ако малоазиатските гърци били вписани като членове на Коринтския съюз, то тогава Александър би могъл да им поиска да се закълнат пред него като водач на този съюз, а той впоследствие да ограничи свободите им, като ги задължи да спазват процедурите по консултациите, задължителни за членовете на Коринтския съюз.

Все пак не разполагаме с убедително доказателство, че гръцките градове в Мала Азия са членували в Коринтския съюз. Има свидетелства, че Александър настоял да бъдат приети за членове гръцки острови в Егейско море като Хиос — съгласно запазен документ от епохата на Александър, Тенедос и Лесбос (с главен град Митилен) — според литературни източници. Така че въпросът е дали Александър съзнателно е избрал да третира малоазиатските гърци по начин, различаващ се от отношението към гърците от егейските острови. По този въпрос аз не съм поддръжник на нито едно от становищата, предлагани от различните изследователи. Но може би Александър е използвал термина „*syntaxis*“ или контрибуция по отношение на гърците от егейските острови само като фактор за въздействие. Тъй като този термин се използвал за данъка, събиран от членовете на Втория морски съюз на атиняните, съвпадението в терминологията е доста красноречиво, особено като се има предвид, че Коринтският съюз очевидно бил моделиран като военен съюз според вече установената традиция от двата атински морски съюза. Може да се допусне, че при освобождаването им малоазиатските гърци са били причислени към Коринтския съюз.

Върху отношенията на Александър с гърците допълнителна светлина хвърлят сведенията за числеността на гръцките войски, които той използвал (или не използвал) в своя азиатски поход. Според достоверните оценки през пролетта на 334 г. след съединяването с войските на Парменион при Абидос в Хелеспонт числеността на войската на Александър възлизала на около 43 000 пехотинци и 6000 конници, от които само 7000 пехотинци и 2400 конници били от страните, членуващи в Коринтския съюз, докато общият потенциал на този съюз може би възлизал на 200 000 пехотинци и 15 000 конници. Нещо повече: войски от страните, членуващи в Коринтския съюз (но

без елитната Тесалийска кавалерия), били изтеглени от предните части и изпратени по гарнизоните или за охрана на пътищата. Сравнително слабият боен флот на Александър бил изцяло гръцки и наброявал само 160 кораба, макар че само Атина можела да събере повече кораби. Освен гореспоменатите гръцки войски през 334 г. Александър използвал още 5000 гръцки наемници, а към 331 г. наел още 7000 (или поне такива са сведения в оскъдните източници, с които разполагаме). За да добием представа за съотношението на силите, ще бъде достатъчно да посочим, че Дарий III можел да поведе към бойните полета около 50 000 гръцки наемници (както например при решителната битка край Гавгамела), а още много да използва за флота или за гарнизонна служба.

Но как да си обясним следното: Александър събира под знамената си сравнително малко гръцки войски (както спрямо техния потенциал, така и в сравнение с действителния брой на македонските войници). Въпреки критичното стратегическо значение на морските сили, той ползва неадекватно малко кораби. И накрая: при всичките битки преди Гавгамела за него се сражават по-малко гръцки наемници, отколкото срещу него. Очевидно отговорът е в това, че Александър не мислел, че се нуждае от повече гърци в своята войска или от по-голям флот, както и в това, че Дарий III предлагал по-високи възнаграждения на наемниците и по-добри шансове за оцеляване на гръцките кандидати за наемници. Обаче очевидните и лесни за досещане (на пръв поглед) отговори не винаги се оказват правилните.

Преди битката край Гавгамела през есента на 331 г. Александър получил подкрепление от около 14 000 войници, половината от които били наемници, а другата половина — македонци. Това отново подчертава, че участието на държавите от Коринтския съюз било второстепенно. По това време морската стратегия на Александър била пред пълен провал, както било редно да се очаква. Решението му да разпусне повечето от флота през 333 г. и парадоксалният му избор да победи персийския флот чрез сражения по суша имало две опасни за неговия поход последици: отлагала се окончателната победа над Дарий III и се застрашавал тилът му откъм Егейско море. Колкото до наемниците, трябва да се припомни, че те обикновено не се сражавали заради патриотичен дълг, а само срещу заплащане, понякога в съчетание с политически мотиви. В политическо отношение всякакви

опити за въстания били забранени за членовете на Коринтския съюз, така че гръцките изгнаници, противници на македонците, съвсем естествено отивали на военна служба в армията на Дарий III. Колкото до икономическите причини, не може да се намери задоволително обяснение защо бедните гърци предпочитали да се сражават за Дарий, а не за Александър, след като Великият цар вече бил известен с това, че забавял изплащането на парите за наемниците, пък и изобщо не им плащал добре. Следователно те или пресметнали, че е по-вероятно Дарий III да победи (което би трябвало да им изглежда съмнително — особено след битката при Ис), или — което е по-интересният вариант — искали да се бият срещу воините на Александър заради принципни съображения, може би поради същите тези принципи, които въодушевявали въстаниците в Тива.

Да обобщим: поне според мен най-правдоподобното обяснение за състава на войските на Александър е в това, че той не се доверявал на лоялността на гърците, за което очевидно имал достатъчно основания, и че все повече гърци се опасявали от потисничеството, което им готвел той. Това впечатление като че ли се потвърждава дори от Ариан, който обикновено предпочита да преразказва официалната версия на приближените на Александър. При битката край Ис, съобщава Ариан, сред войските на Александър възникнал остър антагонизъм между гърците и македонците, които трябвало да се сражават рамо до рамо. Това се дължало на факта, че мнозина от гърците преценявали македонците (а не само персите) като варвари. Нещо повече — за тях именно македонският цар, а не Великият цар на Персия, олицетворявал непосредствената опасност, заплашваща Гърция. В представите на мнозина от македонците гърците пък били просто наскоро победеният от тях народ и затова достойни единствено за презрение. Според мен точно така трябва да разбираме стратегията на Александър за пропагандиране на панелинския поход срещу Персия — идея, която той наследил от баща си Филип. И ако той след 330 г. продължавал да се придържа към тази линия, това се дължало на опитите му да сдържа враждебните към него гърци и да пази реда и мира в континентална Гърция.

Съществувала още една гръцка държава, която досега не бе разисквана, но тя била най-сериозната заплаха за Македония след Тива и Атина. Става дума за Спарта. Филип много внимавал да не подлага Спарта на прекалено тежки унижения през 338/7 г., когато отнел част от територията ѝ в полза на враждуващите с нея съседи в Аркадия, Месена и Арголид, на чиято подкрепа държал македонският цар. Целта му била Спарта да остане извън Коринтския съюз. Безпогрешната му стратегия се основавала на принципа: „врагът на врага ми е мой приятел“. Ако се отнасял към Спарта с презрение, враждуващите с нея съседи винаги щели да бъдат лоялни към него. Това се оказало особено вярно за Месена, където местните жители в продължение на три поколения били превърнати от спартанците в безправни илоти, но накрая успели да постигнат личното си и политическото си освобождение и се отървали от робството благодарение на забележителните победи на тиванския стратег Епаминонд през 369 г. (вж. Глава 2). Очакванията на Филип се оправдали напълно. Това, което за него било политика, за Александър било просто дълг. При властването на Александър Спарта твърдо оставала в студено дипломатическо изчакване, а след 334 г. (битката при Граник) той напомнил на всички гърци, включително и на спартанците, за своето могъщество, при това по най-убедителния начин.

В чест на тази победа Александър изпратил в Атина споменатите в Глава 1 триста пленени брони и заповядал да бъдат посветени на богинята Атина в атинския акропол Партенона с придружаващ текст, който според Ариан гласял:

Александър, син на Филип и на всички гърци с изключение на спартанците, посвещава тази плячка, отнета от персите, които обитават Азия.

Първо отбележете, че липсва царската титла; после идва ред на думите „които обитават“ — а не владеят — Азия. Разбира се, че Александър не е бил склонен да признае на персите правата им върху азиатските земи. Но най-острият упрек се крие в онези подходящо лаконични думи „с изключение на спартанците“. Всъщност победата при река Граник била спечелена по същество от македонците, а не от

гърците. Посланието на Александър, в специфичен за атиняните религиозен контекст, било предназначено да припомни на гърците за 480/ 89 г., когато спартанци и атиняни заедно оказали успешна съпротива на персийското нашествие. Но защо изпратил точно триста брони? Защото точно толкова бил броят на безсмъртния свещен отряд от избрани спартанци, изпратени да бранят прохода Термопилите под командването на техния цар Леонид. Неизбежно било те да изгубят битката и ордите на Ксеркс да преминат през прохода. Обаче в морално отношение битката при Термопилите била блестяща победа за гръцките бранители и особено за спартанците, тъй като доказала, че европейците можели успешно да се противопоставят на азиатските пълчища. Подвигът на спартанците край Термопилите подготвил крайната победа на гърците при Платен през 479 г., където спартанците отново изиграли решителна роля.

Но в края на тридесетте години на IV век пр.Хр. ситуацията в Спарта била съвсем различна. Унижена, при това прекалено публично, първо от Филип, а после и от Александър, с жалкия статут на второстепенна пелопонеска вечно размирна сила, Спарта при царуването на Агий III посветила следващите няколко години на подготовката да оглави в тила на Александър всеобщо гръцко въстание, подобно на онова в Тива. Спартанците започнали преговори със заклетия враг на Александър — Дарий III, посредством негови пратеници и военачалници от персийския флот в Егейско море и източното Средиземноморие. Те проявили завидна активност в набирането на наемници на остров Крит. През 331 г. повярвали, че вече били достатъчно подготвени. И тъй като все още не бил окончателно решен изходът на персийската експедиция на Александър (всичко това се случвало преди решаващата битка при Гавгамела), те вдигнали въстание в Пелопонес.

В известен смисъл това представлявало поредната демонстрация на гръцката враждебност спрямо македонското управление. Но реалното значение било по-различно. За Агий III това въстание несъмнено доказвало, че за повечето от гръцките градове амбициите на Спарта да бъде хегемон били още по-неприемливи дори от претенциите на Македония. Това обяснява защо приблизително два пъти повече гърци се сражавали в редиците на македонската войска, предвождана от регента Антипатър, в сравнение с гърците от войската на Агий III при

битката край Мегаполис в Аркадия. Дори някои пелопонески държави като Аргос и Месена не подкрепили Агий III в неговото антимакедонско въстание, но за сметка на това се присъединили към Атина по-късно, през 323 г. Колкото до атиняните, те имали сериозни основания да не се присъединят към Агий III, защото преценили, че моментът за вдигане на въстание не бил подходящ и липсвала достатъчна подкрепа, за да се постигне успех. Александър, от позицията си на победител в Мала Азия, на прага пред фантастичната възможност да стане господар на цяла Азия, презрително нарекъл битката край Мегаполис „битка на мишки и плъхове“. Този коментар все пак не бил справедлив, като се имат предвид мащабите на битката: Антипатър повел около 40 000 воители срещу спартанците, чиито сили може би наброявали към 30 000. Но спартанската мишка не впечатлила македонската котка. Агий III загинал на бойното поле. А Спарта била принудена да се прости с ролята си на значителен фактор в гръцките дела почти през цялото следващо столетие.

След победата си при река Граник през 334 г. Александър не само изпратил в Гърция триста брони, пленени от персийските варвари, за да бъдат посветени на богинята Атина. Той изпратил и около две хиляди гърци — пленени наемници от войската на сразения Дарий III — да работят, оковани във вериги, в златните и сребърните рудници на Велика Македония. Несъмнено той пресметнал, че това негово решение ще намери силен отзвук в родината му, както и в съседна Гърция, така че усилията за отвеждане на каторжниците щели да се отплатят стократно. Но в действителност резултатите не са оказали толкова благоприятни за Александър: гръцките доброволци, пожелали да се присъединят към неговите войски, били много по-малко от техните събратя от другата страна на фронта, които като наемници за Дарий III вече се сражавали още по-ожесточено, след като знаели какво ги очаква, ако попаднат в плен. За тези обречени воители неизбежната гибел сред нечовешките условия на труд в македонските рудници била равностойна на изпращане в солните мини в Сибир.

По-успешен се оказал актът на реституция на творбите на гръцката култура, предприет от Александър през декември 331 г., когато войната срещу Дарий III вече била спечелена и Александър започнал да

властва като господар на Азия. Тогава той изпратил обратно от Суза в Атина статуите на героите освободители Хармодий и Аристокитон, заграбени от Ксеркс през 480 г. Този жест не само че бил изцяло в тон с легитимната представа за панелински поход срещу Персия, но в същото време допринесъл извънредно много за утвърждаването на представата за Александър като борец срещу тиранията. Тук трябва да се припомни, че Хармодий и Аристокитон били екзекутирани заради заговора им, целящ свалянето на атинския тиран Хипиас. Атинската демокрация, която се утвърдила скоро след гибелта на двамата бунтовници (през 508/7 г.) веднага след свалянето на Хипиас от спартанците през 510 г., побързала да провъзгласи Хармодий и Аристокитон за герои от национална величина. Освен това омразният тиран Хипиас, след като бил осъден на изгнание, потърсил убежище именно в Персия. Така в представите на атиняните и на всички гърци се затвърдило мнението, че противопоставянето на персите е равносилно на борбата с тираните. В Персия Хипиас се надявал да подготви свалянето на управляващите в Атина демократи и да бъде възстановена властта му с помощта на персите, но пътуването му през 490 г. чак до Маратон се оказало напразно — всичките му надежди угаснали след великата победа на гърците над персите.

Що се касае до формалното военно сътрудничество между Александър и Коринтския съюз, то приключило през юни 330 г., когато Александър освободил войските, изпратени от съюза в подкрепа на македонската армия. Това станало в Ектабана в Мидия (недалеч от местността с Бехистунския надпис на Дарий I). С този жест той изоставил претенциите за панелински поход срещу персите, които така и не му донесли много изгоди в Гърция, но му помогнали да откъсне малоазиатските гърци от персийското влияние и да затвърди лоялността им към себе си. Това ни изправя пред последната голяма загадка, свързана с делата на Александър: пламъците, обгърнали двореца на персийските царе в Персеполис или изгарянето до основи на церемониалната столица на Ахеменидската империя в края на април или май 330 г. заедно с огромния и изключително скъп палат на Дарий I, след това доукрасяван и почитан от няколко от неговите наследници от Ахеменидската династия. Защо Александър заповядал този палеж, ако въобще е издал такава заповед? Или поне косвено е поощрил подпалвачите?

Каменен релеф от двореца в Персеполис. Голямата стълба води до приемната зала (Ападана) в големия дворец в Персеполис, където Великият цар приемал придворните и подчинените си, за да ги изслушва по повод на ежегодните пролетни празненства. Призовавани били общо 23 двойки представители от различните краища на империята, като всеки се явявал в типичния за неговата област костюм. Мотивите с лъвове и бикове може би символизират настъпването на новата година. Дворецът бил построен от Дарий I и разкрасяван от наследниците му.

Този палеж бил толкова скандален и до такава степен възбудил духовете, че за него били съчинявани какви ли не истории. Според една от версиите — любимата на посетителите на гръцките таверни — идеята за подпалването на двореца била предложена наред разгара на един буен пьянски гуляй от известната атинска проститутка Таис (по онова време сексуална партньорка на Птоломей). Александър се съгласил, може би защото и той бил порядъчно пьян. В тази версия

изгарянето на двореца в Персеполис било едва ли не спонтанно хрумване и в никакъв случай не било плод на старателно обмисляне и рационално планиране. Разбира се, до нас са достигнали сведения и за обратното. Изгарянето на двореца в Персеполис, също както пълното разрушаване на Тива, трябвало да се възприема като акт на хладна политическа пресметливост, при това в глобален мащаб, в имперски размери, а не само като събитие, засягащо единствено елинистичния свят. Според тази по-малко романтична, но може би по-достоверна версия огромният изпепеляващ пожар бил както част от панелинската кампания за отмъщение срещу персите, така и символ на края на тяхното някога могъщо царство. Този пожар (ако цитираме Ернст Бадиян) се превърнал в „огромна погребална клада на елинистичния поход срещу варварите“. Същевременно не може да се отрече, че освобождаването на войските на Коринтския съюз от състава на македонската армия през следващия месец във всяко отношение съдействало за тази представа.

Голямата стълба в двореца Ападана в Персеполис. Отстрани е изобразен маршът на царската гвардия и офицерите от двора.

Обаче и при тази версия не липсват затрудняващи елементи. Към май 330 г. Александър отдавна вече бил престанал да се представя като владетел от гръцки тип. По-скоро той се изявявал като наследник на Ахеменидските царе в смисъл, че гледал на себе си като на предопределен от съдбата да поеме властта в Персийската империя и очаквал да го посрещат като властелин на новата ориенталска империя, обхващаща цяла Азия. Поради тази причина той се надявал преди всичко да успее да постигне хармония между македонските предводители и онези представители на древната персийска аристокрация и управляващ елит, които били готови да подкрепят неговите цели и идеали или поне да са с него, а не срещу него. При така оформилата се рамка на новото македоно-персийско управление и идеологическа основа за елинистичен поход срещу варварите вече въобще не можело да става дума.

Тогава защо трябвало да се стига до този грандиозен пожар? За да се достави радост на гръците? Нещо повече: едва ли опожаряването на главния церемониален дворец на Ахеменидите е бил най-уместният начин за спечелване на персийските първенци, аристократи и държавници за привърженици на новата империя. Не е изключително и до ден-днешен в Иран и в съседните земи да живеят още зороастрийци, които все още да проклинат Александър като сатана заради този акт на необуздан вандализъм не само срещу персийския народ, но и срещу неговата религия. Навярно реакцията сред поклонниците на Заратустра през май 330 г. била също толкова дива и не по-малко мащабна. Така че изгарянето на двореца в Персеполис си остава донякъде загадка, но в никакъв случай не е единствената, с която се сблъскваме в процеса на търсенето на истината за Александър. Загадка, която за съжаление ще си остане неразгадана.

За да приключим с цялостното ни повествование за Александър и гръците, накрая трябва да отделим внимание и на една мащабна инициатива на гръците от лятото на 323 г. Както видяхме, през 331 г. атиняните отказали да подкрепят въстанието на Агий III. Но през лятото на 323 г. на свой ред те започнали свое въстание. То е известно по принцип като Ламийската война — по името на град Ламия в Тесалия, където за кратко гръците блокирали войската на регента

Антипатър. Самият факт, че Тесалия подкрепила Атина и се надигнала срещу Македония, е доста красноречив за промените, настъпили в гръко-македонските отношения. Но това въстание по онова време, колкото и да звучи странно, се наричало „гръцка“ или „елинистична“ война. Обикновено — както при названия като „персийската война“ (войната на гърците срещу персите) или „Пелопонеската война“ (войната на Пелопонеския съюз срещу почти цялата останала Гърция) — ние би трябвало да очакваме да означава война срещу гърците. Обаче в случая се касаело за война, водена от гърците срещу македонците. Може би най-важното тогава било това, че също както при Пелопонеската война, водена едно столетие по-рано, се стигнало до вътрешно-гръцки конфликт. Друго възможно обяснение на това по-особено название на една война е степента на сътрудничество между гърците, което атиняните били склонни да поощряват. Например в ония времена понятието „*Hellas*“ не само че означавало идеал, пред който трябвало да се декламират гръмки фрази, а цел, на която наистина трябвало да се служи с всички сили.

Причините за въстанието от 323 г. могат да бъдат проследени до заповедта на Александър за екзекуцията на Калистен през 327 г.^[6], която белязала не само края на панелинистичния период в стратегията на Александър, но и прехода към издаването на декрет за изгнаниците през 324 г. С този декрет се изисквало или по-скоро се заповядвало на гръцките градове от континентална (европейска) Гърция да приемат обратно както своите политически изгнаници, така и своите емигранти, напуснали родината само по икономически причини. Възможно е Александър да е поискал одобрението на съвета към Коринтския съюз (както при разрушаването на Тива) — ако въобще се е вълнувал от подобни формалности. Знае се само, че възложил на своя адютант Никанор (от гръцки произход, бъдещ зет на Аристотел) да обяви декрета по време на панелинските олимпийските игри, състояли се в края на лятото/началото на есента на 324 г. Но такива формалности едва ли могат да променят фактите: този декрет представлявал крещящо нарушение на автономията на гръцките градове. Не че Александър не предприел никакви стъпки да предотврати или поне смекчи трудностите, които били неизбежни спътници на всяко подобно решение. Запазен е един документ от онази епоха, от град Тегея в Аркадия, който красноречиво илюстрира огромните проблеми,

възникнали по този въпрос, особено с уреждането на споровете за обработваемите земи и недвижимите имоти. Ала Александър не се трогвал от чисто човешките грижи на изгнаниците, въпреки че неговите поддръжници твърдели обратното.

Ала декретът за изгнаниците не бил единственото унижение, на което Александър подложил политическата чувствителност на гърците. Приблизително по същото време той дал да се разбере — или изрично, или в някаква по-смекчена версия — че ще бъде много поласкан, ако бъде признат от гърците за бог. Официално провъзгласеното обожествяване на един жив човек наистина не било безпрецедентно явление (което ще бъде обсъждано по-подробно в Глава 11). Но поне формално искане по този повод — ако все пак Александър наистина го е сторил — вероятно е било повдигнато. Подобно искане, при това още когато не били стихнали вълненията по повод декрета за изгнаниците, успяло да убеди мнозина от гърците (поне в европейска Гърция, ако не и в Мала Азия), че Александър вече не се стараел да се грижи за техните интереси. Така че било много удивляващо, че дори градове, в които управляващите все пак оставали благосклонни към Александър, не гледали на декрета за изгнаниците като на акт на царско благоволение, да не говорим на милосърдие.

Диодор следователно отчасти имал право да проследи корените на причини за Ламийската война чак до този прословут декрет за изгнаниците, макар че от друга страна трябва да се признае: към подобна крайна мярка Александър бил подтикнат от все по-нарастващите и изострящи се проблеми със скитащите се банди от бившите и вече разжалвани гръцки наемници. Антимакедонската опозиция в Гърция се оглавявала от Атина, която по стечение на обстоятелствата точно тогава получила солидна финансова подкрепа от избягалия от Вавилон в Атина бивш главен ковчезник на Александър — Харпал, който донесъл на атиняните седемстотин таланта. Вестта за смъртта на Александър през юни 323 г. преляла чашата. Един атински политик се прочул с това, че отказал да повярва на това известие, защото ако било истина — казал той, — смрадта от трупа му щяла да се разпространи из целия свят. Но се оказало истина и въстанието на атиняните твърде скоро спечелило много повече привърженици из цяла Гърция отколкото това на Агий III. Поне двадесет гръцки градове-държави и много гърци се обединили срещу регента Антипатър и така

поне за кратко понятието *Ελληνικόν* (буквално „Гръцкото“) придобило добре очертан политически смисъл. Това донякъде всенародно движение напомняло за етническата или по-скоро националната солидарност, за която Аристотел тъй страстно бленувал — макар че по ирония на съдбата самият той станал жертва на въстанието като изтъкнат симпатизант на македонците. Принуден да се оттегли в изгнание, през 322 г. той се разболял и умрял в Халкис на остров Евбея.

Гърците се оказали неспособни да изградят една единна държава или „политея“ (*politeia*). Но макар че не съумели да стигнат до споразумение по този изключително важен въпрос, те все пак създали правната рамка за свободната и автономна политическа общност, независимо дали ставало дума за град, федерална държава или група хора. Въпреки че бил обучаван от Аристотел, Александър си оставал обвързан завинаги с традиция на харизматичната монархия. За него свободата и автономията били дарове, които той можел според желанието си да дарява като щедър жест, по царски, или да отнема според предпочитанията си, докато за гърците това било въпрос на опазване на техните фундаментални и неоспорими права.

По-късно се оказало, че Ламийската война, спечелена накрая от македонците (през 322 г.), а не битката при Херонея от 338 г. изиграла ролята на последния гвоздей в ковчега на политическата свобода и независимост на Гърция — ковчег, който Филип поръчал, а на Александър само преждевременната смърт попречила да закове докрай.

[1] Вж. Приложението, т. 31–33 — Б.ав. ↑

[2] За повече подробности по проблемите за източниците на Ариан вж. Приложението, т. 17–21 — Б.ав. ↑

[3] Става дума за Втората световна война. — Б.пр. ↑

[4] Много по-масово и по-успешно надигане на почти всички гръцки градове-държави срещу македонското потисничество непосредствено след смъртта на Александър през 323 г. пр.Хр. — Б.пр. ↑

[5] Една от причините Александър да подкрепя Анталкидовия мирен договор е вписаната в него забрана Атина и Тива да съставят коалиции срещу трети страни. — Б.пр. ↑

[6] Вж. Приложението, т. 50–55 — Б.ав. ↑

ГЛАВА 6

ЗАВОЕВАТЕЛ НА ПЕРСИЯ (334–327 Г. ПР.ХР.)

Вече може почти с пълна увереност да се твърди, че Александър въобще не е имал сексуален живот. Според мен той се е наслаждавал да прави с царствата и особено с крепостите това, което нормалните мъже вършили с жените.

Евксен от книгата на
Том Холт „Александър,
който стигна до края на
света“

През средния период от царуването си — по-точно по време на похода си в Азия — Александър разгромил войските на Великия цар и се заел да заменя древната персийска империя със своята. Освен това самият той започнал да се превъплъщава в император от нов стил или Велик цар от нов вид. Но защо Александър толкова разгорещено поддържал версията за ролята на баща си като страшилище за персите? Той бил обучаван повече да властва като цар, а не като предводител на войската, обаче неговият безкрайно амбициозен и жадуващ да побеждава съперниците си характер, както и любовта му към славата, го подтикнал да откликне на подобно предизвикателство. Тези подсъзнателни усещания вероятно са били двигателят за Александър, но преди убийството на Филип едва ли пред него биха се разкрили подобни бляскави перспективи. По всичко личи, че в плановете на Филип за завоюването на Персийската империя не се предвиждала никаква по-значителна роля за младия Александър. Но са съществували и причини от по-друг, позитивен характер, както обществени, така и лични, които може би неумолимо са тласкали сина именно в тази насока.

Привидно походът към Азия бил панелинска експедиция като разплата за масираното персийско нахлуване в Гърция през 480/79 г., както и с цел освобождаването на онези гръцки градове в Азия, които били завладени от персите през 386 г. Александър, който бил закърмен с гръцката култура, не би могъл да остане безчувствен към панелинистичните призови. Но за него панелинизмът бил по-скоро романтика, улесняваща постигането на други много по-важни цели, каквито за Александър са били копнежът да завоюва Персийската империя и да я присъедини към наскоро наследеното от него Македонско царство.

Независимо към коя категория на завоевателите може да бъде причислен Александър, няма спор, че той бил превъзходно подготвен за тази роля. Дори преди 335 г. неговият стратегически усет, тактическо умение, личната му дарба на водач, бързината на реагиране и ловкото използване на изненадата, както и невероятният му късмет били толкова смайващи, че даже будят подозрение. Но потенциално най-голямата му придобивка преди всичко била мощната македонска армия, която той наследил от баща си. Той отдавал незначителна роля на обединените гръцки сили в това начинание, огласявано като панелинско. Още от началото на похода през 334 г. Александър ги третирал не като елитни части за предната бойна линия, а единствено като второстепенни, при това доста ненадеждни съюзници.

Тази атмосфера на взаимно недоверие съвсем не била лишена от основания. Както бе споменато в предишната глава, точно преди решителната битка при Гавгамела през 331 г. броят на гръцките наемници, сразяващи се за Персия, многократно превишавал този на другите гръцки наемници, воюващи на страната на Александър и панелинската кауза. Същото това недоверие обяснява иначе озадачаващото отношение на Александър към атиняните. Макар че, поне привидно, оставал подчертано благонамерен към града, който представлявал главната цел на персийското нашествие през 480/79 г., Александър се въздържал от по-активно използване на атинския боен флот — най-могъщият в Егейско море и единствена надежда за него да се справи с флотилиите на Финикия и Кипър, които воювали на страната на персите. Това недоверие изглежда е било причина Александър да се ориентира към много рискованата и дори застрашаващо опасна стратегия в южните части на Мала Азия и Левант.

Обаче дори да е допуснал някакви грешни преценки, те все пак бледнеят пред грешките на неговите противници.

Обреден релеф в чест на Хефестион. След смъртта на приятеля си Александър искал той да бъде почитан като бог, но Амон разрешил да му бъде признат само по-нисък статут. Сцената потвърждава хипотезата, че Хефестион бил почитан като герой не само в местен мащаб, но и в цялата империя.

Първата голяма грешка на Дарий III и на персите изобщо се свежда до това, че позволили на Александър да се прехвърли без никакви трудности на азиатския бряг при Хелеспонт (Дарданелите) и несмущаван от никого да обедини войската си с авангарда, намиращ се в Абидос под командването на Парменион. Според преданията Александър пръв стъпил на азиатския бряг, с блестящ шлем и пълно въоръжение, като веднага забил копието си в земята пред нозете си. Символиката в този жест означава, че отсега нататък той ще възприема Азия като територия, която е готов да завоюва с копието си. По-различна е символиката в ролята, с която се нагърбва младият цар при

посещението му във възпятата от Омир Троя или поне както се описва в легендите за него. Твърди се, че там той положил клетва пред гроба на Ахил, докато Хефестион се заклел пред гроба на Патрокъл — най-близкия приятел на Ахил. Според Омир, макар това да не се уточнява изрично, между Патрокъл и по-младия от него Ахил съществувала дълбоко интимна връзка. Но гърците от класическия период или поне от времето на Ахил без никакви притеснения тълкували подобни форми на привързаност като активно хомосексуални.

Почти със сигурност същото може да се предположи за отношенията между Александър и малко по-възрастния Хефестион, макар че не може с абсолютна достоверност да се твърди, че всичко това е продължило след като и двамата са престанали да бъдат невръстни юноши. Работата е в това, че в класическа Гърция хомосексуалните връзки между мъжете по време на тяхното съзряване били възприемани като напълно съвместими с техния активен хетеросексуален живот в зряла възраст. Никой не считал това за позорно явление и не го заклеймявал нито по религиозни, нито по морални или други съображения; от значение било само как се изразява подобна привързаност, към кого и в какъв контекст. Свещеният тивански отряд от 150 хомосексуални двойки, превърнал се в елитна военна сила през 378 г., е най-красноречивата илюстрация за този психосоциален факт от кардинално значение за древна Гърция. За разлика от гърците древните перси по-трудно разкривали своите увлечения, въпреки че и при тях тази практика несъмнено е присъствала в различни форми. Но гърците във всички случаи са гледали на „ориенталците“ като неспособни да оценяват по-фините аспекти, като не на последно място заради особеностите на персийската култура, забраняваща разголването на мъжкото тяло и култа към гимнастическите надпревари.

Втората голяма грешка на персите била загубата в битката край река Граник (в края на май 334 г.) — първият от трите сериозни сблъсъка между Александър и елитните сили на Персийската империя. Персийските войски, които тогава все още не били предвождани лично от Дарий, лагерували в Зелейя. За да се срещнат с воините на Александър, трябвало да пресекат земята на троадите, през която протичали реките, носещи водите си на север към Понт или Мраморно море. Сред тях била и река Граник. Тя въобще не била голяма, но имала

бързо течение и на места била дълбока, така че отбраняващите се перси притежавали тактическо преимущество, след като заели стръмния речен бряг срещу стана на Александър. Така той имал пред себе си две препятствия: преминаването през брода на реката и изкачването по отсрещния стръмен бряг, преди да започне схватката с персийските войски.

Според описанието на Ариан преди битката Парменион, воден от приятелска загриженост, посъветвал Александър да изчака до разсъмването на следващия ден, за да започне битката на отсрещния бряг на реката. Но Александър му отвърнал, че ако отложат настъплението, само ще спомогнат за нарастването на самоувереността на персите, след което добавил, че Хелеспонт сигурно ще се изчерви от срам, ако той, Александър, се колебае дали да нагази в много по-плитката река Граник. И така той се втурнал във вихрена атака. Това е добър повод да се замислим колко много допълнения и изменения са били вписани в хрониките от Калистен до наши дни, при това в повечето случаи с намерението да бъде дискредитиран Парменион. Но разказът за битката при Граник илюстрира и един ключов аспект от военното изкуство на Александър: той никога не забравял да изтъква моралния фактор. Поради тази причина аз предпочитам версията на Ариан пред тази на Диодор (който твърди, че Александър отложил нападението за следващото утро).

Ето как Плутарх, приблизително четири столетия по-късно, описва началото на битката:

Александър рязко поел към реката, последван от тринадесет кавалерийски ескадрона. Вече достигнал почти до обсега на стрелите на врага и до силно укрепения бряг, когато разбрал, че силното течение завлякло хората му надолу по реката. В този миг изглеждал по-скоро като неразумен и безразсъден, отколкото като разсъдлив водач. Но той упорито настоявал да продължат и с много усилия и твърдост се добрал до отсрещния бряг, целият мокър и окалян. Веднага започнала хаотична схватка, в която Александър бил сред най-дейните участници; биели се поединично, всеки срещу всеки, като персите през глава се спускали по брега надолу срещу македонците, на които се

наложило да преминат през реката без никакъв боен ред. Персите ги посрещнали на брега с гръмогласни резове. Конниците на Александър все пак успели да подредят конете си срещу враговете и да ги поразят с копията си, след което се заловили за мечовете си. Около Александър се струпали много от противниковите воители, защото той лесно се разпознавал по щита и гребена на шлема му — от двете му страни стърчали високи бели кичури от конска грива. Александър бил улучен с копие в нагръдника, но металът устоял на острието и той не бил ранен. Тогава персийските командири Росак и Спитридат едновременно се насочили срещу него. Той отбягнал замаха на Спитридат и поразил с копието си Росак, който обаче също носел нагръдник. Копието на Александър се пречупило и той посегнал към меча си. Двамата започнали ръкопашен бой. Спитридат спрял коня си край тях, надигнал се на седлото и с варварската си бойна бравда нанесъл страхотен удар върху главата на Александър. От удара гребенът на шлема на Александър се счупил и паднал на земята заедно с единия кичур от конска грива. Но шлемът все пак устоял на удара — бравдата само одраскала главата на младия македонски предводител. Тогава Спитридат отново надигнал бравдата си и се готвел да нанесе втория, фатален удар, когато Черния Клейт се намесил и го пронизал с копието си. В същия миг Росак се строполил на земята, посечен от меча на Александър.

Какво би станало, ако Клейт не бил изпреварил съперника си? Толкова много са непредвидимите събития в човешката история.

Битката при Граник била сравнително с малък мащаб, но Александър извоювал победата много умело. Както винаги македонската кавалерия, начело с него, осъществила решителния пробив. Сър Уолтър Роли, който сам притежавал значителен боен опит като командир, подчертава истинското значение на тази победа в четвъртия том на своята „История на света“:

Александър постъпил много мъдро, като решил да премине река Граник пред лицето на неприятеля, а не да скита по брега, за да търси по-удобен брод или да се грижи да изпрати хората си на бой при по-сериозно подсигуряване. Решил да срази враговете на собствения им терен, той отнел на персите славата им на непобедими воители, лишил ги от моралните им сили и така в крайна сметка не оставил никакви надежди сред населението на азиатската империя, че такива неспособни защитници ще могат да бранят живота на поданиците на Великия цар.

Трябва да се отбележи, че едва след тази първа победа Александър официално обявил подкрепата си за демокрациите сред гръцките градове, които били спасени от персийската заплаха. Самият той съвсем не бил демократ, но от практически съображения на този етап подкрепял елинската демокрация. Колкото до Персия: тази най-силно изявена имперска сила в античната история безмилостно налагала вътре или подкрепяла навън различните форми на олигархия сред поданиците си от гръцки произход. Както бе отбелязано в Глава 5, историците все още спорят дали Александър е бил склонен към присъединяването на либерално управляваните градове към Коринтския съюз при същите условия, които са били предявени към основателите на това обединение на гръцките градове-държави. Несъмнено той се считал за упълномощен да постъпва така, без да прибегва до каквито и да било консултации с тогавашните си съюзници. Но въпросът е дали всъщност желял да се обвързва чрез религиозни клетви, че ще признава и съблюдава техните свободи и автономно управление, вместо да ги третира просто като васали на неговата нова империя, изградена по персийски маниер. Наличните доказателства са колебливи, но според мен в крайна сметка той постъпил именно така. Обаче на практика, тъй като Александър винаги се стремил да осъществява намеренията си, неговите отношения с гръцките градове зависели повече от неговата военна мощ, а не от договорните споразумения.

След като назначил македонец да управлява бившата персийска сатрапия Лезерска (Хелеспонтинска) Фригия, Александър поел на юг

към Лидия. Столицата на Лидия — Сарди — се предала без съпротива, въпреки че крепостта била укрепена и трудна за превземане. Асандър, брат на Парменион, бил определен за сатрап на Лидия. Още по-на юг, в Йонийска Гърция, Александър се радвал на ентузиазизирано посрещане от страна на местното население. Например градовете Ефес (вероятно след надигането на демократите в града) и Приена го посрещнали като освободител. Но в района на Кария както гръцкото население, така и останалите местни жители не го приели толкова възторжено. Град Милет, където все още властвала олигархията, бил решен да се противопостави на мисията му като всеобщ освободител, поради което Александър за пръв път в азиатската си кампания бил принуден да прибегне към обсада. По принцип обсадните съоръжения били разработени от гърците, като типичният за онази епоха метод се свеждал до установяване на плътна блокада и изчакване противникът да бъде изтощен от глад вместо веднага да се щурмува крепостта. Именно в този дял от военното изкуство Филип постигнал огромен напредък, а Александър демонстрирал необикновената си решителност и изобилните си военни ресурси.

Обсадата на Милет също разкрива някои от характерните промени в политиката на Александър спрямо хилядите гръцки наемници, които все още намирали за доходно — а може би и за идеологически оправдано — да се сражават срещу него, а не за него. Както вече отбелязахме, след битката при река Граник Александър третираше заловените гръцки наемници в състава на персийските войски като предатели на гръцката кауза и ги изпращал на каторга в златните и сребърните мини в планината Пангей в Тракия.^[1] Но когато македонците заловили гръцки наемници при обсадата на Милет, Александър им предложил в замяна на каторгата да ги приеме в редиците на своята войска. Не е чудно, че това царствено предложение се оказало неустойчиво за пленените наемници.

Обсадата на Милет преминала за Александър сравнително безболезнено. Но при следващата обсада — на Халикарнас (силно укрепената столица на подсатрапията Кария) — всичко се оказало съвсем различно. Въпреки умело разположените от него далекобойни стенобитни машини, изработени според последните постижения в тази област на военното изкуство, Александър постигнал само частични успехи в опитите си да прогони от крепостта укрепения се в нея

персийски гарнизон. Една от причините за това, че не постигнал пълен успех, се дължала на факта, че той все още нямал пълен контрол върху морските пътища.^[2] Подозрителният му отказ да се възползва от бойния флот на атиняните го изправил пред крайно абсурдната и толкова много коментирана впоследствие ситуация: да се стреми да победи персийската флота единствено чрез действия на сушата, т.е. чрез завземане на пристанищата, служещи за снабдителни бази на вражеските кораби. Но тази стратегия била толкова рискована, че шансовете да се провали били много сериозни. И наистина Александър изпаднал в голямо затруднение в Левант^[3] през 332 г. Но все пак той продължавал да напредва, без да се сблъсква със значителни препятствия по пътя си.

През есента на 334 г. Александър за пръв път бил посрещнат от истински ориенталски владетел с власт, равностойна на неговата. Поточно трябва да се каже „владетелка“, тъй като става дума за Ада, царицата на Халикарнас. Тя била по-младата сестра на Мавзол, който завещал на поколенията названието „мавзолей“ благодарение на небивало скъпата и масивна гробница, издигната в негова памет в Халикарнас от сестра му и вдовицата му Артемизия. Хекатомнидите, както е известна тази династия, били категорични поклонници на елинистичната култура, но в никакъв случай не подкрепяли изцяло политическите или династичните практики на елините. Ада обаче вероятно не била непозната за Александър. Към края на царуването на Филип може би Александър е започнал преговори за женитба с дъщерята на по-младия брат на Ада — Пиксодар, което предизвикало гнева на Филип, който също имал политически и дипломатически кроежи относно същата девойка.

Както би трябвало да се очаква, преговорите се оказали безплодни и довели до сериозен разрыв в отношенията между Филип и Александър, а освен това последиците засегнали и мнозина от най-близките приятели на престолонаследника. Обаче връзката между Александър и Ада се запазила и сега, три години по-късно, те несъмнено били готови да действат заедно. Може би дори още по-активно отколкото преди, за което свидетелства откровено озадачаващият епизод от похода на Александър през есента на 334 г., когато той официално склонил да признае Ада като своя почетна майка. Това би могло да се тълкува единствено като признание за страховете,

които му вдъхвала истинската му майка — Олимпия. Вече споменахме какво бреме били за младия Александър странностите в поведението на Олимпия. Дори се говорело, че той заядливо се оплаквал от нея заради високия наем, който тя му поискала за сметка на това, че той бил цели девет месеца в утробата ѝ! Но когато му се наложило да си осигури майчинския статут и майчинските грижи от страна на една чуждестранна царица, това съвсем не смекчило буйния темперамент на Олимпия, нито отслабило нейната настъпателност. Същевременно не е изключено ситуацията да се е влошила още повече през 333 г., когато Александър установил приятелски отношения дори и с майката на своя смъртен враг — Великия цар на Персия Дарий III.

Независимо от всички затруднения Александър все пак напуснал не изцяло окупирания, нито напълно умиротворения Халикарнас, за да потегли на изток по крайбрежието на Лидия, след като през пролетта на 333 г. отново се отправил навътре в сушата през северна Анадола към царството на Гордий — Фригия. Фригийското царство било основано през VIII век пр.Хр. от Гордий I, но укрепнало едва при неговия син — цар Мидас. Той е същият онзи Мидас от древногръцкия мит, който притежавал дарбата да обръща всичко в злато — включително и храната, за негово нещастие. Гробницата на Гордий била белязана с една церемониална колесница, чийто възел бил пристегнат към ока с изключително сложно сплетен възел. Според легендата този, който успеел да развърже възела, щял да владее цяла Азия. През VI век пр.Хр. Фригия, също като останалите части на Анадола, била покорена от Персийската империя, в която властвала новата династия на Ахеменидите, но съгласно легендата възелът на Гордий си оставал все така здраво завързан. И това продължило чак до 333 г., когато Александър, според древните хроники, по някакъв начин успял да го развърже. Или просто го разсякъл с меч си, което е много по-вероятно, като се има предвид неговият нрав. Скептично настроените историци подозират, че цялата тази случка е напълно измислена, но повечето от съвременниците на Александър вярвали, че той по някакъв начин успял да развърже — или да разсече — възела, с който била привързана колесницата на легендарния цар Гордий I.

Истинското значение на този случай — ако трябва да се вярва на Аристокл — е в това, че едва след като разсякъл Гордиевия възел, Александър за пръв път оповестил претенциите си за пълно господство

над Азия. Най-тежките сражения обаче тепърва предстояли. Като прекосил устремно стратегическия проход Киликийските врати, в началото на юли Александър достигнал до киликийския град Тарс (където след три столетия се родил св. Павел). Според Плутарх там той позволил продължителен престой на войската си (вероятно заради заболяването му след къпане в леденостудената вода на някаква река). Ясно е, че на този етап от похода Александър въобще не възнамерявал да изчака пристигането на огромната персийска войска от земите на днешен Иран, която вече се мобилизирала под личното командване на Великия цар Дарий III. Винаги се налагало да изтече доста време, преди да се събере и организира цялата персийска войска заради огромните пространства в многонационалната персийска империя. Целта на Александър била да изчака в Тарс, за да подмами Дарий да се спусне с войската си надолу по тясното крайбрежие, където ще бъде сведено до минимум стратегическото предимство от смазващото числено превъзходство на персите.

По странна ирония на съдбата, малко преди да се осъществи хитроумният му замисъл, Александър решил, че повече не може да чака и продължил на юг към Левант. Но за негова изненада там той заварил войската на Дарий III в тила си. Плутарх твърди, че съдбата, неизменно благосклонна към Александър, го дарила с подходящо за целите му бойно поле — недалеч от град Ис (със старо название Исса), разположен край река Пинар. Но бил необходим целият му стратегически гений, за да се справи с тази потенциална бъркотия и да спечели битката, която по всичките правила на военното изкуство би трябвало да изгуби. Ето едно от описанията от онази епоха на тази прословута битка, в съответния лаконичен военен стил, за силите, подредени от двете страни на бойната линия:

Линията на пехотата [на Александър], отляво на дясно, включвала три блока хипаспи (щитоносци) начело с Никанор; фалангите под командването съответно на Коний, Пердика, Мелеагър, Птоломей и Аминтас; пехотата на левия фланг под командването на Кратер; но общото командване на левия фланг било поверено на Парменион. На десния фланг се намирала кавалерията на тесалийците и пеоните; гръцките наемници били изпратени на левия фланг. Към тях

се присъединили стрелците с лъкове от Крит и тракийската кавалерия, като общото им командване било оглавявано от Ситалк. Кавалерията на левия фланг била смесена, но предимно от съюзниците (гърците). Тесалийците застанали зад тях, за да подсилят кавалерията на лявото крило. Отдясно били разузнавачите на Протомах заедно с пеоните на Аристон и стрелците с лъкове на Антиох. Атал със своите стрелци и малко от резервната кавалерия пазел фланга срещу заплахата от атака откъм планината. В последните минути Александър предприел някакви маневри с решаващо значение: преместил два ескадрона от конницата на Переда и Пантордан от центъра към десния фланг. За отблъскване на натиска на персите отляво агрианите и гръцките наемници изградили защитна линия. Силите на персите по време на настъплението на Александър се равнявали на защитна линия от кавалерия (30 000 конници) и лека пехота (20 000 души). Всички те поели напред, южно от поречието на Пинар, за да бранят основния корпус начело със самия Дарий III, докато този корпус — главната ударна сила на персите — успее да се разгърне за атака. Когато разгръщането приключило, предната защитна линия се изтеглила и повечето от тези сили били използвани за подсилване на десния фланг на персийската войска, която сега се сражавала със силите на Парменион. Централният персийски корпус под командването на Дарий наброявал 30 000 гръцки наемници и 60 000 кардаки [вероятно се има предвид леко въоръжена персийска пехота]; последните били разположени по двата фланга. Зад тези войски се подредили контингентите от основната имперска армия на Дарий III, в която участвали воители от много националности. Самият той напредвал в царската бойна колесница в центъра на главния персийски корпус.

Секъндей и Уори, „Александър Велики. Неговите войски и походи, 334–323 г. пр.Хр.“, стр. 79

Действителният развой на битката е описван противоречиво и неясно. Въпреки смазващото числено превъзходство на персите и началното предимство поради изненадващото им настъпление, Дарий III до такава степен изгубил кураж и се изплашил за живота си, че побягнал от бойното поле, с което веднага причинил разгрома на армията си. Великият цар дори оставил в ръцете на противника всичките си спътници от царския обоз, сред които собствената си майка, съпругата си и две от неомъжените си дъщери. Източниците, благосклонни към Александър, наблягат изключително много на необичайната за един победител вежливост, с която той се отнесъл към високопоставените персийки. Този акт на царствена любезност е пресъздаден в прочутата картина на Паоло Веронезе, която сега е изложена в Националната галерия в Лондон, въпреки че не е ясно — според Веронезе — коя фигура принадлежи на Александър и коя на Хефестион. Но по-критично настроените съвременни интерпретатори не приемат версията, според която обладания от едипови комплекси и обсебен от чувства към майка си Александър наистина би могъл да преспи с майката на Дарий.

Паоло Веронезе, „Семейството на Дарий“. Веронезе показва Сисиганбис, персийската царица-майка, пленена след битката при Ис, коленичила пред Хефестион, който заради високия си ръст погрешно бил възприет от нея като Александър. Александър любезно отстъпил на Хефестион правото си да се разпорежда с височайшите пленници.

Във всеки случай битката при Ис в Киликия през ноември 333 г. несъмнено изиграла огромна роля за повдигането на духа на Александър и неговите войски. Ако трябва да се вярва на Ариан или на неговите исторически източници, тази победа вдъхнала кураж на Александър да се обяви за легитимен наследник на персийския трон и на цялата империя, като същевременно дръзнал да разобличи Дарий III (който наистина притежавал доста съмнителни права за тази титла) като недостоеен узурпатор на престола.

Дарий III предварително изпратил обоза си към Дамаск в Сирия. Той обаче бил заловен от Парменион, което позволило на Александър да се посвети изцяло на своята парадоксална стратегия — да се опитва да победи персийския флот единствено чрез действия по суша. Още от 525 г. гръбнакът на бойния флот на Ахеменидската династия в Средиземно море се формирал от корабите на финикийците — древен народ от отлични мореплаватели, населявали земите на днешен Ливан, както и остров Кипър. Следователно разгромяването на този флот било ключовата задача, на която била подчинена стратегията на действията на Александър по суша. На този етап от азиатския поход на македонската войска всичко било заложено на карта, тъй като през двете години преди и след битката при Ис (между 334 и 332 г.) персите не се отказвали от опитите да сразят войската на Александър.

Под командването на родоския грък Мемнон (чиято съпруга принадлежала към най-високопоставената персийска аристокрация) персите възнамерявали да овладеят чрез флотата си най-важните острови в Егейско море. След това предвиждали да ги използват за предни фронтови бази и да изпратят оттам кораби, войски и злато към Гърция с цел да възбудят недоволство и брожения срещу Александър в тила му. Съвсем не било за пръв път, когато персийското злато можело да изиграе ключова роля в дестабилизирането на континентална Гърция. Мемнон правилно разчитал на успех благодарение на тактиката на повсеместно настъпление и унищожаване на гръцките пристанища, а не на изолирани и внезапни настъпления като това на Александър при Граник. Именно той заповядал да се изпратят три отделно действащи персийски корпуса в тила на Александър в Анадола, което принудило едноокия македонски военачалник Антигон^[4] на три пъти да спасява Александър от разгромяващо нападение в тила.

По една нелепа случайност Мемнон умрял през 333 г. Ако не е била преждевременната му смърт и ако неговата многообещаваща стратегия била прилагана успешно, може да се спори дали регентът на Александър в Македония — Антипатър — би могъл да се съпротивлява срещу обединените сили на гърците и персите по западното крайбрежие на Егейско море и дали не би се наложило на Александър да се завърне по спешност в Македония. Ала събитията за пореден път се подредили по най-благоприятния за Александър развой, още повече че Антигон спечелил в Анадола три решаващи победи (на което се дължи по-нататъшната му значителна роля в управлението на империята след смъртта на Александър). Така Александър се сдобил с възможността да си позволи най-дълготрайната обсада в историята на азиатския си поход. Този път усилията му били насочени срещу финикийския град Тир. Обсадата на Тир се проточила през първите седем месеца на 332 г., като била съпътствана само от незначителни сблъсъци с остатъците от финикийския и кипърския флот. Всъщност най-сериозна съпротива оказали жителите на Тир. Тяхната солидно укрепена крепост се издигала на почти непревзимаем крайбрежен остров. Единствено притеклите се на помощ на Александър дезертирали кораби от финикийския флот открили неочакван достъп до острова, от което той не закъснял да се възползва. Ако Александър действително заслужава да бъде почитан за вечни времена като велик стратег, то това би трябвало да се отдава преди всичко на уменията му да организира обсади, от които обсадата на Тир е неговият шедевър.

В края на краищата считаният за непристъпен Тир паднал. Според някои източници Александър се бил заклел, че ако жителите му продължават да се съпротивляват все тъй упорито, щял да разпъне на кръст повечето от тях по протежението на бреговата ивица. Атиняните също били укорявани в миналото за подобни прояви на крайна жестокост след извънредно продължителната обсада на Самос по времето на Перикъл (440/39 г. пр.Хр.). Сега Александър можел да продължи на юг, за да се заеме със следващата обсада, този път на палестинската крайбрежна крепост Газа. Но макар че тук препятствията пред него се оказали по-незначителни, той до такава степен се разгневил на Бат (владетеля на Газа), че замислил за него най-сурово наказание, което да послужи за назидание на всички, дръзнали да се съпротивляват срещу победоносните му войни. Ахил влачел

Хектор след колесницата си и така обиколил три пъти стените на Троя, но поне Хектор вече бил издъхнал, преди да бъде завързан и теглен от конете на Ахил. Докато Александър — за да бъде наказанието по-жестоко — заповядал да вържат Бат за колесницата жив и да го влачат около стените на Газа, докато най-последният нещастникът издъхнал в неописуеми мъки. Целта на завоевателя била да се сломи съпротивата както на Тир, така и на Газа, но използваните за това средства откровено граничили със садизъм.

И така, в крайна сметка стратегията на Александър за спечелване на превъзходство по море се оказала успешна, въпреки че изцяло са базирала на благоприятни шансове. Пред него вече бил открит пътят към Египет — жизнено важен за стратегическата му позиция и за икономическото му преуспяване, защото от незапомнени времена Египет играел ролята на житница за целия регион. Там, в Египет, Александър получил като подарък от съдбата това, което почти никъде другаде не заварил в обширната Персийска империя — приятелски настроена към него средна класа. Египет бил завоюван от Кир II Велики (син на Камбиз I) и присъединен от него към Персийската империя още през двадесетте години на V век пр.Хр. Дарий I проявявал жив интерес към делата на египтяните, но неговият син Ксеркс засегнал интересите на могъщата в Египет каста на жреците. В Египет както държавата, така и обществото винаги са притежавали подчертано теократичен характер и жреците от много столетия са били сред управляващите касти — не само на централно, но и на локално ниво, като много често са били най-способните изразители на националните стремежи за самоопределение.

Първото по-сериозно египетско въстание срещу Персия избухнало в средата на петото столетие пр.Хр. Обаче дори този бунт не довел до по-значителни промени, тъй като през периода от 405 г. и 344/3 г. Египет на практика бил независим от персийското управление.

Като възмездие за възмутителна нелоялност на египтяните Артаксеркс III — предшественик на Дарий III на персийския трон — започнал да преследва египетското жрецеско съсловие. Именно по тази причина жреците в долината на Нил приветствали Александър Македонски — те гледали на него като на по-малката от двете злини. Във всеки случай неговото поведение в Египет неизменно създавало впечатление за прекалено ревностно, но все пак — поне привидно —

искрено почитане на местните богове и религиозни ритуали, осветени от многовековните традиции в страната на най-древните паметници — пирамидите. В Египет той умело успял да спечели благоразположението на жреческото съсловие особено с жертвоприношението в чест на свещения бик Апис, извършено в старата столица Мемфис. Дори вероятно е бил официално коронясан като фараон в Мемфис на 14 ноември 332 г. (датата е ориентиловъчна).

От Мемфис Александър отплувал на север — към делтата на Нил. Според легендите край един от ръкавите на делтата — в Канобик — той лично избрал мястото за бъдещия град Александрия (за официално призната дата на основаването му се приема 7 април 331 г.). Тогава може би никой от съвременниците на събитието още не е подозирал, че този град ще бъде най-голямата от няколкото новопоявили се Александрии, създадени от него, и ще стане столица на царството на Птолемеите — една от бъдещите династии, основана от един от неговите наследници („диадохи“), Птоломей. И освен това ще процъфтява като водещ център на елинистичната цивилизация и култура, завладяла целия Близък изток, а още по-късно — още по-необятната империя на римляните. Именно там евреите от египетската Александрия превели своята свещена Библия на гръцки под названието „Септуагинт“.

След избора на мястото на египетската Александрия македонският цар се решил на едно донякъде озадачаващо и несъмнено крайно рисковано пътешествие до светилището на оракула на бог Амон (Амун) в оазиса Сива, в пустинята отвъд западната египетска граница. [5] Относно причините за това загадъчно негово посещение древните източници не са единодушни, а съвременните учени ни предлагат доста разнообразни обяснения както за намеренията на Александър, така и за последствията от него. Последните могат да се разпределят в три доста обширни категории: прагматични, мистични и комбинирани (както прагматични, така и мистични). Лично аз съм склонен към третия вариант.

Каквито и да са били мотивите за пътуване до Сива, те със сигурност са си стрували Александър да поеме толкова голям риск. Поклонението пред оракула на Амон очевидно е имало за него толкова важно стратегическо предимство, че той дори отложил временно постигането на най-важната си цел — разгромяването на Дарий. И така

на персийския Велик цар, все още съкрушен заради унизителното поражение при Ис, било предоставено предостатъчно време за прегрупиране на силите, при това точно преди следващата важна — и както се оказало впоследствие — решителна битка.

Този сблъсък станал в Гавгамела — не много далеч от Ниневия (в съвременен Ирак), древната столица на Асирия, чието разрушаване от мидийците в 612 г. по-късно (към 550 г.) подготвило условията за възхода на империята на техните братовчеди — персите. По същество битката при Гавгамела обрекла на гибел тази азиатска империя. Ако проследим стъпките на Александър от Сива до Ливан, ще стигнем до преминаването на река Ефрат край сирийския град Дамаск в началото на август 331 г. Македонските войски се прехвърлили на отсрещния бряг на река Тигър някъде към 18 септември, а битката край Гавгамела се провела две седмици по-късно — на 1 октомври. Повечето изследователи са съгласни, че това е най-умело ръководената от Александър битка.

След като битката при Гавгамела отшумяла, най-важната задача била залавянето на Дарий III жив. Подлото бягство на персийския цар до голяма степен допринесло за поражението на войската му както при Ис, така и при Гавгамела. От личните качества на монарха зависела и слабостта, и силата на древната персийска монархия. Александър вече успял да вземе в плен някои от най-близките роднини на царя. Но за да бъде още по-ефективна неговата пропагандна кампания срещу ориенталския император, той се нуждаел най-вече от самия Дарий, при това жив. Тогава и само тогава македонският цар можел да разчита на физическото и символичното предаване на властта. Усилията, положени от Александър в преследването на Дарий III, наистина били удивителни. Той изминал към 720 км само за три седмици: 400 км от Ектабана (Хамадан в Мидия) до Рага (недалеч от днешния Техеран), а останалите 320 км прекосил за пет дни след петдневен отдых в Рага. При един от най-напрегнатите преходи само за 18 часа той и свитата му напреднали с около 80 км!

За съжаление всичките тези усилия се оказали безрезултатни, защото Бес — далечен родственик на Дарий III и сатрап на Бактрия (северен Афганистан) имал съвсем други намерения. Като се имало предвид колко много зависело от характера и способностите на Великия цар, вече никой в Персийската империя не се надявал на

победа срещу Александър под предводителството на Дарий. Заради това през 330 г. Бес заловил Дарий III и го езекутирал, след което не закъснял да си присвои царската тиара. Александър заварил само все още неизстиналия труп на Дарий III. След като го погребал с царствени почести, той изпратил един отряд, начело с Птоломей, по следите на Бес, който накрая бил заловен, измъчван, унижаван и езекутиран (вж. Глава 4).

Оттогава насетне той вече гледал на себе си — и съответно се държал — като легитимен наследник на персийската царска династия. Наистина все още не се стремил да пренесе македонския монархичен стил в новите си азиатски владения, а по-скоро се представял за Велик цар на цяла Азия, при това съобразно образите на някогашните персийски владетели. Първият конкретен признак за неговата нова ориенталска политика било триумфалното му влизане във Вавилон през пищната церемониална врата, посветена на богинята Иштар — напълно достойно за всеки наскоро коронясан цар на Вавилон, появяващ се начело на величествена процесия в новогодишния ритуал. И действително той съвсем наскоро щял да се короняса за цар на Вавилон, както вече сам бил поставил на главата си короната на египетските фараони. Още по-красноречиво говорел за бъдещите му намерения фактът, че той избрал за сатрап на Вавилония високопоставения персийски благородник Мазей. С други думи Александър решил, че за да подсигури в завоюваната империя достойна роля за себе си и за наследниците си, първо трябва да спечели на своя страна най-способните от местните управници и да си гарантира подкрепата на управляващата каста сред многочислената персийската аристокрация. Това, че избрал именно Вавилон, за да обяви новата си политика, имало двояко значение. Вавилон не само че бил географски център на Месопотамия, но със сложната си система от напоителни/плавателни канали (за лодки и гемии) и много усъвършенстваната си стопанска администрация той заслужено се славел като най-богатата и най-плодородна провинция в Персийската империя. Единствено Египет можел донякъде да му съперничи.

В новата си роля като Велик цар на цяла Азия Александър неизбежно е стигал до доста противоречиви решения в стремежа си да

наложи ориенталски, предимно персийски стил в своя гръко-македонски двор. Това, според слуховете, се потвърждавало не само от поддържането на харем от 365 наложници — по една за всеки ден от годината (практика, имитирана наскоро от един марокански паша). Александър възприел някаква версия на царствените ритуали и атрибутите на върховна власт, залегнали от столетия в церемониите на персийските царе. Дори започнал да събира войници от западните ирански провинции, при това не къде да е, а в редиците на своята най-елитна войскова част — гвардейската кавалерия (вж. Глава 8). От трите групи националности, които най-тясно били обвързани с тълкуванията на Александър за стила на управление и за символите в новата империя — македонците, иранците и гърците — именно последните се оказали тези, от чиито услуги той най-лесно можел да се лиши. По тази причина след пристигането му в началото на юни 330 г. в столицата на Мидия (Ектабана), той разпуснал гръцките контингенти (онези, които принадлежали към съюзниците му в рамките на Коринтския съюз) и с това дал знак, че с панелинския кръстоносен поход е приключено. Но за другия основен проблем, пред който била изправена неговата администрация — помиряването между македонците и висшата управляваща каста в Персия — никога не било постигнато задоволително разрешение.

Следователно Александър не е имал друг избор, освен да действа като Велик цар. Новата цел на завоевателя била да си подsigури северозападните пътища към централен Иран. Непрекъснатите заплахи за целостта на империята на Ахеменидите не идвали от централните райони, а от степните области в Централна Азия. Последвал бунтът на сатрапа на провинция Ария, което принудило Александър да се отклони към Артакоана (днешния гр. Херат в сърцето на Афганистан). Именно там избухнало първото сериозно спречкване между Александър и неговите най-изтъкнати македонски военачалници.

Целият период след убийството на Филота и баща му Парменион през август 330 г. до смъртта на официалния историк на империята Калистен в края на 327 г. бил осеян с непрекъсната мрежа от вероятни заговори срещу Александър, на които той отговарял с крайно жестоки контрамерки. Но в случая по-важно е да обърнем внимание на

предпочитанията на Александър спрямо висшата класа в Персия. Още от 336 г. (т.е. след убийството на Филип) Александър започнал да демонстрира застрашителна склонност към жестокост, когато се чувствал несигурен за бъдещето си.

Вероятно в началните дни на октомври 330 г. Александър насочил войските си на юг от Артакоана. През следващите три години той преминал през Дрангеана, Аракозия и Паропамизад, после продължил отвъд трудно проходимата планинска верига Хиндукуш към Бактрия и Согдиана, за да се върне накрая в съвсем наскоро основаната от него Александрия Задкавказка. През всичките тези години спътниците му винаги го виждали жизнен, кипящ от енергия, чудесно приспособяващ се към обстоятелствата, неизменно готов да посреща всякакви безпрецедентно трудни препятствия както в политическо, така и във военно отношение: буйни изяви на див местен национализъм, пресечен планински терен (понякога отчайващо труден и почти непреодолим), пълноводни реки, мъчителни за прекосяване пустини, както и цялата несигурност, съпътстваща всяка партизанска война. Но дори и когато бил най-силно притискан от неблагоприятни обстоятелства, Александър не губел уменията си да се съобразява с нуждите на своите офицери и войници и намирал време да ги подкрепя, ободрява и окуражава. Например заслужава да се спомене за избиването на четири хиляди диви животни, включително лъвове, в местността за сафари край Самарканд по време на организирания от царедворците на Александър празничен лов след изтощителните битки за крепостта, наричана „Согдианската скала“.

За някои познавачи на военното изкуство на Александър най-яркото доказателство за неговия стратегически гений е кампанията за „умиротворяване“ на земите, които днес са в границите на Афганистан и около него в Централна Азия. Наистина тези постижения ни изглеждат още по-смайващи на фона на сериозните политически и културни противопоставяния, търкания и брожения, които понякога кипели в самото сърце на македонския двор. Александър бил добре усвоил урока на баща си Филип да прибегва до династични бракове като могъщо дипломатическо оръжие за предотвратяване на надвисваща война или за ускоряване на нейната развръзка. Затова не очаквал, че неговата женитба през 327 г. с Роксана, дъщеря на влиятелен благородник от Согдиана, предприета единствено поради

стратегически съображения, ще събуди толкова мощна вълна на недоволство. Филип също си подбирал жени с „варварски“ произход, които не само че не били македонки, но дори не били гъркини, но това тогава било наложително за неговата политика. Роксана, като ориенталка, също била част от проблема на Александър как да спечели сърцата и умовете на най-преданите си последователи македонци за каузата на ориенталски завои в новото имперско управление. Не е случаен фактът, че разгромяването на последните остатъци от персийската опозиция през 327 г. доста скоро било последвано от заговора на пажовете (вж. Глава 4) и арестуването (както и екзекуцията) на Калистен, официалния историк на Александър.

В основата на проблема се коренели значителни различия в тълкуванията на езика на тялото. Особено при ситуации, характеризиращи се с отчайващо вербално неразбирателство, езикът на тялото и целият показан символизъм се превръщали в жизнено важна среда за комуникации и изразяване на авторитета на владетеля. Особено красноречив е фактът, че всемогъщият Александър не успял да постигне универсалното и толкова желано от него съгласие между македонските и гръцките придворни при изпълнението на ритуалите за изразяване на почитта към монарха. Дори само по това може да се съди за успеха на неговия нов имперски проект като цяло.

[1] Удивителна аналогия със Сталин, който гледал на пленените от Вермахта руски войници и офицери през 1941–44 г. като на предатели и след освобождаването им от Червената армия ги изпращал в лагерите на ГУЛАГ (Госсударственное управление лагерей) в Сибир или Казахстан. Разликата тук между Александър и Сталин е в това, че вторият се разпореждал с милиони хора. — Б.пр. ↑

[2] Халикарнас е пристанище на брега на Егейско море. — Б.пр. ↑

[3] Регион от Източното Средиземноморие, обхващащ крайбрежието на днешните Ливан, Сирия, Израел и най-южните зони на малоазиатска Турция. — Б.пр. ↑

[4] Един от наследниците на Александър (наричани „диадокси“) основател на царстващата в Македония династия на Антигонидите. — Б.пр. ↑

[5] Вж. Приложението, т. 58–68 — Б.ав. ↑

ГЛАВА 7

ВОЕНЕН СТРАТЕГ

Много ми се искаше да навляза в северен Ирак откъм Турция и да продължа по течението на Тигър до Гавгамела — там, където е станала прочутата битка между Александър и Дарий. Но в Мерсин чух слуховете, че точно сега Ирак използвал химическо оръжие срещу кюрдите в северните райони на страната, така че в крайна сметка се принудих да се откажа от това свое намерение. Политическите усложнения ми попречиха да проследя стъпките на Александър в Турция, затова взех самолета за Карачи, за да се срещна отново с него в Пакистан.

Ан Мъстоу,
„Околосветска обиколка:
Дванадесет хиляди мили с
велосипед“, 1992 г.

Днес съществуват много представи за живота и постиженията на Александър Македонски, което до голяма степен се дължи на различните описания, завещани ни от античните историци. Обаче поне две представи за делото на Александър са извън всякакви съмнения, така че те си заслужават да бъдат споменати. Първо, той бил един от най-екстравагантните личности, съществували някога на земята. Повече от всеки друг владетел Александър е заслужавал почетното прозвище „Велики“. Второ, неговото величие в древността и запазеното му място в историята чак до наши дни се дължи преди всичко на таланта му на военачалник и стратег, на умението му да води войските си към победа.

Ала дори и за Александър, въпреки неоспоримите му победи и бляскавия му възход, могат да се намерят критични оценки. Отново ще цитирам сър Уолтър Роли в качеството на строг и безкомпромисен критик (в четвъртия том на неговата „История на света“):

Изглежда, че съдбата и богинята на щастието (ако ни е позволено да използваме подобни символични изрази) са му приготвили огромно множество от хора, които доброволно и с готовност са подложили вратовете си, за да им наложи своя ярем, както и цели царства, които са го поканили да ги завладее, за да го признаят за техен завоевател.

Ще се опитам да докажа, че последното твърдение е изключително несправедливо по отношение на Александър. Но въпреки това е тъжно, че един от най-запалените почитатели на Александър — Наполеон Бонапарт — заявил с разбираема хиперболизация: „Да завладееш е нищо, много по-важно е да успееш да извлечеш полза от успеха на бойното поле.“

Нека се опитаме да поставим Александър на мястото, което заслужава, както накрая са сторили неговите разбунтували се македонски войници в лагера в Опи, край днешния Багдад, през лятото на 324 г. пр.Хр. В отговор на негодуващите войници Александър произнесъл страстната и изобличаваща реч, за която стана дума в Глава 2. В речта той наблегнал на контраста между величието на техните постижения под неговото водачество и намеренията им да дезертират, да го изоставят и да се отклонят от своя воински дълг. Именно това им казал той — или поне така твърди Ариан:

Вие всички искате да ме изоставите. Добре тогава, вървете си! Но когато се завърнете у дома, разкажете на всички, че Александър, вашият цар, този, който покори и персите, и мидийците, както и бактрите, и саките; този, който срази уксите, и аракотианите, и дрангианите; този, който прибави към земите на империята земите на партите, хорезмите и хирканите чак до Каспийско море; този, който

прекоси Кавказ отвъд Каспийските врати и продължи през Окс и Танай чак до Инд, докдето единствено Дионис бе достигал; този, който ви отведе до Хидасп и Ацесин и Хидраот — и до Хифаз би ви завел, да, дори и до там — ако не бяхте изтръпнали от страх; онзи, който ви преведе през огромния океан отвъд двата ръкава на Инд; онзи, който ви водеше, докато прекосяхахте пустинята Гедрозия, където никой дотогава не е навлизал с войска, докато флотата вече вдигаше платната, за да отплава покрай брега на земите на индусите към Персия; онзи, който ви върна обратно чак тук, в Суза — кажете им, че него вие сте изоставили, и то на милостта на варварите...

Чрез последното уточнение Александър наистина успял да засегне една доста чувствителна струна в душите на своите воители, макар че като владетел той се отнасял с много по-малко презрение към варварите, отколкото неговите редови македонски войници.

Този риторичен пасаж е от двойна полза за нашите изследвания. Първо, в него се набляга на невероятния и внушителен географски мащаб на завоеванията на Александър — както в чисто военен аспект, така и в политически. Второ, той ни напомня, че всичките ние, учените от съвременността, сме принудени да се осланяме единствено на наличните исторически източници от древността, като например на Ариан. Това ограничение може да не се окаже от критично значение, когато се натъкваме на различия в техните писания примерно за числеността на войските, за различните инциденти и така нататък (макар че дори и това разминаване във фактите понякога е твърде красноречиво). Но е от критично значение, ако се касае за по-важни хроники, както например тези за битката при Граник през 334 г. Наистина ли, както казва Ариан, Александър е нападнал веднага? Или, според Диодор, разпънал лагера за нощта и изчакал утрото, за да нападне персите на отсрещния бряг? За да се справим с подобен основен факт, ние трябва да си зададем още въпроси: например каква всъщност е била целта на древните автори като Ариан или Диодор — да разкриват, да ретушират или да изопачават истината? При по-старателни изследвания се оказва, че отговорът на този въпрос често зависи от нашите субективни преценки, съставяни въз основа на

общите ни представи за поведението на Александър. Благодарение на тях ние се опитваме да предсказваме как би могъл да постъпи той в една или друга ситуация. Но тъй като тази концепция, като всяка друга, би трябвало да се основава на същите тези исторически източници, ние винаги ще бъдем застрашавани от риска да се озовем в омагьосан кръг.

В нашите познания за Александър съществуват празноти и от друг характер. Наблюдават се противоречия в свидетелствата дори и когато става дума за непосредствените участници в тези исторически събития, записани или преразказвани от древните летописци. В много случаи очевидците са се оказвали забележително неспособни да постигнат съгласие по това как точно е протекла една битка и какво се е случило след нея. Така че всеки съвременен опит за преразказване на тези събития, изобилстващ с обяснения какво се е случило — като оставяме настрана често срещаните неиздържани опити за обяснение на историческите процеси — е достоен само да бъде окачествен като съмнителен, дори откровено неверен. Като метод за историографско описание на военните походи използвам предложения от генерал-майор Дж. Ф. Фулър „метод на присъщите вероятности“. Според този военен експерт „след като се опознае характера и способностите на някой военачалник, след като сме наясно с неговите цели и проблеми, както и с условията, при които той е бил заставен да действа, то е възможно да се състави доста вероятна картина на това, което в действителност се е случило при определен комплекс от условия“. Или поне донякъде вероятна.

Както вече споменахме, късметът на Александър бил пословичен, граничещ с невероятното. При съставянето на една от ранните си риторички Плутарх дори се почувствал задължен да защити Александър от обвиненията, че успехите му винаги се дължали просто на щастливата му звезда. Ала все пак трябва да се признае, че всъщност истинското щастие на Александър е било в това, че се е родил като син на Филип II Македонски и като такъв наследил от баща си най-добрата армия, създавана дотогава в Европа, макар че самият Александър гледал на произхода си с донякъде смесени чувства. Разбира се, бихме могли да добавим, че Филип на свой ред също бил наследил силна войската, обаче той съумял блестящо да се възползва от нея и така постигнал това, което било непостижимо преди средата на IV век пр.Хр.

Парите, както правилно е забелязал Цицерон, подобно и много други мислители от античността, са движещата сила на всяка война. Филип отдавна се стремил да придобие земи, в чиито недра се крият значителни находища от достъпни за рудодобив скъпоценни метали. През 356 г. той завладял златните и сребърните мини в планината Пангея, откъдето — според някои източници — добивал годишно към хиляда сребърни таланта. За да ознаменува новото си владение, македонският цар променил името на град Кренидес (център на рудоносната област) на Филипи. Среброто от тези мини използвал за сечене на монети, които изразходвал за няколко цели: за подкупване на чуждестранни политически водачи (затова Диодор вярва, че Филип постигнал повече с помощта на тракийското сребро в сравнение с чисто военните си победи), а също и за плащане на гръцките наемници. Но освен това Филип изразходвал много злато и сребро за работещите за него гръцки майстори в изработката на усъвършенствани бойни машини. Така например един конструктор от Тесалия създал за македонската войска първия работещ катапулт, изстрелващ горящи стрели. Има свидетелства за активността на Филип, насочена към снабдяването на войската или поне на най-елитните части с изкусно изработени копия, мечове, щитове и шлемове и други атрибути за въоръжение — край един от скелетите в голямата царска гробница във Вергина е намерен железен нагръдник, инкрустиран със злато.

Чак до края на V век пр.Хр. Македония била крайно изостанала във всяко отношение — икономическо, политическо, културно и военно. Дори и при царуването на Филип II производствените отношения си оставали на елементарно ниво. Също както във всички части на съседна Гърция, македонското царство в общи линии било съставено от аграрни общности. Но вместо да доминират дребните земевладелци (както било в Атика) или робите (както при по-заможните атиняни), основната работна сила в Македония се състояла от крепостни селяни от тракийски произход, които обаче все пак притежавали по-завиден статут и били по-добре третирани от илотите в Спарта или пенестите в Тесалия (макар че тези две класи били съставени предимно от гърци). Тук аналогията с пенестите е много уместна, тъй като за разлика от тях македонските крепостни селяни осигурявали икономическата база за управляващата аристокрация,

която живеела в охолство и можела да се посвети само на усъвършенстването на уменията си като елитна кавалерия.

Александър преди всичко трябвало да се откаже от идеята да следва неотклонно стратегическите прийоми, използвани от гърците. За тях, гърците, кавалерията служела главно за разузнаване, за разстройване на редиците на противниковите войски, за преследване на отстъпващия неприятел или за прикриване на собствените сили в случай, че се налага те да се спасяват, отстъпвайки от позициите си. Или най-много за смуцване на бойния строй на хоплитите (въоръжените пехотинци) и обсипването им със стрели при спонтанни, но изолирани набези. С други думи — за всякакви тактически цели, освен за нанасяне на решителен удар чрез стремителен пробив в центъра на противниковата отбрана по време на някоя умело замислена битка, водена при наличието на прецизно претеглен стратегически замисъл. Тази роля традиционно гърците възлагали на техните добре обучени отреди от тежко въоръжени хоплити, действащи едва ли не величествено, сякаш извършват религиозен ритуал, с бавно, но неотстъпно напредване, с насочени към врага копия, целящи единствено непредотвратим и неотразим челен сблъсък. Този маниер на водене на война по същество бил крайно консервативен и донякъде аматьорски, при това не само в тактически или стратегически план, но дори и по отношение на използваното въоръжение. Сред руините на Олинт (най-силната крепост в Халкидики, чиито стени Филип изравнил със земята през 348 г.) американските археолози открили щит, за който предполагали, че може да е принадлежал на Архилох — древногръцкия воин и поет, творил три столетия преди епохата на Филип и Александър. Но развитието на военното изкуство претърпяло решителен прелом след Пелопонеските войни (погълнали твърде продължителния период от 431 до 404 г.).

Тези войни, водени както по суша, така и по море от цяло едно поколение, сред най-разнообразни и предимно трудно проходими терени, сред ситуации, изискващи способности за стратегически импровизации, принудили гърците да преосмислят прекалено статичния стил, към който по традиция се придържали както при отбрана, така и при нападение. Особено сериозни промени се налагали в тактическата постройка на бойните отреди — тяхната мобилност вече изглеждала много по-важна от абсолютната им твърдост в отбраната. А

в стратегическо отношение нововъведенията били още по-драстични. Като пример може да се посочи фактът, че могъщата бойна флота на атиняните направила спартанците едва ли не на посмешище, въпреки че последните редовно, по-скоро ежегодно, опустошавали зърнените посеви в Атика точно преди началото на жътвата (реколтата на селяните около Атина била главно от ечемик). Накрая, през последната и решителна фаза от войната, дори крайно консервативните спартанци се принудили да възприемат тази изцяло нова за тях стратегия. Но още по-важна от тези промени била появата на цяло едно поколение, което израснало без да знае какво означава задължителна военна повинност, нито пък знаело какво е да живееш във военновременни условия. Това, което гърците наричали „статис“ — т.е. вътрешни борби на класова основа, често прерастващи в кървави граждански войни — се случвало все по-често през периода на Пелопонеските войни, както справедливо изтъквал атинският историк Тукидид.

Като пряка последица от тези промени била емиграцията на голям брой млади гърци. От началото на IV век пр.Хр. привикването на наемници от гръцките градове-държави от изключение се превърнало в обичайна практика, както и съответно техните граждани служели като наемници сред войските на съседните градове, за да ги подпомагат в битките срещу враговете им. Изтъкнати личности от древността били наемани или доброволно предлагали услугите си като военни съветници в други градове-държави или царства. Като пример в това отношение може да се посочи атинянина Харидемос, който съветвал Дарий III при битката край Ис. Мемнон от остров Родос бил по-специален случай, понеже наполовина вече бил ориенталец и като такъв бил избран от Дарий III да командва персийската флота — най-младия род войска в Персийската империя.

Едно от последствията от масовото навлизане на наемници във войските на държавите от източното Средиземноморие от началото на IV век пр.Хр. спомогнало за все по-усложнения маниер на водене на войните, при това не само в стратегически или тактически смисъл, но и чисто интелектуален. Зачестило използването на леко въоръжени войскови единици вместо тежко въоръжените, но тромави хоплити — като например пелтастите (появили се за пръв път не в Гърция, а в Тракия и получили името си от много по-леките им щитове). За военни цели били впрягани разнообразни механични приспособления, сред

които най-ефективни се оказали торзионните катапулти, способни да засипват защитниците на крепостните стени с дъжд от горящи стрели. През онази епоха били съставени многочислени творби, посветени на изкуството да се побеждават враговете. Една от тях е трактатът по изкуството на военните обсади, написан от Еней Тактика, който вероятно е принадлежал към „Десетте хиляди на Ксенофонт“. Успешните обсади на трудни за превземане крепости си остават сред най-великите победи на Александър III Македонски.

Основните пробивни сили във войската на Филип били елитните кавалерийски и пехотински части, които по-рано или по-късно получили названията гвардейска кавалерия, щитоносци и съответно гвардейска пехота. Кавалерията обикновено се разполагала някъде по десния фланг и била използвана за решителния пробив. В началото, при Филип, към 358 г. тя наброявала само около шестстотин конници, но той непрекъснато увеличавал броя им и към 334 г. Александър наследил елитна кавалерия в състав от три хиляди и петстотин конници. Те, както всички кавалеристи в древността, се затруднявали от липсата на стремена, а освен това не подковавали копитата на конете, обаче компенсирали тези недостатъци с извънредната си ловкост и отлични умения като ездачи, особено при насочването на конете само чрез притискането на коленете си. Всичко, което не им достигало по отношение на бронята или теглото на копията, те наваксвали благодарение на скоростното препускане, превъзходната синхронизация в настъпление, несравнимото си майсторство в ездата и дързостта при атаките. Тази клиновидно построена бойна формация, която Филип наследил от скитите и траките, приличала — според един от античните летописци — на познатия строй на ято от жерави в полет и олицетворявала всичките предимства на клиновидното подреждане преди атака.

Между гвардейската пехота в центъра и гвардейската кавалерия на десния фланг се намирали редиците на хипаспите (щитоносците). Като елитен род войска те били съставени от специално подбрани по сила и ръст войници и се извявали като истински професионалисти — приблизително като командосите в съвременните армии. В общия боен ред на войската те имали задължението да прикриват незащитения от другите отреди десен фланг на гвардейската пехота и да осигуряват гъвкава връзка между тях и гвардейската кавалерия. Извън бойния

строй се разполагали като войскове единици със специално предназначение за операции, изискващи висока скорост на реагиране и издръжливост при преследване на противника на по-дълги разстояния, макар че за този аспект от тяхното приложение, както впрочем и за останалите видове войскове съединения, до нас не са достигнали никакви сведения от епохата преди царуването на Александър. Гвардейската пехота, както и гвардейската кавалерия, се попълвала от новобранци, набирани само на териториален принцип. Отличавали се с това, че били въоръжени със сариса (пика с железен връх, с дължина 5.5 м, изработена от дряново дърво, от две здраво свързани части, която се придържала и насочвала с двете ръце). Пиките на бойците от първите три или дори четири редици стърчали заплашително пред предната линия и придавали на македонската фаланга вид на гигантски таралеж с метални бодли. Размахвайки мечовете си (по-къси от тези на конниците, понеже били предназначени да прободат броните и гърдите, а не да секат глави с удар от горе, т.е. от седлото) навярно са представлявали ужасяваща гледка, да не говорим, че тази сцена се съпровождала с пронизващия македонски боен вик „Алалалалай!“ Що се касае до гвардейската пехота, то тя била способна сама да поема всичките задачи по отбраната, но последният решаващ удар обикновено бил възлаган на гвардейската кавалерия.

*Остра желязна сариса от „Гробницата на Филип“ във Вергина.
Такива копия са били носени от гвардейската пехота към
македонската войска, като били придържани с двете ръце.*

В другите гръцки градове-държави мнозинството от зрелите мъже сред свободните граждани не могли да си позволят да купят снаряжението, необходимо за военна служба като хоплити или конници. Затова те по принуда попълвали редиците на леко въоръжената пехота, която никога не е играла първостепенна роля. Докато във войската на Филип положението било точно обратното: леко въоръжените отряди, независимо дали пешаци или конници, в по-голямата си част не били съставяни от македонци, а от друга страна тяхната намеса често се оказвала от важно значение за изхода на битката. Сред леко въоръжената пехота бихме могли да срещнем агриани, обитаващи една от северните области на Македония, които във войската на Александър играели роля, подобна на тази на „гурките“^[1], както и гръцки стрелци с лъкове, предимно от Крит, където мъжете усъвършенствали уменията си за стрелба с лък най-малко от началото на първото хилядолетие пр.Хр.

Друго основно умение на войската на Филип, подобро още повече от неговия син, било обсадното изкуство. Вече споменахме за изобретяването на торзионния катапулт под покровителството на Филип. Именно тези огромни съоръжения, способни да изстрелват снопове от горящи стрели посредством катапулти, наподобяващи арбалети, били използвани от Александър при обсадата на Тир (на тях ще се спрем още веднъж по-нататък). Обсегът им на действие достигал до 300 м. Александър използвал също както колесни, така и безколесни (плъзгащи се върху плазове на шейни) катапулти или механични тарани за разбиване на крепостните порти. Освен това по време на царуванията на Филип и Александър обсадните кули ставали все по-високи и по-здрави, а същевременно по-мобилни и по-удобни за приспособяване към конкретните бойни условия. Прилагането на тези механични изобретения позволявало на Филип да съкращава времето за обсада от месеци или дори години на седмици или дори броени дни. Всъщност само два пъти Филип претърпял провали по време на обсадите, като нито в един от тези два случая последиците не били катастрофални за преследваните от него цели. Докато на Александър му било необходимо доста време, за да усъвършенства обсадните техники, обаче както скоро

ще се убедим, това зависело от фактори, които били извън неговия контрол.

Тези средства за водене на война се споявали в една обща почти непобедима военна машина, която поне след 353 г. не познавала поражение. За това голяма лична заслуга имал Филип, макар че той често бил облагодетелстван от външните обстоятелства. През 368 г., когато бил изпратен като заложник в Тива — най-могъщата военна сила в Гърция по онова време, Филип усвоил много от военното изкуство на гърците. Върху него като пълководец и стратег голямо влияние оказало тригодишното му пребиваване в града на прочутите и много талантиливи гръцки стратегии Епаминонд и Пелопидас, както и присъствието му в дома на един от тогавашните гръцки военачалници — Паменес. Той, както и синът му Александър например са заимствали от тези гръцки стратегии идеята за подреждането на войската преди атака под ъгъл спрямо бойната линия на противника, както и концентрацията на елитни войскови съединения на единия фланг за нанасяне на пробива, който обикновено се оказва решителен за изхода на битката. Освен това върху стратегическото мислене на Филип са повлияли обстоятелствата, при които той се озовал на македонския трон — смъртта на брат му след сериозно поражение, нанесено от илирите по западната граница, както и изправянето срещу врагове от всички страни — опасности надвисвали както от гърците, така и от другите съседи. Уроците, които Филип усвоил и после се заел майсторски да прилага, се свеждали до такива постулати, които на пръв поглед могат да ни се сторят елементарни, но са извънредно трудно постижими на практика (сред които „Съединението прави силата“, „Сигурната победа е в пряка зависимост от численото превъзходство“ и „Професионализмът във военното дело може да увеличава десетократно мощта на войската“).

По отношение на дисциплината Филип бил безмилостно строг. Зад бойния ред на своите фаланги той подреждал редици от конници със задачата да възпират дезертърите. Веднъж разжалвал един от командирите на наемниците само защото последният дръзнал да се изкъпе с топла вода — тогава това било привилегия, запазена само за родилките. Той неуморно обучавал и проверявал войниците си. В тази насока го вдъхновявал примерът не само на тиванците, но и на спартанците — последните научили Филип да цени и развива уменията на войниците да действат единно в бойния строй. Той намалил броя на

оръженосците на един за всеки десет (докато всеки гръцки хоплит се съпровождал от един оръженосец) и така принуждавал войниците си сами да носят личния си багаж при всеки по-дълъг поход. Това решение се оказало изключително полезно за походите на Александър, защото довело до рязко намаляване на обозите, следващи навсякъде войските и възпрепятстващи бързото настъпление, маневриране и прегрупиране. При операциите си в различни зони от Балканския полуостров Филип за пръв път превърнал дългите разстояния във фактор, който вече нямал решаващо значение за развоя на поредната война. Той успял да смути Демостен, като доказал, че е способен да се сражава по всяко време и през всеки от годишните сезони — което се сторило крайно неспортсменско на живеещите в охолство атински политици, които не изгаряли от желание да потеглят към бойните полета. Казано накратко, Филип превърнал войната в една игра със съвсем нови правила и преобразил македонската армия в най-могъщата военна машина на Балканския полуостров.

Ако Филип въобще допускал някакви слабости във военно отношение, то те се ограничавали само до флота. Той нито наследил, нито развил могъщ боен флот, макар че при завоюването на гръцките градове Амфиполис (357 г.), Метон (354 г.) и Олинт (348 г.) той се сдобил с достъп до първокачествени и удобни за контролиране пристанища. Очевидно това обяснява защо той винаги се отнасял снизходително към Атина — единствената гръцка държава, която била способна да компенсира този негов недостатък при замисляното от него нашествие в пределите на Персийската империя. Но за разлика от баща си Александър можел да си позволи по-твърда политика спрямо Атина, след като преценил — напълно правилно, както се оказало впоследствие — че можел да се справи с персите не само без помощта на атинския флот, но и въобще без подкрепа по море. Това би могло да послужи като красноречива илюстрация на диалектичното взаимоотношение между чисто военните и политическите фактори.

Обаче в представите на младия Александър липсата на могъщ боен флот в никакъв случай не изглеждала като най-сериозния недостатък в грижите на баща му Филип за усъвършенстването на македонската войска. Съществувал друг проблем, който създавал много повече грижи на Александър — заедно с войската той наследил от Филип и висшия офицерски състав. Поне отначало тези опитни, калени

в походи и сражения командири въобще не вярвали, че Александър притежавал божественото право на неоспорима от никого власт, а освен това тогава той бил още съвсем млад и неизбежно се очаквало да му липсва опит при взимането на отговорни решения. Така че се налагало да извоюва правото на върховен съдник по всички въпроси, свързани с войската. Но преди всичко той трябвало да наложи волята си над изтъкнатите македонски пълководци, сред които изпъквал най-вече Парменион, аристократът от Горна Македония, комуто Филип възлагал най-отговорни военни задачи още от началото на царуването си (приблизително след 350 г.).

През 336 г. Парменион бил приблизително на 64 г. или над три пъти по-стар от Александър. През пролетта на същата година Филип го изпратил в Мала Азия, за да създаде там стратегическо предимство за основната група македонски войски. През 334 г. Парменион все още се намирал там, но вече в ролята на втори по ранг командващ в македонската войска след Александър. На този пост той се задържал до смъртта си — или по-скоро убийството му през 330 г. Той обаче не принадлежал към кръговете, близки на Александър. Както вече отбелязахме в Глава 4, един от синовете на Парменион — Филота, командвал гвардейската кавалерия, докато другият му син Азандър бил командир на „продромите“ (конните разузнавачи), а пък третият му син Никанор оглавявал елитната част на хипаспите (щитоносците). Зет му Коний бил начело на един от шестте полка от гвардейската пехота, в която войниците били набирани от населението на Горна Македония, по-точно от кантона Елимея (или Елимиотис). Приятелят на Парменион — Хегелокус — командвал ескадрон от гвардейската кавалерия в битката край Гавгамела. След битката при Ис друг негов приятел — Полиперхон — поел командването на един от останалите полкове от гвардейската пехота, съставен от войници от Тимфея (друга област в Горна Македония). И тримата сина на Андромен, които били приятели на Филота, през различни периоди командвали по един от шестте полка от гвардейската пехота.

Тези опитни командири, взети заедно, съставлявали доста влиятелна група сред висшите офицери на македонската войска, като в центъра бил самият Парменион, който, ако може да се изразим така, бил по-скоро „човек на Филип“, отколкото на Александър. Самият Парменион не отстъпвал на Александър по темперамент и кроял доста

амбициозни планове за своята бъдеща роля в управлението на Азия, но бил прекалено консервативен и строго придържащ се към традициите, поради което се превърнал в изключително сериозно препятствие за плановите на младия Александър. Според мен, ако се съпоставят всичките тези факти, ще можем да си обясним защо Александър пожелал да отстрани Парменион от заемания от него висш пост в командването на войската, т.е. веднъж и завинаги да го отстрани от пътя си. Дори и с цената на убийство, ако то се е оказало единственото средство за постигането на тази цел.

Това обяснява защо през 330 г. Парменион бил оставен от Александър в Ектабана и защо доверени лица на царя непрекъснато следели ходовете на Филота. В съчиненията на Ариан намираме доказателства за опитите на дворцовата клика от онази епоха, целящи компрометирането на Парменион, като няма съмнение, че първоизточникът на тези сведения е бил Калистен. Мрачните епизоди от 330 г. (когато били екзекутирани Парменион и Филота) ни подсказват също, че докато оценяваме шеметната кариера на Александър като главнокомандващ, не трябва да изпадаме в увлечение по анахронизмите. Налага се не само да проверим по-старателно обстоятелствата, които помогнали на Александър да се сдобие с неоспоримата от никого върховна власт — примерно през 328 г. (когато убил собственоръчно Черния Клейт) или при коронясването му през 336 г. или през 334 г. (когато започнал походът към Азия) или дори през 331 г., когато сразил за пореден път войските на Дарий III.

След екзекуцията на Парменион и сина му Александър се заел с прочистване на висшите офицери в своята войска. След това вече никой висш офицер не получил толкова много власт, каквато дотогава притежавал Парменион. Александър не се ограничил само с това прочистване на редиците на своите пълководци, а разпределил командваната дотогава от Филота гвардейската кавалерия отначало между двама командващи, които едновременно получили титлата „хипарх“ (командир на конницата). Единият от тях бил Хефестион, който несъмнено бил протеже на Александър. Другият бил Черния Клейт, брат на дойката на Александър — същият Клейт, който спасил живота на Александър в битката при Граник (вж. Глава 6). Неговото назначение несъмнено целяло да бъдат успокоени по-старите македонски воители, които не одобрявали прекалено прибързаните смени

на офицерите и негодували срещу издигането на Хефестион, защото той не се бил отличил с нищо в битките.

Обаче Клейт, за свое нещастие, бил прекалено консервативен и упорит поддръжник на традициите. В Мараканда през 328 г. дръзнал да припомни на Александър какво дължал на баща си Филип и на другите създатели на могъщата македонска войска, като същевременно не скрил негодуванието срещу опасностите от поощряването на офицерите от аристократичните фамилии за сметка на по-способните, но лишени от знатен произход командири. Оказало се, че Клейт обсипал Александър с никому непозволени упреци, при това в крайно неподходящ момент, за което се наложило да заплати с живота си.

Така че в края на 327 г., ако не и по-рано, хипархите във войската станали двама. Удивителното е това, че те били със съвсем различни характери и способности. Хефестион доскоро бил командир на един от ескадроните в гвардейската кавалерия, но общо взето не блестял с нищо, докато Клейт бил тъкмо противоположното. Сред бъдещите хипархи от новото поколение изпъквали онези, които днес ние можем да наречем маршали на новосъздадената от Александър империя: Хефестион, Коний, Пердика и Кратер. Колкото до озадачаващото присъствие на Коний в този поход, въпреки че бил зет на Парменион и братовчед на Филота, то обяснението е много просто: Коний побързал да промени възгледите си, за да се приспособи към промяната в обстановката и се обявил за горещ привърженик на Александър.

Но дали промяната в кавалерията се ограничила единствено до преименуването на командирите на ескадроните на хипархи? Древните източници за съжаление не ни съобщават повече подробности. Съвременните историци предполагат, че всичко това било съпътствано от радикални промени в етническия състав на кавалерията. Но поне знаем със сигурност, че през 324 г. Александър разпределил копиеносци от ориенталски произход да служат в едни и същи войскове части заедно с войници от македонски произход. Това ни дава основания да допускаме, че след 330 г. тази практика станала повсеместна, защото Александър вече я прилагал за стрелците с лъкове и копиехвъргачите. Ако тази промяна е станала толкова рано, то това би могло да ни помогне да разберем на какво се е дължало фаталното спречкване между Александър и Клейт през 328 г., както и възраженията на Клейт срещу политиката на Александър към

ориентализация на империята чрез промяна на церемониалите в гръко-македонския царски двор през 327 г. (така наречената „проскинеза“). Специално по последния пункт Александър бил принуден да отстъпи. Обаче нищо и никой не бил способен да възпре неговите намерения да попълва редиците на войската с младежи от немакедонски произход. Сериозните промени във висшето командване и ориентализацията на войската след 330 г. ни се струват сега като двете страни на една и съща монета, като и двете еднакво добре отразяват силното желание на Александър да бъде гарантирана пълната му самостоятелност при взимане на решения (вж. Глава 8).

Още от самото начало на похода към Азия Александър обявил намерението си да завладее и да господства над цяла Азия. Тази концепция била доста неопределена, което позволява да бъде интерпретирана както политически (насочена само срещу съществуващата тогава Персийска империя), така и географски (ориентирана към по-обширни владения под скиптъра на Александър). Ако се възприеме вторият вариант, то границите на неговите завоевания биха могли да обхващат земите чак до края на света, при това в буквалния смисъл — до океана. Проблемът на Александър се свеждал до това каква точно стратегия да подбере, за да постигне тази толкова висока цел. Тук е редно да си припомним мъдрите слова в класическото военно ръководство „За войната“, написано от пруския генерал от XIX век генерал Карл фон Клаузевиц: „Стратегията оформя плановете за водене на войната, поради което на по-висше ниво тя граничи с политическата наука или по-скоро двете се явяват като едно цяло.“ Но Александър рядко е възприеман като политически мислител. Все пак политиката му към по-широко етническо разнообразие в състава на неговата войска и разместванията сред висшето командване са доказателства в подкрепа на предположението, че доминиращите съображения, скрити зад решенията на Александър са имали по-скоро политически характер.

Стратегията на Александър при нейното практическо прилагане се подчинява на седем основни принципа: максимално натрупване на военна сила; решителна концентрация на силите в точките от решаващо значение за изхода на битката; бързина; изненада; затвърдяване на победата с преследване на отстъпващия противник незабавно след битката; подготвяне на стабилни тилови бази и на последно място —

надеждни комуникации. Блестящото прилагане на тези принципи от страна на Александър илюстрира необикновените му способности на стратег. Особено ярко изпъкват следните пет епизода: походът от 335 г., войната по море през 334–332 г., обсадата на Тир през 332 г., битката при Гавгамела през 331 г. и битката при Хидасп през 326 г.

Когато през 336 г. няколко от гръцките градове-държави узнали за смъртта на Филип и вдигнали въстание срещу македонците, Александър се принудил да нахлуе с ускорен ритъм в централна Гърция, за да ги подчини и да ги принуди да подновят клетвите си за вярност според клаузите на Коринтския съюз. Гърците много скоро от собствен опит се убедили, че Александър съвсем не бил „само едно хлапе“, както се опитвал да ги убеждава Демостен. (Някои римски политици повторили същата грешка три столетия по-късно, като подценили двадесетгодишния Октавиан, който на тридесет и шест години станал император Август). Въстанието на гърците срещу Македония имало изгледи за успех, понеже точно тогава Александър бил ангажиран с други, по-сериозни проблеми. За гърците ситуацията през 335 г. изглеждала обещаваща, като щастливо напомняне за доброто старо време, когато на македонския трон стоял Филип, въпреки че от него доста си били изпатили при битката до Херонея.

Още от първите месеци на царуването си Александър се сблъскал със сериозни затруднения едновременно от всички посоки (откъм източната, северната и западната граници — причинявани съответно от трибалите, пеоните и илирите). За да подсигури границите на царството и да демонстрира намеренията си да задържи властта си над Македония, той трябвало незабавно да потегли на поход. Но общата картина била далеч по-сложна, тъй като се касаело не само за граничните затруднения със северните съседи, които не били от гръцки произход, но и за да гарантира подчинението на целия Балкански полуостров. С оглед на подготвяната от него експедиция към Персия, която вече започвала и която Александър жадувал да извърши колкото може по-скоро, той бил длъжен да си подсигури тила откъм Гърция. Едва след осъществяването на тази цел той можел да повери властта там на свой доверен наместник и повече да не се безпокои от мисълта за евентуално завръщане от Азия в южните райони на Балканите и по-

специално в Гърция с цел умиротворяването на градовете-държави — както това, например, се наложило на спартанския цар Агесилай през 394 г. Това обяснява защо той не се задоволил просто да потуши бунтовете сред съседните племена, населяващи пограничните региони, а продължил доста по-нататък на север чак до брега на Дунава, който той възприемал като естествена граница на македонското царство. Това обяснява и суровото му отношение към южните му съседи — гърците, които заради неверни слухове за гибелта му в земите на илирите, се вдигнали на въстание начело с Тива.

Разбира се, през 340 г., когато бил само на шестнадесет години, той вече действал като регент на баща си и в това си качество провел една успешна операция в Тракия. Освен това Александър оглавявал отличната атака на гвардейската кавалерия по време на прочутата победа на македонците над обединените сили на Тива, Атина и другите гръцки градове край Херонея през 338 г. Но походът на север, като съставна част от кампанията през 335 г. изисквал предварително планиране, разумно обмисляне, импровизиране на място пред лицето на неочаквано възникнали препятствия както от метеорологичен, така и технологичен характер, но преди всичко — уверено и вдъхновяващо водачество.

Всичките тези качества, както и още много други, Александър демонстрирал като успял да избегне срутването на обоза от талигите при преминаването с войската си през тесния планински проход Шипка; като разположил стрелците с дългобойните лъкове така, че да прикриват с горящите стрели преминаването на основните сили през Дунава върху набързо приготвени на място кожени мехове, натъпкани със слама; като ужасил илирите, показвайки им уменията на македонската войска в атака и контраатака. Наистина и по време на тази балканска кампания Александър имал необикновен боен късмет. Например едва успял да укроти вечно създаващите проблем илири, когато научил за второто въстание срещу неговата власт, вдигнато от гърците, заблудени от лъжливите слухове за смъртта му. Само за две седмици Александър превел войниците си на цели петстотин км в южна посока и през най-малко очаквания маршрут (заобикаляйки опасния Термопилски проход) се озовал пред стените на Тива, съчетавайки елемента на изненада с невъобразимото дотогава ускорено напредване.

Затова била толкова голяма изненадата — или по-скоро шокът — на обсадените тиванци, които в първите мигове не искали да повярват, че Александър сам се явил с войската си в околностите на Тива. Въстанието на тиванците било смазано за съвсем кратко време, като Александър успял да докаже необичайните си умения да организира обсадата. Но това, което последвало, било по-скоро политически, отколкото военен акт, напомнящо ни отново за най-известния, макар и често тълкуван неправилно постулат на Фон Клаузевиц „войната е продължение на политиката, само че с други средства“. През 335 г. Александър почти изравнил Тива със земята, което не било нищо друго, освен акт на политически тероризъм, предназначен да сплаши всички гръцки градове, които евентуално могли да хранят илюзии да се отърсят от контрола на македонците.

И така само за шест месеца Александър успял не само да укрепи сигурността в македонското царство (сърцевината на бъдещата му империя), но и да подсигури надежден тил за подготовката на елитните сили от македонската армия за нахлуване и завоюване на Азия. По този начин двадесет и една годишният цар доказал убедително, че притежава зрелостта на опитен пълководец въпреки младата си възраст.

Гръцките източници винаги са били подвластни на тенденцията да преувеличават числеността на персийските войски, за да придават повече блясък на гръцките победи. Но ние трудно можем да повярваме, че през 480 г. Ксеркс Велики изпратил 1207 бойни кораба край остров Саламин. Вероятно истинският им брой е бил наполовина по-малък или дори би трябвало да се намали до една трета от тази цифра. От друга страна обаче, през петото и четвъртото столетие пр.Хр. нито един персийски цар не е можел да поддържа в източното Средиземноморие боен флот с повече от триста кораба. Вероятно толкова противникови кораби Александър е очаквал да се появят срещу него през 334 г. Наистина такива ключови области като Финикия и Кипър, където се базирал персийският флот, от десетина години се бунтували срещу персийското потисничество. Но това още не давало на Александър основания да се надява, че Финикия и Кипър няма да воюват срещу него.

Затова може да се твърди, че следващият щедър дар на съдбата за нейния любимец Александър се състоял в това, че персийският флот не бил мобилизиран навреме от Дарий III, за да се противопостави на прекосяването на Хелеспонт от македонците. Значението на този дар на съдбата ни изглежда още по-голямо с оглед на това, че макар тогава, през 334 г., Атина да притежавала внушителна боен флот от около 400 кораба и след десетина години все още поддържала към 170 от тях, общо във флота на Александър имало само около 160 бойни кораба. Македонският владетел нямал достатъчно доверие на Атина, затова не използвал нейния флот.

В йонийския град-държава Милет през 334 г. Александър разпуснал целия си наличен флот с изключение на двадесет атински кораби. Останала му само една малка флотилия, но тя явно не била предназначена за настъпателни операции по море, а по-скоро служела като плаващ затвор за заложенниците — около четири хиляди атиняни, гарантиращи неутралитета на Атина. Според някои източници самият Александър заявил, не без известна доза ирония, че ще победи персийския флот на сушата, като завладее морските бази на Персийската империя. Тази самоуверена закана послужила като пропаганда за повдигане на духа на македонската войска. Но не можела да прикрие факта, че по същество стратегията на Александър на този етап била истинска лудост или ако я оценяваме по-снизходително — извънредно рискована. Тя зависела в крайна сметка от три фактора, два от които не се поддавали на контрол от страна на Александър.

Първият се наричал Мемнон. Този грък от остров Родос, най-добрият от персийските стратегии, умрял точно през лятото на 333 г. Именно той през 334 г. дал доста разумния съвет на Дарий III да не се впуска в битката при река Граник, а да възпира напредването на Александър в Анадола, като унищожава всички припаси в областта. Същият бил отговорен за провала на опита на Александър да постигне пълен успех при обсадата на Халикарнас през следващата година. Освен това Мемнон обмислял крайно опасната за Александър стратегия да бъде използвано персийското влияние в Егейска Гърция, където да бъде вдигнато въстание, заради което македонският цар да се върне обратно. Какво би станало, ако в пристанището Пирея са били акостирали персийски кораби с големи товари от злато и сребро през 333 г. или още по-добре — през 332 г.? Донякъде можем да си

отговорим на този хипотетичен въпрос, като си припомним какво се е случило по време на Ламийската война от 323/2 г., когато изходът бил предопределен не от персийския флот, а от персийското злато. С други думи по онова време съвсем не било изключено Александър да бъде принуден да се върне в Гърция. Ала точно тогава, за негово щастие, Мемнон умрял, а неговите наследници не се оказали толкова мъдри и дейни. Дарий III разпуснал гръцките моряци и харчел парите от хазната си само за подготовката на битката при Ис през ноември 333 г. Тази битка той би трябвало да спечели по всичките правила на военното изкуство, обаче не успял.

На този етап се намесил вторият фактор, намиращ се извън контрола на Александър. Бегълците от персийската армия след поражението ѝ при гр. Ис се опитали да си пробият път до средиземноморския бряг, за да намерят убежище в трюмовете на персийските кораби. Ала тези разпокъсани отреди на три пъти били отблъсквани от македонците начело с Антигон Едноокия (Монофталмус) — командир на войските от Фригия. Разбира се, Александър заслужено се доверявал на този пълководец и съответно спечелил много от това, че поставил най-подходящия очевидно на подходящото място в най-подходящия момент, за да предотврати прекъсването на комуникациите на македонската армия. Но все пак за македонците ситуацията си оставала доста рискова. От друга страна, обаче третият фактор почти изцяло зависел от Александър: той успял да лиши персийския флот от неговите пристанища и снабдителни бази, включително и чрез поредица от успешни обсади. По време на най-страховитата от тях — толкова тежка обсада, че повечето военачалници от онази епоха въобще не биха дръзнали да се заемат с нея, да не говорим да я приключат успешно — поставила изключителните способности на Александър като гениален пълководец пред необикновено трудно изпитание.

„Геният — казвал Наполеон — е мерило за величието на пълководеца, което не може да бъде обяснено само с думи.“ Именно пред стените на непристъпния Тир, ако не другаде, Александър доказал, че е гений в стратегията. Финикийската крепост Нови Тир (в днешен Ливан) представлявала изключително солидно укрепен остров, чиито непревземаеми стени имали обща обиколка от 4.5 км. Островът бил разделен от левантинския бряг с морски проток, широк 800 м. Стените

на крепостта били високи и дебели, а дълбочината на протока достигала до 185 м. Както вече знаем, точно тогава Александър нямал на свое разположение флот, а дори най-мощният от катапултите в македонската войска не можел да причини сериозни щети на такива стени от разстояние над 150 м. Логично, но рисковано Александър избрал единствения възможен начин за атаката срещу Тир. Той заповядал да се издигне насип, подобен на вълнолом, през протока между брега и остров Нови Тир, за да превозят по него войниците платформа за двете огромни обсадни кули и катапултите за изстрелване на камъни и горящи стрели. Все пак Александър имал зад гърба си прецедент в тази насока, който го вдъхновявал в толкова трудното начинание. През 398/7 г. сицилийският тиранин Дионисий I (от гръцки произход) конструирал подобен насип и се заел успешно с обсадата на финикийската крепост Мотия — малък остров на западния бряг на Сицилия. Но морето около Тир било доста по-дълбоко, а финикийците в обсадената крепост били много по-войнствени от жителите на Мотия. Дори високите кули на Александър (достигащи 20 етажа) с усъвършенстваните метални куки за захващане към крепостните кули и стени, с подсилените тарани за разбиване на крепостните врати и със способността си да превозват голям брой воители, прикривани от стрелите на обсадените защитници зад необработени животински кожи, се оказали безпомощни срещу решителната съпротива на обитателите на Тир.

Ариан набляга на критичното значение на този епизод от биографията на Александър, като цитира вдъхновяващата реч на младия македонски цар:

Приатели, драги войници, не виждам възможност да напредваме безопасно по-нататък към Египет, докато персите в тила ни продължават да контролират морските простори. За да се впуснем в преследване на Дарий, оставяйки град Тир непревзет, а Египет и Кипър във вражеските ръце, ще означава да се подложим на много голям риск, особено като знаем какво е сега положението в Гърция. Докато нашата войска преследва Дарий по стъпките му навътре в сушата чак до Вавилон, персите могат да овладеят цялото крайбрежие и така ще си осигурят

условия да прехвърлят войната в Гърция. Спарта не крие, че е враждебна към нас, а Атина само привидно се обявява за наш съюзник, тъй като се страхува, а не от добра воля, и е на наша страна само временно. Но ако успеем да разрушим Тир, цяла Финикия ще падне в ръцете ни, както и финикийската флота, което е задължително условие за надмощието ни над персийската флота както числено, така и качествено, иначе персийските кораби няма да закъснеят да се отправят срещу нас.

Но дори и Ариан признавал някои от многото недоглеждания на Александър, включително принудителното изоставяне на първия насип и прекалено големите загуби в жива сила. Причината за това временно отстъпление според един от съвременните експерти по използването на запалителни оръжия в древността била появата на „най-изумителния запалителен кораб от всички, известни дотогава“:

Историците Ариан и Квинт Курций Руф описвали този кораб като страховита и огромна плаваща бомба. Финикийските механици избрали един от най-големите тогава транспортни кораби (двумачтов, използван за превоз на бойни коне) и го заредили с казани, натъпкани догоре със сяра, асфалт и други материали, способни да подпалват всичко наоколо и да поддържат огъня. Предната палуба на кораба била запълнена с кедрови факли, смоли, катран и други запалителни вещества, а трюмовете — заредени със сухи клони, допълнително залети с горивни смеси. Като изчакали благоприятната посока на вятъра, за да го насочат право към насипа на македонците, финикийските гребци подкарали кораба към насипа между брега и крепостта. Тогава върху този насип или вълнолом се намирали две високи кули, както и голям брой балистични метателни механизми, всичките прикрити зад палисадите и завесите от кожи срещу летящите от крепостните стени запалени стрели. Македонците се оказали неподготвени за коварната атака на финикийците под формата на буйно горящия и

неуправляем кораб. Финикийците гребели като полудели, а щом наближили насипа, се спасили като скачали през борда и плували бързо, за да се върнат до крепостта, служеща за тяхно спасително убежище. От удара с насипа казаните с горяща смола засипали насипа с изгарящото всичко по пътя си съдържание, което още повече подсилило пламъците.

Ейдриън Мейджър, „Гръцкият огън“

Още от древността та чак до наши дни се разпространявали какви ли не романтични истории с предназначението да отвлекат вниманието на читателя от по-неуспешните епизоди от живота на Александър. Например един от неговите учители от най-млада възраст — Лизимах от Пела (който се представял в ролята на Омировия Феникс, а Александър — в ролята на Ахил), твърдял, че го съпровождал по време на разузнавателните обиколки из ливанските планини, обитавани само от арабски номади. Но се оказало, че Лизимах не можел да пътува толкова бързо, колкото останалите, и през една студена и мрачна нощ (според версията на Плутарх) несъмнено би умрял от студ, ако Александър не останал с него до разсъмване. Дори се говорело, че за да спаси учителя си от смърт чрез измръзване, Александър се прокраднал до лагера на арабските пастири и откраднал от тях огъня (също като Прометей), за да запали огън, на който да се стопли Лизимах. Но тази и други подобни поучителни истории с морално-вдъхновяващ характер не успявали да прикриват суровата истина — без поддръжка по море цялата авантюра с обсадата на Тир била безнадеждна, дори граничела с лудост.

Все пак накрая именно Александър се оказал победителят, макар и на доста висока цена. Най-после се стигнало до повратния момент — когато 220 финикийски и други кораби на персийска служба, под влиянието на слухове за неизбежната крайна победа на Александър над Дарий, преминали на страната на македонците. Тези платноходи позволили на македонците да атакуват крепостта в най-незащитената ѝ страна — не откъм сушата, а откъм морето, където стените не били толкова високи. Освен това така се създава възможност за изграждане на втори насип. Но дори и тогава победата изисквала огромни усилия, както и небивало съчетание от ловка тактика, концентрация на силите и подривни действия. Към последните се причислявали такива ходове

като кораби с метални остриета (тарани) за потопяване на противниковите плавателни съдове чрез преки сблъсъци, щурм на щитоносците, обсипване на крепостните стени със запалени стрели от катапултите по палубите на обсадните кораби, флот за нападения на двете съседни пристанища по крайбрежието, както и диверсионни отряди за нощни прониквания през крепостните стени. Атакуващите обаче непрекъснато били обстрелвани с катапултите на защитниците на крепостта, изпращащи силно нагорещен пясък, който причинявал жестоки изгаряния.

За стратегическите способности на Александър много е изписано и изговорено, защото той, както никой друг, умее да вдъхновява хората си благодарение на изключителната си енергия. Деметрий — един от монарсите, наследили едно от царствата след разпадането на империята на Александър — три десетилетия по-късно спечелил почетното прозвище „Обсадителя“ (на гръцки Полиорсет), но тази титла много повече прилягала на Александър.

Обаче успехът при обсадата на Тир отнел на македонския цар няколко месеца. Все пак той можел да си ги позволи, защото според традициите във военното изкуство на древна Гърция обсадите винаги траели дълго. Но това значително закъснение позволило на Дарий III да се възползва и да се съвземе след съкрушителното поражение край Ис. Освен това блясъкът на славата на Александър помръкнала, когато заповядал да бъдат екзекутирани две хиляди от защитниците на Тир — за пример и назидание на останалите крепости по крайбрежието.

Малко преди началото на 331 г. Александър вече имал две забележителни победи зад гърба си — битката при река Граник и битката при Ис. Той покорил Тир след продължителна и много изтощителна обсада. Неговите войски освободили повечето от градовете в земите на Персийската империя на запад от река Ефрат. През зимата на 332/1 г. той предприел загадъчното пътуване до оракула на египетския бог Амон в оазиса Сива, а през април 331 г. основал новия град Александрия в делтата на Нил. Едва в края на пролетта на същата година той отново се посветил на основната цел на похода си — окончателната победа над Дарий III. През последните шест месеца персийският цар обмислял сериозно стратегията си и трескаво търсел спасителен изход, тъй като след поражението при Ис в стана на Александър като пленници и заложници били задържани членове на

неговото семейство (майка му, жена му и двете му дъщери). На известната мозайка от римския град Помпей, нарисувана вероятно въз основа на по-ранна картина, се вижда много интересен психологически момент от битката — Александър почти е стигнал до колесницата на Дарий, когато персийският цар заповядва на телохранителите си да го спасяват с бягство. Освен всичко друго тази мозайка нагледно илюстрира тревогата на Дарий, осъзнал, че още едно такова катастрофално поражение ще се окаже последното в живота му.

Мозайка от „Къщата на фавъна“ в Помпей. Тази мозайка от елинистичния период е открита под слой вулканична лава в Помпей, при това в много добро състояние. Художникът е уловил Дарий в мига, когато вижда Александър в битката при град Ис, преди персийският цар да побегне и да се признае за победен.

От катастрофата при Ис Дарий III научил няколко полезни урока. Първият от тях се свеждал до това, че не само трябвало да събира войски, по-многочислени от тези на Александър (който имал по-многобройна армия при Граник, но не и при Ис), но и да подбира бойното поле по такъв начин, че да му позволява да се възползва от численото превъзходство на персийската войска. Това обяснява защо той не се опитвал да преустанови напредването на войската на

Александър. Македонският цар настъпвал с войните си от Египет през Сирия и Асирия, преминал р. Ефрат при Тапсак (вероятно съвременния гр. Мескен или евентуално Йераблус) и от там се отправил на изток по пътя за Нисибис, като прекосил р. Тигър (край съвременния гр. Безабде), докато накрая стигнал до лагера на Дарий край Гавгамела (в северен Ирак). Местността не била много далеч от Ниневия, столицата на някогашната Асирия, превзета през 612 г. от мидийците, които били далечни родственици на персите.

Няма да бъде справедливо да се твърди, че Александър бил подмамен от Дарий за сражението край Гавгамела, тъй като самият той искал по-скоро да се стигне до последното, решаващото сражение. В това отношение е красноречиво преданието за разговора между Александър и Парменион през нощта преди битката. Парменион посъветвал Александър да атакува през нощта, за да се избегне големият брой жертви с оглед на численото превъзходство на войската на Дарий. Но Александър разгорещено отказал с думите: „Няма да го направя, защото не искам да мислят, че съм откраднал победата като някакъв крадец.“ (По странна ирония на съдбата в Иран и до днес го наричат Искандер Крадеца.) Това още не означава, че той отричал предимствата на изненадата. Напротив, винаги, при първа възможност, Александър не пропускал шансовете си да изненада противника. Но той, също като Наполеон много по-късно, ценял високо моралния фактор, който според него за спечелването на битките имал трикратно по-голямо значение от физическия, т.е. от числения брой на сражаващите се. Моралната стойност от евентуална победа над Дарий би била от изключително значение за неговата кауза както в чисто военен, така и в политически аспект.

В самия ден на битката — 30 септември (или 1 октомври според някои източници) Александър построил бойните линии от 47 000 войници срещу войската на Дарий III, наброяваща може би към четвърт милион души. Персийският цар успял да събере кавалерия с численост от 30 000 конници (от Мидия, Армения, Афганистан и не на последно място — Скития). Александър имал само 7000 конника във войската си. Дарий разположил кавалерията си по фланговете, като я размесил с пехотата, докато самият той заемал централната позиция заедно с телохранителите си и петнадесет бойни индийски слона, които в онази епоха имали роля, сходна с ролята на танковете в днешните войни.

Пред персийската войска се строили двеста бойни колесници със скитски стрелци с лъкове — теренът бил специално подравнен за тези колесници. Както обикновено, слабостта на Великия цар била тежко въоръжената пехота, защото сега той успял да свика само около 6000 гръцки наемници (докато при Ис те били 30 000). Александър построил в центъра срещу войската на Дарий 10 000 войници от гвардейската пехота, въоръжени със сариси. Техният десен фланг се пазел от 3000 хипаспи (щитоносци), които служели за връзка с гвардейската кавалерия на десния фланг, командвана лично от Александър. Пред десния край на кавалерията той разположил две хиляди стрелци с лъкове, копия и прашки за мятане на камъни. На левия фланг гвардейската пехота се смесвала с гръцките наемници (главно от Тесалия), а в центъра се намирал остатъкът от македонската кавалерия начело с Парменион. Силите на Дарий III били толкова многобройни, че десният фланг на Александър едва достигал до центъра на бойния ред на персите. Затова, загрижен как да отблъсне евентуални маневри за обхождане откъм този фланг, Александър взел смело и съвсем новаторско решение — организирай втора защитна линия (около 20 000 пехотинци, съставена от гръцки и други наемници). Това му позволявало да парира опитите на кавалерията на персите да избягват фланговите атаки на македонската кавалерия чрез маневри към центъра. Тези флангови резерви и задната отбранителна линия вероятно били изобретени от Александър, тъй като дотогава не са били прилагани от древногръцките пълководци.

Развоят на битката не може да се реконструира точно (както всяка друга битка в античността), а в известна степен това е така дори и за сражения от нашата съвременност. Казано съвсем накратко, много скоро бойното поле се покрило с облаци прах, които се стелели из цялата обширна равнина в този район на северен Ирак (сражението се провело към края на дългото и сухо лято). Днес можем да проследим само в общ план промените в бойния строй на двете армии, осъществени в хода на битката. Александър, действащ както обикновено от предна позиция, този път също прибягнал до изпитания си похват: повел войската си под ъгъл спрямо бойната линия на персите, но задържал напредването на левия фланг. Този урок бил усвоен още на времето от Филип при изучаването на опита на Епаминонд (прочутия стратег от Тива, който изобретил решителната

флангова атака). Когато двете войски се приближили, Александър рязко завил с конницата си надясно. Това, от една страна, помогнало на македонците да избегнат сблъсъка със слоновете на Дарий, а от друга — парирало опитите на персийската кавалерия за обход откъм фланга. Както се очаквало, в центъра на линията на персите се образувал празно пространство, през което Александър нахлул в галоп с гвардейската кавалерия, подредена като ударна клиновидна формация, която скоро направила още един рязък завой надясно. Дарий позорно избягал, макар че на десния фланг на персите Мазей почти успял да удържи натиска на лявото крило на македонците, водени от Парменион. Все пак там гвардейската пехота успяла да направи няколко второстепенни пробиви. Битката се водела в четири отделни участъка, но била спечелена благодарение на концентрирането на трите хиляди конника от гвардейската кавалерия и осемте хиляди щитоносци и други пехотинци там, където отбраната на Дарий била най-слаба и разпокъсана още от първите атаки на македонците.

Лаконизмът и сухотата на това описание може да се компенсира със следния цитат от Квинт Курций Руф, който предпочитал да набляга на знаменията, съпътствали тази битка:

Когато двете войски почти се сплели в ръкопашните схватки, двамата царе започнали да призовават поданиците си да се сражават по-ожесточено. Полето било осеяно с трупове на персите, докато ранените били приблизително по равно от двете войски. Дарий се придвижвал с колесницата си, а Александър — с коня си. И двамата царе били обкръжени от тълпи телохранители, въоръжени с копия, които не щадели живота си. За всеки от тях било въпрос на чест да загине пред очите на своя господар... И тогава се появило едно знамение, толкова странно, че дори не смеели да повярват на очите си. Телохранителите на Александър по-късно се заклели, че съзрели един орел да кръжи неуморно точно над главата на царя, без да се плаши от звънтенето на мечовете, удрящи се в броните, шлемовете и щитовете, без да се стряска от виковете на ранените и стенанията на умиращите. Освен това им се сторило, че този загадъчен орел сякаш не летял, а висял във въздуха,

точно над жребеца на Александър [Буцефал]. Пръв обърнал внимание на това явление облеченият в бели доспехи Аристандър, който вдигнал копие то си от лаврово дърво в дясната си ръка и посочил орела на сражаващите се около него македонци с думите, че този орел несъмнено им предвещавал сигурна победа. Воините около Аристандър, които само допреди миг били много изтерзани от страха да не загубят битката, веднага повярвали в благоприятната поличба и с удвоен плам се хвърлили в боя... Говорело се също, че Дарий измъкнал своя ятаган, за да прогони орела, защото му се сторило, че му вещае неминуема губел, та поне искал да загине на бойното поле с чест, с оръжие в ръка... но докато отчаяно размахвал ятагана си, персите постепенно започнали да отстъпват и да изоставят строя си... и тогава Дарий побягнал с царската си колесница.

Както вече споменахме, скоро след това катастрофално, трето по ред поражение Дарий III бил детрониран от своя далечен родственик Бес. Обаче смяната на персийския монарх вече била невъзвратно закъсняла. Битката край Гавгамела прекършила гръбнака на Персийската империя. Предстояла тригодишната партизанска война в най-отдалечените на изток провинции на империята, по време на която Александър проявил изключителните си способности да се справя и с подобна извънредно трудна задача (вж. Глава 6). Но след преследването на бунтовниците през едва проходимите афганистански планини му предстояла още една голяма битка — битката за Индия, която също била спечелена майсторски от него.

Някога, в далечното минало, Персийската империя се простирала чак до Хиндукуш в Пакистан, до днешния индийски щат Кашмир и дори до р. Инд. Но в 326 г. това вече бил само един смътен спомен за отминалото величие на Ахеменидското владичество. По време на похода на Александър тези далечни земи — на запад от р. Инд — се владеели от Пор (Порус, както гърците наричали раджата на Паравас). Този индийски раджа никога не бил полагал клетва като васал пред Дарий III. Поради това мотивите на Александър да го нападне се

различавали от причините, които го тласнали към война с Великия цар на Персия. Сред тези мотиви доминирало непреодолимото желание да завоюва и разшири владенията си колкото е възможно по-далеч, чак до края на света, познат тогава на гърците и македонците; както и алчността (породена от легендите за баснословните богатства на Индия); също и необходимостта да подsigури по някакъв начин югоизточните граници на империята си като елиминира враждебните спрямо него местни владетели и/или ги привлече като приятелски настроени съюзници. На свой ред стратегията на Пор се оказала съчетание от двата варианта — отначало той се държал като враг на Александър, но по-късно се превърнал в негов васал и съюзник. Така че Александър нямал друг изход, освен да започне война срещу него, но след победата побързал да го спечели на своя страна.

И тук отново, както при Граник, Александър се изправил срещу един неприятел, чиито войски се намирали на отсрещния бряг на една река, само че този път реката се наричала Хидасп. Ала докато при Граник войската на Александър превъзхождала по численост противника, сега край Хидасп ситуацията била точно обратната. Нещо повече: Пор разполагал със значително повече бойни слонове в сравнение с Дарий III при Гавгамела, като сега ставало дума за наистина много добре обучени индийски бойни слонове. Самият Пор, висок около два метра, ръководел действията на войската си от гърба на най-едрия, особено свиреп слон. Така че Александър се видял принуден да прибегне до хитрост. Той разделил силите си, като оставил Кратер начело на войската, заемаща позиции точно срещу стана на Пор, а самият той повел останалите войници нагоре по течението на Хидасп, за да премине реката под прикритието на мрака. Установили се на един малък остров, който се оказал много удобен за тяхно скривалище. На следващия ден Пор се оказал притиснат от две страни, нападнат от елитните македонски войски, начело със самия Александър, който (според Квинт Курций Руф) се обърнал към Коний и останалите македонски командири със следната изключително убедителна и мъдра реч, произнесена в навечерието на решителната схватка:

Заедно с Птоломей, Пердика и Хефестион аз ще потегля в атака начело на лявото крило. И когато ме видите в разгара на боя, вие ще потеглите с дясното крило и ще

атакувате противника там, където неговите редици най-лесно се огъват от нашия натиск. Антиген, Леонат и Таурон — вие тримата ще пробие в центъра и ще ги притиснете след това към фланговете. Вашите копия са здрави и дълги. Те никога няма да ви послужат по-успешно от тази битка срещу тези слонове и техните махути^[2]. Смъквайте тези махути от седлата им върху гърбовете на слоновете и пронизвайте с копията самите слонове. Ползата от тях в боя не винаги е сигурна, защото може да ги обхване бяс и да започнат да стъпкват както чуждите, така и своите. Те напредват срещу противника по командите на махутите, но се плашат от нашите воители.

След като македонците се справили със заплахата от дебелокожите слонове, не след дълго победата им била осигурена — благодарение на последвалия неудържим пробив на фалангите и леко въоръжената пехота. Александър изгубил може би около 200 конници и 700 пехотинци. Загубите на Пор възлизали общо на 12 000 убити и 9000 пленени, като повечето от слоновете му също били заловени от противника. Благоразумният раджа предпочел да капитулира безусловно. Но вместо да го екзекутира, Александър решил да го използва като васал на своята империя. Не само че го възстановил като раджа на Паравас, но дори добавил още територии към владенията на Пор, който впоследствие оправдал доверието на Александър.

Не е изненадващо, нито незаслужено, че Александър решил да отпразнува бляскаво тази голяма победа. Той заповядал да бъдат изсечени няколко серии от възпоменателни монети и медальони, в две деноминации (тетрадрахми и декадрахми), като и двете монети в онази епоха притежавали доста високи парични стойности. Наистина теглото на отделните екземпляри доста варирало, а качеството на изработката на гравиранието и сеченето в изпълнението на местните индийски златари също не било поддържано винаги на високо ниво, затова тяхното истинско значение като антикварна ценност едва напоследък бе оценено достойно. Иконографията от онази епоха съдържа предимно изображения на индийски стрелци с лъкове, колесници и бойни слонове, което очевидно е в чест на индийския поход на Александър. На един модел от по-едриите медальони се вижда конник, сражаващ се с

индиец върху гърба на слон. Този сюжет може да се тълкува като символична схватка между Александър (на гърба на Буцефал) и Пор върху своя боен слон, особено ако се вземе предвид, че на обратната страна на същия медальон е изобразен победоносен македонски воин, над който се рее във въздуха по-дребната фигура на богинята на победата Нике, малко преди да положи короната на главата на воина.

Сребърна декадрахма, на която се вижда как Александър с шлем с пера, с коня си Буцефал, атакува Пор, раджата на Паравас. Вероятно е изобразена битката при река Хидасп през 326 г. пр.Хр. Според по-късните изследвания това е образец от медальони в малки серии,

изсечени скоро след събитието за ознаменуване на голямата победа и за възнаграждаване на войските след сблъсъка със страховитите бойни слонове.

Сребърна декадрахма. И тук Александър е показан като „Цар на цяла Азия“, коронясан от богинята на победата (вероятно в чест на битката при Хидасп) и изобразен с мълния в дясната си ръка — нещо, което обикновено се приписва единствено на Зевс.

Сигурно това изображение не се отнася за произволен македонски воин, а за самия Александър. Та кой друг, освен Александър би могъл

да държи в десницата си светкавица — фигуративно открадната (или взета) от всемогъщия Зевс? Разбира се, подобна сложна интерпретация не е била необходима на македонските ветерани, на които Александър раздавал тези почетни медальони. Вероятно дъхът на тези воители е пресеквал от дързостта на Александър да се изобразява като бог.

Скоро след тази битка Александър изгубил верния си Буцефал — изключително силния жребец от Тесалия, който той опитомил преди двадесетина години и с когото оттогава никога не се разделял. Но се оказало, че Буцефал не умрял, тънещ в забрава. Когато се спуснал малко по-надолу по течението на река Инд, Александър основал още два нови града, като единия от тях нарекъл Александрия Буцефала в чест на престарелия си боен кон (другият град бил наречен Александрия Никея или „Градът на победата“).

Това, че Александър бил гениален пълководец, не подлежи на съмнение, обаче какъв е бил неговият стил като командващ войските? Нямаме възможност да узнаем например дали се е държал, примерно, като британския генерал Оурд Уингейт, който по време на похода в Абисиния (както се е наричала Етиопия преди Втората световна война) раздавал бойните заповеди на своите офицери както се бил излегнал в хамака в щабната палатка, чисто гол, лениво поглаждайки пубисното си окосмяване с четка за зъби, принадлежаща на някой от подчинените му. Възможно е македонските пълководци да не са притежавали четки за зъби. Но това, което знаем, и то с абсолютна сигурност, е умението, по-скоро дарбата на Александър да вдъхва страхопочитание и да подтиква войните към лична преданост и саможертви. Той умее да създава сред войници впечатлението, че за него няма нищо невъзможно. Помагало и младежкото му обаяние, едва ли не юношеският му плам. През Втората световна война лорд Карвър (бъдещ фелдмаршал) бил преценяван като прекалено млад, за да бъде командир на бронетанков полк, понеже наскоро навършил тридесет години. Докато Александър още не бил навършил двадесет и шест, когато всичките негови големи и славни битки били вече зад гърба му.

Обаче младежкият плам бил само част от неговите предимства. Лорд Маунтбатън, последният британски вицекрал на Индия, бил често цитиран заради изказването му, че от рождение страдал заради

недостатъка си да се смята за изключително неспособен. Александър не само че не страдал от този порок, но освен това умеел отлично да се разбира с войниците си. Например по времето на обсадата на Газа през 322 г. той споделил с тях, че колкото повече са трудностите, толкова повече се налага на всяка цена да превземат крепостта; според него нямало съмнение, че при неуспех моралът на войската сериозно ще пострада. Така че ние сме длъжни отново да отбележим, че той отдавал огромно значение на моралния фактор, макар че — както вече отбелязахме — обсадата на Газа не била задача от първостепенна стратегическа необходимост и неговото отношение към арабския ѝ губернатор Бат било ненужно жестоко.

Личните качества на Александър като водач и необикновено смел и дързък воин също трябва да бъдат отчетени. За разлика от Джилбърт и Съливан, описващи „най-подходящия образец за съвременния генерал-майор“ като херцог Плейзатъроу, Александър Велики неизменно повеждал лично конницата в атака. Според мен може да се посочи само една битка, когато той не успял сам да оглави войската — при боя за Согдианската скала през 327 г. Тогава триста доброволци с доказани умения на катерачи се нагърбили с тази неимоверно опасна мисия, която макар и да завършила с успех, коствала живота на всеки десети участник. Обикновено Александър се намирал неизменно във вихъра на боя. Така че е напълно възможно да са достоверни сведенията на древните хроникъори, според които той получил повече рани от редовите войници и е напълно сигурно, че пострадал доста повече от който и да било негов офицер. Всеизвестно е, че при битката на река Граник той се разминал на косъм със смъртта. В сраженията с племето мали в долината на река Инд, както ще узнаем малко по-долу, той получил едва ли не фатална рана, тъй като вражеско копие пронизало металния му нагръдник и засегнало белия му дроб.

Той се впускал в схватките поради няколко причини. Личното му участие в атаките и споделянето на опасностите повдигало неимоверно много духа и морала на редовите войници. Но другата възможна причина ни изглежда от много по-личен характер: както правилно е схванал Ариан: „За Александър било неустойимо изкушението да се впусне в разгара на битката, така както останалите мъже не могат да устояват на други видове изкушения.“ За Александър можем да използваме определението на лорд Маколи, изречено по адрес на

Вилхелм Орански (който по-късно става английски крал с името Уилям III): „Забележително е, че духът му никога не бил така извисен и маниерите му толкова приятни, както сред шумовете и хаоса по време на битка. Дори и в забавленията търсел възбудата от опасността. Картите, шахът и билиардът не му доставяли удоволствие. Любимото му развлечение бил ловът, като колкото повече опасности криел, толкова повече го харесвал.“ Такъв бил и Александър или поне що се отнася до лова.

В заключение могат да бъдат припомнени два отделни инцидента, които може би най-красноречиво и обобщаващо ни разкриват особеностите в характера на Александър, както и способностите му като пълководец. И двата се случили през 325 г.

Независимо от причините Александър решил да върне войската си от Индия в Иран през безводната Гедрозийска пустиня. Всички негови спътници, включително и самият той, се измъчвали ужасно от жаждата и мнозина намерили там смъртта си. Един ден неколцина войници като по чудо успели да намерят малко вода и като я крепели предпазливо в един шлем, я поднесли на Александър. Ала въпреки че бил жестоко измъчван от жаждата, той я излял в пясъка, без да я докосне с устните си, за да покаже, че неговият живот не струва повече от живота на спътниците му. Той вероятно искал да демонстрира, че с готовност споделя същите тежки условия в прехода, на които били подложени неговите войници, щом Ариан преценява този жест като „най-благородната му постъпка“. Но би трябвало да добави, че в онези критични условия този акт на себеотрицание можело да се окаже тактически доста неразумен ход с опасни последици.

Другият инцидент станал по-рано през същата 325 г., когато Александър повел хората си обратно към долината на Инд, като оставял след себе си кървави следи, вероятно защото бил разгневен, че трябвало да се примири с настояването на войската да не продължава с настъплението във вътрешността на Индия (става дума за войнишкия бунт край река Хифаз). Генерал-майор Фулър допуска, че „целта на Александър била да постигне, доколкото било възможно, завоюването на повече територии с по-малко кръв“, но не толкова предубеденият историк Бари Строс, експерт по военното изкуство в античността, изглежда по-убедителен с твърдението си, че „Александър е бил велик пълководец, но също така безмилостен убиец на невинни хора“. От

друга страна А. К. Нарайн, индийски историк, мъдро добавя: „Ако индийските историци страдат от сантименталности, то западните страдат от чувство за вина.“

Докато предвождал лично щурма на главния град на племето мали, Александър получил тежка рана в гърдите. Хората му се изплашили, тъй като си помислили, че раната ще се окаже с фатални последици. Той (според версията на Ариан) се опитал да ги убеди в обратното:

Веднага след като се посъвзел, Александър се появил на брега на река Хидраот. С лодка отплавал надолу по течението, тъй като главният лагер на войската бил разположен там, където се сливали реките Хидраот и Ацесин. По това време пехотата и кавалерията се командвали от Хефестион, а флотата — от Неарх. Когато лодката с царя на борда приближила лагера, Александър заповядал да вдигнат балдахина, за да го видят всички войници. Но в първия миг те не повярвали на очите си, защото се пуснал слух, че лодката превозвала надолу по реката трупа на Александър. Така че когато лодката стигнала до брега, Александър вдигнал ръка, за да поздрави тълпата. Войниците в отговор закрещели с пълен глас, някои хвърляли нагоре копията и мечовете си, а други се втурнали да посрещнат Александър. Очите на мнозина се насълзили заради неочаквания обрат. Други, като повечето от щитоносците, донесли носилка за него, ала той отказал и заповядал вместо нея да му доведат коня. Александър възседнал коня и цялата войска го приветствала буйно отново и отново, като виковете на воините отеквали по бреговете и близката долина. Когато стигнал до палатката си, Александър слязъл от коня, за да покаже, че може и да ходи. Тълпата го заобиколила от всички страни, някои докосвали ръцете му, колената му, дрехите му, за да изразят радостта си от изцелението му. Други му поднесли венци от цветя, които намерили в околността.

[1] Гурки — специални, много подвижни (особено в планински терени) и лесно проникващи в тила на противника части, набирани от много издръжливите жители на Непал за служба в британската колониална армия в Индия (вж. Глава 8). — Б.пр. ↑

[2] Махути — название на водачите на бойните слонове, използвано от индийците в древността. — Б.пр. ↑

ГЛАВА 8

АЛЕКСАНДЪР И ПЕРСИТЕ

Според легендата... този човек [брахманският мъдрец Калан] показал на Александър прословутия пример за това как трябва да се управлява една огромна империя. Той захвърлил на земята една добре изсушена и сбръчкана кожа и настъпил единия ѝ край. Кожата се притиснала към земята там, където стъпвали босите му нозе, но навсякъде другаде се надигнала. Калан пристъпил няколко крачки покрай ръба на кожата, като всеки път оглаждал с ходилата си следващия къс от кожата и показвал на царя какво ставало с участъка от кожата, който преди малко бил настъпил. Накрая се изправил точно в средата на кожата, с което успял да постигне що-годе навсякъде кожата да се изравни и повече да не се размества. Така той демонстрирал пред Александър колко важно било да съсредоточи властта си в центъра на владенията си и да не се опитва да напуска този център.

Плутарх,
„Животопис на
Александър“

През 1971 г. администрацията на иранския шах Реза Пахлави с голяма помпозност и пищност отпразнува две хиляди и петстотин години от основаването на Персийската империя от Кир II, наричан още от древността Кир Велики. Така отминава и се срина в праха

могъществото на империите... Ако бях Херодот или Ксенофонт, може би щях да опиша свалянето на последния шахиншах (цар на царете) заради „тизиса“ или данъка, дължим на Бога. Но се досещам по-скоро за доста по-светски причини, довели до свалянето от трона на шах Реза Пахлави. Темата за детронирането и за узурпирането на царския престол е тясно преплетена с историята на Александър Македонски.

Според легендата някъде през декември 333 г. (т.е. малко след битката при река Ис в Киликия) Александър изпратил послание до своя сразен персийски противник — Великия цар Дарий III. Сред редовете се четяло следното:

Ти уби Арс [Артаксеркс IV] в заговор с Багоаз [главния евнух и дворцов везир] и несправедливо и незаконно се добра до трона, с което измами народа на Персия. И след като по волята на боговете сега аз владеем страната... и сега аз съм неин владетел и господар на цяла Азия, ела при мен...

Явно няма нищо ново под слънцето. Или поне под ориенталското. Но дали Александър е предприемал някакви важни нововъведения както в административната структура или идеологическия апарат на завоюваната от него империя или се е решил да измени в значителна степен доминиращата в нея култура?

Нападението срещу Персийската империя представлявало за Александър онзи дял от царственото му наследство, който той не можел да отхвърли. Но Филип не само завещал на своя син и наследник проекта за завоюването на Персия. Той пръв започнал да внедрява заимстваните от Персия идеи за преустройството на Македония. Увлечен в усилията си за модернизирание на патриархалната македонска монархия, която той наследил през 359 г., за да я превърне в по-голяма и по-сложно устроена държава, Филип изучавал внимателно и в най-малки подробности военната машина и административната структура на Персийската империя. За щастие, въпреки че Филип придобивал познания от общ характер относно всичко в Персия само чрез посредници, той успял да се сдобие с много подробна информация едва ли не от първа ръка, след като редовно

приютявал в двора си като бегълци такива високопоставени особи от Персийската империя като бившия персийски сатрап Артабаз.

Новата имперска македонска провинция Тракия, която била завладяна от македонските войски през 343 г., изглеждала по-скоро като персийска сатрапия. Гъркът Евмен (от гр. Кардия в Хелеспонт) реорганизирал канцеларията на македонския цар според персийски образец (той продължавал с тази дейност през цялото царуване на Александър). Дворцовите приближени на Филип в тесния смисъл на това понятие много наподобявали „личните приятели“ на Великия цар на Персия. Колкото до дворцовите пажове, за тях се разказвало, че дори помагали на Филип да възсяда коня си — точно както се правело в Персийския двор. Всичко това ни насочва към предположението, че Филип отдавна — може би още от 346 г. — обмислял завоюването на Персийската империя, т.е. много преди началото на македонското нашествие (от 336 г.). Принаването на тенденцията към постепенно „персиизиране“ на Македония със сигурност може да се приема като особено полезен метод за проумяване на особеностите в мотивите и целите на Александър.

Съществуват и други ключови признаци. Ние никога няма да узнаем със сигурност докъде е възнамерявал да стигне Александър, когато напуснал Македония през 334 г. Но преди да потегли на поход, той разпределил между своите дворцови приближени и най-близките си приятели повечето от земите, които в Македония били негови лични владения. Александър още от самото начало на похода си в Азия имал намерение да завладее Ахеменидска империя, а след това и цяла Азия. Най-ранното неподлежащо на съмнения свидетелство за тези негови амбиции и намерения бил епизодът с Гордиевия възел от 333 г. (вж. Глава 6). И наистина към 326 г. владенията на Александър се простирали далеч отвъд съществуващите граници на Ахеменидската империя, след като той нападнал „Индия“, по-точно днешния Пенджаб.

По време на царуването на Дарий I — приблизително към 500 г. — за източна граница на империята служела река Инд. Но при Дарий III тази роля била поета от планинския масив Хиндукуш, наричан от гърците „Индийския Кавказ“. Тази загуба на територия била признак за отслабване на Персийската империя, при това точно в началните години на царуването на Александър, макар че при всемогъщия Дарий

I този къс от Индия бил здраво държан от персите. Друг, при това още по-съществен признак за слабостта на Дарий III бил неуспехът му да попречи на Александър да се озове на азиатския бряг на Хелеспонт или поне да се опита да го възпре още при първите му стъпки в Мала Азия. Обяснението за този провал е много показателно за съпротивата, която заварил Александър при напредването си през азиатските простори.

Десетилетие преди нашествието на Александър откъм малоазиатския бряг на персийската империя както финикийците, така и кипърските гърци се вдигнали на бунт срещу тиранията на персийския царски двор. Това в никакъв случай не представлявало някакъв небивал прецедент. Поданиците на персийските царе периодично са надигали на въстания дори и след масовите вълнения, метежи и бунтове през двадесетте години на VI век пр.Хр., потушени успешно от Дарий I. Но някъде към средата на IV век пр.Хр. тези вълнения до такава степен зачестили и се задълбочили, че вътрешнополитическата обстановка в империята постоянно била напрегната и крайно тревожна. Най-подозрително се държал Египет, който на практика успял да извоюва фактическа независимост за повече от шест десетилетия след мощното въстание през 405 пр.Хр., въпреки че персите на три пъти нахлували в египетските земи с многочислени войски с цел умиротворяване на размирната провинция и задържането ѝ в рамките на империята. Но въстанията в империята не се ограничавали само до покорените чужди народи. От края на седемдесетте години на IV век пр.Хр. и особено през периода между 362 г. и 358 г. Артаксеркс II (царувал от 404 до 359 г.) и Артаксеркс III (царувал от 359 до 338 г.) непрестанно били принуждавани да усмиряват броженията и дори откритите бунтове на своите сатрапи в Мала Азия.

През периода приблизително от 400 г. до 336 г. именно тази комбинация от фактори се оказала решаваща и насърчила Александър да се опита да покори цялата Ахеменидска империя. Реалната власт била много по-отслабена отколкото привидно изглеждала. Разочаровани от нея били всички обществени прослойки (от най-висшестоящите до най-нисшите). Дворцови интриги, заговори и покушения се редували от десетки години и въобще не се очертавал край на този хаос във върховете на империята.

Александър покорил Ахеменидската империя, образно казано, с един замах. Дали е бил новатор, търсещ неуморно възможности за създаване на нови органи за управление, нови институции и нова администрация? Или точно обратното — бил е традиционалист, който просто искал да смени Дарий на персийския трон и да започне да раздава престижни постове на своите македонски и гръцки довереници, заедно със склонните към сътрудничество представители на старата управляваща класа в Иран, без да разклаща прекалено овехтялата управляваща мрежа, която заварил непокътната? И накрая: дали Александър е бил само поредният завоевател или е бил озарен от по-висша визия за това, което желаел да постигне чрез и след завоеванията си? Всъщност това е най-важният, обаче и най-сложният въпрос около неговото дело, макар че е доста рисковано да се предприемат опити за намиране на отговора предвид на това, че делото му е останало недовършено заради ранната му смърт.

Изглежда че Александър, като повечето от царете от Ахеменидската династия, предпочитал да действа съобразно принципа на незабележимите на пръв поглед кардинални решения. Тайната на всяко имперско управление (както би го нарекъл Тацит) била разкрита най-откровено през 1879 г. от тогавашния британски вицекрал на Индия: „Думите ми вероятно няма да прозвучат ласкателно за ушите на нашите съюзници, но имам чувството, че ще бъда напълно прав, ако заявя, че колкото по-рядко афганците усещат присъствието ни по техните земи, толкова по-малко ще ни ненавиждат.“ Това твърдение вероятно е в сила за всички империи, при това откакто свят светува. С други думи, Александър предпочитал да не се намесва в местната мрежа от закони, религиозни или културни традиции, ако не страдала имперската система за събирането на данъците и не била застрашавана политическата стабилност на империята като цяло. За разлика от повечето си сънародници — приближени военни предводители или дворцови съветници, той дори бил склонен да възприема позитивно, с дължимия респект, обичаите на другите племена и народи.

Особено деликатна тема за всеки завоевател на чужди земи е официално признаваната религия. Персийските царе никога не забравяли открито да провъзгласяват, че са под специалното покровителство на иранското божество Ахура Мазда съгласно

учението на техния древен пророк Зороастър (Заратустра). Обаче те никога не предприемали опити да налагат зороастризма извън границите на Иран. Аналогично Александър се обявил за наследник, дори за син на Амон или Зевс, обаче не се заел да заменя монотеистичната религия на иранците с пантеона на десетките гръко-македонски богове и полубогове. Вместо това той си осигурил благоприятни за трона му възможности да извлече политически капитал от прокламираната от него толерантност, веротърпимост и почитане на местните религиозни вярвания и практики в двете най-важни за него сатрапии — Египет и Вавилония — т.е. именно там, където поне последните владетели от Ахеменидската династия, като изключение от традиционната им политика, въобще не се показали като толерантни. За съжаление не може да се каже доколко тази негова политика била обусловена от чисто практически и политически съображения и доколко била продукт на искрена религиозна вяра и културни разбирания. От друга страна Александър сигурно не е бил убеден последовател на някаква абстрактна концепция за „единство на човечеството“. Нито пък е бил някакъв изключително вдъхновен и извисен философ с хуманитарна ориентация като онези, които са взели присърце благородната мисия за „раздаване на млякото на човешката доброта“^[1] сред целия тогава известен и населяван от хората свят.

Тогава какво в действителност възнамерявал той да постигне и доколко успешни били постиженията му в администрирането и управлението на огромната му империя? В толкова драстично различаващи се географски области като цветущите равнини на Месопотамия и пустинята Гедрозия той може би е полагал някакви усилия да ограничава военната независимост на местните сатрапи. Обаче все пак разполагаме с някакви доказателства, че той не успявал да реализира достатъчно систематично тези свои намерения. Въпреки наложеното от него присъствие на македонски или гръцки командири на оставяните от него гарнизони в отдалечените имперски провинции, повечето от иранските сатрапи все още оставали начело на свикваните по места войски от коренното население за попълването на армията му. Освен това той не забранил набирането на гръцки наемници — поне до 325/4 г., когато тази практика била забранена като част от вълната от промени в управлението на сатрапиите, при което повечето иранци били заменени с македонци.

Египет изиграл ролята на полигон за първото практическо изпитание на административната визия на Александър, като отначало Египет въобще не бил управляван от него като някоя от персийските сатрапии. Отначало той въвел разумното и доста оригинално за онази епоха разделяне на административните от контролиращите органи на властта — или поне така би трябвало те да изглеждат според неговите планове. На длъжности като съвместно действащи сатрапи били назначени двама египтяни. На тях били подчинени двама гръцки губернатори — първият за Либия на запад от Египет, а вторият за източните територии („от Арабия до Херополис“). За последната длъжност изборът на Александър се спрял на Клеомен, родом от Навкрат — гръцко търговско пристанище в делтата на Нил, основано приблизително двеста и петдесет години по-рано. Клеомен получил правото да събира данъците в областта, но оставал подчинен на юрисдикцията на египетските сатрапи. Но местното население първоначално насочвало омразата си заради тежкото данъчно бреме към двамата египетски сатрапи. Освен това двама македонци били натоварени с ръководството на армията, а трети получил титлата адмирал и оглавил командването на египетския флот. В старата столица Мемфис Александър оставил свой гарнизон, както и в крепостта Пелузия на западната граница, където ситуацията тогава била тревожна. Там също бил избран един гръцки наемник за командир, подпомаган от втори грък, негов заместник, но и двамата били надзиравани от двама македонски офицери.

Така, поне привидно, била организирана една доста сложна и егалитарна система за контрол и балансиране между македонски, гръцки и местни управници. Обаче суровата реалност се оказала различна: през 324 г. Клеомен на практика разширил пълномощията си и сферата на своята компетентност, опитвайки се да управлява като сатрап. Накрая официално бил признат от Александър като сатрап на източните територии на Египет. Вероятно Клеомен спечелил това признание благодарение на намесата на съюзниците на Александър и управителите на другите египетски провинции, както и заради събраното от него значително богатство от жреците, които си навлекли гнева на Александър през 332 г. Обаче Клеомен допуснал една фатална грешка — чрез действията си влошил масовия и продължителен недостиг на зърно в Гърция (330–326 г.), тъй като монополизирал

износа на пшеница от Египет и започнал да го продава на по-високи цени. Толерантното отношение на Александър към Клеомен до голяма степен може да се обясни с това, че Клеомен успял да осигури поддържането на реда в провинцията и преди всичко подобрил събираемостта на данъците, като изпращал събраното точно тогава и точно там, когато и където Александър най-много се нуждаел от злато и сребро. Но е възможно да се намерят и други обяснения — например да се стигнало до сблъсък между Клеомен и Александър по някои чувствителни въпроси, свързани повече с емоционални поводи, а не с практически проблеми около управлението на империята.

Според Ариан в едно писмо до Клеомен Александър заявил, че е готов да му прости престъпленията, които тогава били всеобщо достояние, но при условие, че Клеомен издигнел както в Александрия, така и на остров Фарос параклиси в чест на покойния Хефестион (който умрял през 324 г.). С други думи лоялността към Александър и безпрекословното изпълнение на неговите желания от личен характер можели да натежат повече от най-важните задължения в управлението на провинцията и нейното администриране (ако все пак това писмо наистина е било автентично). Във всеки случай едва ли би трябвало да ни изненадва, че лоялността на Клеомен към Александър се оказала от критично значение за запазването на пълномощията на Клеомен като сатрап. Казано съвсем накратко, разделянето на военното командване и административната власт вероятно е било предназначено по-скоро за гарантиране на персоналната лоялност към Александър, а не като полезен механизъм за по-добро управление.

При завръщането му от Египет във Финикия през 332 г. Александър реорганизирал финансовите механизми в своята ориенталска империя, която тогава включвала част от Мала Азия, Левант и Египет. След завладяването на Сарди (столицата на сатрапия Лидия) той оставил там Никиас (вероятно грък) с правото да събира и доставя златото и среброто от данъците. В края на 332 г. на същата длъжност в Египет бил избран Клеомен. Но по-късно, през пролетта на 331 г. Александър прехвърлил двама от най-верните си македонски служители от централната хазна на империята, като им дал доста широки пълномощия, които не можели да се сравняват с правата на който и да било от ахеменидските сатрапи. Финикия била управлявана от Киран, а Филоксен поел управлението на азиатските провинции

западно от планината Тар — по-точно Киликия, заедно с южните и западните части от крайбрежната ивица в Мала Азия.

Техните задължения се свеждали предимно до събирането на това, което Александър съгласно прецедента на атиняните тактично предпочитал да нарича „контрибуции“ („синтакси“ на гръцки). Обяснението трябва да се търси в една особеност в тези региони: в тях се намирали градове-държави, които не попадали под надзора на сатрапите. Например Филоксен управлявал няколко гръцки полиси, които поне привидно дължали именно на Александър освобождението си от персите. Киран очевидно не успял да се справи с тази задача, понеже бил освободен от поста си само след половин година, но Филоксен се издигнал от редови, но преуспяващ събирач на данъци до главен надзорник, като получил допълнителни права да контролира гарнизоните и да арестува противниците на империята. Промяната в статута му настъпила чак през 330 г., когато постъпленията от контрибуциите започнали да пресъхват, при това точно тогава Александър изоставил идеята за панелинския поход срещу персите. По подобен сценарий се развили събитията около кариерата на Клеомен в Навкрат, така че бихме могли да допуснем, че Филоксен бил щедро възнаграден не само заради ефективността си, но и заради очебийната си лоялност към Александър.

През 331 г. централната съкровищница на империята отново била предоставена на контрола на Харпал, въпреки че малко преди битката при Ис (333 г.) той дезертирал в гръцкия град Мегара. Изключителната толерантност и снизходителност, проявена от Александър към него, вероятно се дължала на факта, че Харпал бил негов много близък приятел още от детинство. През 330 г., когато Александър сложил ръка върху няколко от съкровищниците на Дарий III — в Арбела, Вавилон, Суза, Персеполис и Пасаргада, Харпал бил натоварен да отговаря за огромните богатства в тях, възлизащи вероятно най-малко на 180 000 златни таланта. Отначало всичките тези запаси в злато били събрани в едно хранилище — в Ектабана в Мидия. По-късно Харпал се преместил във Вавилон, където условията на живот били много по-благоприятни за него. Там той с облекчение отхвърлил тежките финансови задължения и започнал да се забавлява с разкошния си дом и градина, които споделял с двете си гръцки метреси (едната от които той буквално боготворял или поне така се

държал след смъртта ѝ). Обаче дори този отдих му се сторил недостатъчен, така че през 324 г. решил, че във Вавилон климатът бил прекалено горещ за него, затова се върнал в Гърция, но отнесъл със себе си значителната сума от 5000 таланта.

Би трябвало да се очаква доверието на Александър към Харпал да се окаже силно разклатено. Може би той дори е изпитвал разочарование и вина заради прекаленото фаворизиране на един от приятелите си от детинство, подтикван към това заради „самотата си като властелин на света“ (според определението на Ернст Бадиян). Ала се оказало, че тези непростими волности на Харпал не попречили финансовите дела на империята да се намират в цветущо състояние. За Александър се разправя като легенда, че нахлул в Азия само с незначителна сума в царската хазна и огромен дълг заради прекомерно скъпите военни приготовления и дипломатическата показност на баща му Филип. Огромното богатство на Ахеменидите, попаднало в ръцете на Александър, му позволявало да сече монети със своя лик, както златни, така и сребърни, за да демонстрира положителните ефекти от „освобождението“ на Азия. Макар че само по количеството на сечените монети не може да се съди за реалния търговски обмен в античния свят, монетарната политика на Александър след приключването на завоеванията несъмнено е допринесла за значителни икономически промени и развитие на стопанството, както в краткосрочен, така и в дългосрочен план.

За нас най-важната особеност на империята на Александър не е в институцията на сатрапиите или в имперските финанси, колкото в неговата позиция като едноличен владетел и неговото отношение към администрацията на империята. Неговите методи, способности и характер силно се различавали от излаганото на показ. Македонската монархия, към която принадлежал Александър, на практика била силно автократична, като в нея обичайните забрани и ограничения съвсем не са били само на теория. Дори аристократите не били всемогъщи единствено поради произхода си. Както вече се уверихме, дори когато през 326 г. и по-рано през 327 г. Александър бил принуден най-после да се върне към долината на река Хифаз заради броженията сред македонската войска, той не се опитал да изисква пълно подчинение от страна на своите гръцки и македонски придворни. Обаче тези два негови неуспеха изпъкват повече на общия фон на

неговите постижения само защото представляват истинска рядкост в цялото му царуване. В политически аспект, както и с оглед на възможностите му да действа като цар-император и самодържец, Александър практически не се нуждаел да изисква преклонение като пред живо божество и да настоява да признаят приживе божествената му природа. Ала въпреки това по-късно той предприел една доста необичайна, при това противоречива стъпка.

Съществува ли доказателство — въпреки убедителните примери за противното като случаите с Клеомен и Харпал — че Александър наистина бил загрижен и обезпокоен за преуспяването на своите протежета? Такова свидетелство наистина съществува, макар че е възможно той да е бил мотивиран главно от съображения, които биха му донесли политически изгоди. Първото доказателство е свързано с неговото мащабно начинание през зимата на 325/4 г., когато започнали всеобщи чистки сред управителите на отделните сатрапии и техните преки подчинени. От действащите общо 20 или 22 сатрапи осем загубили постове си, а шестима от тях — екзекутирани. По същото време загадъчно намерили смъртта си още четирима, обикновено поради неизвестни причини, а други петима били привикани за обяснения в двора на Александър. От свалените сатрапи петима били иранци, като четирима от тях били удостоени с тези титли още при царуването на Дарий III и оставени да управляват от Александър.

Съществуват два възможни начина да се разглежда това наистина необичайно прочистване на редиците на високопоставените служители на империята като тест за способностите на Александър като император. Според автори, проявяващи по-ограничена благосклонност към него, това не било нищо друго, освен управление чрез терор, а обвиненията срещу сатрапите в негодност служели единствено за прикритие на истинските намерения на Александър. Всъщност той искал да предотврати прекаленото засилване на властта на управителите на провинциите, особено ако те са били от ирански произход. Тази цел той постигал чрез често редуване на управителите на провинциите, като в конкретния разглеждан по-горе случай той поощрявал онези македонци, които не поставяли високи претенции и които дължали всичко на него. Враждебно настроените към Александър критици допускат, че той решил да се възползва от спешно необходимите мерки за подобряване на администрацията, за да излее

злобата си от бунта на войската в лагера край река Хифаз и от изтощителния обратен преход към Иран през безводната Гедрозийска пустиня. Според най-смекчените оценки свалените и/или екзекутираните през 325/4 г. сатрапи вероятно наистина са били виновни в сериозни престъпления и злоупотреби, които причинили много страдания и щети на поданиците на империята. Но все пак отстраняването приблизително на 35% от висшите сановници не може да се характеризира като управление чрез терор. Разбира се, във всичко това личната намеса на Александър е изиграла огромна роля, тъй като самият той спечелил доста от тази промяна във вътрешната му политика, след като с всеки изминал ден нараствала опасността онеправданото население да се вдигне на въстание. Но въпреки всичко би трябвало да се подхожда по-скептично при опитите Александър да бъде напълно оправдан за решението си да прочисти редиците на сатрапите на провинциите.

Според мен по-логично е да се ориентираме към не толкова ласкава за Александър интерпретация на тези събития. Бягството на Харпал през 324 г., към когото Александър проявил необичайна снизходителност (като че ли му бил крайно задължен за нещо) е признак, че мъдрият Харпал успял да предугади промяната в поведението на Александър. Това се случило през същата зима на 325/4 г., когато Александър заповядал да бъдат убити убийците на Парменион от 330 г. С други думи в неговите действия вече се очертавал следният стил на управление: Александър се стараел да разчиства наследения административен и изпълнителен персонал, като при това започнал от своите хора, македонците, така както ликвидирал много от висшите си офицери през 330 г. За него нямало нищо по-важно от лоялността на подчинените му. Всяка заплаха от появата на сериозни съперници за трона трябвало да бъде отстранявана независимо от цената.

Но какъв е бил истинският характер на неговата власт по това време? След като през 330 г. македонските воители открили трупа на Дарий III, Александър решил да го удостои с погребална церемония, съответстваща на неговия статут като последния всеобщо признат владетел от Ахеменидската династия. Този негов жест се дължал отчасти на стремежа да се уталожат опасенията на знатните ирански сановници, че Александър като македонец не можел да възприеме или

оцени културните традиции, утвърдени от векове в Персийската империя. Но може това решение да е било обусловено от желанието за по-плавен преход при възкачването на Александър на персийския трон — като своеобразно „узаконяване“ на наследяването на Дарий III от македонския завоевател. Така Александър не само че ставал следващия Велик цар на Азия, но получавал именно същия трон от предшественика си Дарий, както в буквален, така и в символичен смисъл. Нали тронът на Ахеменидите останал овакантен след гибелта на Дарий III или по-скоро, според разбиранията на Александър, вече би трябвало да се възприема като „демодиран“, защото той самият се стремял към основаването на империя, по-голяма дори от Персийската. Някои високопоставени ирански благородници — като Бес през 331–329 г. и Бариакс от Мидия през 324 г. — все още представлявали заплаха за трона му, тъй като имали известни основания да претендират за наследството на Ахеменидската династия и да залагат на тънката струна на носталгията на персите по „добрия стар ред“. Но както се казва в подобни случаи, те вече били само история.

Вместо тях на хоризонта изгряла звездата на Александър като „Господар на Азия“ — титла, напълно ясно разкриваща претенциите му в бъдеще да властва над целия континент, след като се справи с всички препятствия при преследването на тази цел. И кое би могло да бъде първото от тези препятствия? Естествено персийските управници, наследени от предишния режим, поклонници на персийското божество Ахура Мазда. Александър не искал да се раздели с убеждението си, че спечелил не само трона на Персия, а по-скоро трона на владетеля на цяла Азия. Но ето че сега той съвсем внезапно решил да възприеме ориенталските царствени знаци и цялата символика от персийския двор. Наистина все още не се решавал да носи царствения плащ на Ахеменидите, извезан с пурпур и злато, нито техните яркочервени шалвари. Вместо тях Александър предпочитал туника в бяло и пурпурно, инкрустиран със злато колан, пурпурна мантия и царствена диадема (понякога златна, но при по-маловажни случаи само лента от плат, окичена със скъпоценни камъни). Той все пак не смеел да се раздели с традиционно носената от македонските воители широкопола шапка, наричана „каусия“. Освен това насърчавал своите дворцови приближени и висши офицери да се обличат в

персийски дрехи, каквито традиции вече били възприети от ориенталските васали на Великия цар (например царете на финикийските крепости Библос и Сидон). Но само Хефестион и Пецеста (онзи македонски командир, който закрилял с щита си смъртно ранения Александър в ожесточената схватка с индийското племе мали), като че ли били склонни да последват примера му. За самия Александър изглеждало напълно естествено да започне да носи ориенталски дрехи, тъй като в противен случай неговите ориенталски поданици, привикнали към пищния и внушителен стил на досегашните владетели, може би щели да се усъмнят в легитимността му на техен върховен владетел. Обаче от значение е също и фактът, че той възприел по същество един смесен, междинен вариант на обличане и дворцови ритуали, видоизменени спрямо персийските. Това ни подсказва, че Александър преследвал едновременно две цели: да брани трона си от ориенталците и в същото време да сведе до минимум рисковете от съпротива на македонската опозиция.

Възползвайки се от наскоро придобитата си огромна власт като всемогъщ ориенталски владетел, Александър се опитал от една страна да прокара политиката на „взаимно проникване“ на ориенталци и македонци както в командния състав на войската, така и във висшия управляващ апарат, а от друга — да приема в редиците на войската както македонци, така и иранци. Необходимите предпоставки за подобна политика били осигурени чрез победата при Гавгамела през октомври 331 г. и особено след смъртта на Дарий III през юли 330 г. С това била прекършена съпротивата на персийската армия и за Александър оставала само задачата да обмисля как по-добре да управлява бившата Персийската империя на Ахеменидите, изместена от неговата империя. Първата му стъпка, която по-късно се оказала от голямо значение, била да назначи високопоставения персийски благородник Мазей (бивш сатрап на Киликия и по-късно на Сирия и Месопотамия при Артаксеркс III и командващ десния фланг на персите при Гавгамела) за сатрап на изключително важната провинция Вавилония. Какво било истинското значение на този жест се изяснява от намерението на Александър да се засели именно във Вавилон, а не в Суза. Не е изключено той да е гледал на Вавилон именно като на „центъра на империята“, както го съветвал Калан (вж. цитата в началото на тази глава).

Възможно е Мазей да е изменил на своя господар Дарий III в разгара на битката край Гавгамела по силата на предварително споразумение с Александър. Освен това той, според някои източници, си взел за съпруга една от наследничките на знатна вавилонска фамилия, тъй като дал на децата си имена, образувани от комбинации с името на вавилонския бог Бел-Мардук. Следователно Мазей в очите на Александър представлявал много подходящ кандидат за сатрап на икономически много важната провинция Вавилония, чиито жреци възпитавали местното население в почит към управлението на персийските царе. Освен това Мазей служел на Александър и за пропагандни цели. Посланието, отправено от Александър към останалите високопоставени персийски благородници, се свеждало до простата и ясна алтернатива: ако склонят да му служат без никакви опити за подкопаване на властта му, пред тях се разкрият доста благоприятни възможности отново да се заемат с личното си облагодетелстване. Общо около двадесетина персийски сатрапи били одобрени от Александър на постове, които заемали дотогава при царуването на Дарий III, като повечето от тях били с благороден произход — също като Мазей. Провалът на тази умела кадрова политика през 325/4 г. — когато Александър се заел да ги подменя — се дължал не толкова на тяхната неспособност да се справят със задълженията си или заради поквареността им, а по-скоро заради все по-нарастващата тревога на Александър относно персоналната им лоялност към него и от загрижеността му да предотврати появата на евентуален претендент за трона му (особено ако случайно бил съперник с македонски произход).

Опозицията на македонците спрямо политиката на Александър за допускане на перси във войската достигнала своята кулминация по време на похода в Бактрия през 327 г. Като повод послужила темата за „проскинезата“. В Персия преклонението пред владетеля се възприемало открай време и като задължение, и като нещо подразбиращо се от само себе си, и като проява на добро възпитание, вкус и почит към традициите. От столетия в Персийската империя се спазвали строго установените форми и ритуали за обносните спрямо вишестоящите, в зависимост от кастовата принадлежност и останалите социални условности. Всеки се прекланял пред по-високопоставения, а всички заедно — пред Великия цар. Обаче гърците могли да

приемат подобни жестове, само ако се извършват от смъртни хора в чест на безсмъртните богове, така че мнозина от гърците възприели с неудоволствие значението на решението на Александър. Калистен, официалният историк на Александър и далечен родственик на Аристотел, оглавил опозицията срещу Александър с настояването да не се изисква от гърците и македонците да коленичат пред него като азиатци. Калистен най-много се възмущавал (според неговите хроники) не толкова от желанието на Александър да се обяви за върховен владетел, колкото от стремежа му да се прекланят пред него като пред жив бог.

Колкото до македонците, които подкрепили Калистен, техните възражения се свеждали предимно срещу изискването на Александър да се придържат към онези церемониални ритуали, които са изглеждали подходящи на персите като хора от по-нисш произход и с подчертано робска психика, но напълно неподходящи за представители на една господарска раса, за каквито тогава се считали те. Това изискване на Александър било съвсем непоносимо за гърците и македонците, защото те отдавна гледали на македонския цар само като на пръв между равни. При личните контакти между него и неговите македонски придворни поддържането на социалното равенство се спазвало като неписан закон. Обаче през последните три години (т.е. след 330 г.) македонците били принуждавани да се примиряват със съществуването на паралелен ориенталски двор, при това с всичките присъщи на подобни дворцови институции пищни церемонии, виночерпци, факлоносци, телохранители мечоносци и пазачи на дверите копиеносци, наложници, танцьорки и прочие. Оказало се, че македонските воители въобще не били подготвени за подобна принудително наложена смесица от двата царски двора и нови порядки в ритуалите за изразяване на преклонението пред монарха. Предполагам, че най-много ги дразнело тях, победителите, задължението публично да се примиряват и да се приспособяват към обичаите на презираните от тях ориенталци, на които те открай време гледали като на „робски души“.

Може би Александър повторил опита си да наложи повсеместно преклонение пред неговата царствена особа, ала никога не постигнал успех. Както вече споменахме, много по-успешно се оказало друго негово начинание — масовата женитба на македонските командири и

ориенталските им избраници в Суза (вероятно през април 324 г.). Не по-малко прагматичен и лишен от всякаква романтика бил жестът на Александър да признае за легитимно извънбрачното съжителство на неговите редови войници с жени от най-различни ориенталски народи или племена. Основната му загриженост била насочена към осигуряването на бъдещо попълнение за войската му от ориенталци, предимно иранци, за да не бъде принуждаван непрекъснато да търси новобранци от Македония.

Решението на Александър за приемане и интегриране на ориенталски войски в редиците на македонската армия се оказало от критично значение с доста противоречиви последици. Към края на 328 г. Александър вече разполагал с кавалерийски части, съставени от жители на Согдиана и Бактрия, така че можело да се допусне, че той замислял изтеглянето на елитните македонски кавалерийски ескадрони от западен и централен Иран. През 327 г. той свикал за редовна военна служба новия набор в състав от тридесет хиляди млади иранци. Тъй като в качеството на общоприет език в империята му се налагал гръцкият (постепенно изместващ използвания от Ахеменидите арамейски език), той се разпоредил новобранците да започнат да учат гръцки^[2], както и да разучават очевидно по-ефективната тактическа постройка на македонската пехота. Когато донаборниците се събрали в Суза през 324 г., той ги приветствал като „наследници“ — за искрено огорчение на македонските войници. Новите набори вероятно представлявали някакво модифицирано продължение на сходната институция при Ахеменидите, но сега предназначена да осигурява попълнения за македонската пехота независимо от етническия състав или местните традиции. Обаче през 324 г. иранската кавалерия на практика започнала да се влива в ескадроните на гвардейската кавалерия, съставена само от македонци, но пооредяла от сраженията. Това било може би толкова смела и радикална мярка, колкото би било приемането на гурките от Непал в редиците на британската кралска гвардия. През същата година започнали да приемат персийски пехотинци в македонските фаланги, макар че командирите без изключение си оставали македонци. И накрая било сформирано ново (пето по ред) пехотно съединение със смесен състав — македонци и ориенталци — при това под командването на един ориенталец — Хистасп, който бил роден в Бактрия.

Вече никой не се съмнявал, че Александър ще се откаже от политиката си за смесен състав на войската. И въпреки бунта от Опи, породен именно от новата политическа линия на Александър, македонците — като закleti привърженици на традициите — били напълно безпомощни да преустановят този процес. Александър несъмнено имал правото да търси начини за разрешаване на проблемите около набирането на свежи попълнения за армията си, както и за реорганизирането ѝ по нов образец, фундаментално ориентиран към допускането под бойните знамена на войници от ориенталски произход. Обаче не подбрал добре началото на кампанията си, нито пък се съобразявал с предпочитанията и схващанията на толкова изстрадалите македонски воители. Също като масовите бракосъчетания в Суза тази идея умряла заедно с Александър.

Обаче положението с новооснованите градове се оказало по-различно. Тези селищни центрове, появили се за съвсем кратък период от време, илюстрирали стремежа на Александър към разпространение на гръцката култура и цивилизация като инструменти за въздействие от страна на неговата имперска администрация. В една от ранните си риторични творби, посветена на неговата съдба, Плутарх твърди, че Александър лично основал повече от 72 града. Ала при по-внимателните и по-скептично ориентирани проучвания на археолозите се е установило, че този брой следва да бъде рязко намален — основаните от Александър градове са седемнадесет.

Вероятно не е съществувала само една опростена причина за основаването на тези нови градове. Мнозинството от тези Александрии се намирали в източен Иран, така че по всяка вероятност те са служели само за разгръщане на системата на Ахеменидите за контролиране на провинциите в империята чрез местни военни бази. Това обаче още не означава, че контролът върху тях е бил тотален и вездесъщ. Дори в самия Иран е имало племена и народности като уксите (в земите югоизточно от Суза) и косайените (обитаващи планините Загрос, граничещи с Мидия), които никога не били напълно подчинени на Ахеменидите. Тези племена дори подлагали господарите си на сериозни изпитания, като изисквали от тях — и получавали — „данък“ под формата на транзитни такси за преминаване на имперските армии през техните територии. Александър ги атакувал с

присъщата си енергия, ала дори и той не успял да ги покори окончателно. Въпреки това военните пунктове, разпръснати из цял Иран, служели като възлови точки в надалеко разпростиращата се снабдителна и комуникационна мрежа.

Чисто военните селища по начало трябвало да се различават от истинските полиси — градове, основани от Александър и изградени в гръцки стил с пълен комплект от граждански структури. Много от тях, приели имената на най-близките съществуващи села, като обитателите както на военните селища, така и на градовете били едни и същи: македонски ветерани, вече негодни за военна служба, и гръцки наемници. Но някои Александрии, включително първата от тях, кралицата на всичките Александрии — днешната Александрия в Египет — не само че била основана като полис, но била така разположена, че да служи за бъдещ център на търговията много столетия след като изчезнала империята на основателя на града. Покрай търговията винаги се разпространява и културата, затова веднъж Александър споделил, че трябвало да продължи да основава нови градове, за да насърчава племената от планинските местности, водещи номадско съществуване, да се преориентират към заседнал и мирен живот. С това той следвал стъпките на баща си.

Независимо дали Александър съзнателно е преследвал точно това или не, но много от основаните от него градове и селища се превърнали в центрове на елинизацията. Това се доказва както от археологическите открития, така и от лингвистичните изследвания.

През зимата на 1978/9 г. съветски археолози разкриха забележителна поредица от древни погребения — непосредствено край разположения в малък оазис град Шеберган в северен Афганистан (който тогава се намирал в границите на Съветската Централна Азия). Разкопките били извършени в местността, известна като Хълма на златото — надгробна могила, издигаща се там от незапомнени времена. В древността тези земи спадали към Бактрия, заедно с цялата равнина южно от Хиндукуш, на север от бреговете на Амударя (с древно название Окс). Откритията са просто зашеметяващи: двадесет и една хиляди златни предмети в шест погребални камери. Те са датирани към края на последното

хилядолетие пр.Хр. и са били оставени там от кушанските номади. Културната смесица от местните азиатски традиции и заимстванията от гърците е особено впечатляваща. В една от камерите бил открит конски череп, в друга — череп на млада жена със сребърна монета между зъбите — вероятно за таксата, която трябвало да бъде платена на лодкаря Харон, превозващ душите в последното им пътуване през река Стикс към гръцкия свят на мъртвите (Хадес). На една златна ножница били гравирани дракони с криле, обсипани с тюркоази, в мига, в който връхлитат върху гърчещи се на земята леопарди; наблизно била открита статуя на гръцката богиня Афродита, но видоизменена според представите на бактрийците за женствена красота (с добре оформен таз и общо закръглена, с малки, но щръкнали гърди).

В чисто организационен и административен аспект обаче новата империя на Александър оставила сравнително незначително наследство. Запазено било по-скоро нейното име, отколкото идеите на нейния основател или неговите постижения, които били изключително разумни, но в същото време и не по-малко амбициозни, за да успеят династиите на наследниците на Александър да се опитат да ги приложат и увековечат. Но елинистичният свят в следалександровата епоха успял да постигне мечтаното от него единство посредством разпространението на формите на гръцката духовност (не само религията, но и литературата, театъра и музиката).

[1] Шекспир, „Макбет“, I действие, V сцена. — Б.пр. ↑

[2] Става дума за модерния тогава нов вариант на гръцкия език, наричан „койне“ и възприет от почти всички гръцки общности през започналата с царуването на Александър епоха на елинизма. — Б.пр. ↑

ГЛАВА 9

ПОСЛЕДНИТЕ ГОДИНИ (327–323 Г. ПР.ХР.)

В края на 327 г. пр.Хр. Александър започнал най-голямата си авантюра. Проникнал с войската си в земите, които гърците наричали „Индия“, макар че в действителност Александър навлязъл само в земите на днешния индийски щат Пенджаб. Древната Персийска империя някога се разпростирала далеч на изток чак до Индия. Но този период на величие отдавна бил приключил — много преди Александър да се появи на историческата сцена. Сега той напредвал в нова територия, различаваща се от завоюваните от него земи както географски, така и по своето държавно устройство. И тъй като му се налагало да се сражава с хора, които се държали враждебно не само към него, но и помежду си, Александър трябвало да бъде извънредно предпазлив. Абсолютно необходими му били сведенията на съгледвачите, които той редовно изпращал напред по маршрутите на предстоящите преходи на войските.

Това нахлуване в Индия се оказало авантюра в смисъл, че Александър очевидно нямал намерение да ограничи напредването на войските си само до някогашните граници на Персийската империя. По-скоро той бил погълнат от идеята да продължи още по-нататък в неизвестното, дори да се добере до края на населявания тогава от хората свят (въпреки че това не може да се твърди с абсолютна сигурност). Поради това стратегическият гений на Александър отново бил подложен на почти невъзможни за преодоляване изпитания — както през 335 г. в Гърция, през 332 г. при обсадата на Тир и през 330–327 г. в Централна Азия. Трябвало да мисли как да се справи с разярените индийски бойни слонове, с опустошенията от мусоните, а също и с непознатото дотогава за македонците природно чудо — много широката река Инд с доста силни течения и десетки ръкави в делтата си. Но въпреки това той продължавал триумфално напред, без да се плаши от препятствията. По странна ирония на съдбата само едно

препятствие не успял да преодолее Александър — съпротивата на неговите крайно изтощени македонски войници и нисши офицери.

За зимни квартири избрал град Асасен (днес Сват и Бунер). След превземането на крепостта Масага и на трудно достъпната скала Аорн (днес Бар-сар иб Пир-Сар), Александър напреднал до поречието на река Инд. В началото на пролетта на 326 г. войската му се прехвърлила на отсрещния бряг и продължила до Таксила в днешния индийски щат Пенджаб (през последните десетилетия археолозите разкриха там много останки от древния град). Един от местните владетели, наричан в гръцките източници Таксил, станал негов адютант и военен съветник. Пътят на Александър по-нататък продължавал през река Хидасп (Джелум), за да се изправи срещу войниците на Пор (раджа на Паравас, могъщ противник и отколешен враг на Таксил). Благодарение на проявената от него хитрост Александър успял да прехвърли по-голямата част от войските си през реката едва ли не под носа на Пор. Обаче само хитростта не се оказала достатъчна, за да победи огромната армия на индийците, снабдена с голям брой бойни слонове. Както видяхме в Глава 7, победата в тази битка била спечелена главно от македонските фаланги и леко въоръжената пехота. Но царят бил до такава степен впечатлен от смелостта на Пор (а може би и от неговата внушителна външност), че според Ариан:

Александър не само че възстановил на Пор суверенната му власт над поданиците му, но дори прибавил към неговото царство още много други обширни територии.

От долината на река Хидасп Александър се насочил към реките Асесин и Хидраот, за да достигне до бреговете на следващата река Хифаз (с днешно име Беаз). Именно там (вж. Глава 4), поради напълно разбираеми причини, неговите редови войници за последен път обявили, че повече няма да пристъпят нито крачка в източна посока. Обезсърчени от неуморимия стремеж на техния водач към нови и нови завоевания и походи, те на практика се разбунтували срещу него. Най-после си казали думата дългите години, прекарани в безкрайни походи, изтощителни маневри, сложни обходи, потайни засади, тежки обсади и кръвопролитни сражения. Особено им тежал страхът от неизвестното,

което ги очаквало занапред. Александър неохотно, изключително неохотно и може би гневно реагираше на провала на грандиозните си амбиции, но накрая все пак склонил и издал заповед да се върнат обратно към река Хидасп, като за пръв път в цялата си кариера бил принуден да отстъпва.

След няколко месеца, посветени на създаването на лодките и саловите за спускането надолу към устието на река Инд, Александър, в пристъп на гняв заради провала на грандиозните си планове, дал воля на огорчението си и заповядал да бъде избито местното население на околните села и градове. Те принадлежали на племето мали, така че именно от воините на това племе той получил възмездията, което заслужавал — под формата на почти смъртоносна рана в гърдите. Но в средата на юли 325 г. все пак успял да достигне до делтата на Инд, точно в Патала (вероятно град Хайдарабад в съвременен Пакистан). От там, според новите му заповеди, неговият приятел от детинство Неарх трябвало да се отправи на дълго плаване в Индийския океан в посока на запад, към Персийския залив. Самият Александър междувременно решил да се насочи по пътя през пустинята Гедрозия (наричана днес Макран, в областта Белуджистан).

Ариан цитира престарелия Аристокл, който разказвал за благоуханните и много високи дървета (вероятно смирна), както и за невиджаната досега от македонците пищна индийска флора и фауна. Но това се оказало само прелюдия към следващото, много по-тежко изпитание:

Александър поел по крайно трудния маршрут през Гедрозийската пустиня. Храната за войската не достигала, особено прясната вода. Хората били принудени да напредват предимно нощем и често се отдалечавали от морския бряг, въпреки настояванията на Александър да се придържат към бреговата ивица, за да проверят дали напред няма пристанища, където да приготвят всичко необходимо за флота.

Но всичките тези надежди и подготвителни дейности не довели до нищо полезно или както отбелязва по-нататък Ариан:

Мнозинството от историците, описващи живота и делото на Александър, единодушно настояват, че страданията, на които войската му била подлагана през всичките онези дълги преходи в Азия, се оказали несравнимо по-леки в сравнение с преживяното в пустинята.

Каквото и да е било истинското намерение на Александър при издаването на заповедта за прекосяване на тази пустиня, крайният резултат несъмнено бил ужасяващ. Той не успял да стигне до местността, където имал уговорена среща с Неарх. Запасите от храни и особено от вода драстично намалявали и с всеки ден ставало все по-зле. Много хиляди от войниците и придружаващите ги жени от местен произход оставили костите си в безлюдната пустиня. От военностратегическа и политическа гледна точка това може би е най-голямата грешка в преценките и решенията на Александър.

Но след като отново се върнал в цивилизования свят — в областта Кармания в южен Иран — Александър си позволил (по-скоро разрешил на войските си) да се наслаждават на доста продължителните дионисиеви празненства. Позоваването на Дионисий, гръцкия бог на виното, екстаза и прераждането, било подбрано напълно съзнателно. В Индия Александър непрекъснато търсел достоен съперник, за да премери силите си с него. Но сега, след мъчителния преход по суша този отдых в Кармания бил необходим за войските му, за да се освободят от напрежението и да забравят за умората — техния неизменен спътник през всичките тези години на преходи и походи сред враждебни племена и народи. По време на празненствата на преден план изпъкнали почти незабележимите дотогава фигури на Неарх и неговите моряци, които акостирали в Ормозея (Ормузкия проток), където най-после се съединили с войската, предвождана от Александър. Оказало се, че флотът само за два месеца успял да преплыва шестнадесет хиляди километра, като тази задача — за разлика от прехода на Александър по суша — била изпълнена напълно успешно. Само един кораб потънал, а самият Неарх вече разполагал с достатъчно моряшки истории и легенди, за да ги разказва до края на живота си. Верен на традициите, Александър принесъл жертвоприношения в знак

на благодарност към боговете — преди всичко към Посейдон, разбира се, но също и към други от неговите любими богове и полубогове (сред тях на челните места се поддръждали Зевс, Аполон и Херкулес). Накрая Неарх напуснал Ормозея и отплавал навътре в Персийския залив.

Но освен тези весели празници, посветени единствено на необходимостта от отпускане на напрежението във войската, Александър вероятно се е почувствал задължен да реагира на предстоящата опасност, както и би трябвало да се очаква от него. Той се заел с това, което било наречено по-късно „годините на терор“. Били екзекутирани няколко сатрапи и пълководци, както от ориенталски, така и от македонски произход.

Гробницата на Кир, основателя на Персийската империя на Ахеменидите. Кир II Велики избрал за своя столица Пасаргада и там бил погребан — в тази сравнително скромна стъпаловидна гробница. Когато през 324 г. пр.Хр. Александър узнал, че гробницата била

ограбена и в нея останал само саркофагът, заповядал на Аристобул да се заеме с реставрацията.

След като отново се разделил с Неарх, Александър продължил напред през иранските равнини на път към Пасаргада и Персеполис. Именно в Пасаргада, някогашната първоначална административна столица на Кир Велики, се намирала монументалната гробница. Когато съобщили на Александър, че гробницата била разграбена и осквернена (вероятно от магите, жреците на мидийците), той веднага се разгневил и заповядал на архитекта (и писател) Аристобул да се заеме с нейната реставрация. Причината за неговата загриженост съвпадала с мотивите му, определящи политиката му спрямо персийската аристокрация след тържественото и царствено погребение на Дарий III: Александър искал да спечели на своя страна персийските благородници, представители на знатни и древни родове, за да го признаят като достоен и легитимен наследник на Ахеменидските владетели, както и за основател на новата империя, допълваща и заместваща старата. Но никой не можел да забрави решението му от 330 г. да изгори и опустоши двореца на персийските царе в Персеполис — древната церемониална столица на Ахеменидската династия. Тези грижи обаче твърде скоро били изместени от най-важната причина за безпокойствата на Александър — опасността от поява на опасни съперници за престола. Сатрапът на провинция Персис — Орксин — получил този пост от Ахеменидите, но благодарение на фаворизирания от Александър евнух Багоаз се разкрило, че Орксин превишавал значително правата си и действал по-скоро като самостоятелен владетел. Той бил осъден на смърт без никакъв съдебен процес, а постът му бил зает от верния Пецеста.

През 324 г. се случил друг епизод, който привлякъл всеобщото внимание — друго тържественото погребение. Този път Александър почел мъдреца Калан, който го придружавал навсякъде, след като царят се запознал с него в Таксила в началото на 326 г. Според Ариан било невъзможно да се напише историята на живота и делото на Александър, без да се спомене за Калан. Ето описанието на Ариан за това събитие, почерпено изцяло или в по-голямата си част от разказите на Неарх:

При завръщането им в Персия тялото на Калан било много изнемощало, макар че дотогава той не бил боледувал.

Ала той категорично отказал да живее повече като инвалид и съобщил на Александър, че ще бъде истински щастлив да сложи край на живота си, преди да изпита докрай горчивините на телесните страдания. Александър отначало го убеждавал горещо да се откаже от намерението си, но когато разбрал, че Калан няма да отстъпи, а по-скоро сам ще посегне на живота си по някакъв друг начин, ако не изпълнят желанието му, накрая се разпоредил да приготвят клада за мъдреца — точно според указанията на самия Калан. После определил Птоломей, син на Лагос, един от неговите телохранители, да се заеме с организацията на събитието. Според разказите Александър лично оглавил процесия от кавалерията и пехотата; някои крачели в пълно бойно снаряжение, а други носели различни благоуханни треви, за да ги хвърлят в кладата. Според други източници в ръцете на участниците в процесията се виждали златни и сребърни бокали и царствени одежди. Тъй като самият Калан бил тъй немошен, че не можел да язди, макар че му били довели и кон, носачите го положили на носилка, отвсякъде отрупана с гирлянди от цветя според индийския обичай, докато всички наоколо припявали индийски песни... Накрая го качили на върха на кладата, пред очите на всички воини, където го оставили легнал сред цветята и благоуханията. Александър обаче не одобрявал толкова показната кончина на своя стар приятел. Присъстващите затаили дъх, когато пламъците обхванали кладата. И щом първите огнени езици закрили Калан от погледите им, според Неарх отвред засвирили тръбите на военните тръбачи — точно както заповядал Александър — и цялата войска изкрещяла страховития вик, с който обикновено се вдигала в атака. В чест на Калан дори слонове надали своите пронизителни бойни резове.

Какъв начин да напуснеш този свят! Тази сцена разкрива, според разказите на очевидците, че угризенията на Александър заради публичността на подобни траурни церемонии изчезнали, както доказва аналогичната процесия, посветена на един негов много близък приятел,

който починал малко по-късно през същата година. Става дума за пищния погребален обред, с който Александър изпратил Хефестион. Но няма поводи да се съмняваме, че наистина е изпитвал респект към своя стоически издръжлив спътник (въпреки че Калан бил „варварин“), който завършил така драматично жизнения си път.

През март 324 г. флотът и армията на Александър отново се съединили в Суза, в земите на някогашното царство Елам. Според преценката на Александър точно тогава било най-подходящо за поставяне на началото на следващия етап от ориентализацията на неговата империя. Така през следващия месец — април, се стигнало до най-масовата сватба дотогава в историята на цивилизацията. Повече от осемдесет от неговите официално признати лични придружители и придворни от македонски произход си взели за съпруги жени от ирански произход. Самият Александър си взел две — или по-скоро още две, като се има предвид, че вече бил женен за Роксана. Едната от тях била дъщерята на победения от него Дарий III, чийто зет Александър станал след смъртта му. Така че това била династична женитба в най-пълния смисъл на понятието. Другата била дъщеря на Артаксеркс III Окс, убит при дворцовия заговор от 338 г. Едновременно с това Александър дал благословията си за узаконяването на семейното съжителство на около десет хиляди от неговите войници с жени от ориенталски произход, като ги удостоил със специални възпоменателни монети като сватбени дарове. Но зад този жест не се криели само сантиментални стремежи. Той преследвал много по-практична цел, както ще видим по-нататък, свеждаща се до това да създаде ирано-македонска управляваща каста и да попълни редовете на имперската армия благодарение на плодовитостта на ориенталските жени.

През юни 324 г. обаче, също както в Индия преди две години, Александър отново поставил на изпитание търпимостта на своите воители. Той отвел войската на север от Вавилон в Опи, където поздравил специално обучената пехота, съставена от не по-малко от тридесет хиляди ирански младежи, които той най-нетактично нарекъл „наследници“. Те били събрани през 327 г. и обучавани по македонските военни правилници, така че да могат да се интегрират без усложнения в редовете на македонските фаланги, от които Александър

сега побързал да демобилизира десет хиляди ветерани, обявени от него като негодни за по-нататъшна военна служба. Не е учудващо, че войниците и нисшите офицери не останали във възторг от тези промени, проведени толкова брутално от техния върховен предводител. Отново се разбунтували. Но Александър този път бил по-добре подготвен. Дори не е изключено войниците да са реагирали точно така, както той очаквал. В речта си той съвсем откровено им наредил да си вървят у дома.

Изправени пред свършен факт, войниците отстъпили, при това чувствително, което позволило на Александър да направи следващата промяна, провъзгласена от него като „още по-сериозна“. Всичките македонски войски, обявил той, отсега нататък щели да носят почетната персийска титла „родственици на царя“. Той отправил молитва към боговете „персите и македонците отсега нататък да живеят в сговор и мир като най-големите сили в империята“. Това бил призив, който някои сантиментално настроени личности изтъквали като провъзгласяване на братство между хората и обединяване на цялото човечество. Ала какво, примерно, можело да се каже за гърците? Дали за тях имало място в схемата за подялбата на света, замислена от Александър? За повечето от тях такова място не се очертавало, с изключение на разпространението на тяхната култура.

През 324 г. Кратер — един от четиримата македонски маршали в империята на Александър, самият той един от най-високопоставените младоженци в Суза — се нагърбил със задачата да върне в Македония около десет хиляди от демобилизираните ветерани. Възможно е чрез него Александър да е изпратил тайно съобщение до своя наместник в Македония, регента Антипатър (известен като противник на политиката на Александър за сближаване с ориенталските нрави). Може би спонтанно или по настояване на Александър гръцките градове-държави, обединени в Коринтския съюз, изпратили при него пратеници, които го приветствали като жив бог. Те пристигнали във Вавилон в ранната пролет на 323 г., защото именно там Александър окончателно установил своя имперски двор. Неговите претенции да бъде всеобщо призната божествената му природа били огласявани по няколко канала още след посещението му през 331 г. при оракула на Амон в оазиса Сива. Съпротива срещу тази тенденция имало дори в двора на Александър, но много от гръцките градове вече се подготвяли да

отстъпят пред претенциите му и да признаят, че изключителните му, едва ли не свръхчовешки постижения заслужават да бъдат признати за свръхестествени. От друга страна, също толкова много сред гръцките градове останали силно разочаровани от имперския декрет, оповестен по време на олимпийските игри, отнасящ се до позволенията за връщане на изгнаниците, което било в крещящо противоречие с претенциите на тези градове за автономно управление. Така били посетени семената на масовото въстание на гръцките градове, известно като Ламийска война (вж. Глава 5), което избухнало през 323 г. непосредствено след неочакваната смърт на Александър.

Ретроспективно погледнато, последната година от живота на Александър трябва да се приема като значителен спад в неговата иначе удивителна активност. Тя била засенчена преди всичко от загубата на Хефестион — неговия най-близък приятел, избран от Александър на пост, съответстващ на велик везир в Отоманската империя. Хефестион умрял в Ектабана някъде през октомври 324 г. Вече никакъв кръвопролитен поход — като този срещу непокорното иранско племе косайени, проведен през зимата на 324/3 г. — не можел да донесе разтуха на опечаления Александър, страдащ от загубата на своя дългогодишен спътник. Ала дори и сега той не искал да се откаже от подготовката на следващия голям поход — този път срещу арабите, но на 10 юни 323 г. той се разболял и умрял във Вавилон.

Малко след погребението му били оповестени различните негови проекти, така наречените „последни планове“, повечето от които били наистина грандиозни по замисъл. Независимо дали били предвидени точно за цитираните в тези проекти срокове, те все пак съответствали на колосалните мащаби, към които Александър винаги се стремил (вж. Глава 10).

Неизбежно било да се появят слухове, че Александър бил отровен, още повече че признаците при отравяне със стрихнин в ниски дози приблизително съответстват на симптомите на неговото заболяване. Неговите секретари дори публикували документ, известен като „Ефемеридес“ (Дневници), за да опровергаят слуховете. Обаче с това не им бил сложен край. За някои от най-видните македонски военачалници, особено за тези, които се надявали да го наследят, може

би не е съществувал друг начин да прекратят неговата мегаломания по ориентализация, обсебила императора им, който все повече се отчуждавал от тях. А колкото до съдбата на трупа му, това е една от големите — и все още неразрешени — мистерии, завещани ни от античния свят. Да започнем с това, че той бил балсамиран и запазен във Вавилон. Но само две години по-късно било решено да го върнат в Македония, за да бъде погребан в старата царска гробница в Егея (Вергина). Обаче по пътя трупът на Александър бил похитен от сатрапа на Египет Птоломей — един от най-отдавнашните спътници на Александър и състудент от школата на Аристотел в Миеза, по-късно издигнал се до маршал в новата империя на Александър.

Отначало Птоломей погребал тялото на Александър в Мемфис — древната столица на фараоните, като не е изключено да е използвал каменния саркофаг, съхранявал останките на последния цар на независим Египет — Нектанебо (или Нектанебис) II. (В „Романа за Александър“, съчинен в Египет, по доста фантастичен начин се твърди, че именно Нектанебо бил биологичният баща на Александър, обаче това е друга история). По-късно Птоломей пренесъл саркофага от Мемфис в новата си столица Александрия, където от 306 г. той властвал като цар на Египет. Разкошният мавзолей и величествената гробница останали запазени до времето на Октавиан, повече известен като Август или първия римски император. Обаче в късния период на античността този саркофаг изчезнал безследно, въпреки че според местните легенди се знаело точно къде е било мястото му в древността.

Гърците имат обичая да повтарят „Гледай към края“, с което искат да кажат, че само тогава си проличава истинската стойност на един човешкия живот. Невъзможно е да се направи окончателна преценка на изключителните постижения на Александър, въпреки че е царувал само тринадесет години. Все пак е напълно ясно, че делото му е останало в по-голямата си част недовършено. И след смъртта му неговата репутация си оставала така противоречива и спорна, каквато била и приживе. Мненията на отрицателно настроените критици били изразени най-красноречиво от Ернст Бадиан, който бил необикновено остър и в преценките си: „След толкова много битки и убийства, целящи достигането на абсолютната власт, Александър останал като самотен връх, извисяващ се над бездна, без да има някаква полза от неговото могъщество.“ Освен това обединената под скиптъра му

империя, простираща се далеч на изток и на запад, умряла заедно със своя тридесет и две годишен основател. Никой от маршалите на Александър, които посветили следващите две десетилетия на споровете кой да притежава саркофага му, не вярвал, че било възможно да се опази империята.

Фрагмент от саркофага на Александър, изобразяващ завоевателя, сражаващ се с персите.

Позитивните възгледи за делото на Александър са още по-спорни. Той се оказал една от изключително полезните личности в човешката история поне по отношение на културата. Разпространяването на гръцката култура като визия и слово сред останалите народи, разбира се, било започнало много столетия преди Александър, като преди възцаряването му било поощрявано от баща му Филип. Обаче именно Александър неимоверно ускорил този процес и по негово време елинизмът прониквал все по-надалеч, при това до такава степен, че процесът се оказал необратим. В края на краищата благодарение на него по-късно еврейската Библия била преведена на гръцки в египетската Александрия, а св. Павел, елинизиран евреин от град Тарс в Киликия, писал посланията си на всеобщо разпространената езикова

версия на гръцкия „койне“, за да приобщи населението на Източната римска империя към новата религия — християнството. Той се изиявявал в толкова обширна културна област, че тогава са я наричали екуменическа, а днес ние бихме я определили като глобална.

Съвременна и много красноречива илюстрация на това удивително постижение в процеса на елинизацията може да се намери в следните привидно простички строфи на поета Константин Кавафис, родом от Александрия в Египет:

*Ние постигнахме всичко това;
ние от Александрия, от Антиохия,
от царството на Селевкидите,
и от многобройните други
гръцки градове в Египет и Сирия,
както и от Мидия, и от Персия,
и още от много други места
с техните надалеч простиращи се доминиони
и различните усилия към разумни адаптации,
както и с гръцкия език койне,
който пренасяхме по целия път чак до Бактрия,
чак до хората от Индия.*

Кавафис, „200 г. пр.Хр.“

Във вид на скулптурен барелеф това е изразено в гробницата на финикиеца Абдалоним, цар на Сидон. Признат за владетел от Александър в края на тридесетте години на IV век пр.Хр., той му останал предан докрай. След смъртта му тялото му било погребано в каменен саркофаг, на чиито стени били изобразени сцени, които биха зараждали очите и сърцето на покойния император, покровител на винаги лоялния Абдалоним. Доминират две лесно различими теми: войната и ловът. По всяка вероятност Александър и в задгробния си живот продължава да се отдава на любимото си развлечение — лова.

"Саркофагът на Александър" от Сидон, Левант. Наречен е така, защото по дългата му страна е изобразен Александър на кон в битка срещу персите. Според традицията този саркофаг би трябвало да принадлежи на Абдалоним, цар на Сидон, понеже е намерен в този град. Според някои изследователи по-вероятно е да е на много повлиятелния Мазей, персийски благородник, на когото Александър поверил управлението на Вавилон. На късата страна са изобразени ловни сцени с лъв и пантера.

ГЛАВА 10

ЧОВЕКЪТ АЛЕКСАНДЪР

Сцената с възстановяването на Александър от едва ли не фаталното му раняване в Индия през 325 г. и фанатичните приветствия на неговите войски, когато узнали за изцеляването му, доказва, че той бил приеман едва ли не като необикновено и дори свръхестествено създание. Но що за човек е бил той, ако трябва да се гледа на него именно като такъв, а не като на бог или герой (полубожество) като Херкулес и другите му събратя от древногръцката митология? Дали наистина е бил онзи разумен и разсъдлив Александър, който ни описва Улрих Вилкен? Или изискан кавалер и мечтател, както ни е представен от У. У. Тарн? Или пък титан и фюрер — според визията на Фриц Шахермайер? Или като герой от епоса на Омир — от творбата на Робин Лейн Фокс? Или аморалният и безжалостно прагматичен образ в изследванията на Ернст Бадян и Брайън Бозуърт? Или никой от гореизброените варианти? Или по нещо от всичките тях? Или нещо съвсем друго? Можете да направите залозите си, дами и господа.

След смъртта на Александър във Вавилон в началото на юни 323 г. пр.Хр. (при донякъде неясните обстоятелства, описани в предишната глава), последвал неизбежният период на объркване и несигурност. Пердика, който се изявявал като маршал на империята и бил сред най-ревностните поддръжници на идеята за укрепване на бойната мощ на македонската войска, съставил документ, който той обявил за сборник от черновите на „последните“ планове на Александър (във всеки случай последните, които владетелят на Азия би могъл да състави преди преждевременната си кончина). Според слуховете тези планове били записани от Александър в неговите „Дневници на експедицията в Азия“ (Хипомнемата), но единственото свидетелство за тях се дава в не много надеждната „Историческа библиотека“ на Диодор. Следователно ние не можем да сме сигурни каква част от тези планове е достоверна и точно пресъздадена, въпреки че нито един план не изглежда като несъмнен фалшификат.

Според Диодор в този документ се споменавало за пет основни проекта. Най-важният от тях, както в политическо, така и във военно отношение, бил посветен на замисъла да се построят около хиляда бойни кораба за предвиждания грандиозен поход по море срещу Картаген (в земите на днешния Тунис), както и срещу другите обитатели на западното Средиземноморие (Либия, Сицилия, Иберия). Разбира се, походът трябвало да се проведе след друг един поход — насочен срещу арабите от Арабския полуостров, за който Александър вече бил започнал сериозни приготовления, преди да умре (или да бъде отровен). Сред останалите четири основни проекта първият бил посветен на издигането на храмове: три в Гърция, три в Македония (включително един посветен на Зевс в Диум — свещен град за македонците, намиращ се в подножието на планината Олимп), както и един изключително пищен храмов комплекс в Илиум (Нова Троя), който пък трябвало да бъде посветен на богинята Атина. Вторият проект предвиждал съоръжаването на гигантска погребална клада във Вавилон, струваща от десет до дванадесет таланта, в чест на починалия в Ектабана през зимата на 324/3 г. Хефестион. Третият проект касаел изграждането на пирамида в памет на бащата на Александър — Филип. Четвъртият план на Александър предвиждал масово преселение на хора между Европа и Азия и основаването на градове и села около тях, за да бъдат заселени там новите преселници (процес, наричан от гърците „синоесизъм“).

Пердика обаче представил предполагаемо достоверния документ на вниманието на войската, за да могат македонски воители да го отхвърлят като онези екстремални проекти на вече бившия си предводител, срещу които те вече се били научили да възразяват, откакто за пръв път (през 325 г.) се противопоставили на заповедта на Александър да продължават с настъплението отвъд индийската река Хифаз. С други думи дори „Дневници на експедицията в Азия“ (Хипомнемата) да не са били съставени или диктувани лично от Александър, те все пак са съдържали проекти, за които неговите войници са вярвали, че са били записани според неговите замисли. Тези планове по един своеобразен начин ни позволяват да се запознаем по-отблизо с Александър като човек, при това в един конкретен етап от неговата кариера, което е особено ценно, след като не разполагаме с достоверна негова автобиография.

Независимо каква точно е била автентичността на тези планове, авторският коментар на Ариан в началото на седмия, последен том от неговия „Анабазис“ звучи като поредното признание за величието на Александър:

Лично аз не мога да определя със сигурност какви планове е имал предвид Александър, нито мога да си позволя да градя някакви предположения или догадки, но мога да кажа само едно, без да се опасявам от изпадане в противоречие: нищо в тези планове не е било дребно или маловажно и че той въобще не е възнамерявал да престане със завоеванията си, дори ако бе прибавил цяла Европа към азиатските си владения, а после да бе завзел и Британските острови, за да ги присъедини към покорената от него Европа. Тъкмо обратното: той се канел да продължи да търси отвъд тях никому непознати земи, защото такава била неговата натура — ако нямал съперници, стремял се да постигне максималното, на което бил способен.

Да „търси... непознати земи“, „да се стреми да постигне максималното“. Ариан ясно ни подсказва, че тук се крие още нещо. Може би ще се окаже възможно да го проумеем, ако изследваме издигането на Александър посредством пристрастията му към неговите кумири. Той започнал с Омировия герой Ахил, продължил с Херкулес като герой от всемирна мащаб (превърнат накрая в бог) и завършил с Дионис като бог на виното, промените и духовното освобождение. Може би всичко това му е помогнало да започне да възприема себе си като бог, господстващ над една световна империя? Това със сигурност олицетворявало „стремежа му да постигне най-възвишеното, на което бил способен“ — една осъвременена версия на древния идеал на Омир за аристократите на духа, които освен това са аристократи по произход и аристократи според способностите си и подвизите си.

През 335 г. Александър бил обзет от копнежа да завладее земите от северния бряг на Дунава. През 333 г. копнеел да посети двореца на отдавна умрелия фригийски цар Гордий и неговия син Мидас, за да развърже Гордиевия възел към ярема на царската колесница. През 332 г.

бил обзет от копнежа да основе нов град в делтата на Нил — градът, който се превърнал в най-известния и най-влиятелния от няколкото Александрии, основани от него. През 332/1 г. бил обхванат от копнеж да посети светилището на оракула на Амон в либийския оазис Сива. През зимата на 327/6 г. не можал да устои на копнежа да превземе величествената скала Аорн, надвесена над река Инд. През 326 г. изпитал още по-неотразим копнеж да посети планината Мерус край Ниса, не много далеч от Аорн в южна посока. През 324 г. бил обзет от копнежа да отплава по течението на реките Тигър и Ефрат към Персийския залив. През 323 г. изпитал последния пристъп на неудържим копнеж, този път посветен на изследването на Каспийско море.

Този списък е донякъде ориентировъчен и затова не може да послужи като доказателство, че точно такива копнежи са мотивирали Александър. Наистина никак не е лесно да се устои на изкушението да се идентифицира истинския Александър с образа, познат ни от статуите и бюстовете със замечтан и вперен нейде надалеч поглед като естетическа визуализация на тези непреодолими страсти (*pothos*). Но като че ли е съществувал общ елемент, изразяващ се в търсене, в преследване на шансовете да извърши или поне да бъде свидетел на нещо необичайно, което се намира отвъд нормалния кръгзор от познания за повечето от простосмъртните. В три от цитираните осем случая Ариан изрично свързва мотива от тези копнежи или *pothos* с мотива за съперничество с Херкулес и/или Дионис. Всичко това ни насочва към извода, че Александър винаги се е стремил изцяло да задоволява поривите си от подобно естество. Или поне се опитвал да се проектира в личност, за която такива копнежи са свързващ компонент. Според мен такава е била рамката, в която Александър искал да попадне и това е очаквал да бъде възприето от съвременниците му — индивид с житейска рамка, далеч надхвърляща обичайното.

Обикновено много се коментира физическото или генетичното наследство на Александър от родителите му Филип и Олимпия. Личната си дързост и смелост, забележителната си дарба като пълководец, бързината при взимане на понякога съдбоносни решения и интелектуалната възприемчивост той несъмнено дължал на баща си. Но на гените на майка му се дължат необузданият му характер, страстната натура и силната воля (в това отношение Александър превъзхожда дори

баща си Филип). От майка си Александър наследил и увлечението си по религиозните култове. Но всичко това би могло да се окаже само съвкупност от чисто умозрителни разсъждения, тъй като оцелелите до нас антични източници ни разказват много малко за ранните години от живота на Александър. Всъщност повечето или дори всичко, което знаем по тази тема, е почерпано от първите седем глави от „Животописът на Александър“ от Плутарх, обхващащо първите двадесет години на завоевателя. Все пак в тези няколко глави се прокрадват сведения, получени от очевидци, които могат да ни послужат като насоки за изследването на неговото по-нататъшно развитие:

Александър изглежда се отнасял с презрение към гилдията на професионалните атлети. Много повече смисъл намирал той в други занимания, като представянето на трагедии, в свиренето на арфа и лира, в рецитирането на поезия, в борбите с тояги и в лова, при това във всичките му разновидности.

Мозайка, изобразяваща лов на лъвове, която принадлежи на богат обзаведен дом в Пела, Македония, от елинистичния период. Вероятно Кратер (вдясно) се е притекъл на помощ на Александър (вляво) по време на лов в Сирия. Имитация на бронзовата скулптурна група на Лизип и Леохар. През този елинистичен период (царуването на

Птоломеите) е намерен мумифициран лъв в една древна фараонска гробница в Мемфис, свидетелстващ за интереса на македонците към лова на лъвовете.

За македонския елит ловът на диви животни, особено на диви мечки и планински лъвове представлявал нещо повече от укрепващи силите занимание или приятно отклонение от по-сериозните задачи. На лова в онези епохи гледали като на напълно сериозна дейност или по-скоро като на предизвикателство. Именно ловът помагал на македонския младеж да бъде признат за мъж и да получи пълноценно социално признание, а не само в чисто физически смисъл. За да бъде един младеж удостоен с правото да носи почетен колан, за да бъде допуснат на някоя от седалките в симпозиума (полуформално мъжко сбирание, придружавано с обилно пиене), а не да стои прав като наказан, той трябвало да е убил някой враг или мечка в открита и честна схватка. Александър триумфално преминал през това изпитание за мъжественост, даже толкова успешно, че по всяка вероятност именно той е изобразен като привличащата погледите централна фигура на фреската, украсяваща входа на гробницата във Вергина, за която се предполага, че принадлежала на баща му Филип. Когато са рисували Александър в античността, художниците винаги са се придържали към предпочитаните от него ловни сцени.

Два прочути инцидента по време на лов се превърнали във важни елементи от преданията за ловните подвизи на Александър. При единия от тях (който изглежда по-малко достоверен) в Сирия Кратер спасил живота на Александър от може би фаталното нападение на един лъв. Според археолозите именно тази сцена била изобразена на красивата мозайка от края на IV век пр.Хр., намерена в Пела.

При втория инцидент Александър се разгневил, когато неговият спътник Лизимах (не става дума за споменатия учител със същото име) се намесил неуместно по време на лов край Мараканда (Самарканд в Узбекистан) и прогонил един внушителен лъв, тъкмо когато Александър се готвел да го прониже. Ето как римският историк Курций преразказва тази история:

В тази част на света нямало по-красноречиви признаци за богатството на варварите от стадата животни,

които се срещали по просторните пасища, заобиколени от гъсти гори... Александър веднъж попаднал в една такава гора... и заповядал да бъдат прогонени животните от целия участък наоколо. Сред тях обаче, който знае защо, се скитал един необикновено едър лъв, който се спуснал право към царя. Лизимах се случил най-близо и се приготвил с копието си да прониже звяра в гърдите му. Но Александър дръпнал Лизимах настрана и му извикал да се маха някъде по-надалеч, след като добавил, че той — също като Лизимах — можел сам да се справи с лъва.

От всичките тези свидетелства може да се изгради една убедителна картина за пристрастието на Александър към лова, към съпътстващите всяко ловно преследване трепети и емоции, достигащи до непреодолима обвързаност. Пронизването и изкормването на диви животни в никакъв случай не изглежда неподходящо за човек, посветил кариерата си да укротява „дивите си противници“, често пъти с необузdana жестокост, както примерно с косайените през 324/3 г.

Плутарх ни разказва, че да наглеждат младия Александър били наети няколко учители, но главната отговорност била възложена на Леонидас — роднина на Олимпия от гръцката област Епир. За ревностното престараване на Леонидас на тема „дисциплиниране на юношите“ се разказвали легенди, но именно това му помогнало да бъде признат за най-способния от наставниците на Александър. Дори го наричали „втори баща“ на младия принц, което било напълно подходящо, защото истинският му баща често отсъствал през годините, когато се оформял характерът на Александър, така че малко вероятно е Филип да е имал възможност да проявява бащинска топлота към сина си и да подхранва в него някакви чувства, различни от адмирацията и респекта (освен ако не приемем ревността като някакво топло и сближаващо двама мъже чувство). Друг от по-известните учители от детството на Александър бил любимият му Лизимах, също грък, от Акарния в южен Епир. Плутарх обаче ни го описва като „недостатъчно образован и некултурен“ и се отнася с неодобрение към опитите на Лизимах да представя триото от Филип, Александър и себе си като подобие на омировата света троица: Пелей, Ахил и Хирон (кентавър, обучавал Ахил в Тесалия). Но Лизимах очевидно успял да развие в

Александър вкус към символичното и романтичното, след като той в по-късните си години често се увличал по такива неща.

За Александър Ахил бил ненадминат образец за подражание и герой в този смисъл, в който го разбираме ние днес. И макар да е възможно да се е спекулирало, при това прекалено, с тази идея, Александър често постъпвал в съответствие с аристократично-героичните морални ценности, възпявани от Омир. Например прави впечатление, че малко преди да приключи своя жизнен път, в своя „последен план“ Александър предвиждал изграждане на величествен храм на Атина в Илиум. Така той отдавал специално внимание на гръцкото понятие „филотимия“ (търсене на израз за прослава и почит). Самият Омир обаче се оказал неподходящ наставник за един бъдещ цар на Македония, особено когато той бил като Александър — т.е. немного привързан към книгите. Като изключим сведенията, с които разполагаме за обучението, което съвсем младият Александър получил от Леонидас и може би от Лизимах, ние можем само да гадаем как Александър се е обучавал самостоятелно извън учебния кабинет, особено по време на ловните си приключения.

Но дори да се е ограничавал единствено с Омир и лова, все пак това се сторило достатъчно на Филип за възпитанието на един принц, който с навлизането си в юношеската възраст се оказал единственият сериозен кандидат за престолонаследник. И така към 343 г., когато Александър бил на тринадесет години, Филип решил да разшири светогледа на сина си и избрал Аристотел за негов учител. Този избор отразявал доверието на Филип в интелектуалните способности на Аристотел, тъй като все пак той имал възможност да предпочете Спевсип — който като племенник на Платон бил избран за негов наследник с правото да оглави Атинската академия. Или Изократ, основател на собствена риторична школа в Атина и личен приятел на Филип.

Аристотел основно бил учен, а не преподавател, който специализирал в области като зоологията и ботаниката. Няма съмнение, че именно той възбудил у Александър интерес към екзотичната флора и фауна — в подкрепа на това твърдение може да се припомнят случаите, при които Александър изпращал от Азия до Аристотел в Атина по-интересните екземпляри, на които се натъквали македонските войници по време на походите. Към средата на тридесетте години на IV век

Аристотел основал специален лицей за тяхното изучаване. Именно Аристотел — според Плутарх — положил повече усилия от всеки друг учител, за да събуди в младия принц интерес към изкуството на лечителите. Но в тази насока Александър по принцип съчетавал научния подход с традиционното благочестие и религиозна вяра в свръхестествените способности на лечителите. Сред местните легенди, чийто брой никой не се наемал да определи, много разпространена била тази, която в средата на II век след Хр. станала достояние на религиозния пътешественик и учен Павзаний по време на посещението му в град Гортис в Аркадия. Местните жители му разказали, че Александър посветил нагръдника си и копието си на Асклепий, древногръцкия герой, почитан и като бог на медицината. Александър, който често страдал от раните си, получени по бойните полета и се нуждаел от лекарски грижи, решил, че си струвало да се погрижи за спечелването на благоволенieto на бог Асклепий дори и в едно толкова отдалечено светилище.

За Аристотел се разказвало още, че обучавал Александър не само на принципите на политиката и етиката, но и на някакви тайни езотерични доктрини. Според нас обаче е съмнително до каква степен тези сложни политико-философски проповеди на именития учител са проникнали в съзнанието на именития му ученик. Той въобще не се опитвал да разубеждава Александър от преклонението пред епоса на Омир, нито се противопоставял на страстното увлечение на младия си знатен ученик конкретно по „Илиадата“, макар практическата полза от тази страст да била силно ограничена. Аристотел подарил на Александър един екземпляр от епичната поема с нанесени от него коментари — навярно този подарък е представлявал доста дълъг свитък от папирус или по-скоро внушителен набор от свитъци. За Александър се разказвало, че носел със себе си този екземпляр от „Илиадата“ през целия необозримо дълъг маршрут на похода в Азия и така ревностно бдял над него, че спътниците му наричали тези преписи „свитъците от царското ковчеже“. Сред плячката от битката при Ис през 333 г. фигурирало и златното ковчеже на Дарий III — именно в него Александър съхранявал скъпоценния за него екземпляр от „Илиадата“. До такава степен бил привързан към този подарък на Аристотел, че не е изключено да е спял с меча си и някой от свитъците от този препис, скрити под възглавницата. Ала въпреки тази демонстративна

привързаност към книгите, съмнително е дали Александър поне за миг е вярвал, че словото може да бъде по-силно от меча и копието.

Педагогическата школа на Аристотел се намирала в Миеза. Този град се намирал на запад от Пела и Егея, вероятно край съвременния гръцки град Левкадия, където археологическите разкопки откриха две пещери, подходящи за укриване от характерните за тази местност дъждове през зимата. Град Миеза бил достатъчно отдалечен от Пела, за да можел Александър да се укрива от прекия контрол, упражняван от Филип, Олимпия и другите му учители, но все пак достатъчно близко, за да бъде повикан при необходимост. През 340 г. наистина се наложило да бъде повикан, тъй като в двора преценили, че вече получил достатъчно образование, така че го призовали да приеме титлата регент, докато Филип бил ангажиран с походите си по източните граници на царството.

Не по-малко интересни са отношенията не само между Александър и Аристотел, но и между Александър и другарите му в забавленията в Миеза, грижливо подбрани сред неговите връстници. Тези контакти в бъдеще изиграли важна роля, защото се оказали забележително дълготрайни и значими. Както вече видяхме, най-важна за Александър била дружбата му с македонца Хефестион — една по-скоро безцветна личност, светеца с отразената светлина на Александър. Той никога — или поне доколкото ни е известно на нас — не дръзвал да се противопоставя на Александър по някой важен въпрос. Вместо това се явявал като удобен за Александър инструмент при изпълняване на желанието му по такива деликатни задачи като например осъждането (и езекутирането) на Филота през 330 г., както и неуспешния опит от 327 г. за утвърждаването на ритуала, наричан проскинеза, сред македонските и гръцките придворни в същата степен, както се възприемал от персийските придворни или успешно реализираната масова женитба в Суза през 324 г. Александър гледал на Хефестион и вероятно се отнасял към него като свое алтер его. При изследователите на живота и делата на Александър определенията за Хефестион варират от „кръгла нула“ до „зловещ първи съветник“.

Почти сигурно е, че през един или няколко етапа от живота им (най-вероятно в началото на зрелостта) топлите чувства между Александър и Хефестион са намерили физически израз. Във всеки случай изследователите могат да бъдат сериозно заблудени, тъй като по

всяка вероятност са били положени много усилия за заличаване на всички следи, говорещи за хомосексуален елемент в техните отношения. Както отдавна било прието в древна Гърция, хомосексуалните увлечения не се възприемали като позорно явление, нито са били определяни като несъвместими съчетанията на хомосексуални и хетеросексуални връзки. Ако обаче Хефестион наистина е бил пасивен любовен партньор на Александър, както бе изтъкнато от последния биограф на Оскар Уайлд, то Хефестион надали е искал да се разгласява.

Много по-голямо значение от конкретния физически характер на взаимоотношенията между Александър и Хефестион имала емоционалната привързаност на Александър към Хефестион и отраженията ѝ в поведението на двамата мъже. Както споменахме, един от последните планове на Александър бил посветен на издигането на внушителен надгробен паметник на Хефестион във Вавилон или казано по-точно: на героя Хефестион. Когато узнал за смъртта му (причинена от злоупотреба с алкохол) Александър изпаднал в толкова дълбок и разтърсващ пристъп на скръб, че бил достоен да бъде възпят от Омир. Мъката му се поуталожила едва когато получил вестта, че бог Амон одобрявал обявления от него, Александър, посмъртен култ към Хефестион като към герой, равностоен на прочутите герои от древногръцката митология. Макар че Александър очевидно да се надявал да получи признанието на Амон за провъзгласяването на Хефестион за божество, официално той обявил, че бил доволен от решението на Амон. Може би реалната причина за страданието му се обяснявала с това, че единствено Хефестион запълвал празнотата в ежедневието на самотния Александър, въпреки че точно тогава бил на върха на славата си.

Също толкова дълготрайни, макар и без толкова разтърсващи за Александър последици се оказали други приятелства от ученическите години, преминали под надзора на Аристотел. През 337 г. — когато Александър бил на деветнадесет години — се случило едно събитие, което нарушило спокойствие на македонския царски двор. Филип се оженил за седми (и както се оказало — за последен) път, като си избрал за съпруга една жена, която била едва втората поред от всичките му жени с благороден произход. Тази женитба очевидно била скроена според династични съображения, ала била посрещната много хладно от

Александър и може би още по-зле от майка му. По време на неизбежния сватбен пир и пищното угощение Александър започнал да спори ожесточено с чичото на младоженката и неговите телохранители. Това провокирало пияния Филип да се нахвърли срещу сина си с меч в ръка, но царят се спънал и паднал, преди да успее да стигне до Александър. Синът благоразумно напуснал Македония заедно с майка си Олимпия, за да изчака времето да излекува огорчението сред членовете на царското семейство.

Това самоизгнание обаче не задоволило разгневения Филип. Той прогонил петима от най-близките приятели на Александър, обаче — което е доста любопитно — не пропъдил Хефестион. Петимата изгнаници — Харпал, Птоломей, Неарх, Еригий и Лаомедон не принадлежали към старата македонска аристокрация. Приятелството на Александър с тях доказва, че отначало той бил възприеман като неудачник и изолиран от двора, както и склонен да се огражда само със собствен кръг от приближени. Трябва още да се отбележи, че Александър по-късно успял да се отблагодари на петимата си другари, като ги удостоил с видни постове в своята имперска администрация.

Възможно е точно преди да навлезе в юношеската си възраст Александър да се е сдобил с друг интимен приятел, само че този път четирикрак, който оставил името си в историята. Донякъде е изкушаващо да се заяви, че и при двата пъти, когато Александър се влюбил от все сърце, в страстите му се долавяло нещо предимно животинско. Хефестион вече обсъждахме. Четирикракият приятел Буцефал отначало бил предложен на Филип от търговец на коне, който поискал за жребеца астрономическата сума от тринадесет сребърни таланта (равняваща се в онази епоха на богатствата на неколцина заможни люде), още повече че силното и буйно животно още не било опитомено. Филип вече се канел да отклони офертата, когато — според легендата — Александър протегнал ръка към гривата му. Той успял да укроти коня, като го обърнал откъм сянката му, хвърляна от слънцето, след което се качил на гърба му. Веднага след първото обядване младият принц най-дръзко заявил, че бил готов да отдели тринадесет сребърни таланта от личните си средства. Оттогава тази двойка била неразделна. Римският император Калигула заявил няколко столетия по-късно, че ще направи коня си сенатор; прославеният английски крал Ричард III бил готов да размени кралството си срещу един кон. Но

Александър и в това отношение стигнал по-далеч от всички. Не само че лично предвождал пищната погребална процесия на своя верен жребец, след като Буцефал умрял на преклонна възраст. Той наистина след известно време основал град, наречен на Буцефал — Александрия Буцефала.

Дотук се занимавахме само с момчета, мъже и коне, а какво да кажем за женското присъствие в жизнения път на Александър? Може би не е класирал много високо в ценностната си скала секса — точно сексуалната активност с представителки на противоположния пол. Според едно предание, веднъж Александър споделил: „Само сексът и спането ми припомнят, че съм смъртен.“ Никой не знае какво точно е имал предвид. Можем само да гадаем защо е имал подобно отношение към хетеросексуалното. Но поне си струва да обсъдим хипотезата — доста живописно представена от писателката Мари Рено — че бил отвратен от нормалния полов акт, когато видял как косматият му едноок баща, с белези по лицето от битките, насилил майка му Олимпия против волята ѝ. Алтернативната хипотеза, както вече бе споменато, се свежда до това, че Александър страдал от потиснат едипов комплекс, който го подтиква да се отъждествява с гръцките герои от митологичното минало. Това, разбира се, няма как да се докаже, макар че оплакванията му от натрапчивото поведение на Олимпия, както и готовността му да бъде символично „осиновен“ от Ада (царицата на Кария), а също и респектът, който проявил към майката на Дарий III, попаднала в плен след битката при Ис, говорят за раздвоението, с което той може би е възприемал майка си.

От друга страна, също така не може да се докаже, че Александър бил импотентен или предимно с хомосексуална ориентация. Все пак не бива да забравяме браковете му. Първият от тях — с Роксана от 327 г. — несъмнено довел до появата на единствения негов син (роден след смъртта му и известен като Александър IV). После той се оженил за една от дъщерите на Дарий III, както и за дъщерята на Артаксеркс III — като по този начин внесъл своя принос към масовата женитба в Суза през 324 г. Обаче последните два брака били за него чиста формалност или държавнически жестове. Ала едва ли е била формалност връзката му с Барсин, вдовица на Мемнон, неговия противник от бойното поле край река Граник. Говорело се още, че той признал бащинството си върху детето ѝ (едва ли е изненада, че го нарекли Херкулес). Дори се

предполагало, че имал сексуални отношения с майката на Дарий III, да не говорим за царицата на амазонките.

Най-правдивата хипотеза — с оглед на фактите, с които разполагаме — е да приемем, че той отчасти е бил хетеросексуален, тъй като е бил длъжен да се демонстрира като такъв главно заради политически и/или династически цели (осигуряването на наследник на трона). В една великолепна статия Е. Дж. Бейнхем разглежда този аспект от неговата личност и кариера, като мъдро е озаглавил статията си „Защо Александър не се е оженил за някоя красива македонска девойка, преди да напусне родината си?“ Отговорът на автора — правилен според мен — се свежда до влиянието на дворцовите интриги през периода от 336 до 334 г. Александър рядко си позволявал сантименталните преживявания да доминират над съображенията, продиктувани от здравия разум.

Но ако сексът не вълнувал Александър, то религията със сигурност го вълнувала. Тази страна от характера му наистина може да е наследил от майка си Олимпия. Според представите на древните гърци Александър бил много суеверен и силно религиозен. Може би не е било съвпадение, че с гръцката дума за суеверие — дейсидаймония (букв. страх от демонични или свръхестествени явления) бил белязан целият живот на Александър. Най-способният възпитаник на Аристотел — Теофраст — включил образа на суеверния човек към своята галерия от тридесетте карикатури, с които била попълнена неговата прочута и често имитирана „Галерия“.

За да разбере или изпробва волята на боговете или другите свръхестествени сили, Александър непрекъснато настоявал да го придружава неговия личен гадател или мантик Аристандър. Последният бил роден в Телмис, в една планинска местност в югозападната част на Анадола, където ясновидците винаги се срещали в изобилие. Александър не предприемал нищо сериозно, без да се посъветва предварително с Аристандър. Понякога предупрежденията на гадателя за зли поличби се оказвали решаващи, тъй като пряко влияели върху действията на Александър.

Например през 334/2 г. съобщили на Александър, че се подготвял заговор за покушение срещу него. Той не можел да реши на кого от придворните може да се довери. И докато си почивал един следобед по време на обсадата на Халикарнас, една лястовица кацнала на главата му

и не пожелала да помръдне оттам. Аристандър веднага обявил, че това било знамение за измяната на един от приятелите на царя. Александър се разпоредил да убият предателя. Не е изключено при подобни случаи в древна Гърция гадателите предвидливо да са споделяли само това, което техните господари са искали да чуят. Преди решителни промени за владетелите било от съществено значение да получат подкрепа от авторитетен тълкувач на знаменията и поличбите.

Алтернативно Аристандър може би просто се е ограничавал до безобидни предсказания, като е внимавал те да не повлияят съдбоносно върху решенията на Александър по един или друг начин. Например през пролетта на 328 г., когато Александър разположил лагера на войската си край река Окс в северните сатрапии на Централна Азия, край палатката му бликнал един извор с вода и един извор със земно масло (петрол). Аристандър не закъснял да обяви, че изворът с петрол — което вероятно е първото споменаване на петрола в цялата литература на антична Гърция — предсказва трудности, които обаче щели да бъдат последвани от победоносно сражение. В древните хроники се споменават и няколко случая, при които Александър не се съобразявал с предсказанията на Аристандър, но пророчествата на гадателя винаги се сбъдвали. Това е наистина забележително, тъй като дори обикновено доста скептичният Ариан като че ли е бил убеден, че Аристандър се е превърнал в много специален съветник на Александър, въпреки че трудно можело да бъде обяснено рационално докъде се простирало влиянието на гадателя.

Не е достатъчно да се каже, че Александър бил много суеверен. В неговото поведение се забелязвала силна склонност към всичко мистично. Това се доказало особено красноречиво при посещението му в оазиса Сива през 332/1 г. След това пътуване Александър не само гледал на себе си като на наследник на Зевс, но и като на син на Гръмовержеца. Но още по-важно е да се изтъкне, че Александър се увлякъл още повече по негръцкия бог Амон, отколкото по Зевс. Това била „синовна близост“, само че от по-специална разновидност. Когато Александър предприел предизвикващо любопитството ни загадъчно пътуване до светилището на оракула на Амон в оазиса Сива, той задал един въпрос на бога, след което — поне така се разказвало — получил тъкмо онзи отговор, за който сърцето му копнеело. Ала никога не се разкрило какъв точно бил въпросът на Александър. Според Плутарх

Александър писал на Олимпия, че след връщането си от оазиса Сива той ще ѝ разкрие някои пророчества, при това единствено на нея, ала това предположение трябва да се приема с известна доза скептицизъм. Но няма съмнение, че оттогава насетне бог Амон имал свое специално запазено място в сърцето на Александър — достатъчно е да припомним, че Черния Клейт загинал от ръката на Александър, защото дръзнал да го обвини, че пренебрегвал паметта на Филип заради преклонението си пред Амон. Заради този укор, както и заради други мрачни предположения на Клейт, Александър веднага убил този, който му бил спасил живота при битката край река Граник.

Сведенията, които ни е оставил Ариан за отношението на Александър към Амон, са много впечатляващи. Той допуска, че завоевателят наистина е вярвал, че е син на бога, обаче не причислява Амон към божествата, на които Александър обикновено принасял жертвоприношения. Така например през ноември 326 г. край река Инд Александър устроил „възлияние в чест на Херкулес (когото считал за свой далечен предтеча), както и на Амон и на други богове, които обикновено не забравял да почете“. По-късно, през 325 г., той „заповядал да се даде жертвоприношение на онези богове, за които вярвал, че Амон го е научил да почита“. Може би това е било закодирано позоваване на указанията, които Александър получил лично (според собственото му признание) от Амон в оракула му в либийския оазис Сива. Най-недвусмисленото доказателство за специалното отношение на царя към този екзотичен бог било приемането на отговора на Амон на въпроса на Александър как да бъде почитан посмъртно Хефестион — египетският бог отвърнал, че следвало да му се отдават почести като на герой, а не като на божество.

За съвременниците си от древността Александър, също както и Хефестион, бил герой в буквалния смисъл на това понятие, защото след смъртта си бил почитан като прославен и неземан герой — особено в Пела, но също и на много други места. Ала доколкото ни е известно, той гледал на себе си като на герой от Омировия епос, като превъплъщение на своя легендарен предшественик Ахил или дори на още по-прославения си предтеча Херкулес. Защото Херкулес съчетава два ореола на слава: той може да бъде възприеман като герой в стила на Омир като свръхсилен завоевател, но в същото време е син на бог (Зевс) и смъртна жена и бил признат за божествено създание, едва след като

извършил своите чутовни дванадесет подвизи. Самооценката на Александър като героичен персонаж е предизвиквала най-разнообразни реакции сред историците и анализаторите — както древните, така и съвременните. Във всеки случай днес ние гледаме на героите доста по-различно отколкото завоевателя и неговите съвременници.

Прекомерно силната реакция на Александър спрямо смъртта на най-близкия му другар, приятел и спътник повдига нови въпроси относно неговия характер. В древна Гърция под понятието „характер на личността“ са разбирали нещо като щампа, нещо дадено свихе, вродено и присъщо на индивида, а не резултат от социални предпоставки. В повечето случаи унаследеният още с раждането характер на човека можел — поне донякъде — да бъде ограничаван или променян с помощта на образованието и натрупването на жизнен опит. В противен случай всички събития от жизнения път на една личност ще служат единствено за разкриване на изначално зададения характер, нрав, психологически портрет, чиито особености често са скрити дълбоко под повърхността. Античните източници, от които ние черпим сведения за характера на Александър, са единомушни, че ако въобще можело да се говори за настъпване на промени в него, то те се оказвали само отрицателни през единадесетте години, посветени на завоевателни походи и властване в Азия.

ГЛАВА 11

ОБОЖЕСТВЯВАНЕТО НА АЛЕКСАНДЪР

Александър бил един от първите гърци, почитани приживе като бог. Този удивителен факт повдига множество въпроси. Откъде произлиза идеята за обожествяването на смъртни хора приживе и как се вписва тя в общия контекст на гръцката религия? Дали самият Александър се е възприемал като истинско божествено създание? Дали сам е заповядал да бъде обявен за бог? И ако е било точно така, то защо? Именно с религията е бил обвързан както целият му жизнен път, така и особеностите в неговото личностно развитие. Дори може да се твърди, че дълбоката религиозна вяра е бил сред основните източници на вдъхновение за всичките или поне повечето от неговите действия. Истинският характер на религиозните вярвания на Александър (независимо от въпроса за неговото обожествяване) вече бяха разгледани, но само в светлината на изследването на Александър като човек. Макар и да изглежда парадоксално, проучването на темата как е бил възприеман Александър — като герой или бог, ще ни доведе до още по-задълбочено разбиране на неговата човешка същност.

За нас, възпитаните в монотеистичната традиция на религията и духовността вероятно няма нищо по-трудно от това да проумеем духовния свят на езичеството. Езическата религия винаги се е отличавала с две съществени черти: първо, при нея се е наблягало повече на култовите обреди, отколкото на догмите, вярата или убежденията; второ, според езическите жреци в света изобилствало от богове. По-конкретно, религията на древните се отличавала с преклонение пред езическите (предхристиянски) гръцки богове; с изграждане на храмове, култови статуи (амалгама) и свещени участъци (теменос); жертвоприношения на олтара (обикновено се принасяли в жертва животни); атлетически и/или музикални игри и състезания; пеене на пайен (химн, който се пеел обикновено в чест на олимпийските богове Аполон или Посейдон). Към името на някое от основните и „вездесъщи“ божества, примерно като Атина, дъщерята на

Зевс, се добавяли най-различни епитети: Атина — богинята на занаятите и изкуствата, Атина Мъдрата, Атина Девственицата (Партенос на гръцки, затова нейният акропол в Атина се нарича Партенон), Атина Покровителката на града (в Спарта), Атина от Линдос (или от някъде другаде) и т.н. Макар че били представяни антропоморфно, боговете и богините не били личности в човешкия смисъл на това понятие. Всеки бог, както и всяка богиня, били по-скоро превъплъщение на някакви природни сили и стихии.

Антропоморфният характер на гръцките божества се проявявал под различни форми. Тяхната сила била неизмеримо по-голяма от тази на повечето смъртни, ала все пак било трудно да се прокара абсолютно ясна разграничителна линия между хората и боговете. Поради това за древните гърци било напълно естествено да допускат съществуването на създания с междинен статут, подреждани според способностите си някъде — по скалата на могъществото им — между боговете и хората. На единия полюс се нареждали онези, за които се предполагало, че са живели в далечното и неясно минало и поне единият от родителите им имал божествено потекло. Класическият пример за тази категория бил Херкулес, чийто култ — както вече отбелязахме — бил пряко свързан с историята на Александър. На другия полюс на спектъра се намирали човешките същества от историческата ера, които придобивали посмъртно статут на герои за сметка на техните необикновени постижения и подвизи — простосмъртни люде, примерно като спартанеца Бразидас. След смъртта му през 422 г. в град Амфиполис на полуостров Халкидики (който той наскоро бил освободил от властта на атиняните), той бил издигнат до статут на герой и основател на Амфиполис, поради което му се полагало съответното религиозно преклонение. Почитането на Бразидас изместило култа към действителния основател на Амфиполис — тъй като градът бил основан петнадесет години преди това от един атинянин. Това е особено красноречив пример за взаимното преплитане на чисто светските политически фактори и трансцендентално религиозните в рамките на традиционната езическа религия на древните гърци.

Херкулес многократно превъзхождал Бразидас, тъй като притежавал божествен произход благодарение на баща си Зевс и като такъв бил възприеман като герой по рождение. Благодарение на чутовните си подвизи в земното си съществуване той бил приет

тържествено сред безсмъртните богове на върха на планината Олимп — най-високата планина в Гърция, издигаща се край южната граница на Македония. Обаче култът към героя Бразидас също имал двойно значение за Александър. Първо, той бил най-извисеният от всички смъртни хора, ала без помен от божествен произход или поне почетни прадеди, чиито геройства се опитвал да застигне и надмине. Второ, след по-малко от двадесет години друг един смъртен, също спартанец, наречен Лизандър, се изкачил още по-високо по стълбата на почестите. При него обаче можело да се говори за някаква връзка с безсмъртните богове, защото — също като Александър — той можел да претендира, че бил пряк потомък на Херкулес по бащина линия. Обаче нямало основания да се очаква, че за разлика от всички останали спартанци, които преди него също твърдели, че били сред потеклото на Херкулес (включително двама от спартанските царе), Лизандър е успял да постигне някаква форма на божественост.

Той командвал флота, който помогнал на Спарта да спечели триумфално Пелопонеската война (431–404 г.). Реакцията на Спарта спрямо Лизандър като личност в часа на неговия триумф била съдържана, типично по спартански. Но това не можело да се каже за върнатите от изгнанието олигарси (настроени крайно антидемократично) от островната държава Самос, близо до анадолския бряг на Мала Азия. Те не виждали никаква причина да съдържат възторга си от победите на Лизандър. В негова чест, като спасител и благодетел на Самос, от 404 г. те започнали да му посвещават олтари, светилища, хвалебствени химни, дори преименували своя най-важен ежегоден религиозен празник от Херея (в чест на покровителката на града — богинята Хера) на Лизандрея — както изрично се посочва в официалния надпис от остров Самос, датиран приблизително към 400 г. пр.Хр.

В обожествяването на Лизандър обаче нямало нищо богохулно. Гърците въобще не са използвали понятието богохулство (макар самата дума „бласфемия“ да има гръцки произход). Когато го вършели, те по принцип се стараели да отделят човешкото от божественото. Например за тях било нещо обичайно да порицават прекалено самонадеяните си съграждани чрез напомнянето да „мислят само като смъртни създания“, т.е. напомняли им, че били хора, а не богове. Но тъй като гръцката религия, както вече отбелязахме, била тясно обвързана с политиката,

съвсем редно било за един гръцки град да реши за дадена личност какви религиозни почести са уместни. Тогава не са съществували църковни академии, синоди или други религиозни йерархични институции, представлявани от професионални експерти по религиозните тънкости, нито такива средновековни понятия като доктрини или догми. Освен това ласкателният епитет „богоподобен“, използван за изразяване на най-високата възможна степен на възхвала, пряко им напомнял за Омировия епос.

Следователно преминаването към почитане на някой смъртен и удостоверяването му с почетното прозвище „достоеен да се равнява с боговете“ не представлявало прекалено голям скок. Но тогава защо именно Лизандър пръв бил удостоен с такава небивала чест? Вероятно в това решение са се примесили няколко фактора. Един от тях бил свързан с личната привързаност и политическата обвързаност между него и изгнаниците, насилствено върнати от него на власт след един особено драматичен, напрегнат и кървав сблъсък. Завърналите се изгнаници рискували, като нарушили баланса в разпределянето на почестите между смъртните герои и безсмъртните богове, като предпочели да честват своя кумир посредством култа на обожествяването приживе, вместо да отдават още по-дълбока почит посмъртно на обявления за герой Лизандър, което на свой ред би могло да се обясни единствено с неговата слава и личностни качества или както се казва още — с неговата харизматичност.

През 404 г. Лизандър бил почетен с включването на негова статуя сред внушителния комплекс от бронзови статуи, издигнати в Делфи — светилището на оракула на бога Аполон, най-свещеното място в Гърция. Това бил монумент, посветен по-скоро лично на него, отколкото на Спарта, защото тъкмо той донесъл на спартанците окончателната победа над Атина. Самият Лизандър съумял отлично да се възползва от факта, че по традиция статуите в древна Гърция носели особено ценен заряд. Тази скулптурна композиция била поставена на най-видното място — на входа към свещената пътека, водеща до храма на Аполон. Композицията включвала скулптурните изображения на една дузина олимпийски богове и притежавала по-скоро почетни, отколкото култови функции. И което било още по-важно: там се издигала и статуята на Посейдон, бога на моретата и океаните, изобразен в мига, в който коронясва Лизандър с венеца на победител. С

други думи Лизандър несъмнено вярвал, че неговите подвизи са му извоювали достойно място сред Пантеона на боговете. Олигарсите от остров Самос явно възприели правилно посланието на своя герой и превърнали стремежа му към себеутвърждаване в недвусмислена реалност.

Така Лизандър поставил началото на една забележителна традиция, спазвана през целия IV век пр.Хр., водеща към утвърждаването на монархията като форма на управление и към укрепване на монархическото мислене в гръцкия свят. Историческите източници свидетелстват за нарастващ брой владетели, издигнали се благодарение на личностните си качества или чрез избора на управляващите кръгове, като за придаване на блясък на тяхното владичество и за укрепване на властта им започнали да се появяват теории, оправдаващи монархията като изцяло ползотворен режим на управление. Има сведения, според които тогава започнала сериозна смяна на концепциите за ролите на владетелите в развитието на света. Нека се спрем на случая с Клеарх от Хераклея на западния бряг на Черно море. Бивш ученик както на Платон, така и на Изократ, той дори външно се идентифицирал със Зевс както по дрехите си, така и по поведението си. Нещо повече: той нарекъл един от синовете си Гераунус („Гръмовевержец“), тъй като именно мълниите били едни от най-известните атрибути на Зевс, с което изпреварил една от възникналите след Александър династични монархии — тази на Птолемеите в Египет, основана от пълководеца във войската на Александър Македонски — Птоломей Гераунус (наричан още Птоломей Сотер).

Обаче в сравнение с Лизандър или Клеарх много по-тясно свързан с разбиранията и светогледа на Александър бил примерът, който оставил собственият му баща — Филип. На Олимпия — седалище за провеждането на панелинските олимпийски игри и второто (след Делфи) най-свещено място за гърците — Филип издигнал структура, която без излишна скромност нарекъл на свое име (Филипеум). По форма тя била кръгла, като онова геометрично тяло, което гърците наричали толос (кошер). Тази форма обикновено се асоциирала по-скоро със свещени, отколкото със светски структури, като например най-известната от тях — Толосът от Мармария край Делфи, намиращ се под планината, където се помещавал главният

комплекс от свещени сгради. Освен това Филип наредил да се издигне група от така наречени хризолепантинни статуи (т.е. от злато и слонова кост), представлящи него и членовете на семейството му, включително и Александър. Този избор също притежавал своя символика, тъй като били използвани материали като злато и слонова кост, дотогава запазени само за скулптурите на боговете — най-известната от тях била обявена за едно от Седемте чудеса на света. Става дума за колосалната статуя на Зевс Олимпиеца и Гръмовежца, изваяна от атинския скулптор Фидий през тридесетте години на IV век пр.Хр.

Още по-съмнителен е фактът, че през 336 г. в Егея Филип по някакъв повод решил да увековечи паметта на Лизандър, като издигнал статуя, на която обаче бил изобразен самият той (вероятно повече с почетно, отколкото с култово предназначение, въпреки че не можем да бъдем сигурни в това), която се носела по време на тържествената процесия заедно със статутите на Дванадесетте олимпийци. Осветяването им било проведено точно по случай женитбата на дъщеря му Клеопатра — когато Павзаний извършил покушението срещу него. Сведенията от литературните източници и археологическите разкрития потвърждават, че Филип издигал статуи, които не представлявали паметници на хора, а по-скоро на богоподобни създания. Ние бихме могли да добавим, че в подкрепа на тази хипотеза говорят надписите от Филипи (град в Халкидийска Тракия), който наименувал или по-скоро преименувал на себе си. Това ни разкрива, че самите македонци при царуването на Филип се готвели да започват да го тачат като жив бог. Ето че отново навлизаме в друга област, в която най-важното явление се оказва примерът, оставен на Александър от баща му, който вероятно го е подтиквал да направи всичко по силите на един човек (или по-скоро свръхчовек), за да задмине постиженията и славата на баща си. Това поставя усилията на Александър да заслужи обожествяване приживе в съвсем нова светлина — като комбинация от преклонение пред религиозната традиция и съперничество с Филип.

Още два други писмени източника от онази епоха ни въвеждат директно в променящия се тогава климат на идеите за обожествяване, които са служели за подтик на Александър. Първият е третото писмо до Филип, съставено (и вероятно изпратено по някакъв начин до македонския цар) от Исократ, най-консервативния от всички атински педагози, ритори и памфлетисти. В това отворено писмо Исократ

посочил, че ако Филип постигне успех в начинанието, придобило популярност като „лелеяния замисъл на македонския цар за покоряването на Азия“, то той, Филип, щял да заслужи признание като бог. Една от най-красноречивите фрази в този ярък пример за умението на античните ритори в раболепието пред могъщите владетели звучала по следния начин: „Ако ти завладееш Азия, то ти ще достигнеш предела на възможното за човека.“ Но независимо дали Филип е прочел или не това послание, да не говорим за това дали е последвал съвета на Изократ, синът му Александър може би е възприел указанието на атинянина изцяло в неговия буквален смисъл.

Друг гръцки писател, тясно свързан с македонския цар, също може да бъде цитиран като автор на прокламация, обявяваща божествеността на Александър. Аристотел писал в своята „Политика“ (съставена през тридесетте и двадесетте години на IV век пр.Хр.), че мъжът, който е цар в пълния смисъл на тази дума (буквално е написано „цар изцяло“) бил „като бог сред хората“ и че нямало да бъде зле за другите да бъдат управлявани от него, тъй като той имал правото да претендира, че упражнява властта си по волята на Зевс. Наистина Аристотел не е написал буквално, че мъжът, който е цар в истинския смисъл на думата, е просто бог, а само че се явява като бог сред хората. Тази сложна езикова конструкция в творбата на Аристотел очевидно е имала само теоретично значение, защото на практика била неприложима. Ала тези бележки лесно можели да бъдат тълкувани по-буквално, отколкото възнамерявал техният автор. Напълно възможно е Александър също да се е придържал към подобни изводи, особено ако учителят му Аристотел ги е изразявал пред него (пряко или косвено), когато му е преподавал в Миеза в края на четиридесетте години от IV век пр.Хр.

При обсъждането на въпроса за божествеността на Александър три епизода се оказват от ключово значение, като всеки от тях е бил предмет на оживени спорове както в древността, така и в съвременността. Първият от тях е неговото посещение в оазиса Сива в либийската пустиня през зимата на 332/1 г.; вторият е опитът му в Бактрия през 327 г. да наложи персийския обичай за преклонение пред

владетеля; а третият — заповедта, която вероятно била издадена от него в Суза през 324 г., призоваващ гърците да го почитат като божество.

Относно пътуването до Сива има три основни проблема. Първо, защо той предприел това рисковано пътуване, за да се консултира с оракула на Амон? Второ, какво точно е станало в светилището на оракула? Трето, какво е било влиянието на това посещение върху по-нататъшното му поведение, в смисъл на начало на промяната в начина, по който той възприемал себе си или се представял пред съвременниците си? За съжаление около този епизод от живота на Александър съществуват толкова много проблеми с източниците — дори би могло да се каже, че е най-заплетеният случай в неговия жизнен път — че ние не можем да бъдем уверени какво в действителност се е случило при срещата му с оракула на Амон.^[1]

Очевидно са съществували редица необикновено важни причини, които са подтикнали Александър да предприеме едно толкова дълго и рисковано пътешествие, което означавало да предостави стратегическата инициатива в западните области на Азия изцяло в ръцете на Дарий и неговите военачалници. Тези причини може да са били по-малко или повече прагматични и рационални или съответно по-малко или повече романтични и символични. Все пак със сигурност може да се твърди, че една от тях е била свързана с неудържимия подтик на Александър да се сравнява и да се стреми да надмине постиженията дори на най-добрите от своите предшественици. В такъв случай въпросният най-могъщ съперник вероятно е могъл да бъде единствено Херкулес, далечният предшественик на македонския царски дом, отстъпващ по подвизите и геройството си единствено на Зевс. При разкопките на гробница на някой от по-богатите жители на македонския град Дервени бе открита сребърна монета на стойност от четвърт статер, изсечена в монетарницата в Амфиполис приблизително към 330 г. пр.Хр. На едната страна на монетата е изобразена главата на богинята Атина. На другата има надпис: „ALEXANDROU“ („От Александър“), придружен с три божествени символа: светкавица (символ на Зевс), лък (символ на Аполон) и тояга (символ на Херкулес). Тъй като става дума за четири божествени създания, според историческите източници това говори много за възгледите на Александър на този етап от неговите походи, както и за неговите духовни търсения.

Сребърна монета от епохата на Александър, на която той е показан с рогата на Амон — блестящо изображение на царствена особа и същевременно произведение на египетската култура.

Сребърна монета, сечена от Птоломей I. Александър е изобразен с шапка от скалп на слон — в чест на славния поход в Индия от 326/5 г. пр.Хр.

Друг мотив вероятно е бил обусловен от желанието му да узнае повече за своите предшественици. Обаче свидетелствата за това какво точно е научил в Сива Александър за своя произход (или дори какво е обявил, че е узнал там), са доста противоречиви. Във всеки случай абсолютно ясно е, че след посещението си в оазиса Сива Александър обявява, че произходът му бил тясно обвързан не със синкретичния или хибриден бог Зевс-Амон, а директно с Амон, като дори се е мълвяло, че е негов син. Както бе споменато по-горе, на една сребърна монета,

сечена преди смъртта на Александър, той бил изобразен с рогата на Амон.

След смъртта му Птоломей I стига още по-далеч, като сече монети, на които е показан не само с рогата на бог Амон, но и с шапка от слонски скалп като символ на великата победа над раджата Пор край река Хидасп през 326 г.

Трябва да припомним също, че Александър изпраща пратеници през 324 г. именно при оракула на Амон в оазиса Сива, за да узнае отговора на въпроса, който най-силно го е вълнувал в момента — как точно да се отдават посмъртни почести на наскоро починалия Хефестион — като на бог или като на герой?

Релеф от храм в Луксор, на който Александър е изобразен като фараон, отдаващ почит на египетския бог Мин. Не е сигурно дали той самият се е коронясал като фараон в Мемфис, но подобни изображения доказват, че е бил почитан като бог.

За гърците и македонците призивът да го признаят за син на бог, независимо дали ставало дума за син на Амон или син на Зевс, съвсем не се равнявал на това да бъде действително обявен за бог. Но опитите на Александър да получи одобрението на македонците за разбиранията му относно отричането му „от така наречения му баща“ (т.е. Филип) се оказали твърде неуспешни. Докато в Египет, където от много столетия се прекланяли пред Амон, ситуацията била напълно контрастна — никой не се възмущавал от решението на Александър да се обяви за син на Амон, особено така наречените елиномемфити (потомци на смесени бракове между гърци и египтяните, живеещи в Мемфис). Като примерен представител на тази група може да се посочи дамата от папируса от онази епоха от Сакара, наречена в този древен документ: „Артемизия [гръцко име], дъщеря на Амазис [елинизирана версия на египетско име]“. Тези египтяни просто приемали, че сега Александър е техен фараон (независимо дали е преминал или не през официалната церемония за коронясване в Мемфис), така че в Египет го почитали като жив бог. В тези локални прояви на почит той бил боготворен като син на Амон. Това обяснява, примерно, защо на един релеф от храма в Луксор Александър е изобразен като фараон в традиционния ритуал да отдава почит на бог Мин.

Преклонението пред Александър в Луксор според египтяните било осъществено мирно и недвусмислено. Обаче опитът за организиране на преклонение пред Александър в Бактрия през 327 г. преминало в съвсем друга тоналност. Както отбелязахме в Глава 8, това, което гърците наричали проскинеза, за персите било по-скоро социален обичай, задължителен белег при отдаване на почит или респект, дължими на владетеля от всички перси, независимо от техния ранг. За тях това не било религиозен ритуал. А Великият цар, дори и да бил признаван за наместник на земята на великия бог Ахура Мазда, не бил възприеман като свещен, подобно на египетския фараон. За гърците, от друга страна, а може би и за македонците, проскинезата била точно това — изключително само религиозен акт, акт на боготворене, който можело да се изпълнява единствено по отношение на боговете.

Така Александър се озовал в безизходица. За да получава полагащата му се почит от своите персийски придворни, той бил длъжен да се държи като равен на Великия цар или казано по-просто, да приема от тях проскинезата. Но ако поискал или налагал на своите

македонски и гръцки придворни да му се кланят доземи също като персите, той рискувал да бъде обвинен, че смесва божественото със светското и прекрачва границите на позволеното на простосмъртните. А това вече го излагало на смъртния риск да си навлече завинаги завистта, омразата и отмъщението на боговете. Излишно е да се пояснява, че тъкмо на него, Александър — пламенния почитател на Омир, много добре било известно колко фатални можели да бъдат неминуемите последици, ако боговете се надигнат срещу него. Но Александър решил, че въпреки всичко е редно да получава почит под формата на проскинеза от македонците и гръците в своя двор. Това било вследствие на неговата ориенталска политика (както разгледахме в Глава 8), според която новият елит на персите заедно с македонците и гръците трябвало да се стреми към съвместно управление на новата империя.

Може би все пак искането на Александър за проскинеза било в резултат на съвсем практичната загриженост за смазване на зъбните колела на новосъздаваната имперска администрация. Ако се приемело, че за европейците в проскинезата не се съдържат косвени признаци за признаване на божествеността на Александър, то нямало да промени позицията на персите. Това може би е бил доста коварен начин да получи (все пак донякъде тактично) признанието на гръците и македонците за собствената си божественост, а също и от египтяните. Този извод не подлежал на дискусии, както бе споменато по-рано, макар че през 327 г. Александър все още не бил загрижен относно теократичната база в управлението си над гръците, македонците и персите.

Обаче според оцелелите до нас сведения Калистен се противопоставил на избора на Хефестион като оглавяващ церемониите, свързани с проскинезата, и изтъкнал именно този довод: ако Хефестион като грък приеме проскинезата, това ще означава, че признава Александър за бог приживе. Истинската причина за възражението на Калистен, разбира се, може би се дължала, от една страна, на нежеланието му да насърчава гръцките и македонските придворни, също като персийските, да отдават почит на Александър като на бог, а от друга — това би означавало за него, като грък, да деградира до предишния си статут, от което биха спечелили само персите. И в двата случая ние не можем да твърдим със сигурност дали епизодът с

отдаването на почит на Александър в Бактрия не е бил случаен инцидент или е свидетелствал за значителна промяна в начина, по който Александър е възприемал себе си, или е било само желание да бъде почитан от македонците и гърците като бог преди смъртта си.

По-точни изводи могат да бъдат съставени въз основа на заповедта за обожествяването му, която (според предположенията ни) Александър издал в Суза през 324 г. Но съществуват множество съмнения относно нейната автентичност. Само двама от античните автори я споменават изрично, като и двамата са несериозни и ненадеждни. Освен това претенциите за божественост в древна Гърция (както и в древния Рим) често се възприемали като удобен повод за съчиняване на остроумни и насмешливи епиграми. Според Плутарх един иначе неизвестен спартанец — Дамий (възможно е грешно да е транскрибирано името на цар Евдамий I), заявил: „Ние допускаме, че Александър може да бъде наричан бог, ако той пожелае това.“ Тази предизвикваща насмешка сентенция изисквала Александър да изпрати заповед до Спарта, но ако става дума само за намерението на завоевателя, то вероятно не е била издавана подобна заповед. Другият източник е Аелиян, гръцки компилатор от II век след Хр., автор на „Различни истории“. Казано накратко, не разполагаме с неоторимо историческо доказателство, че Александър е заповядал да бъде призната неговата божествена природа.

Но може ли да се заключава, че той все пак е издал тази заповед? Възможно ли е да съдим по някакви косвени признаци или с помощта на разсъждения от общ характер да си изясним основната му позиция като върховен владетел? Следният пасаж може би ще ни помогне да се справим с тази загадка. Той е взет от седмия том на „Анабазис“ от Ариан и се отнася до делата на Александър след завръщането му във Вавилон през лятото на 323 г.:

... представили се също официалните пратеничества от Гърция, като пратениците, носещи свитъците с церемониалните клетви, тържествено пристъпили към Александър и докоснали тези свитъци до златния венец на главата му, като че ли го коронясвали с ритуал, достоен за някой бог.

Тук езикът на Ариан е донякъде двусмислен; той записал буквално: „като че ли“, с което искал да подсказе, че лично той не бил убеден, че Александър бил бог. Ариан още повече усложнява това, като добавя: „Но въпреки всичко това неговият край приближавал.“ Боговете, истинските богове, никога не умират; те са, по дефиниция, безсмъртни или а-танатос^[2]. Но Ариан, който в описанията си почти винаги преразказва доста точно и добросъвестно наученото от други източници, тук не отрича, че пратениците удостоили Александър с божествени почести.

Строго казано обаче, това не доказва, че Александър е заповядал да бъде обожествен, а само това, че гърците били готови да му признаят подобна небивала чест. При това не само те били склонни да отстъпят пред него. Почти сигурно е, че гърците от Мала Азия — онези, пред които Александър обявил, че ще ги освободи от персийското потисничество — също го боготворели приживе и то вероятно няколко години по-рано, т.е. преди 323 г. Причините за тази позиция на малоазиатските гърци била съвсем същата като основанията за отдаване на божествени почести пред Лизандър на остров Самос. Или пред Филип в град Филипи (при последния случай се добавяли известни националистически съображения): признаване на върховната власт, съчетано с молба да продължи да ги закриля от персите.

Но не всички гръцки градове-държави от континентална (европейска) Гърция споделяли позитивната мотивация на своите азиатски братовчеди. Някои от тях, като Атина и Спарта, имали основателни причини да не възприемат Александър като техен божествен благодетел. Те вече били повече или по-малко обвързани принудително с Коринтския съюз — или под натиска на Филип от 338 г. или под влиянието на Александър няколко години по-късно, като тяхната автономия вероятно е била гарантирана от тържествените клетви, които на практика били погазени от Александър. Това в края на краищата ми дава основание да допускам, че той вероятно е издал заповед да бъде почитан като бог от гърците в континентална Гърция. Така те биха се изравнили по права с останалото население на неговата наскоро основана империя, чийто център се намирал далеч на изток от Егейското море. Във всички случаи обаче провъзгласяването и признаването на Александър за бог представлявало по същество политически акт, а не духовна изява и религиозно признание.

Ако допуснем, че Александър наистина е издал заповед за своето обожествяване, то логично следва въпросът: защо го е сторил (като се абстрахираме от съображенията за хармонизация на управлението на империята)? Дали зад това решение той не е прикривал свои политически мотиви и цели? През 324 Г. Александър вече господствал над древната Персийска империя и освен това бил сюзерен на Гърция и островите в Егейско море. Но тогава — по този въпрос няма спорове — той започнал да действа по-автократично, дори деспотично. Освен това се усъвършенствал или поне променял в духовно отношение, обаче в каква насока? Според интригуващото предположение на австрийския учен Фриц Шахермайер (който разглежда Александър като титаничен персонаж, донякъде олицетворяващ представата за всемогъщ фюрер), духовният прогрес на Александър можел да се измерва според предпочитанията му към антични герои и божества, чиито подвизи се стремял да достигне или дори да надмине през последователните етапи от кариерата си. Прекланял се пред Ахил — увлечение, от което бил обсебен през първата фаза от похода си за завладяване на Азия (достатъчно е да си припомним посещението му в Троя, където бил придружаван от най-предания си спътник — Хефестион). След това обаче, преди и след битката при Гавгамела, той мислел единствено за Херкулес, докато накрая, по време на нашествието в Индия откъд източните граници на Ахеменидската империя, в играта на въображението му най-после се намесил Дионис. И след като успешно се справил с всичките тези предизвикателства и постигнал повече дори от постигнатото от боговете, вече не оставал никой, нито човек, нито бог, с когото Александър да мери силите си. Шахермайер стига до предположението, че от този момент нататък Александър вече си бил разчистил пътя да се превърне в бог и да бъде почитан като такъв.

Може би Шахермайер е бил прав с тази своя хипотеза. Никак не е изключено Александър да се е подготвял именно за това. Посещението в светилището на оракула на бог Амон, издигането на тезата за божественото му осиновяване от Амон, ласкателните изображения на неговия лик по монети и медальони, както и в картини или скулптури, заобиколен от атрибутите на Зевс, Херкулес, Амон и така нататък — всичко това ни насочва към хипотезата, че той вече не е гледал на себе си само като на простосмъртно човешко създание. Ако се вземе предвид, че практически той се е оказал непобедим, подобна мисъл не

ни се струва единствено като проява на мегаломания. И накрая трябва да изтъкнем един не толкова идеалистичен и много по-личен мотив: желанието да надмине постиженията на баща си Филип и с това окончателно да докаже способностите си пред духа на покойния си баща.

Както доказва нашето изследване, преклонението приживе пред Александър като божествен персонаж се дължало на щастливо съвпадение в търсенето и предлагането на героични образи. Днес може да ни се струва странно, но именно в безсмъртната слава на Александър е неговият най-мащабен и най-дълготраен успех. Посмъртният култ към Александър се оказал забележително плодотворен и устойчив срещу влиянието на времето. За разлика от Ленин и Мао, на които въпреки формално атеистичната идеология в действителност е бил признаван божествен статут, докато са били живи и малко след смъртта им, култът към Александър се оказал неизмеримо по-дълготраен и в известен смисъл е запазен до наши дни. В елинистичната Пела (столицата на Македония) той бил изобразен в мраморна статуя с по-особен вид — по-скоро игрив и развеселяващ, наподобяващ прочутия бог Пан, отчасти човек, отчасти звяр, с излъчване на несдържана сексуалност.

Много по-късно образът на Александър се затвърдил като светец в християнския календар на египетските копти, а още по-нататък във времето като пророк (в Корана). Но един от най-възвишените образи на Александър може да бъде открит много по-далеч на запад и на север: в катедралата в романски стил в швейцарския град Базел, където е показано как той се възнася към небесата. Това е християнска версия на едно по-ранно, езическо представяне на образа на Александър, разработвано отначало в легендарния епос, наричан „Александрова романтика“, на който ще се спрем в следващата последна глава.

Мраморна статуя от Пела. Александър е представен донякъде в сатиричен план като бог Пан.

[1] Вж. Приложението, т. 58–68 — Б.ав. ↑

[2] Т.е. освободени от смъртта — оттам името Атанасий/Атанас.
— Б.пр. ↑

ГЛАВА 12

АЛЕКСАНДЪР КАТО ВДЪХНОВЕНИЕ

Факелът, който Александър запалил, дълго след това само тлеел; може би тлее още, до ден-днешен; обаче никога не е угасвал напълно и никога няма да загасне.

У. У. Тарн,
„Александър Велики“

Актьорът Колин Фарел, който изигра ролята на Александър в забележителния филм на Оливър Стоун, красноречиво определя героя си:

В него имало всичко: и алчност, и ревност, и любов, и болка, и надежда, и отчаяние, и гордост, и приятелство, и предателство. Историята на живота му е удивителна и завладяваща. Като една страшна приказка.

Няма никакво съмнение, че Александър е постигнал удивително много в своя живот. Но той ни е оставил и многобройни посмъртни завещания и наследства, чийто отзвук е доловим дори и в наши дни, като някои от тях въобще не са страшна приказка. В тази глава ще се занимаем не с реалния Александър, а с безсмъртния герой от легендите и фолклора.

За да се придобие представа за многобройното му и разнообразно наследство, трябва да се прочете книгата на Даяна Спенсър: „Романът на Александър. Прочит на един културен мит“. Костюмът на героя на корицата е образ, сътворен от Анди Уорхол за неговите серии с lika на Александър (така както той пресъздаде

лицето на Мерилин Монро в друга от прочутите си графични серии). Забележителното тук е в това, че Уорхол твърди, че в съвременния свят всеки може да се окаже забележителен, но само за петнадесет минути. Указателят на имената в края на книгата на Даяна Спенсър доказва, че Александър се е радвал на известността си много по-дълго от пределно краткия срок, отпуснат от Анди Уорхол на всяко човешко същество. В тази книга Александър се появява, между другото, като „емблематичен образ в християнството“, „пример за подражание за британския империализъм“, „пример за подражание за римския империализъм“, „хуманист като великите личности от ренесансовата епоха“, „величав образец на елинизма от втория софистичен период“, „стоическа фигура от поучителна легенда“, „еталон за рицарството“, „модел за поведение на президента Кенеди“ и „образец за подражание на Лорънс Арабски“. Но дори и в иначе внушителния азбучен указател в книгата на Даяна Спенсър не се намерило място за Андрю Дюкроу — един от най-известните циркови изпълнители във викторианска Англия, който се специализирал в пресъздаване на постановки, показващи как Александър опитомява Буцефал.

Макар посмъртното присъствие на Александър наистина да е вездесъщо, все пак се наблюдават пет области, в които той се радва на особено силно влияние и е обект на много спорове. Дори и в годините на най-неоспоримия му възход съществувал сложен политико-етнически проблем, изцяло или частично обвързан с понятието „гръцки“, с който той не можел да не се съобразява. За тази част от неговото наследство ние си припомним съвсем наскоро, в началото на деветдесетте години на XX век, когато вследствие разпадането на бившата Югославия от нейните руини изникна нова държава: бившата югославска република Македония. Това име обаче се използва и за провинция в границите на съвременната република Гърция, въпреки че в древността е била част от античната Македония. Гражданите на новата балканска държава, претендиращи да са потомци на древните македонци, се заеха да използват съответните най-важни символи, спадащи към наследството на Александър Македонски — истинско престъпление в очите както на официалните представители на гръцките власти, така и на останалите гърци. Например обявиха за своя икона Бялата кула (в Солун — град, основан малко след смъртта на Александър, макар че тази кула е била издигната от венецианците

или турците през Средновековието) или звездата^[1] с шестнадесет лъча, която се появи по един доста съмнителен начин на златния погребален саркофаг, открит в „Гробницата на Филип“ във Вергина.

Гърците, на свой ред, не закъсняха да реагират по съответния начин. На една монета от доскорошната национална валута на Гърция — драхмата (вече изместена от еврото) те изобразиха бюст на Александър Македонски. На тази монета, както и на античните монети от епохата на Александър той е показан със свещените рога на бог Амон, а ликът му е обкръжен от надписа „Μέγας Αλέξανδρος“ (Александър Велики) и „Βασιλεύς Μακεδόνων“ (Цар на македонците). На обратна страна на тази драхма се вижда същата шестнадесетлъчева звезда или сноп от слънчеви лъчи, заедно с два също толкова многозначителни надписа: „Ελληνική Δημοκρατία“ (Гръцка демократична република) и „Вергина“.

Това представлява само съвременна вариация на една много древна тема — използването на монетите като средство за политическа пропаганда. Но докато в античността монетите по принцип са били изработвани от благородни метали и са притежавали висока разплащателна стойност, то монетите от нашата съвременност са евтини, щанцовани от сплави с много примеси, при това много по-разпространени благодарение на оживената им циркулация като платежни средства. Все пак монетите за тези драхми са били само едно от средствата, използвани от гръцките правителствени ведомства, за да пропагандират елинистичното послание. Или както правилно отбелязва американският антрополог Лоринг Данфорт: „От гръцка гледна точка Александър е един от най-мощните символи на «гръцкото» в Македония, както в древната, така и в съвременната.“ Оказва се, че подобни монети с антични изображения и символи притежават много по-широко и пряко въздействие отколкото ефектът от един чисто исторически образ, за какъвто може да се приема образът на Александър, възприеман като — нека отново цитираме Данфорт: „основател на мултиетническа империя, вдъхновяван от копнежите на различни групи от хора, заедно живеещи в мир“.

Друго не по-малко политизирано наследство на Александър е вдъхновението, което той е бил за пъстрата сбирщина от древни царе, кандидати за царе и висши имперски военачалници. Всичките те са заимствали по нещо от могъществото му и символичните атрибути на

това могъщество, за да оправдаят своите претенции за подчинение и покорство.

Сребърна декадрахма, сечена при царуването на Птоломей I (305–285 г. пр.Хр.), основател на династията на Птоломеите, който изобразявал своя лик на тези едри монети от осем драхми като подобие на лика на Александър, с който също били сечени монети.

Птоломей I, владетел на Египет и основател на династията на Птоломеите, и другите наследници на империята на Александър, които си поделили остатъците от нея, очевидно не били нищо повече от група имитатори^[2]. Разбира се, конкретно Птоломей се ползвал с предимството — което обаче може да се разглежда и като недостатък — да познава прекалено отблизо своя образец за подражание и примерите, които той е завещал на поколенията. Именно Птоломей въвел широко имитираната практика за сечене на александрии — възпоменателни монети, изобразяващи завоевателя с един или друг от неговите най-отличителни атрибути — рогата на Амон или слонски скалп.

При доста по-различни обстоятелства, две столетия по-късно, Помпей официално бил удостоен с правото да отпразнува триумф в края на осемдесетте години пр.Хр. заради заслугите му в разгромяването на предполагаемите врагове на римската република (всъщност негови съперници за върховната власт). Тогава той добавил

титлата Magnus („Велики“) към другите си две имена като свое или официално признато почетно прозвище: Помпей Велики. Алюзията с Александър не можела да се сбърка. Помпей тогава бил все още доста млад мъж, наскоро навършил двадесет години, така че имал основания да се надява, че ще извлече полза, ако се възползва от славата на македонския завоевател на света, записал завинаги името си в историята със стремителните си атаки в разгара на най-ожесточените битки. В опитите си да наложи имперско управление на римската република Помпей Велики разчитал на примера на Александър като автократ и монарх, доказал със силата на оръжието правото си да властва над себеподобните. Малко оставало да успее, но за негово съжаление се сблъскал с друг почитател на Александър — Гай Юлий Цезар (чийто живот според описанието на Плутарх много напомнял на живота на Александър).

Мраморна статуя. След като можело Александър да бъде представян като бог Пан, още по-лесно било да бъде изваян като римския бог на войната Марс.

Само въпрос на време било войнственият и обожествен Александър да бъде изобразен според римските представи като Марс — римския бог на войната.

Но ако се съди по оцелелите до нас описания на подвизите на Александър от римските автори (като Трогий, Юстин, Диодор, Курций, Ариан), в отношението към него както през републиканския период, така и по време на империята (след Август) не липсвали спорни моменти. Един от стандартните въпроси, предлагани по време на заниманията в римските школи по риторика, гласял: „Преплавал ли е Александър Велики океана?“ Сам по себе си този въпрос не съдържа някакъв по-значителен политически или военен подтекст. Но косвено се докосвал до темата за ненаситните амбиции на тираните, което и до днес звучи напълно съвременно.

В много по-късни епохи, както в Средновековието, така и в съвременността, могъщи автократи — някои от тях просто тираны — подозрително са изпадали под влияние на обаянието на Александър (или поне се опитвали да се възползват от него). По отношение на преклонението пред Александър в постантичните епохи никой не може да засенчи Наполеон Бонапарт. Неговият придворен художник Жак-Луи Давид владее отлично традициите на класицизма в живописа, а освен това много добре знаел, че Александър бил възделеният идеал на бъдещия кандидат за завоевател на света, обсебен от мисията да промени картата на Европа по свое усмотрение. Наполеон на кон с вдигнати предни крака — този сюжет незабавно събуждал съблемни асоциации с Александър и неговия славен Буцефал. Като сравнил този портрет с друга творба на Давид, с несъмнено контрастираща композиция — посветена на спартанския цар Леонид в разгара на битката при Термопилите (сега се съхранява в Лувъра) — Наполеон просто не можел да си обясни защо този талантлив художник погубил толкова много от ценното си време за едно мащабно платно, посветено на не по-малко мащабно поражение.

Мраморен бюст на Александър от вилата на Адриан в Тиволи. Този така наречен бюст от Азара (открит е от посланика на Испания през XVIII век Хосе Азара) бил представен на Наполеон. Моделиран според оригинала на Лизип, този бюст има надпис „Александър, син на Филип Македонски“.

В античността визуалното представяне на Александър достигнало небивало широко разпространение. Самият той, според някои източници, позволил само един скулптор да го извае от мрамор — гъркът Лизип, така както допуснал в свитата си само един официален историк (Калистен) и един придворен художник (Апел). Всичките следващи версии на лика на Александър, както и „Александровите“ образи на другите царе и военачалници, били по някакъв начин повлияни от първообразния модел, представен от творбата на Лизип. Лъвската коса, наклонената на една страна глава, вдигнатия нагоре поглед — всичките тези признаци издавали „почерка“ на Лизип. Копия от този и други изображения били създадени в изобилно количество за сътворяването на подходящо харизматични портрети на царе и военачалници, които желаели да изпъкнат, макар и само със светлината, отразена от блясъка на славата на Александър.

Едно особено впечатляващо изображение на Александър от елинистичния период се издигало на хълма, надвесен над град Родос на едноименния остров. Родоският колос, висок над тридесет метра, бил излят от бронз по проект на скулптора Харес, роден в град Линдос на същия остров. Гигантската статуя била сътворена благодарение на средствата, спечелени от родоските търговци при продажбата на останалите като излишни стенобитни машини, изоставени от Деметрий Полиорсет („Обсадител“) след неуспешната обсада през 305 г. Статуята изобразявала Хелиос, бога на слънцето, който изглеждал като Александър на изключително прецизно изработените сребърни и златни монети, сечени от град Родос. Образци от тази монетна серия са оцелели до днес. Предполага се, че с лика на Александър е била и статуята на бог Хелиос на върха на Родоския колос, който за жалост не е оцелял. Тъй като Харес бил ученик на Лизип, внушението в никакъв случай не е било лишено от правдоподобност. Ако всичко това е вярно, то следва, че ликът на Александър е украсявал едно от прочутите

Седем чудеса на света, с които античният свят е останал в паметта на поколенията.

През Средновековието изображенията на Александър се множали в поразителни мащаби — както сред илюстрациите на ръкописите, така и по каменните барелефи или други видове изображения. Сред барелефите бих искал да обърна внимание на удивителната мозайка от XII век, украсяваща пода на катедралата в Отранто, южна Италия. Изработена от многоцветни кубчета, предимно от варовика от местна кариера и наподобяваща богато избродиран молитвен килим, тя обхваща централния кораб (неф) и страничните кораби на катедралата, като се простира почти до олтарната апсида. Изобразената чрез тази мозайка тема е дървото на живота, като понятието „живот“ е интерпретирано доста свободно (поне според християнския светоглед). Макар в основата на дървото да се показани — както би могло да се очаква — Адам и Ева в сцена от „Битие“ — то се разклонява фантастично, като сред клоните могат да се видят не само образите на еврейския цар Соломон, но дори и такива изцяло небиблейски и всъщност езически персонажи като Александър Велики.

Друг античен образ на Александър, със забележително дълъг и интересен живот, било оригиналното пано от елинистичния период, известно с наименованието „Александровата мозайка от къщата на фавъна в Помпей“. На нея била изобразена срещата между Александър и Дарий III, и двамата на коне, в разгара на битката при Ис. Художникът избрал именно тази най-драматична сцена от ожесточеното сражение, като на преден план изпъквали царствените противници — точно в мига, в който Дарий се готвел позорно да побегне от бойното поле (на корицата на книгата). Друго, много покъсно създадено живописно изображение на същата битка ни отвежда около деветнадесет столетия напред във времето (от 333 г. пр.Хр. към 1529 г. след Хр.), когато германският художник от епохата на Ренесанса Албрехт Алтдорфер посветил едно голямо платно на същата тема.

Албрехт Алтдорфер, „Битката на Александър“. Нарисувана е през 1529 г. „Надписът“, който плува в небето, съобщава, че картината е посветена на победата на Александър, при която са пленени майката, жената и децата на Дарий — следователно това е битката при град Ис.

В древни литературни творби Александър е представен буквално като заклинател, като практикуващ загадъчни магии. Това е било само едно от многото духовни измерения, чрез които бил представян вечно търсещият Александър. „Александровата романтика“ е повече художествено, отколкото историческо произведение. Съчинено е още през III век пр.Хр. в Александрия, но за пръв път е било литературно обработено чак към края на първото хилядолетие пр.Хр. и началото на първия век след Хр. (като по всяка вероятност това е било осъществено пак в Александрия). От тази оригинална гръцка версия се разпространили преписи в целия Близък изток и станали толкова популярни, че по-късно били преведени на арменски. Аналогичен процес протичал и в Западна Европа, т.е. в западната половина на Римската империя, но в преводи на латински. Така до нас са достигнали три версии: гръцка, арменска и латинска. Ето един пасаж от гръцката версия, съдържащ някои изненадващи исторически „разкрития“:

Междувременно Александър израснал и когато навършил дванадесет години, вече придружавал баща си при прегледите на войската. Носел броня, марширувал с войниците и яздел кон, за което ни говори следната забележка на Филип: „Александре, синко, харесва ми твоя характер и твоето благородство, но по външен вид никак не приличаш на мен.“ Всичките тези подмятания много досаждали на Олимпия. Тя повикала Нектанебо при себе си и му казала: „Опитай се да разбереш какви са намеренията на Филип спрямо мен.“ Александър тогава бил при тях и когато Нектанебо взел таблиците си за хороскопите, за да провери какво вещаят звездите, му казал: „Татко, какво могат да ти подсказват звездите, нали

те са на небето?“ „Разбира се, дете мое“ — отвърнал Нектанебо. „Мога ли аз да се науча да гада по тях?“, запитал Александър. „Да, дете мое — гласял отговорът, — така че ако искаш, ела с мен тази вечер.“ Същата вечер Нектанебо извел Александър извън града в една пуста местност, където вдигнал взор нагоре към небето и се заел да показва звездите на Александър. Но Александър го хванал за ръката и го завел до една дълбока яма, след което го бутнал в нея. Нектанебо си ударил лошо врата при падането и изкрещял: „Скъпо мое дете, Александре, какво те тласна да сториш това зло?“ „Засрами се, нали си голям астролог“, отговорил Александър. „Защо, дете мое?“ „Защото си се заел да изучаваш небесните дела, а още не можеш да проумееш земните.“ Тогава Нектанебо рекъл: „Дете мое, аз съм лошо ранен. Но никой смъртен не може да превъзмогне това, което съдбата му е приготвила.“ „Какво искаш да кажеш с това?“ попитал Александър. „Аз сам — отвърнал Нектанебо, — се обрекох на такава злочеста участ — да бъда погубен от собствения си син. Явно няма да успея да избегна отредената ми участ, защото ще загина от твоята ръка.“ „Нима аз съм твой син?“ — удивил се Александър. Тогава Нектанебо му разказал цялата история за своето царство в Египет и как пристигнал тук, в Македония, в нейната столица Пела, за да посети Олимпия и да ѝ състави хороскоп, и как се преоблякъл като бог Амон и как правил любов с нея. И след тези последни слова той издъхнал.

Разбира се, ние вече познаваме идеята Александър да е имал повече от един баща (или не само един тип баща). Но нито едно сериозно историческо изследване не признава като доказан факт твърдението, че Нектанебо (или Нектанебис), последният фараон на Египет е бил истинският баща на Александър. Тази измислица ни се струва доста странна, но не трябва да забравяме, че зад нея се крият много по-сериозни държавнически съображения. Ако в античността се признавало като неоспорим факт, че Александър е бил от фараонско

потекло, то това било приемливо както за коренното население на Египет, така и за египтяните от гръко-македонски произход, макар че първите били потомци на древния Египет на фараоните преди гръко-македонското нашествие, а вторите пристигнали в страната много по-късно, заедно с наследниците на империята на Александър (династията на Птоломеите, които владеели Египет след края на владичеството на Ахеменидите). Възможно е източникът на това объркване или съзнателно подвеждане да е бил свързан с изглеждащото ни днес невероятно предположение, че балсамираното тяло на Александър е било съхранявано в продължение на три столетия в Александрия, при това в саркофага на Нектанебо. Но вероятно е тази легенда да е била съчинена по-късно с цел да се подчертае величието на Александър.

Благодарение на „Александровата романтика“ до нас са достигнали фантастичните легенди за негови пътешествия, които той не би могъл да осъществи, дори и ако се отдавал напълно на своята страст към завладяването на нови територии. В тях се разказва как той или се въздигал към небето в някакво подобие на огромен кош или се спускал надолу в морските глъбини чак до дъното, изолиран в нещо като стъклен батискаф. В една легенда извън свитъците от „Александровата романтика“, но очевидно изфабрикувана въз основа на подобни фантасмагории и предания, се разказвало как Александър се отправял на пътешествие в рая, което е донякъде уместно, защото самата дума „рай“ е от персийски произход. Тази легенда била включена от Ричард Стоунмен в превъзходно подбраната колекция „Легенди за Александър Велики“ заедно с други текстове като така наречените „Писма на Александър“ до Аристотел от Индия и „Писмото на Фарасман“ до римския император Адриан (117–138 г. след Хр.), в което се описват чудесата на Изтока.

Съвременните еквиваленти на античната „Александрова романтика“ и древните визуални представяния на образа на Александър са съответно историческите романи и филмите на историческа тематика. Романите, посветени на Александър, са многобройни и обхващат изключително широка гама в тематично и стилово отношение: от изключително сериозни представяния на Александър като хомосексуалист (от Клаус Ман, сина на Томас Ман) до комични и абсурдни трактовки като класическия роман на Том Холт.

Именно Холт въвежда като действащ персонаж в своето описание внука на атинския поет Евпол, автор на комедии в стихове и го представя като главното действащо лице, което внушило на Александър идеята да се старае да повтори подвизите на героите от Омировата „Илиада“ като Ахил и Агамемнон (приписвана от други автори на учителите на Александър, сред които най-влиятелни били Лизимах и Аристотел). Но в своето повествование Холт изопачава историческите сведения, като в края на творбата си описва как тази внушителна личност, какъвто е бил за своята епоха Александър, завършва земния си път огорчен от живота, след като основал един от най-отдалечените градове с името Александрия — Ешатайската Александрия.

Романната трилогия на Мари Рено е превъзходен пример за творческо въображение. В сравнение с нея трилогията на Валерио Масимо Манфреди е по-суха и не толкова впечатляваща. Разликата в концепциите между двете може да се сведе до това на какво се набляга във всяка от тези две творби. Вторият роман от трилогията на Мари Рено изцяло е посветена на интимния живот на Александър, включително неговите сексуални отношения с едно персийско момче, който по-късно израства и се превръща във влиятелен и могъщ държавник, макар че физически си остава евнух. На свой ред Манфреди успява някак си да избегне споменаването на този факт (за чиято истинност няма съмнение) — според него Александър поддържал сексуални отношения само със сексуално зрели жени.

Но най-интересното е в това, че Мари Рено също е написала „праволинейна“ биография на Александър, озаглавена „Характерът на Александър“. Всъщност става дума за опит на Мари Рено да избегне анализа на обвиненията, повдигани срещу Александър както в античната епоха, така и в наши дни, сред които най-тежко е убийството на баща му. Поне едно нещо в книгата звучи особено правдиво:

Ако се отстранят слоевете, натрупани от измислиците, историческите несъответствия, влиянието на традициите и емоциите — които съпътстват живота на всяко живо или мъртво човешко същество — едва тогава ще се доберем до истинския образ на Александър.

Значително е и влиянието на Александър върху философията. Още отношенията между Аристотел и Александър като учител и ученик ознаменували началото на философските изследвания, посветени на Александър. Подобни размисли са занимавали различни членове на неговия най-тесен антураж още докато Александър е бил жив. Към този кръг се числял и Онезикрит, в чиито изгубени съчинения Александър бил описан като философ от школата на циниците.^[3] Подобни мисли продължавали да занимават античните мислители чак до римския император Юлиан от късната епоха. Властвал от 361 до 363 г. след Хр., той се опитал да възпрепятства разпространението на християнството в империята и за тази цел използвал легендарния образ на Александър като образец, завещан от езическия свят. Тълкуванията на циниците и на Юлиан се отличавали с хвалебствия по адрес на Александър и представите за него, макар че в стилово отношение съществували различия. Но те били заглушавани от гласовете на философите, поддръжници на противоположната тенденция, която представяла Александър като класически пример за абсолютна корупция, причинена от абсолютната власт. Този процес бил широко разпространен и в много случаи се оказвал с тежки последици, защото се примесвал с прояви на ориенталски деспотизъм. Този възглед намерил силно отражение в запазената до наши дни история, написана от Ариан. Самият Ариан, като млад, се обучавал във философската школа, оглавявана от един освободен роб — философа стоик Епиктет, който живял приблизително от 55 до 135 г. след Хр. и преподавал в Никополис, Епир.

И накрая, вместо обобщение, трябва да се опитаме да отговорим на един от най-сложните въпроси, поставяни пред историците: с какво Александър е променил света, неговия собствен свят или света въобще, пряко или косвено, и как е повлиял на бъдещото развитие на човечеството от античността до наши дни? На този въпрос трудно може да се даде еднозначен отговор. Лично моят отговор е двузначен. В резултат на постиженията на Александър била подготвена основата за възникване на източната половина на могъщата Римска империя, която по същество представлявала елинизираният Близък изток — пряка последица от обширните завоеванията на Александър. В границите на същата тази Източна римска империя християнството процъфтявало и се разпространявало. Макар по произход да било

източна религия, в някои от най-влиятелните си форми то се превърнало в израз на западния дух и дори стълб на западната цивилизация.

Именно образът (или може би миражът) на тази християнска цивилизация след фаталното съчетание с изопачения контраобраз на исляма като другото „аз“ на Ориента, е довел до многобройните конфликти между Изтока и Запада, последният от които е войната срещу Ирак от 2003 г. Този конфликт се водеше в буквалния и метафоричния смисъл за териториите, които Александър е завоювал след решителната битка при Гавгамела и където е умрял осем години след нея. Усложненията и последиците от този конфликт и свързаната с него терористична война ще ни съпътстват още много години занапред. Затова е ценно да си припомним, че в чисто религиозни измерения ислямът, също като християнството, са разновидности на монотеизма, създаден в лоното на юдаизма.

Древните евреи също поискали своя дял от наследството на Александър, при това толкова разгорещено, че дори били готови да го „поканят“ да посети Йерусалим, за да отдаде почит на единствения истински Бог. Тази измислица, съчинена вероятно с благородна цел, била втъкана в един от диалозите в пътеписа на Робърт Байрон от 1932 г., озаглавен „Пътят към Оксиана“:

— Ето — продължи нашият водач, — това е картината, показваща как Александър Велики посещава Йерусалим, и как бива приет от един от пророците — не мога да си спомня кой точно.

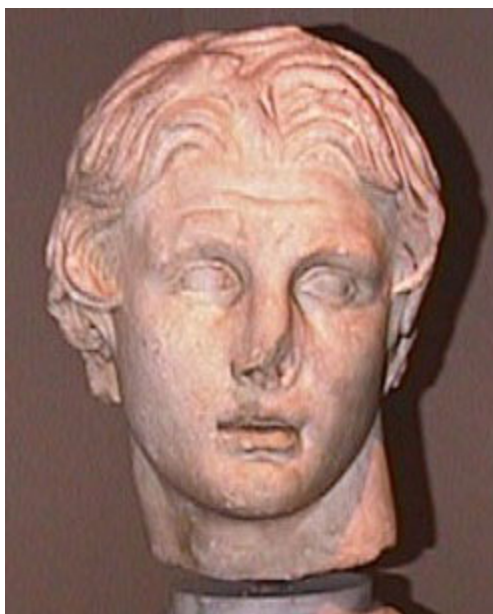
— Но нима Александър наистина е посетил Йерусалим?

— Сигурно. Аз говоря само истината.

— Съжалявам, но си помислих, че може би е само легенда.

Но ислямът се справил по-добре от юдаизма, като отредил на Александър почетно място в своя пантеон. Следователно може би вече е настъпило времето, когато всички ние, независимо от религиозните

ни убеждения, можем да преоткрием Александър като символ на мирното мултиетническо съжителство.

Скулптурна глава на Александър

[1] Известна като „звездата на Вергина“; основен съставен елемент в герба на република Македония от 1991 г., когато бе приета Декларацията за суверенитета на страната и бе проведен референдум за независимостта ѝ, след което бе изработи новата конституция на Македония. — Б.пр. ↑

[2] След диадохите идва епохата на епигоните — още по-жалките имитатори на Александър Македонски. — Б.пр. ↑

[3] Вж. Приложението, т. 22–23 — Б.ав. ↑

ПРИЛОЖЕНИЕ

ПАРАДОКСИТЕ ОКОЛО ИСТОРИЧЕСКИТЕ ИЗТОЧНИЦИ

1. Английската дума за източници — „*sources*“ — е производна от френската метафора за извори, примерно извори на реки^[1]. Понякога източниците или изворите на сведения за Александър не само че ни заливат с пресолена вода, но са пристрастно оцветени или просто замърсени още от самото дъно на всеки извор. Мълниеносно бляскавият и ускореният като полет на метеорит възход на Александър провокирал прииждането на такъв потоп от писания (като се започне от писаното за него приживе), че всичко това едва ли може да се нарече „исторически източници“. Постиженията на Александър до такава степен са вълнували умовете на хората, че от античността до днес хиляди средства за писане — от гъши пера до компютърни клавиатури — се занимават само с тази тема. Самият Александър е предприел необичайни мерки — които обаче не са били безпрецедентни според мащабите на Близкия изток — в опитите си да се подсигури, че единствено неговата версия за събитията ще се окаже най-широко и най-авторитетно разпространяваната. Ала днес се оказва, че дори най-ранните от оцелелите и по-сериозни описания не само че са доста постни, но и са били съставени много столетия след смъртта му. Освен това са били създавани при доста по-различен културен и исторически контекст в сравнение с този по времето на Александър и неговата смърт. Ето един пример:

2. „Това е един от парадоксите на историята (и историографията). Този цар, който взел необичайни за неговото време мерки да бъдат записани събитията около неговото царуване и чиято кариера била до такава степен сензационна, че било невъзможно да не привлече вниманието на историците, които са били негови съвременници, а някои от тях дори негови съратници, нищо не може да разкаже на стотиците бъдещи историци от по-късните епохи, които веднага могат

да разпознаят един интересен сюжет още щом се запознаят с него и след това не могат му устоят, защото за тези истории всичко свързано с Александър се оказва само една енигма.“

Дж. Т. Грифит (ред.), „Александър Велики: Основните проблеми“

3. Задачата на тази книга е да разнищи цялото това кълбо от парадокси и енигми, заплитани както в античността, така и в наши дни — процес, за който не е изключено да се окаже, че ще продължи и в бъдещето. В това Приложение интересуващите се читатели могат да намерят по-задълбочено третиране на източниците — както писмени, така и неписмени; документални и плодове на писателско въображение, археологически или творби на изкуствата — на които се основава моето изследване.

4. Преобладаващата част от материалите, завещани ни от източниците, по принцип са в писмена форма. Те се състоят от литературни описания — независимо дали става дума за истории или биографии — на стремежите и постиженията на Александър, записани много по-късно, както и от документи от неговата съвременност като официални държавни декрети или частни религиозни посвещения. Но съществуват и множество съвременни (т.е. от Александровата епоха) и несъвременни материални доказателства, разпръснати по огромната територия, обхваната от полето на дейност на Александър — от Епир в северозападна Гърция до делтата на Инд, от Дунав до Нил. Важен компонент на тези свидетелства са многобройните образи на Александър в картини, статуи или монети, които ни представят различни версии за неговите черти. Тези артефакти са били предназначени да привличат вниманието на значителната част от населението, която не е можела да чете гръцки или въобще е била неграмотна. Тези артефакти в никакъв случай не са по-маловажни като източници на сведения за Александър.

5. Често се повтаря, че търсенето на историческата истина за Александър напомня на търсенето на историческата истина за Христос. Много от съвременниците на Александър са били заинтересувани да представят свои версии за това, което той е изрекъл или сторил, обаче на никой от тях истинските слова не са били запазени буквално. Онези писатели, чиито писания са оцелели чак до нас, са имали интерес в записването или пресъздаването на конкретен

образ на техния герой — или грабител — с цел обучение на съвременниците им или на потомците им, като в резултат на това плодовете от труда на привържениците и на двете тенденции (представящи Александър като герой или като грабител) са крайно противоречиви поне в преобладаващата си част. За да се добие представа (според модерните разбирания) за противоречивостта на античните източници, ще бъде достатъчно да се каже, че напомнят на поглъщащата страст на холивудския актьор и продуцент Мел Гибсън към филмите на евангелска тематика.^[2] В крайна сметка Мел Гибсън успя да постигне дълбокото разграничаване в оценките на представителите на различните религиозни общности, които имат запазени права и интереси в изобразяването на Христос като историческа личност.

6. С други думи, въпреки че оцелелите свидетелства са изобилни в количествено отношение, те са много бедни откъм качество, противоречиви, тенденциозни и в преобладаващата си част не са от епохата на Александър. В това отношение ние още отсега можем да отхвърлим всичко, което ни предлага така наречената „Александрова романтика“, чието алтернативно название е „Псевдо-Калистен“ (причината за възникването на това наименование ще бъде обяснена по-долу). В тази съвкупност от източници наистина се съдържа обилен фактологичен материал, но той е попаднал там само по случайност. В тези писания и предания подборът на фактите се е основавал на хрумванията и фантазиите на авторите, които са били толкова много — или по-скоро толкова малко — свързани с истинския Александър, колкото „Песен за Роланд“ с истинския Карл Велики^[3]. Ала както вече се убедихме в Глава 12, тази „Александрова романтика“ е била неотменна част или по-скоро основният вдъхновител за поколенията.

7. Ситуацията, пред която сме изправени, може да бъде обобщена приблизително така: вдъхновени от примера на Теопомпус и неговия труд „Филипика“ (история на Гърция, пречупена през основната тема за кариерата на Филип II Македонски, бащата на Александър), повече от двадесетина съвременника са записали истории или други описания за живота и делата на Александър. Обаче нито един от тези трудове не е оцелял до днес в оригинал. От многото писма, приписвани на Александър, само за една малка част може да се допусне, че вероятно е да се окажат автентични, отколкото обратното. Най-ранното

оцеляло свидетелство, съдържащо описание на походите на Александър, датира от I век пр.Хр., т.е. около триста години след събитията, за които се разказва в него. Освен това този материал е запазен само частично. Така че единственото цялостно запазено описание е епитомията или резюмето от III век сл.Хр. на една творба, написана на латински от един романизиран гал от I век сл.Хр. И накрая трябва да се повтори, че днес за най-меродавен източник сред множеството повече или по-малко запазени истории за Александър се приема написаната от един гръцки философ и държавник от II век сл.Хр., вероятно по времето на император Адриан, известен като благосклонно настроен към гърците (*philhellenic*). Накратко всичко това, според Робин Лейн Фокс, наподобява на опитите да се опише Англия от епохата на Тюдорите, като се ползват романите на Макъли и историческите трактати на философа Хюм.

8. Все пак е редно да се признае, че сред тази преобладаващо мрачна картина се долавят някои проблясъци. Може би най-голям е приносът в тази насока на филологическия подход, възприет през XIX век в областта на античната история на Гърция и Рим, отличаващ се с прецизиране на концепциите и техниките за проучване на източниците (*Quellenforschung*) и за критицизъм по отношение на същите тези източници (*Quellenkritik*). Тези рационални методи са били разработени за пръв път към края на XVIII век, по-специално в Гьотинген в Германия. И може би най-ценните плодове, за наше щастие, от мащабното изследване на източниците и критицизма спрямо тези източници, е огромният труд, вложен в знаменития проблем около сортирането на писмените свидетелства, касаещи епохата на Александър. Като представа за класическата теза от научните изследвания, извършени в Германия през XIX век, може да послужи понятието, обобщаващо в едно семейство, наречено „Вулгата“ (*Vulgate*), класификациите на мнозинството от основните оцелели до днес описания, посветени на Александър.

9. Според тази класификация всичко в тази „Вулгата“: т.е. историите на Диодор, Трогий (споменатия по-горе романизиран гал, като оцелялото резюме на неговото описание било съставено от Юстин) и Курций могат да бъдат в общи линии проследени в крайна сметка до един общ първоизточник: писанията на Клейтарх от Александрия, съвременник на Александър, макар и да не е бил

очевидец на войните му. Тази теза наскоро бе подложена на сериозни критики, ала не бе разклатена значително (вж. по-долу). Ариан, от друга страна, като гръцки философ и държавник, често споменаван в тази книга, по принцип е изтъкнат представител на алтернативната традиция в описанията на Александър. Но той е избрал да базира сведенията си от тримата привилегировани очевидци на събитията: Птоломей, Аристокл и Нерах. Тъй като и тримата са били сред най-приближения антураж на Александър и освен това докрай са останали лоялни към него, тази традиция за удобство е прието да се нарича „Официалната традиция“.

10. Позицията на Плутарх (ок. 46–120 г. сл.Хр.) е както извън „Вулгатата“, така и извън „Официалната традиция“. При съставянето на своя труд „Животописът на Александър“ той се ползвал отчасти както от двата вида източници („Вулгатата“ и „Официалната традиция“), така и от източници от трети вид. Неговата романизирана биография изобилства и с примери, олицетворяващи един друг урок, който бе усвоен докрай едва в края на XX век и в началото на XXI век: фактите никога не достигат до нас „направо, директно и точно“, а са „упаковани“ или „излети в калъпа“ на индивидуалния хроникьор според неговите собствени предпочитания или цели. Например самият Плутарх писал биографии, изпъстрени с морализаторски поучения, така че когато се ползва за целите на историческите реконструкции, тези морални излияния трябва да бъдат пренебрегвани. И накрая: всички сведения — както от очевидците на събитията, така и от останалите автори; както от съвременници на епохата на Александър, така и от по-късните историци; както от „Вулгатата“, така и от „Официалната традиция“ или от трети категории — понякога са прибъгвали към оригиналното описание на официалния историк на Александър — Калистен, на когото все пак може да се разчита поне за събитията до 331 г. или може би до 329 пр.Хр.

11. Ала все още пред нас остават грандиозни проблеми и картината, разбира се, не е така спретната и подредена, както я представям тук. Но мненията на учените по този въпрос клонят към консенсус, така че сега ще се опитам да обобщя това, което във всеки случай е много по-нюансирано и усложнено в сравнение с познанията на учените от XIX век, преди всичко благодарение на вниманието и респекта на учените към литературната маниерност, описателните и

други метафори и иносказателни похвати, както и чисто риторичните хитрости. В края на това приложение се дискутира възможността за съзнателно внасяне на детайли, които усложняват нашето разбиране на два особено затрудняващи проблеми с нашите източници, подбрани заради това, че те имат критично значение за нашата главна цел — по-доброто разбиране на Александър и неговото време.

12. Логично, хронологично и конспектуално трябва да се започне с Калистен, родом от гръцкия град Олинт. Но тук може да се подстави под съмнение както дали наистина е бил „грък“, така и дали е бил роден в Олинт. През 348 г. бащата на Александър — Филип — за назидание разрушил стените на Олинт — най-могъщия тогава град в гръцката федерация Халкидики, разположена заплашително близо до границата с Македония. Запустелият град все още тънел в руини към средата на тридесетте години на IV век пр.Хр., когато Александър наел Калистен за свой официален историк. Този избор се дължал отчасти на доказателствения опит на Калистен като историограф — именно той написал история на Гърция за периода от 387/6 до 357/6 г., а в сътрудничество със своя роднина (чичо или прачичо) Аристотел компилирал списък на победителите на провежданите през 4 години панелински игри в Делфи, наричани Питийски в чест на Аполон. Но това, че бил грък, както и роднинството му с Аристотел изиграли решаваща роля при избора му. Бащата на Аристотел бил придворен лекар на дядото на Александър — македонския цар Аминт III. Както вече знаем, Филип поканил Аристотел да обучава младия Александър малко след като Александър навършил десет години.

13. Като избрал Калистен за свой официален (придворен) историк, Александър продължил да поддържа близки отношения с Аристотел и може би му се отплатил за някаква лична услуга. Същевременно с този жест Александър затвърдил мнението за себе си като почитател на гръцката култура. На този етап това било жизнено важно за авторитета му, тъй като той представлял предстоящия поход към Азия като панелинска мисия за отмъщение срещу ориенталските „варвари“. За да приеме поканата на Александър, Калистен може би е имал свои мотиви освен чисто личните. Независимо как ще се отнасяме към неговото донякъде прекалено самоуверено твърдение, че Александър щял да бъде запомнен единствено благодарение на неговите (Калистеновите) описания, напълно възможно е да се окаже,

че е достоверна историята за увенчалите се с успех опити на Калистен да убеди Александър да възстанови сринатия до земята Олинт (родния град на самия Калистен). Ала това въобще не попречило жизненият път на Калистен да завърши трагично — със смъртното му наказание през 327 г. — наложено със заповедта на Александър (вж. края на Глава 4 и т. 50–55 по-долу в Приложението). Тази екзекуция може би повече от всеки друг отделно взет епизод е оказала влияние върху нашето традиционно възприемане на македонския завоевател. И тъй като нашите традиционни източници са предимно гръцки, а не македонски, то е напълно логично в по-голямата си част те да изразяват враждебни позиции спрямо делата на Александър.

14. Съставените от Калистен „Подвизи на Александър“ (*Praxeis Alexandrou*) може би са били изпратени в Гърция за преписване и обединяване на ръкописните свитъци. От тях обаче са оцелели само около дузина „фрагментарни“ писания (под формата на цитати в творби на други по-късни и „оцелели“ автори, макар че никога не може да има гаранции, че тези цитати са буквално преписвани дума по дума). Следователно тези откъси не могат да бъдат приети от съвременните историци с неподправен възторг. Вероятно основната задача на летописеца от Олинт била да продава образа на Александър сред скептично, ако и не и враждебно настроените към него гърци (вж. Глава 5). С оглед на всичко това далеч не е изненадващо, че на творбите на Калистен се гледало по-скоро като на риторични възхвали в чест на победоносния завоевател. Няма съмнение, че Калистен целял на всяка цена да представи Александър като герой, макар че ние, разбира се, не можем да кажем до каква степен тази идея била негова или внушена от самия цар, особено когато става дума за възвеличаването му до мащаба на герой от Омировия епос — примерно като някакъв нов Агамемнон или по-скоро като чутовния Ахил.

15. Прозвището „ласкател“, с което в древността наричали Калистен (както и други като него), несъмнено било оправдано. Логичната последица от подобно възхваляване била създаването около образа на Александър на нещо като божествен ореол и индикации за власт свише, особено когато Калистен изтъквал как дори морските води по югозападното крайбрежие на Анадола се покорявали пред Александър като че ли бил бог. (Важно е тук да се отбележи, че всичко

това е ставало много преди самият Александър да се провъзгласи за божествено създание.) Освен това няма спор, че именно Калистен бил този, който след посещението на Александър при оракула на Амон в оазиса Сива (вж. края на Глава 10) се заел да разпространява легендата, че Александър бил син на Зевс. Днес не може да бъде установена степента, до която той разчитал на документния материал от своята епоха — по-точно дневниците на експедицията, но това сега не е най-важният проблем. Много по-тревожни и неясни са обстоятелствата около преждевременната смърт на Калистен през 327 г. Вероятно последните събития, които той регистрирал преди насилственото прекратяване на дейността му, са се отнасяли към периода до 329 г.

16. Калистен е най-ранният хроникьор за делата на Александър от всичките автори, чиито творби са достигнали до нас във вид на отделни фрагменти. Относителната и абсолютната хронология на другите автори от епохата на Александър не може да бъде установена с достатъчна сигурност. Според мен разпространението на записаното от Калистен (чиито писания, както ще се убедим по-късно, не попадат в класификацията за „Вулгатата“) започнало преди публикуването на трудовете на най-известните представители на „Официалната традиция“ като Птоломей и Аристокл (които са публикували в тази последователност). Но за целите на това изложение аз няма да използвам хронологията, а ще наблегна на друг метод за диференциация. Следвайки стила на Херодот, ще разделя източниците според това дали техните съставители са били или не очевидци на описваните от тях събития: т.е. ще разграничавам онези автори, които са взели участие в азиатската експедиция на Александър и онези, които не са присъствали, към които трябва да причислим и Клейтарх.

17. Вторият от източниците, съставени от очевидци, е македонският аристократ Птоломейос, син на Лагос, чието име на английски обикновено се съкращава на Птоломей. Ако временно се абстрахираме от неговите занимания като писател, остава ни да наблегнем на факта, че той бил също и основател на гръко-македонската династия на Птоломеите, владяла Египет няколко столетия след смъртта на Александър (с името Птоломей I Сотер или „Спасител“). Царуването на неговата династия се проточило от края на IV век пр.Хр. до самоубийството през 30 г. пр.Хр. на последната и най-

прочутата представителка на Птоломеите — Клеопатра или формално Клеопатра VII. Тъй като бил един от най-близките приятели на Александър още от ранно юношество (т.е. от тридесетте години на IV век пр.Хр.), после посветил четири години на персийската експедиция, съвсем естествено било Птоломей да бъде допуснат до кръга от най-издигнатите военачалници във войската на Александър. Следователно той заемал отлична позиция, позволяваща му да знае отвътре много подробности за делата на Александър и развитието на неговата азиатска експедиция. Трудността обаче при Птоломей е свързана с това, че толкова отблизо познаване може да доведе и до превишаване на пълномощията, особено когато става дума за похитителя на саркофага на Александър край Дамаск в Сирия — при връщането му в Македония през 321 г. С небивали почести Птоломей погребал наново Александър в град Александрия, която била основана от завоевателя през 332 г., а по-късно Птоломей я превърнал в своя царствена резиденция. След това той се опитал да представи тази особена връзка между него и Александър като основа за неговата легитимност и дори като основание за претенциите му да бъде признат за пряк наследник на империята.

18. Ариан избрал Птоломей за един от своите първостепенни източници на сведения въз основа на това, че „знаел много тайни за царуването на Александър, въпреки че да лъже, за един цар било по-позорно отколкото за хората от простолюдието“. Това откровено смехотворно изявление подтикнало някои учени да обявят Ариан за прекалено наивен в преценките си и повече да не разчитат на неговите хроники. Но той вероятно е имал предвид, че Птоломей като цар (несъмнено самопровъзгласил се за такъв) по-малко от всеки друг трябвало да си позволява да спекулира с истината. От друга страна Ариан изглежда е забравил старото правило, че в сравнение с другите един цар може да се окаже много по-силно изкушен да лъже, още повече че него по-трудно биха го уличили в машинации с истината.

19. Днес ние само в отделни случаи можем да обвиняваме Птоломей в опити да изопачава истината: така например той твърдял, че две говорещи змии насочвали пътя на Александър към оазиса Сива (вж. по-долу). Но той наистина не е злоупотребявал с истината само за да спечели слава за себе си (ако цитираме Курций) и се увличал както по *suppressio veri* (подтискане на част от истината), така и по *suggestio*

falsi (внушаване на неверни тълкувания), ако използваме технически изтънчения начин на изразяване на римските ритори, които също били отлични познавачи на това полезно изкуство. Като цяло увлеченията на Птоломей по разкрояване на събитията можело да бъдат преглътнати, а солидните му предимства на познавач на военни въпроси и терминологичната му компетентност допринасяли много изследователи, включително и Ариан, да гледат на спомените му като на ценен източник. Обаче историците все пак се принудили да престанат с ползването на измислиците на този древен предтеча на романиста Валерио Масимо Манфреди. В своята трилогия този италиански писател използва предимно Птоломей като водещ източник за съчиняването на своята версия за приключенията на Александър (вж. Глава 12).

20. Трети очевиден от писателите от тази епоха е Аристокл. За разлика от Птоломей, той бил грък (също като Калистен), но станал гражданин на град Касандрея в Халкидики, основан скоро след смъртта на Александър (недалеч от Олинт). Той страдал от два недостатъка: бил на 84 г., когато започнал да пише (както казва шекспировия Хамлет: „Старите хора имат склонност да забравят“), а освен това си спечелил известност като „ласкател“. Докато Птоломей в спомените си посвещавал усилията си за постигане на подбрана и целесъобразна цел, Аристокл пък се стремил да докаже противната теза — понякога дори само заради старческата си бързина. Така например той ненужно акцентувал вниманието на читателите си на кавалерското отношение на Александър към пленените жени от семейство на персийския цар след битката при Ис през 333 г. Оправдавал някои от по-нашумелите убийства и екзекуции на видни македонски военачалници, за които имало твърде противоречиви версии. Той записал най-ласкателната за Александър версия за смъртта на Калистен (вж. по-долу). Пак той поддържал твърдението, че завоевателят внимателно и целенасочено развързал Гордиевия възел, а не че гневно и грубо го е разсякъл с меч си в пристъп на отчаяние от невъзможността да се справи с трудната задача. Може би като класическа илюстрация за опитите на Аристокл да оправдае това, което не подлежи на оправдание, е мнението му, че Александър не бил пияница (което се подкрепя поне от един съвременен историк — Дж. М. Брайтън), а само обичал да пие по малко в компания.

21. Обяснението за подобен нелеп евфемизъм е в това, че Аристобул по-скоро бил грък, ориентиран промакедонски, а не чист македонец. Както и в това, че бил по-чувствителен от Птоломей спрямо сурова критика, на която някои гърци подложили неговия бивш работодател, т.е. Александър. Това обаче не попречило на Ариан да го използва като втори от своите основни източници, предимно заради това, че като инженер и архитект с интереси към географията и естествената история Аристобул предлагал доста по-разширена и съвсем различна перспектива към делата на Александър, особено касаещите азиатската експедиция. Една от най-интересните негови инициативи била възстановяването на гробницата на Кир, основателят на Ахеменидската династия в Пасаргада през 324 г. Според мен Аристобул е писал след 290 г., т.е. може би двадесет години след Птоломей.

22. Другите двама очевидци от нашите източници — Онезикрит и Неарх — най-добре ще бъде да се разглеждат заедно. И двамата са служили във флота, който Александър изпратил от територията на съвременен Пакистан до Иран през зимата на 325/4 г.: първият като главен кърмчия, а вторият като адмирал на тази флотилия. В описанията си Неарх като че ли е „по-коректен“ от Онезикрит. И двамата са гърци, по произход от островите в Егейско море, като Онезикрит е родом от малкия остров Астигпалея в Егейско море, а Неарх е от Крит (критянин). Обаче с това се изчерпва аналогията между техните спомени.

23. Онезикрит бил привърженик на някаква версия на философията на циниците, практикувана най-ярко от Диоген в епохата на Александър. (Срещата в Коринт между Александър и Диоген в средата на тридесетте години на IV век пр.Хр. станала легендарна. Александър се опитал да предразположи Диоген — който както винаги живеел в бъчвата си край пътя — към откровен разговор. Когато Александър попитал необщителния философ какво би поискал от него, Диоген само пожелал да не му засенчва слънцето.) Апаратът за възхваляване на достойнствата на владетеля веднага заработил, като съчинил историята, че той споделил, че ако не бил Александър, би искал да бъде Диоген. Онезикрит съзнателно имитирал откъс от „Киропедия“ на Ксенофонт (творческо описание, вероятно посветено за обучението на Кир Велики) и се опитал да представи Александър

като велик мислител и мъдрец. Но това той сторил толкова тенденциозно, неприемливо дори и за един писател, изцяло служещ на каузата на Александър, че в пълния смисъл на думата заслужил да бъде упрекван като „ласкател“.

24. Неарх, като и Птоломей, бил близък приятел на Александър още от ученическите години в Миеза. Обаче за разлика от Птоломей той изгубил цялото си влияние и статут след смъртта на Александър и намерил поле за изява на амбициите си и огорчението си в съставянето на мемоари, в които изтъквал преди всичко своите заслуги. Разказите на Неарх за авантурата на Александър в Индия все пак били доста интригуващи и като живо описание на очевидец послужили на Ариан като основа за втората половина от неговия самостоятелен труд „Индийските приключения“ (*Indica*), съставен отделно от общата му история на живота на Александър. Неарх бил възприеман дори още по-сериозно от по-съвременните изследователи, докато накрая Ернст Бадян — най-суровия и най-скептичния критик сред съвременните историци на Александър — се видял принуден да започне да отстранява измислиците. Той до такава степен орязал размерите на съчиненията му, като наблегнал на литературните претенции на Неарх, на пристрастието му към чудесата и на изкривеното представяне на собствената си личност, че накрая окачествил целия труд на Неарх като *Tendenzschrift* — т.е. изцяло тенденциозно съчинение, а не като обективен разказ за един критичен епизод от кариерата на Александър.

25. Шестият и последен очевидец от нашите източници е Характер — още един грък от островите в Егейско море. Той бил роден в град Митилея на остров Лесбос и се издигнал сред приближените на Александър до негов главен камерхер (дворцов шамбелан), след като господарят му започнал да възприема церемониите на персийския двор като съставна част от новата си роля — цар на Азия. Умело и живо описаните от Хар „Истории за Александър“ били публикувани най-малко в десет книги и сред многото им читатели трябва да се спомене, че били взети под внимание от Аристократ и съответно цитирани от Плутарх. Но нищо не ни е известно за това дали в тях са преобладавали спомени за дворцови клюки и анекдоти от живота на придворните — т.е. такива пикантерии, които днес изпълват страниците на жълтата преса. Но дори и да е било така, разбира се, те все пак са могли да послужат за пояснение на

подробностите около такива подобни скандални епизоди като примерно смъртта на Калистен.

26. Но дори и при липсата на достъп до ясни позовавания на съответните документални източници, възможно е да се предположи, че те наистина са съществували, като се съди по многобройните детайли в описанията на Ариан, които той заимствал по военните и административните въпроси от Птоломей и може би от Аристобул, но не са открити в авторите, причислявани към „Вулгатата“ като Диодор, Курций или Плутарх. Първата от тези творби се наричала „Ефемериди“ — заглавие, което би могло да се преведе като (царски) дневници. Атеней — гръцки компилатор, който работил в Александрия към 200 г. — ни разкрива, че тези дневници били съставени от двама гърци: Евмен от Кардия в Хелеспонт и Диодот от Еритрея в Йония (на западния бряг на Мала Азия). Този Евмен бил личен секретар на Александър и по-късно се превърнал в една от главните фигури в междуособиците около наследството на Александър — както го характеризира Плутарх в своите животоописания. Учените обикновено се доверяват изключително много на неговите признания, макар че някои все пак оспорват дали той е вписал в дневниците ежедневните стенограми за по-важните решения на Александър, а също дали всичките по-значими събития са били довеждани до негово знание. Подобна проява на доверие с нищо не е оправдана. Ако за пропагандни цели от Евмен или някой друг тези хроники не са били изцяло подправени или поне продиктувани, то като най-достоверни свидетелства за епохата би трябвало да бъдат признати записите на вавилонските жреци, въпреки че в тях се намират полезни за нашето изследване данни, само когато Александър е пребивавал във или край Вавилон — като най-подозрителното събитие в тях е смъртта му през юни 323 г.

27. Тогава се появяват така наречените „Дневници на експедицията в Азия“ („Хипомнемата“), които според легендата били записвани лично от Александър. В тях ако не друго, поне били вписани — пак според официалната или „дворцовата“ версия — така наречените „последни планове на Александър“, т.е. списък за непосредствените бъдещи задачи, съставен броени седмици преди ненавременната му кончина. С това въведение тези планове били публично оповестени от Пердика пред общия сбор на войските скоро

след трагичното за всички събитие — неочакваната смърт на Александър (вж. Глава 10). Предполагало се, че в този вид проектите на императора трябвало да вдъхват доверие сред македонските воители. Дали тези дневници били автентични или не — това ние няма как да узнаем. Можем само да твърдим с по-голяма степен на увереност, че не били автентични поредиците от писма, чието авторство било приписвано лично на Александър. Повечето от тези писма били представени на читателите от Плутарх, който очевидно имал достъп до една или повече колекции. При най-оптимистичните изчисления техният брой достига четиринадесет, от които десет могат да бъдат намерени в „Животописът на Александър“ от Плутарх, като няколко екземпляра от тази поредица все пак изглеждат достоверни. И все пак отново може да се повдигне въпросът за тяхната автентичност — както примерно писмото, което според легендата Александър адресирал директно до Дарий III непосредствено след битката при Граник през 334 г. и в което твърдял, че той, Александър, а не Дарий бил легитимният цар на Персия, а Дарий бил само един жалък и недостоеен узурпатор на престола. Подобна проява на дързост може да е била характерна за младия Александър, но по-добре би било това да можеше да се документира с по-висока степен на достоверност.

28. Сред авторите на източниците, които не са били очевидци на събитията, трябва да започнем с Клейтарх, син на Динон, който също бил уважаван историк и вещ познавач на Персия. Клейтарх бил прекалено млад, за да съпровожда Александър в неговата азиатска експедиция, но липсата на преживявания от първа ръка при Клейтарх донякъде се компенсирала със свободата на авторство — той не бил заставян от никого да пише повече или по-малко официална история. Дори като се има предвид, че през 322 г. бил в Атина, Клейтарх имал възможност да се консултира спокойно с всичките онези гърци, които са контактували или с Александър, или с персите (политици, посланици, художници, инженери, редови войници). Така той можел да обогатява описанията на Калистен и на другите автори очевидци с изобилието от събираните от него устно предавани сведения, което липсва в източниците, ползвани от Ариан. Симпатиите на Клейтарх към окупираната Атина надделявали над промакедонските тенденции сред кръговете, които се противопоставяли на антимакедонската позиция, с която се отличавала поддържаната от Демостен линия през

последните години от живота му (знаменитият оратор умрял през същата 322 г.).

29. Хипотезата, че той бил истинският основоположник на „Вулгатата“ като литературна традиция (както е представена по-късно в запазените до днес творби на Диодор, Курций и Юстин) често била оспорвана — главно от по-късния изследовател Никълъс Хамънд. Той твърди, че Клейтарх написал своите дванадесет или повече книги през последното десетилетие на IV век пр.Хр. — което все пак е достатъчно рано, за да бъде използван поне от Аристобул и евентуално от Птоломей. Съществува още една, по-съвременна и по-откровена хипотеза, в която се приема, че Клейтарх приел поканата на Птоломей (малко преди коронацията на последния като цар на Египет) да посети Александрия и да създаде описание за подвизите на Александър, което трябвало да бъде показано на гърците в деня на приема, даван от Птоломей за делегацията на Коринтския съюз с цел съживяване на този отдавна нефункциониращ орган (вж. Глава 5).

30. В сравнение със сухите изброявания в трудовете на Птоломей, Клейтарх бил четен много по-ревностно от читателите както през елинистичния период, така и по време на римската империя. Така Клейтарх се превърнал в най-популярния писател от античността, специализирал по темата за Александър, при това доста преди да се стигне до масовото разпространение на „Александрова романтика“ в ранния период на римската империя. Клейтарх представял Александър като героичен владетел, предопределен от съдбата за син на либийския бог Амон, достоен съперник на своя предтеча Херкулес и на бог Дионисий, завоевател на повечето далечни земи от ойкумене (познатия на човечеството обитаем свят). Основната привлекателност на неговата история в очите на следващите поколения се криела в живите описания и изобилието от сензационно изглеждащи случки. Например Клейтарх разказвал за опожаряването (по заповед на Александър) на дворцовия комплекс в бившата церемониална персийска столица Персеполис през 330 г. не само като символичен политически акт, за който по-късно трябвало да се съжاليا (както твърди Ариан, подражавайки на Птоломей). В повествованието на Клейтарх Александър издал тази необмислена заповед под влиянието на значителното количество изпито вино и под внушението на Таис — изискана атинска хетера, която точно тогава

била любовница на Птоломей (наричана накратко Атинянката Таис). Може би точно за този епизод Клейтарх да е бил исторически по-точен от другите разказвачи, особено ако се има предвид, че Птоломей — по разбираеми причини — се опитал да омаловажи ролята, която мълвата приписвала на Таис. Но общото впечатление на по-сериозните антични автори се свеждало до извода, че Клейтарх, макар и интелигентен, бил склонен да добавя измислици към истината и този възглед оставил доста отрицателно отражение върху представите за него в следващите епохи — чак до нашата съвременност.

31. Трудовете на Клейтарх не са оцелели. Доколкото изобщо може да се говори за съхранение на неговите писания, то това е станало само чрез трудовете на Диодор, Курций и Юстин. Диодор, грък от първото столетие пр.Хр., произхождащ от град Калеакте в Сицилия (съответно наричан Диодор Сицилийски), компилирал в Рим едно многотомно издание, което нарекъл „Историческа библиотека“. Наричала се така, понеже в нея вероятно се съдържала цялата история на света, която според очакването на Диодор би могла да интересува по-будните читатели от неговата епоха. Александър фигурирал като герой в седемнадесетия том на „Библиотеката“, който за съжаление не е изцяло запазен. Курций или Квинт Курций Руф написал своята „История на Александър Велики“ в десет книги (от които са оцелели последните осем), но той само конспектирал изгубената творба на Трогий, съставена на латински през I век след Хр. В запазените единадесети и дванадесети том на „Историята“ от Курций се описвала кариерата на Александър.

32. Точната хронология на трите оцелели източници, обединявани под названието „Вулгата“, е доста спорна. Възможно е Диодор да е писал малко преди Трогий в края на първото столетие пр.Хр., докато Курций вероятно е творил по времето на император Клавдий (както допуска последният негов коментатор) или при император Веспасиан. Но тук ще повторим, че цялостно е оцелял само конспектът на Юстин, съставен въз основа на трудовете на Трогий. Такава е тъжната истина.

33. Не може да се твърди, че всичките тези трима автори са разчитали само на Клейтарх или са заимствали от него в еднаква степен и по един и същи начин. Съвсем не е така. В съответствие със своята практика Диодор следвал насоките, застъпени от Клейтарх, като

свой водещ източник на сведения за епохата на Александър. Докато Курций бил по-независим както в избора, така и в ползването на източниците (както ще видим, той, между другото, прибегвал и до цитати от Птоломей). Същото се отнася и до интерпретациите на Курций. Например той се отвращавал от култа към Александър като към неоспорим и гениален владетел. Култ, упорито налаган от неговите наследници и възприет по-късно, като имитация на тази тенденция, от Гай Юлий Цезар и от римските императори. Докато при Диодор е точно обратното: той изцяло възприемал елинистичния мит за добрия цар и го прилагал в своето животоописание на Александър. Успоредно с често срещаните съвпадения в оценките на Диодор и Трогий/Юстин, все пак между тях съществуват и сериозни разногласия. Например Трогий не одобрявал агресивния империализъм като такъв и представял Александър като кръвожаден тиран, главозамаян от завоеванията си, докато Диодор адмирирал преди всичко умереността на Александър дори и в годините на най-бляскавия му възход и съпротивата му срещу разнообразните изкушения към лукс и деспотизъм.

34. Последните от нашите литературни източници са двама гърци, които по различен начин внасят своя принос по времето на благосклонно настроения към гърците император Адриан, когато културата им процъфтявала. Този период обикновено се нарича Втори разцвет на софистиката, защото за него е отличително непрекъснатото позоваване на постиженията на Първия разцвет на софистиката в области като обучението в различни умения, особено риториката (V и IV век пр.Хр.). Плутарх (ок. 46–120 г. след Хр.) бил роден в малкия град Херонея в Беотия (известен с победата на Филип през 338 г.). Той получил отлично образование по риторика и литература, а сред най-ранните му доста обемисти творби фигурирали и два кратки трактата, посветени на щастливата звезда на Александър. В тях той се опитвал да отхвърли обвинението, че завоевателят дължал успехите си просто на изключителното си щастие, а не на своите качества (както наследствени, така и придобити и доразвити).

35. Плутарх е много по-известен и много по-полезен за нас като съставител на петдесет успоредни животописи на известни гърци и римляни от по-далечното или по-близкото минало. Неизбежно било Александър да се окаже един от кандидатите за написване на

биография от Плутарх; а Гай Юлий Цезар, който съзнателно се стремил да му подражава, очевидно бил най-подходящ за „партньор“ в паралелите на Плутарх. Самият Плутарх, както подчертава в увода си към своя „Александър“, предпочитал да описва „животът на великите, а не истории“. По-специфично той съставял биографии за морализаторски и образователни цели, при които ударението се поставяло предимно върху характера и духа на героя. Така на идеалния читател се поднасяла подкана сам да реши, след съответното размишление, кой морален образец да следва и кой да избягва. Във всички случаи той бил либерален при ползването на написаното от други автори, като назовал поименно двадесет и четири от тях, с цитати от чиито произведения си служел най-често.

36. Следният пасаж („Животът на Александър“ от Плутарх, Глава 46) може да послужи като илюстрация за характерното в неговите съчинения. Естествено днес тези редове могат да се сторят на мнозина от нас лишени от ценност, тъй като изглеждат като пълна фантасмагория, ала те са неразделна част от мита за Александър и представата за него:

37. „Ето че го посети царицата на амазонките, както споменават повечето автори, включително Клейтарх, Поликлеит, Онезикрит, Антиген и Истрий; но Аристокл и шамбеланът Хар, Птоломей, Антиклейд, Филон от Тива и Филип от Теангела, както и Хекатей от Еретрия, Филип от Халкис и Дур от Самос твърдят, че това било измислица. И макар да изглежда като собственоръчно завещание на Александър, в едно свое писмо до Антипатър той много точно обяснява как царят на скитите му предложил дъщеря си за жена, но нищо не споменал в него за амазонките.“

38. Претенциите на Плутарх към критичност и проникателност по отношение на източниците били пословични. Но като се имат предвид неговите морализаторски цели, естествено е той да не описва по-подробно етапите в кариерата на Александър, дори в обобщен вид. Онези епизоди, които той включвал в биографиите, били подбрани не само според моралните критерии на Плутарх, а с оглед на стандартите от епохата на Александър. Но общият тон на тези животоописания си остава апологетичен. Основната заслуга на Плутарх в представите на съвременните историци е свързана с уникалните му описания за ранните години от живота на Александър, особено годините от 338 до

336 г. Първите шест глави обхващат онзи ранен период от живота на Александър и според мен са единствената документална основа за написване на най-сполучливия съвременен исторически роман за Александър: „Огън от небесата“, издаден като първи том от трилогията на Мари Рено (вж. Глава 12).

39. Пълното име на Ариан било Луций Флавий Ариан Ксенофонт. Той били роден в гръцкия град Никомедия в областта Витиния на южния бряг на Черно море в края на осемдесетте години сл.Хр. Когато навършил двадесет години, Ариан, благодарение на произхода си от заможна фамилия, можел да довърши обучението си в една от престижните гръцки философски школи. Но изборът му на учител не се оказал конвенционален. Той станал най-будният студент и последовател на Епиктет — бивш роб, стоик, преподаващ учението си в затъntenите провинции на северозападна Гърция (може би не е било само случайност, че недалеч се намирало родното място на майката на Александър — Олимпия). Именно от своя учител Ариан заимствал високите си морални стандарти, според които по-късно оценявал живота на Александър. Но Епиктет не бил единственият образец за Ариан. Атинският историк и памфлетист Ксенофонт, който бил ученик на философа Сократ, имал не по-малко влияние върху Ариан, макар и по-различно от влиянието на Епиктет. За своето описание на експедицията на Александър Ариан използвал както заглавието, така и структурата (от седем тома) на „Анабазис“ на Ксенофонт. Също като своя учител Ксенофонт Ариан писал и други трудове, които нямали нищо общо с концепцията, залегнала в „Анабазис“ (сред тях и трактат за лова, озаглавен „Синегетик“). Той до такава степен почитал Ксенофонт, че добавил името му към своето.

40. Също като Плутарх, Ариан е живял едновременно в два свята, но достигнал до много по-високо политическо ниво: той бил висш магистрат както в Рим, така и в Атина, а в Мала Азия заемал висок военен пост в командването на армията. Ние не знаем кога е написал своя „Анабазис“. В миналото се е считало, че го писал през последните години от живота си, както може би е постъпил Ксенофонт. Но напоследък експертите са по-склонни да допускат, че този труд е бил съставен още когато Ариан бил млад (с което биха могли да се обяснят някои недостатъци при анализите и обясненията на историческите процеси). Разбира се, позоваването на грешни сведения

и неверни факти, както и пропуски от други видове, могат да се допускат независимо от възрастта на автора. За Ариан по принцип е характерно да избягва описанието на онези събития, за които по-трудно може да се намери морално оправдание.

41. Независимо кога е била написана, „Анабазис“ на Ариан си остава най-добрата антична творба, посветена на Александър. Това, което най-силно впечатлява съвременните търсачи на повече сведения за Александър е удивителната грижливост на Ариан към детайлите. Това се разкрива преди всичко чрез акуратната употреба на термините и в сравнително пълното описание на административните теми като например назначаването на сатрапите. Вероятно именно заради своите предпочитания към уточняването на детайлите Ариан е избрал Птоломей за свой водещ източник, а Аристокл — за спомагателен.

42. Съвременният историк е впечатлен също така от свободното тълкуване на Ариан по темата за боготворенето на Александър (вж. Глава 11). Не че в неговите трудове не може да се открие пристрастие или предубеденост. Основната задача на неговото изследване е да спомогне за запазването в паметта на потомците славата и блясъка на Александър, като той се придържа към тенденцията да обяснява някои от очевидно не заслужаващи адмирации слабости на Александър с наложителната целесъобразност. Обаче той не позволява на тази линия за изразяване на почит към делото на Александър да заглушава неговия критицизъм, с който анализира нарастващото увлечение на Александър по ориентализма, тежкото му пиянство, както и неспособността му да сдържа емоциите си, особено гнева, амбициите и гордостта. Може би неговото единствено по-перспективно и задълбочено наблюдение е свързано със заключението му, че Александър „изпитвал непреодолимо удовлетворение от битките, така както другите мъже от обичайните за тях сексуални наслади“ (6.14.4).

43. Накрая ще спомена за един любопитен литературен куриоз: един памфлет, посветен на Александър, е бил съставен от антична писателка. Известните на историята писателки в древна Гърция са изключително голяма рядкост, а почти всички от познатите са поетеси. Едно изключение е писателката от елинистичния период Никобул, която доказва, че в сравнение с авторите-мъже като шамбелана Хар е била способна да сътвори не по-лошо описание на скандалното около Александър.

44. Съвсем различни от тези автори са документалните източници от същите епохи (съставени както от гърци, така и не-гърци). Разбира се официалните сведения също могат да заблуждават, в смисъл че в тях да се икономисва истината. Но доколкото те не са били подправени — а при някои обстоятелства дори и това не е представлявало непреодолимо затруднение: те имат предимството, че са били продукт на много по-компетентни царски служители и по-наситени с факти — в сравнение с понякога наивни съчинения на литераторите. За съжаление броят на официални документи, създавани по време на царуването на Александър както в македонските, така и гръцките градове или в гръцки говорещите общности е сравнително малък. Но те са добре изучени и аз ги ползвам в тази книга винаги, когато това е уместно (особено в Глава 5).

45. Броят на запазените официални документи, създавани в Персийската империя на други езици освен гръцкия, е още по-малоброен. Нови разкрития в тази насока бяха направени при откриването на глинени плочки от съкровищната на Персийската империя и бюрократичните архиви в Персеполис, записани предимно на местния еламски език. Обаче тези разкрития хвърлиха светлина най-вече върху периода от края на VI век до средата на V век пр.Хр., но не и върху епохата на Александър. Тази празнина в нашите познания не може да бъде запълнена с помощта на оцелелите исторически описания, защото гръцката историография не отразява достатъчно ориенталските събития и по-конкретно събитията в Персийската империя. Две от така наречените „исторически“ книги^[4] в еврейската Библия: книгата на пророк Езра и книгата на пророк Неемия представят еврейския поглед върху империята на Ахеменидите, макар че те както и силно митологизираното предание за Естер в едноименната книга от Стария завет — са посветени на много по-ранни периоди в сравнение с царуването на противника на Александър — Дарий III.

46. Обикновено се казва, че лопатата на археолога не лъже. Обаче не лъже, само защото не може да говори. И все пак тя притежава свой глас, свой говорител — този, който се наема с интерпретацията на археологическите открития. Често се случва някои данни да се оказват по-лесни за тълкуване в сравнение с други. Посетителите на забележителните царски гробници от IV век пр.Хр. във Вергина или на

археологическите музеи в Солун и Пела всеки път остават удивени от необичайното, дори изумително изобилие от злато в бита на най-знатните македонски благородници, както и от стремежа им, от усилията им да „погребат“ това злато в своите гробници под формата на златни нагръдници, шлемове, плочки с надписи, сервизи и прибори за маса, които ползвали при царските пирове или в своите домове. Също толкова красноречива е съдбата на Олинт, изравнен със земята от Филип през 348 г. — от този удар градът никога повече не се съвзел. Но макар да изглежда парадоксално, именно руините на Олинт ни осигуряват най-много исторически свидетелства за епохата, особено за ежедневния бит на един проспериращ гръцки град от IV век пр.Хр. На противоположния полюс (както в географски, така и в исторически смисъл) са обилните исторически свидетелства, наскоро разкопани в Ай Ханум на река Окс (днес р. Амударя) в територията на бившата съветска Централна Азия. Става дума за останки от нов град, т.е. наскоро издигнат през IV век пр.Хр., от гръцки тип (почти сигурно е бил някой от многото градове, основани от Александър с едно и също име: Александрия). Находките там са убедително доказателство за огромните мащаби на културните преобразования в Близкия изток, които били предизвикани от завоеванията на Александър.

47. Някъде между писмените и археологическите свидетелства попадат (според значението им) нумизматичните — древните монети, които освен присъщата им парична стойност, притежават и много друга ценна за нас информация, като изображения, а често и придружаващи ги надписи. Тези изображения и надписи са служели за гарантиране на автентичността на тези монети като разплащателно средство и средство за съхраняване на богатствата. Затова монетите са не само източници за историята на древната икономика, но и за историята на изкуството, за политическата история и културните (особено идеологическите) изследвания. Благодарение на античната практика за съхраняване на богатството монетите са оцелели в изобилни количества както при персите, така и при гърците. Например Филип, след като сложил ръка върху изключително богати сребърни и златни рудници, започнал да сече много монети, но по принцип предпочитал сребърните пред златните. Александър, обзет от стремежа да не изостава от баща си, също обръщал много внимание на монетите, още повече че именно той се оказал новият притежател на

огромните, дори несметни богатства на Великия цар на Персия, събрани в имперските хазни в четирите главни столици. Тези неподлежащи на изчисления златни и сребърни съкровища оказали силно влияние както върху неговото царуване, така и дълго след смъртта на Александър. Но не по-малко интересно и показателно било развитието на репертоара от символни атрибути, избрани от Александър за представяне на образа му по монетите, сечени при неговото царуване. Факт е, че след като на монетите били изобразени всичките почитани от него богове, той започнал навсякъде да поставя своя лик, което неизбежно ни насочва към предположението, че гледал на себе си като на един от боговете (вж. Глава 11).

48. Не съществуват неподлежащи на съмнения свидетелства, според които Александър е назначил свой официален секач на монети, който единствен да е притежавал правата да създава „авторизирани“ негови изображения по монетите от царуването му. На нас не ни е известно в неговия двор да е работил „придворен майстор за сечене на монети“, както, примерно, Поликлеит е изпълнявал функциите на царски бижутер, официалният скулптор е бил Лизип, а Апел — одобрен за придворен художник. Тези трима гърци били натоварени със задачите по създаването на образите на Александър, подходящи за разпространение и възпроизвеждане на шир и надлъж сред все поразширяващата се империя (вж. Глава 12). Когато обаче се стигнало до издаването на едикт, постановяващ употребата само на изображенията, създадени от гореизброената „Света троица“, то това започва да ни напомня за нещо наистина анахронично, нещо, което по-скоро ни подсказва за стила на Римската империя вместо за дотогавашната практика в македонския царски двор. Но ако предпочетем по-смекчена интерпретация, то може би ще успеем да приравним евентуалният опит на Александър да наложи контрола си върху метафоричния език в сферата на визуалните изображения с несъмнените усилия на Калистен да контролира писмената пропаганда и да доставя авторизирана версия на величавите дела и героичните подвизи на Александър. Във всеки случай много, преобладаващо много от поданиците на Александър могли да съдят за царската особа само с видяното от тях (по наскоро изсечените нови царски монети, по скулптурите или релефите), тъй като само малцина могли да четат — именно за последните имало грижа перото на Калистен. „Пропаганда“

— това е съвсем точно определение за случая. Макар че наименованието, както и по-съвременният термин „манипулация“, не са от думите, които могат да бъдат подбрани с лека ръка, все пак именно тези определения се очертават като най-уместни за описание на подобни методи за подправяне на истината.

49. В заключение ще се спрем по-подробно на два примера като илюстрации на сериозните затруднения при процеса на изучаване на Александровата епоха. Тези епизоди са подбрани като най-важните за целта и предмета на тази книга. Те третират въпроси, засягащи най-съкровените цели на Александър при осъществяването на грандиозния му план за завладяването на света.

СМЪРТТА НА КАЛИСТЕН ПРЕЗ 327 Г.

50. В оцелелите до наши дни източници са описани не по-малко от пет противоречиви и взаимно изключващи се процедури, които според тях били приложени при екзекуцията на Калистен. Или както гласи коментарът на Робин Лейн Фокс: „Надали може да се измисли по-красноречива илюстрация за рисковете около проникването в тайните на Александър отколкото фактът, че добре информираните очевидци лансирали пет различни описания за смъртта на неговия личен историк и придворен летописец.“ Може би наистина е така. Само седем години след дебаркирането на Александър на азиатския бряг и едва четири години след последната му победа при Гавгамела Калистен бил осъден на смърт вследствие на обвинение в държавна измяна. Защо бил обречен да загине? Това, разбира се, е свързано с много въпроси и последствия от хода на историческите процеси на най-високо ниво, като един от тези въпроси бе анализиран подробно в книгата (особено в Глава 5). Поради това дискусиата тук ще бъде посветена на предимно технически въпроси относно това как точно е бил умъртвен той, т.е. чрез какви законни (или незаконни) физически средства.

51. Ако ми бъде позволено да започна в обратния ред — т.е. с Ариан, защото той е най-късно творилият източник — ще цитирам неговата забележка (4.14.3), която ни говори много по този въпрос:

52. „Дори и онези автори, които внушават доверие, защото наистина са били край Александър по онова време, са ни оставили

противоречиви описания за тези забележителни събития, въпреки че са били много добре запознати с това, което наистина се е случило.“

53. С думите „автори, които внушават доверие“. Ариан, разбира се, е визирал двата предпочитани от него авторитета: Птоломей и Аристокбул. Според последния Калистен бил окован с вериги и влачен с тях в обоза на войската, след което се разболял и накрая умрял. Ала според Птоломей летописецът Калистен бил измъчван, преди да бъде обесен. Плутарх, след като преразказва и двете версии, добавя свидетелството на трети очевидец — шамбелана Хар. Според Хар Калистен не бил умъртвен незабавно, а държан в окови цели седем месеца, преди да умре, изпоизяден от въшките или от някаква болест, приблизително когато Александър бил почти смъртоносно ранен от бойците на племето мали в Индия (вж. Глава 9). От описанията на кончината на Калистен, причислявани към „Вулгатата“, това на Диодор е изгубено сред липсващите негови ръкописи, въпреки че ние знаем за това описание от оцелялото съдържание. Курций твърди, че Калистен бил измъчван и след това екзекутиран. Само Трогий/Юстин ни представя по-подробна картина за това как Калистен отначало бил измъчван според персийските традиции (отрязване на носа и ушите), после го затворили в клетка с едно куче и го разнасяли заедно с войската, докато накрая един от личните телохранители на Александър не се смилил над мъките му и му дал отрова.

54. И така, на коя от тези пет версии да вярваме? Ясно е, че от Аристокбул и Птоломей ние трябва да предпочетем Птоломей, понеже първият е само красноречив пример за придворен ласкател. За много гърци от онази епоха екзекуцията на Калистен била извършена само поради подозрение за вина и била потвърждение за политически мотивирано престъпване на законите на справедливостта. И така по силата на тази логика ние би трябвало да отхвърлим и разказа на Хар, тъй като той е само по-усъвършенстван вариант на версията на Аристокбул. Трогий/Юстин нарушава типичния си стил с описанието на мъченията в ориенталски стил, но този детайл издава измислиците в този разказ. Да припомним, че подобно мъчение било приложено от Александър спрямо Бес, претендента за персийския престол през 329 г. (вж. Глава 8). Ала то не би трябвало да бъде приложено и към един грък, какъвто е бил Калистен, затова би трябвало да бъде отхвърлено като лесен за разкриване опит да бъде очернен характерът на

Александър — тази тенденция била типична за Трогий. Последният източник от категорията, наричана „Вулгата“ — Курций — макар че е твърде лаконичен, всъщност е много по-интригуващ. Той просто приема и повтаря версията на Птоломей: чудесна илюстрация както за относителната независимост на Курций в рамките на традицията на „Вулгатата“, така и за способността му (макар и само понякога) да ползва някоя от официалните версии, представяни обикновено от Птоломей.

55. Но все пак трябва ли да повярваме на Птоломей, както е сторил Курций, и да приемем, че Калистен е бил измъчван и веднага след това обесен? По-скоро трябва да предоставим думата на Георг Грот, един на най-добрите историци през XIX век, експерти по всичко, свързано с древна Гърция: „На него [на Птоломей] не трябва да се вярва, когато се опитва да смекчи или да елиминира всичко, способно да дискредитира Александър, обаче може да му се вярва напълно, когато описва някаква жестокост.“ Нещо повече: в случая става дума за един незаконен и с нищо неоправдан акт на жестокост. Защото Александър не би издал заповед да бъде подложен Калистен на мъчения, както вероятно е сторил, преди да събере македонската войска или съвета, съставен от неговите съюзници (членовете на Коринтския съюз, от които по всяка вероятност много по-трудно е могъл да получи съгласие за екзекуцията на Калистен).

КАКВО ВСЪЩНОСТ СЕ Е СЛУЧИЛО В ОАЗИСА СИВА ПРЕЗ 332/1 Г.?

56. В този случай ние виждаме, че е сравнително лесно да изберем между пет различни версии за този епизод, като прилагаме ясни критерии за достоверността на тези версии. Нещо повече — макар да е от значение как точно е умрял Калистен, все пак по-важни са причините, заради които е бил екзекутиран.

Вторият пример за проблемите с източниците засяга доста странното пътуване на Александър през пустинята на запад от Египет до светилището на оракула на Амон в оазиса Сива. През пролетта на 331 г. Александър със свитата си изминава около 480 км навътре в сушата към далечната западна граница между Египет и Либия. Това пътуване е доста сложно за обяснение както от исторически, така и от историографски аспект. Поне в две от главите на тази книга се говори директно за него: в главата, посветена на Александър като бог (Глава

11) и в тази за Александър като човек (Глава 10), а в останалата част на книгата често се споменава и за това събитие наред с останалите разглеждани събития от живота на Александър.

57. За това пътуване оригинални свидетелства от епохата на Александър, доколкото са съществували такива, не са оцелели в автентичен вид, но поне в основните писмени паметници се срещат отгласи за събитието. Обаче те ни разкриват различни версии и това всъщност е напълно оправдано: не само защото историците винаги искат да узнаят какво в действителност се е случило във всеки отделен случай, но също и защото Александър сам е обръщал толкова много внимание на това, че той директно или чрез своите глашатаи е обявил себе си за пряко общуващ с бога, наистина посредством неговия представител на земята — жреца на Амон. Така Александър се показвал пред света в съществено нов образ и като че ли оттогава нататък той наистина възприемал и се държал по-различно, отколкото преди. И нещо още по-важно: Александър добавил Амон към пантеона на божествата, на чието специално покровителство той се позовавал в повечето случаи, тъй като се радвал на особеното им благоволение.

58. Ще фокусирам тук вашето внимание върху двете най-важни особености в този епизод. Първо, какви са били намеренията на Александър с извършването на това персонално посещение в светилището на оракула през изпълнената с рискове пустиня, при това именно когато Великият цар на Персия можел да започне смъртно опасно контранастъпление в тила на македонската войска. Второ: какво всъщност се е случило при срещата с оракула? Третата особеност — последвалите промени в поведението на Александър — беше обсъдена в Глава 11.

59. Нашите сведения за този епизод се основават на три основни първоизточника: написаното от Калистен (както е обобщено от Страбон, гръцки географ от края на първото столетие пр.Хр. и началото на първото столетие след Хр., следователно съвременник на Трогий); Птоломей/Аристобул, както са представени в „Анабазис“ на Ариан; и накрая Клейтарх, преразказан от Диодор, Трогий/Юстин и Курций. Както обикновено, Плутарх е взел по нещо и от тримата (Калистен, Птоломей и Клейтарх). Обаче цялата истина за това загадъчно пътуване през пустинята се загубила още в началото на пътя. Страбон е написал увод към своя конспект на хрониките на

Калистен, като в коментара към него добавил, че историците от епохата на Александър били виновни за многото неясни моменти. Дори обикновено разумният и разсъдлив Птоломей се поддал на изкушението да вмъкне в своя разказ легендата, че Александър, след като се загубил в пустинята, бил направляван от две говорещи змии. Но все пак всичките версии съвпадат, докато се описва броденето в пустинята. Разногласията започват, когато се повдига въпросът за мотивите на Александър да предприеме това пътуване.

60. Според нашия най-изчерпателен източник — Ариан — Александър потеглил през пустинята поради три причини. Първата била да попита за нещо оракула, защото той се ползвал с репутацията на непогрешим пророк. Второ, защото искал да достигне и дори задмине подвизите на съперниците по слава Персей и Херкулес, още повече че той бил потомък и на двамата митични герои. Трето: Александър много страстно искал да проследи своя далечен произход и дори как точно е бил заченат от бог Амон, така като Херкулес и Персей били заченати от Зевс. По принцип Ариан се придържа към описанията на Птоломей и Аристокбул, които по този пункт нямат противоречия. Но откъде тези два източника са черпели своите сведения относно мотивите на Александър за това пътуване? Единственият логичен отговор ни насочва към най-първичния и най-официалния историограф — Калистен.

61. Тук може би ще е от значение да се изтъкне, че само по този пункт съвпадат мненията на Ариан (т.е. Птоломей/Аристокбул) и Калистен (както ни съобщава Страбон), Става дума за втория от трите мотива на Александър — желанието да бъде признат за достоен съперник на Херкулес и Персей. Останалата част от написаното по този повод от Страбон показва, че историята с пътуването до оазиса Сива била описана от Калистен едва след като Александър станал цар на Персия през 330 г. (освен цар на Македония и водач на Коринтския съюз). Това вероятно обяснява защо само тук се говори за Персей, който в представите на гърците бил пряк предтеча на персите. Или казано с други думи, Калистен по свое решение или по указание на Александър използвал посещението до оракула в Сива като анахронизъм и част от мита за легализиране на империята на Александър. По-късно Птоломей и Аристокбул само преписвали от първоизточника — придворния летописец Калистен. Споменаването

на Херкулес е второстепенен проблем за решаване, тъй като царуващата в Македония династия на Аргеадите можела да проследи своя произход от Херкулес, което обяснявало защо Александър се считал и за негов потомък.

62. Но тогава какво да кажем за следната загадка: Калистен очевидно решил да пази мълчание относно другите два мотива, споменати от Ариан? Що се касае до мълчанието на Калистен за първия мотив (че Александър поискал да попита за нещо — не е посочено какво точно — някакъв оракул), това е маловажно в случая, тъй като нито Ариан, нито Калистен ни разкриват какво всъщност е гласял въпросът на Александър и какъв отговор (или отговори) е получил. Обаче третият мотив — свързан с проследяването на произхода и далечните божествени предци на Александър — никак не е маловажен, защото ни насочва към други елементи не само в съчиненията на Ариан, но косвено и в тези на Курций, т.е. към източниците от „Вулгатата“. Така че въпросът си остава висящ: защо в хрониките на Калистен липсва третият мотив (желанието на Александър да узнае нещо повече за своя истински баща и най-важното — възможно ли той да се окаже от божествен произход).

63. Нека за момент да оставим този въпрос настрана, защото трябва да се опитаме да анализираме разногласията в източниците относно това, какво се е случило, след като Александър се е появил в светилището на оракула. По този пункт Ариан внезапно и доста подозрително загубва красноречието си. Заради религиозна почит към свещения оракул? Или поради скептичност и незаинтересованост? След като ни е предоставил изчерпателно описание на всичките страсти (*pothos*), вълнуващи Александър и скритите зад тях подтици; след като ни е разкрил непреодолимото му желание да посети оракула, накрая ние получаваме само следното сухо и бегло споменаване: „Той задал своя въпрос на оракула и получил отговора, който очаквал (или поне той така казал).“ Така че ние сме длъжни да продължим нашето търсене сред източниците от „Вулгатата“, които по този пункт обаче са не по-малко съмнителни, макар че поне са доста по-словоохотливи.

64. Според Трогий/Юстин — но само според него — Александър подкупил жреца на Амон, за да получи отговорите, за които настоявал. И тримата автори от „Вулгатата“ са единодушни, че жрецът поздравил Александър като син на бог (или Амон, или Зевс, синкретично

идентифициран с Амон); след което Александър му задал два въпроса, като и на двата получил утвърдителни отговори, а именно: 1. За убийството на Филип вече било отмъстено; 2. Той, Александър, наистина ще властва над света. Курций и Трогий/Юстин добавят, че след това дошъл ред на приятелите на Александър, на чийто въпрос оракулът отвърнал, че Александър действително ще бъде почитан като бог. Какво ни остава в такъв случай да предпочетем от източниците към „Вулгатата“: да се върнем в крайна сметка към версията на Клейтарх и Ариан, които отчасти или изцяло възпроизвеждат официалната версия на Птоломей и Аристоклуб?

65. Ако се върнем назад към Калистен и сравним това, което знаем от неговите томовете, с онова, което ни е известно от версиите към „Вулгатата“, ще открием както аналогии, така и различия. Първият и най-значим пункт е това, което твърди Калистен — както можем да го проверим в томовете на Ариан — че Александър не споделил с никого какво попитал оракулът и какви отговори получил от него. Обаче сред антуража на Александър се коментирало открито, че върховният жрец на Амон обяснил на Александър, че е син на Зевс. Това може би е бил първият случай, когато до знанието на Калистен не достигнала такава важна вест. Ако се налага, това би могло да бъде прието въз основа на различните начини, по които източниците от „Вулгатата“ предавали един и същи факт: че още от входа на светилището жрецът/оракулът на Амон приветствал Александър като син на Амон. За гърците в онези древни времена идентифицирането на либийския бог Амон/Амун с техния Зевс било напълно в реда на нещата (въпреки че при други случаи те се стараели да гледат на тях като на отделни божества).

66. От друга страна обаче, за това нищо не споменава Калистен (доколкото въобще са оцелели неговите хроники, преразказани от другите автори), нито за двата въпроса на Александър, за които ни съобщават източниците от „Вулгатата“. Тези сведения вероятно следва да бъдат отхвърлени като лишени от автентичност въз основа на тяхната неуместност или анахронизъм, като „заслугата“ за тяхното вмъкване в легендата вероятно трябва да се приписва на прекалено богатото въображение на Клейтарх. Какво да предполагаме тогава за мълчанието на Птоломей/Аристоклуб във връзка със слуха, че върховният жрец приветствал Александър като син на Зевс? Възможно ли е да сме изправени пред случай на цензура, тъй като както

Птоломей, така и Аристобул намират за неприемливи по-късните увлечения на Александър около мита за божествения си произход (макар че те одобряват тази много силно изявена тенденция в поведението на Александър поради съвсем различни причини)? Във всеки случай тяхното мълчание не бива да се приема като достатъчно доказателство за отхвърляне на разказаното от източниците от „Вулгатата“ за начина, по който жрецът (оракулът) приветствал Александър.

67. Както може да се очаква, Плутарх отдавал предпочитанията си към словоохотливите източници от „Вулгатата“, като възприемал по-резервирано официалната традиция. Но в своя житопис „Александър“, в глава 27, раздел 5, той добавя още две „свидетелства“. Първото е „автентичното“ писмо на Александър до майка му Олимпия, в което той споделя с нея, че е получил от Амон няколко отговора, чието съдържание трябвало да остане в най-дълбока тайна, затова той щял да ги сподели единствено с нея, но едва когато се завърне в Македония. Второто „свидетелство“ е един разказ, заимстван от някои от авторите от епохата на Александър, според който жрецът съвсем не възнамерявал да се обърне към Александър с думите „сине на Зевс“, а с поздрав на египетски, който трудно можел да се преведе на гръцки, понеже означавал на египетски „Сине мой“ или „Дете мое“, обаче на гръцки звучал приблизително като „О, сине Зевсов“. Съдейки по тази неубедителна версия, това писмо може да бъде третирано като фалшификат, въпреки че се основава на споменатото от Калистен за отговорите на оракула, които са били пазени в тайна. Трудно може да се оцени версията за устния поздрав на жреца. Ако, от една страна, наистина е било така, то това е могло да бъде предназначено гръцките или македонските слушатели да бъдат убедени в тази легенда — като знамение за бъдещото величие на Александър. Алтернативно тя може да бъде отречена като пълна измислица, предназначена да опровергава претенциите на Александър за божествен произход, както се наблягало в официалната версия за одобряването на Александър като син на Амон/Зевс от оракула в оазиса Сива.

68. Може да се каже още много, много повече за Александър и това е направено от други изследователи. Остава ми само да се надявам, че съм сторил достатъчно, за да постигна най-скромната си цел — да илюстрирам с какъв вид проблеми се сблъскват търсачите на

истината, търсачите на „истинския“ Александър. В процеса на това търсене е неизбежно да се нагази в дълбоки и мътни води. Ала те трябва да бъдат пребродени и точно това е постигнато, предимно мълчаливо, в по-голямата част от текста на тази книга.

[1] В софтуера *sources* има ново значение: компютърни програми, жаргонно сорсове. — Б.пр. ↑

[2] Най-вече шумната му лента „Страстите Христови“. — Б.пр. ↑

[3] Шарльоман или *Charlemagne*. — Б.пр. ↑

[4] Т.е. от Стария завет. — Б.пр. ↑

Издание:

Пол Картлидж. Александър Македонски: Истинската история на завоевателя и стратега, владетеля и тирана, мъжа с блестящ ум и сложна сексуалност

Английска, първо издание

Превод: Диана Кутева, Стамен Стойчев

Редактор: Пламен Тотев

Коректор: Светлана Стефанова

Технически редактор: Димитър Тодоров

Художествено оформление на корицата: Елена Събева

Формат: 84×108/32

Печатни коли: 22

Печат: „Мултипринт“ ООД

ИК „Персей“, 2005 г.

ISBN: 954-9420-04-3

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.